

Ош мамлекеттик
университетинин
ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК
Ошского
государственного
университета

№1, 2018
ISSN 1694-7452

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**ОШ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ
ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ**

Журнал жылына 4 жолу чыгарылат

№1-2018

***Илиний журнал Кыргыз мамлекеттик китеп палатасынан
2000-жылдын 28-декабрынан каттоодон өткөн.***

Жарыяланган макалалар тууралуу маалымат №564-10/2016 келишими боюнча
Россиялык илимий цитата берүү индекси менен индекстелет (РИНЦ)

Жыйнакка кирген материалдар автордук редакцияда жарыяланды.
Макаланын мазмуну жана шексиздиги үчүн жоопкерчилик авторлорго
жүктөлөт. Редакциянын пикири макалалардын авторунун
пикири менен дал келбеши мүмкүн.

Жыйнактын электрондук версиясын www.oshsu.kg, elibrary.ru сайттары
аркылуу эркин кирип көрүүгө болот.

Башкы редактор:
филол.и.д., профессор

Исаков К.А.

Башкы редактордун орун басары:
тех.и.д., профессор

Кенжсаев И.Г.

РЕДАКЦИЯЛЫК КОЛЛЕГИЯ:

МЕДИЦИНАЛЫК ИЛИМДЕРИ:

1. Жээнбаев Ж.Ж. – мед.и.д., проф.
2. Жолдубаев Р.Дж. – мед.и.д., проф.
3. Жумабаев А.Р. – мед.и.д., проф.
4. Тайчиев И.Т. – мед.и.д., проф.
5. Осумбеков Б.З. – мед.и.д., проф.
6. Эшиев А.М. – мед.и.д., проф.

БИОЛОГИЯЛЫК ИЛИМДЕР:

1. Жумабаева Т.Т. – б.и.д., проф.
2. Каримова Б.К. – б.и.д., проф.
3. Тажибаев А. – б.и.д., проф.

ФИЗИКА-МАТЕМАТИКАЛЫК ИЛИМДЕРИ:

Физика:

1. Арапов Б.А. - ф.-м.и.д., проф.
2. Саипбекова А.М. - ф.-м.и.д., проф.
3. Ташполотов И.Т. - ф.-м.и.д., проф.

Математика:

1. Алымкулов К.А. - ф.-м.и.д., проф.
2. Каримов С.К. - ф.-м.и.д., проф.
3. Матиева Г.М. - ф.-м.и.д., проф.
4. Сатаров Ж.С. - ф.-м.и.д., проф.

ЭКОНОМИКАЛЫК ИЛИМДЕРИ:

1. Купуев П. К. – э.и.д., проф., КРУИАнын мүчө-корреспонденти
2. Тургунбаев Ж.Т. – э.и.д., профессор
3. Эргешбаев У.Ж. – э.и.д., доцент
4. Култаев Т.Ч. – э.и.д., доцент
5. Зулпукаров А. – э.и.д., профессор

ФИЛОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ:

1. Зулпукаров К. З. – филол.и.д., профессор
2. Жусупакматов Л. – филол.и.д., профессор
3. Калыгулова С.Ш. – филол.и.к., доцент
4. Мурадымов Н.М. – филол.и.к., доцент
5. Элчиев Ж.Э. – филол.и.д., профессор

ПЕДАГОГИКА ИЛИМДЕРИ:

1. Бабаев Д.Б. – пед.и.д., профессор
2. Момуналиев С.М. – пед.и.д., профессор
3. Син Е.Е. – пед.и.д., профессор
4. Алтыбаева М.А. – пед.и.к., профессор
5. Батыралиев А. – пед.и.к., доцент
6. Акматова Т.А. – пед.и.к., доцент

УКУК ЖАНА ЮРИСПРУДЕНЦИЯ ИЛИМДЕРИ:

1. Дүйсенов Э.Э. – ю.и.д., профессор
2. Мукамбаева Г.А. – ю.и.д., профессор
3. Кулдышева Г.К. – ю.и.д., профессор
4. Арабаев Ч.И. – ю.и.д., профессор
5. Борубашов Б.И. – ю.и.д., профессор
6. Секимбаев Э.Н. – ю.и.д., профессор

САЯСАТ ТААНУУ ИЛИМДЕРИ:

1. Абдурешев А.Б. – саяс.таануу.и.д., профессор
2. Омукеева Ж.А. – саяс.таануу.и.д., профессор
3. Ибраимова С.С. – саяс.таануу.и.к., доцент
4. Абазбек у. Р. – саяс.таануу.и.к., доцент

ТАРЫХ ИЛИМДЕРИ:

1. Абытов Б.К. – т.и.д., профессор
2. Алымбаев Ж.Б. – т.и.д., профессор
3. Нурумбетов Б. – т.и.д., профессор
4. Кененсариев Т.К. – т.и.д., профессор
5. Асанканов А.А. – т.и.д., профессор
6. Чоротегин Т. – т.и.д., профессор

ФИЛОСОФИЯЛЫК ИЛИМДЕР:

1. Аттокуров Т.А. – филос. и.д., профессор
2. Шарипова Э.К. – филос.и.д., профессор
3. Карабеков К. – филос.и.д., профессор
4. Кулназаров А.К. – филос.и.д., профессор
5. Балтабаева А.Т. – филос.и.д., профессор

ОшМУнун редакциялык-басма көнешинин чечими менен басууга сунушталды

***Берилген материалдардын сапаттуулук деңгээлине, илимий мазмунуна, жаңылыгына, автор, сунуштаган кафедра жана рецензиялаган окумуштуу жоопттуу**

МАЗМУНУ

1.	<i>Attokurova T.L., Zhumaileva B. The impact of SMS on language learning.</i>	7
2.	<i>Абдыкаарова Т. Конфуций философиясынын заманбап коомдогу актуалдуулугунун салыштыруу анализи.</i>	11
3.	<i>Абдыкалыкова К.Ж. Необходимое и достаточное условия вырожденности одного частичного отображения евклидова пространства E_3.</i>	14
4.	<i>Акынбеков А.А., Г.З. Абдрасакова Г.З., Акынбеков Б.А. Ар түрдүү жаш курактагы эркектердин бел суусунун параметрлерин анализдөө.</i>	18
5.	<i>Аскеров А.А., Субанова Г.А., Бозгорпоева Б.Б., Абдибали кызы Н. Улучшенные подходы к лечению герпетической инфекции у женщин.</i>	20
6.	<i>Бабаев М.Д., Баймырзаева А.Ж. Болочок мугалимдин укуктук компетенттүүлүгүн шимердик чөйрөсүндө калыптандыруу.</i>	28
7.	<i>Батырбек кызы Г. Роль мотивации учеников методом оценивания при изучении английского языка.</i>	31
8.	<i>Борубекова Г. Улуттук тилди блок стратегиясы аркылуу окутуу.</i>	33
9.	<i>Гапарова Ч.А. Зат атооч сөз түркүмүнүн башталғыч класстардын окуу китеептеринде берилиши.</i>	37
10.	<i>Джанибекова В.Б., Бекмурзаев Ж. Кыргыз Республикасынын саясий системасы жана тышкы саясаты.</i>	41
11.	<i>Жороев А.М. Анализ энергосбережения за счет использования возобновляемых источников энергии в Кыргызстане.</i>	45
12.	<i>Жумагулова А. Б. Права человека как одна из базовых основ правовой системы образования.</i>	48
13.	<i>Залова Т.Б., Цой Л.Г., Рысматова Ф.Т. Состояние эндотелиальной функции у больных ишемической болезнью сердца пожилого возраста, осложненной хронической сердечной недостаточностью.</i>	57
14.	<i>Ибрагимов Х.А. Анализ формирования и распределения доходов населения в переходной экономике.</i>	61
15.	<i>Ибрагимов Х.А. Теоретические основы распределения доходов в переходной экономике.</i>	68
16.	<i>Исаков К.А. Инновациялык (өндүрүштүк, шикердик) университеттер жана билим берүү класстерлери.</i>	71
17.	<i>Исакова Т.Ж. Атоочтук, чакчыл формалуу этиштердин көп жана өтмө маанилерде келүү өзгөчөлүктөрү.</i>	76
18.	<i>Исакова Т.Ж. Татаал этиштердеги көп жана өтмө маанилүүлүк.</i>	82
19.	<i>Каримов С., Мурзабекова А.С. Равномерное приближение решения одной сингулярно возмущенной системы дифференциальных уравнений в особо критическом случае.</i>	89

20.	Колдошев М.К., Абдашимова С.А., Османалиева А.А. <i>Инсанга багыттап окутуу теорияларынын бири бихевиоризм жөнүндө.</i>	92
21.	Кулубекова А.О., Кутманбекова Ч.К. <i>Англис тили сабактарында көйгөйлүү жагдайды түзүү.</i>	96
22.	Курбанбаев К.А. <i>Азыркы искуусстводогу баалуулук – көркөмдүк багыттар.</i>	100
23.	Курбанбаев К.А. <i>Массалык искуусствонун коомдук жашоодогу оруду.</i>	104
24.	Курбаналиев А.Ы., Абдимуталипова З.К., Полот кызы Г. <i>Имплементация пристеночных функций в пакете OpenFOAM.</i>	109
25.	Маданова К.Ж. <i>“Манас” эпосундагы фетиштик ишенимдердин архаикалык эпикалык мотив катары берилши.</i>	113
26.	Маматжанова З.М. <i>Журналистик кесипкөйлүк.</i>	116
27.	Маматова М. <i>Элдик музыка - элдин жүзү.</i>	120
28.	Марипжан кызы Г. <i>Рефлексия концепта «радость» в общественном сознании молодежи.</i>	122
29.	Молдояров У.Д., Ажисбекова А.Т., Маматова В.Т. <i>Компьютердин перифериялык түзүлүштөрүн окутууда AdobeFlash платформасында интерактивдүү окуу модулдарын шишен чыгуу.</i>	126
30.	Муратова Э.К., Таиматова Г.Т. <i>Лексические ошибки при употреблении глаголов речи.</i>	130
31.	Мусаева Т. <i>Лингвокультурологические аспекты межкультурной коммуникации.</i>	133
32.	Нурдинова К.Х., Уринбаева Х. <i>О перспективах современной демократизации.</i>	137
33.	Османалиева А.А., Абдашимова С.А. <i>Адеп жана акыл-эс тарбияларын жүргүзүү (“Алиппе” окуу китебинин мисалында).</i>	141
34.	Пазилова Т.Ж. <i>Анализ некоторых фразеологических единиц в произведении Ч.Айтматова на материале кыргызского, русского и английского языков.</i>	143
35.	Пакыров Ж.К. <i>Стираемость твердых тканей зубов, эпидемиология, клиника.</i>	147
36.	Рахимова Х., Суркеева Д. <i>О характеристиках междометий по способу образования и происхождению в кыргызском и английском языках.</i>	157
37.	Салиева Р.Ш., Мамасаидов А. Т. <i>Патология легких при ревматоидном артрите (обзор литературы).</i>	160
38.	Сарыева Ы.Т., Жумагулова Б.Т., Токтомамат кызы К. <i>Органикалык химия предметинде «Спирттер» темасын өтүүдө интерактивдүү окутууну колдонуу методикасы.</i>	166
39.	Сатаркулова А.М., Шаназаров А.С. <i>Вариабельность сердечного ритма и типологические особенности вегетативной регуляции у иностранных студентов при ортостатической пробе.</i>	171
40.	Смадиярова З.А., Маматова М. <i>Эстетикалык тарбия берүүдө музыка жана</i>	177

	<i>искусство жөнүндөгү элдик түшүнүктөр.</i>	
41.	Суркеева Д., Рахимова Х. Парные образования слов с идентичными сегментами (на материале кыргызского и английского языков).	180
42.	Табышова А.К. Этапность оказания медицинской помощи недоношенным детям с экстремально низкой и очень низкой массой тела в условиях перинатального центра юга Кыргызстана (г. Ош).	183
43.	Таникулова А.М. Билим берүү чөйрөсүндө жогорку класстардын окучуларынын укуктук маданиятын калыптандыруу.	189
44.	Тиллебаева А. Кыргыз фольклорундагы айбанаттар тууралуу жөө жомоктор.	192
45.	Токтакун кызы Г. Россия империясынын курамындағы Кыргыздардын башкаруу системасы.	196
46.	Умаров Т., Самиева Г.С. Педагогические основы нравственного воспитания учащихся в процессе учебной деятельности.	199
47.	Хабабуллаева Н.З. Мейкиндик түшүнүгү философияда жана лингвистикада.	203
48.	Шадиев Н.С., Бабаев Б. Окуучулардын ден соолугун сактоонун педагогикалык көйгөйлөрү.	209
49.	Шарипова М., Абакулов Р.А., Сайидырахимова Д.С. Язык и стиль Ходжи Абдуллаха Ансори.	212
50.	Эркебаева Г.Ж., Сабирбаева З. Организация самостоятельной работы студентов ФМЯК, ОшГУ.	215
51.	Эсенгелди кызы А., Маматов С.М., Махмануров А.А. Туберкулин ассоциированная тромбоцитопеническая пурпуря у детей в Кыргызстане.	217
52.	Эсенгелди кызы А., Маматов С.М., Махмануров А.А. Острая форма тромбоцитопенической пурпуры у детей -каксложнение после вакцинации (по материалам лечебных учреждений Кыргызской Республики).	223
53.	梅德尔别扩夫乌兰 吉尔吉斯斯坦纺织服装业在欧亚经济联盟框架内的发展前景	227

THE IMPACT OF SMS ON LANGUAGE LEARNING

Attokurova Tazagul Latipjanovna, lecturer,
Zhumalieva Begimai, lecturer
Osh State University

КОМПЬЮТЕРДИК КОММУНИКАЦИЯНЫН ТИЛ ҮЙРӨНҮҮГӨ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

Аттокурова Тазагүл Латипжановна, окутуучу
Жумалиева Бегимай, окутуучу
Ош мамлекеттик университети

ВЛИЯНИЕ КОМПЬЮТЕРНОЙ КОММУНИКАЦИИ НА ИЗУЧЕНИЕ ЯЗЫКА

Аттокурова Тазагүл Латипжановна, преподаватель
Жумалиева Бегимай, преподаватель
Ошский государственный университет

Abstract: The article is generally about chat abbreviations usage, that can increase students' access to the language, which will contribute greatly to their progress.

Аннотация: Бул макала жалпысынан интернет аббревиатураларын колдонуу жөнүндө, ал студенттердин кызыгуусун өрчүтүп, тил үйрөнүүгө шарт түзөт.

Аннотация: Статья посвящена использованию аббревиатур интернета и их влияние на интерес студентов при изучении языка.

Key words: abbreviation, emoticons, internet chatting, SMS, shortenings, e-mail, web-chats, communicate.

Түйүндүү сөздөр: аббревиатура, смайлы, интернет-чат, SMS, кыскарттуу, электрондук почта, веб-чаты, баарлашуу.

Ключевые слова: аббревиатура, смайлы, интернет-чат, SMS, сокращения, электронная почта, веб-чаты, общение.

Language and information are two important parts in modern society. Where there is communication, there will be information and language. The 21st century is an information age. With the rapid development of computer technology, the Internet, as a communication medium, has become an important part in modern people's life with its high efficiency, high spreading speed, and the large capacity of information storage.

Now the Internet has brought about changes into many aspects of people's life. More and more people attach great importance to the power of the Internet. Surfing the Internet has become more and more popular, especially chatting online, which is much convenient and efficient.

There are abbreviations that are conventional and well known to most readers (i.e., e.g., pm, etc.). Abbreviations that translate into some technical term of a specialized domain are, however, harder for a lay reader to interpret.

A vast number of research studies about the terms "abbreviation" and "EMOTICONS" have been carried out in many countries, yet this aspect of research is been left somehow 'neglected' in our country.

Herring argues that users experience SMS in a way that is fundamentally similar to oral conversation, even though it is produced and received through written media. The majority of linguists agree on showing that this imitation of speech functions as a compensation for the absence of the paralinguistic mechanism of communication [14, 6]. Frehner [22, 170] suggests that the relationship between the written and the oral is considered a continuum and not a dichotomy because "[c]omputer-mediated communication is not identical to either speech or writing, but selectively and adaptively displays properties of both" [13, 79]. According to Frehner SMS has

to be situated “somewhere beyond speech and writing”[22, 177]: even though it uses oral and written features, it also has its own properties, which are characteristic of neither the oral nor of the written.

Within SMS, social network sites are an even newer and little studied phenomenon. Boyd and Ellison define social network sites as the following: As web-based services that allow individuals to (1) construct a public or semi-public profile within a bounded system, (2) articulate a list of other users with whom they share a connection, and (3) view and traverse their list of connections and those made by others within the system [5, 220].

Social network sites are not a static entity, but change constantly and new functions are frequently introduced. Social network sites present a cheap and easy method to communicate via Internet and are extremely popular among young people. One of the most famous social network sites is Facebook. It is almost globally accessible and has an enormous number of users in constant expansion. Currently it has more than one billion users. Communication on Facebook is an interesting model of virtual communication, and, in addition, it is quite new. It started in the US in 2004 and from 2006 onwards access was also possible from other countries. In these few years it has turned into an important communication mode for many people [5].

1.1. A vast number of works have been carried out on online chatting by different scholars focusing on the linguistic features common to the computer-mediated communication generally. Crystal (2004) looks at the effects of the Internet on language use. He asserts that the language ‘spoken’ in Internet communication is a variety of the conventional one [13, 42]. His aim is to offer a descriptive model for the analysis of the language variety which is prominently distinctive from the basic, conventional structure. Crystal concludes that the language used by the online chatters is distinctive and can be studied by considering the grammatical, discourse, phonological, orthographic and graphological features of the language. McArthur (2000) carries out a study to investigate the nature of the language variety used in electronic communication and projects that there is obviously a wide difference between the conventional form of the language used for day-to-day communication in ideal context and the language of the Internet [34].

Porter (1996) examines spelling practices in students’ text messages – a form of asynchronous computer-mediated communication – and they opine that there should be a standardized format for writing text messages in order to make it more systematic and stabilized so that there will be a generally accepted norm in the practice of text messaging. Though the study concentrates on mobile, their position is applicable to every other linguistic situation in electronic communication. He finds that in all the writing strategies in Internet chatting, phonetic spelling is the most frequently used [37].

Knibbs (2013) attempts to characterize the linguistic features of Netspeak, using discourse approach. He premises that the new form of writing on the Internet discourse is not the invention of a new language but unconscious recreation of pre-existing features which could be traced to the system of early writing and learning to spell. His finding is that chatters recreate the characteristics present in language acquisition which reflects in the syllable and the intuitive prosodic features that influence the spelling used in chatting on the Internet [31].

Derks et al (2008) form a corpus of the lexis and discourse of online chat dialog. His position is to make the language of the Internet readily accessible to the Internet users so that the citizens of the Internet community would be able to communicate more effectively. The benefits of this are that the Internet language will be standardized for wider acceptability and it could also be used pedagogically to analyze Internet discourse [17].

To be more specific, SMS refer to textual communication via the internet between at least two or more ‘participants’. Such communication together with the uses of human language often involves combinations of other symbolic systems (e.g. the use of smileys, numbers, etc.) in texts.

1.2. KYRGYZSTAN STUDENTS' KNOWLEDGE OF ABBREVIATIONS AND EMOTICONS

Our initial and upmost objective of carrying out this research was to explore the use of abbreviations among the Kyrgyzstan computer users. However, it was difficult to do it, due to the following reasons: 1) firstly, we have had no access to them and secondly, and I think most significantly our students do not use English abbreviations in their writings. Therefore, we have slightly changed our task and decided to explore how well do our students know the English abbreviations and whether they can use these shortenings in their conversation with each other via various social webs (Whatsapp, Facebook, Odnoklassniki, VKontakte, etc.). We have also decided to investigate what Russian abbreviations do our students use in their communication with each other via Whatsapp, Twitter, Facebook and other means of social network sites. It was also interesting to study their use of emoticons and smileys that students use via social network Whatsapp with their friends. Some students volunteered to share their chat with their friends, so as we could get the necessary data for our research. At the end, when we got all the needed information, we have analyzed the students' knowledge and usage of abbreviations and emoticons.

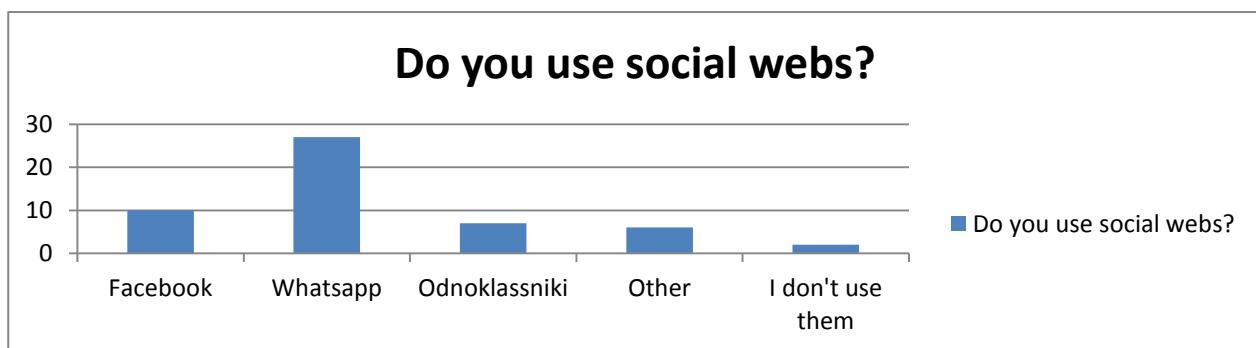
The results showed that all the students use abbreviated words somehow. Still, they are divided into three practically equal groups. I suppose students answered so because abbreviation doesn't play a very important role in their lives. Students of that age are usually close to each other and they don't need to use abbreviations, while they are together. But when they have longer vacations, they change their priorities, and use quite a lot of abbreviations so as to keep in touch online with each other.

Why do people use abbreviations?

We decided to know why students use abbreviations. The results showed that there are three main reasons:

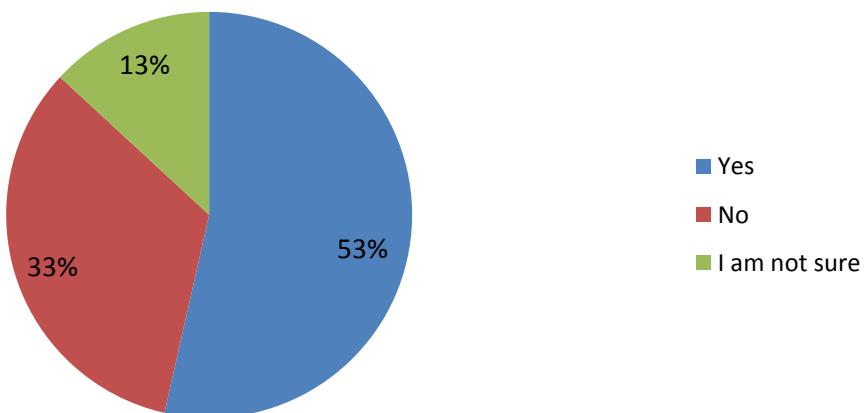
- 1) Abbreviation provides quicker communication;
- 2) Specific words make one look modern;
- 3) Abbreviation is used to make chatting easier.

Nowadays the Internet plays an important part even in the life of adults. We can understand it, because Russian government has moved all the facilities to the digital form. That is why the majority of modern adults use the Internet and I strongly believe that this tendency will develop quickly.

Facebook is one of the most popular social webs in the world, but most students use the site odnoklassniki. It is similar to the facebook design, but still many students prefer this web-page. Some of them use vkontakte, where most Kyrgyzstan students are. This question shows that adult people use social webs quite often. According to the several years ago statistics, social webs were not so popular among adults.

Do you use abbreviations while chatting on the Internet?

The majority of the students tend to spend more and more time online. That means that they need a way to chat easier and quicker. The statistics show that many students use abbreviations while chatting on the Internet. The reason why they use it is very simple. Abbreviated words are lively, short and very easy to use. One can remember a specific word in no time and then use it while chatting.

The usage of Abbreviations has become very popular among young people when they chat on the internet or through text message. Most young people like new and interesting thing, while abbreviations meet their demands. When they communicate with their friends, using abbreviations is very convenient and easy to understand. Moreover, abbreviations reflect a trend of the development of English in some aspects. However, excessive use of abbreviations also brings some bad points. Firstly, abbreviations are very informal, they can be just used in some informal chatting and spoken English. Besides, this is bad for young students to learn English, it may unable students to spell and know some words well. Above all, the development of abbreviations is an issue which deserves our much more concerns.

Although abbreviations used in e-mail and web-chats are very useful communicating tools, it should be borne in mind that just like any other forms of communication, brevity, clarity, and attention to tone and manner apply equally to electronic communication. Omitting thanks, greetings, punctuation, capitalization and grammar might not be always a good choice. If a user employs them to save a few precious seconds and shows little respect for the reader who is in a higher position, this is a human problem rather than a technology problem. Therefore, although the language change due to the advancements in electronic communication technology is inevitable, the negative impact on the written language has to do with the technology users not the technology itself. The electronic communication technology has just led to more creativity in the written language so that it can reduce space, effort, time and cost.

Literature:

1. Baron, N. S. (2003). Language of the internet. *The Stanford handbook for language engineers* (pp. 59-127). Chicago: University of Chicago Press.
2. Baron, S. N. (2008). *Always on: Language in an online and mobile world*. New York: Oxford University Press.
3. Crystal, David (2004). A Glossary of Netspeak and Textspeak. Edinburgh:
4. Frehner, C. (2008). *Email, , MMS: The linguistic creativity of asynchronous discourse in the new media age*. Bern: Peter Lang.
5. Herring, Susan C. (1996b). Two variants of an electronic message scheme.

- Herring, Susan C., ed. *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-cultural Perspectives*. Amsterdam – Philadelphia: Benjamins, 81-106
6. Knibbs, K. (May 22, 2013). Kthxbai! How Internet-speak is changing the way we talk IRL (in real life). Digital Trends.
 7. Porter, David (1996). Introduction. Porter, David, ed. Internet culture. New York and London: Routledge, xi-xviii.

УДК: 316.613

КОНФУЦИЙ ФИЛОСОФИЯСЫНЫН ЗАМАНБАП КООМДОГУ АКТУАЛДУУЛУГУНУН САЛЫШТЫРУУ АНАЛИЗИ

*Абдыкарова Турдукан, окутуучу
Ош мамлекеттик университети*

АКТУАЛЬНОСТЬ ФИЛОСОФИИ КОНФУЦИЯ В СРАВНИТЕЛЬНОМ АНАЛИЗЕ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

*Абдыкарова Турдукан, преподаватель
Ошский государственный университет*

THE RELEVANCE OF CONFUCIANISM'S PHILOSOPHY IN MODERN SOCIETY

*Abdykaarova Turdukan, lecturer
Osh State University*

Аннотация: Макала Конфуций идеологиясынын заманбап коомдун ар түрдүү чойрөсүндө ошондой эле билим берүүдө мамиле түзүүнүн жасы формасын колдонууга арналган. Конфуцийдин идеологиясы кытай коомунда негизги ролду ойногону: моралдык жактан туруктуу жарандарды тарбиялоодо жана мамиле түзүүнүн, байланышуунун туура формаларын тандап алууга өөрлөгө түзгөнү айтылып кетем.

Аннотация: Статья посвящена философскому осмыслению идеологии Конфуцианства и его применение в современном обществе, которые вносят новые формы диалога и общения во всех его сферах, в том числе и образовании. Показано, что философия Конфуция играет в китайском обществе основную роль: могут применяться в воспитании морально устойчивых граждан и развивает правильную форму диалога и общения.

Abstract: The article is devoted to the philosophical ideology of Confucius and its use in Modern society which introduce new forms of dialogue and communication in all its spheres, including education. It is obvious that Confucius philosophy plays a great role in Chinese society: it can be used in upbringing morally sustainable citizen and it develops the correct form of dialogue and communication.

Түйүнүү сөздөр: Конфуций идеологиясы, Конфуцийдин негизги китеби, морал, боорукердик, адамгерчилик, бийлик, адамзаттын көйгөйлөрү, дин.

Ключевые слова: идеология Кофуцианства, главная книга Конфуцианства, мораль, доброта, человеколюбие, власть, проблемы человечества, религия.

Key words: ideology of Confucianism, main book of Confucianism, morality, kindness, philanthropy, power, problems of mankind, religion.

Конфуций окуусунун баалуулуктары бүгүнкү инновациялык технологиялардын өтө тездик менен өнүгүп жаткан учурунда заманбап кытай коомчулугун туура нүкка багыттап жатканында эч кандай шек жок жана ал инновациялык күчтөр менен улуттук баалуулуктардын ортосунда баланс түзүп турат. Натыйжада заманбап кытай коомунун өнүгүүсүндө стабилдүүлүк жана гармония байкалат. Азыркы учурда Кытай маданиятына башка өлкөлөрдүн кызыгуусу күндөн күнгө жогорулоодо.

Конфуций көптөгөн жылдар бою өзүнүн ой толгоолору менен императорлорго бөлүшүп, ошол мезгилдеги чачыранды болгон Кытайды биректирүүгө үндөө максатында окуучулары менен саякаттаган. Бирок, алар Конфуцийди аябай сыйлаганы менен анын ойлорун колдонушкан эмес, натыйжада ал мамлекеттик денгээлдеги кызматтан баш

тартып, өзүнүн туулган жерине кайтып келип, калған өмүрүн аягына чейин окутуучулукка арнаган. Конфуцийдин негизги әмгектери болуп «Ши цзин» («Ыр китеби»), «Шу цзин» («Тарых китеби», же «Документтер китеби»), «И цзин» («Өзгөрүү китеби») эсептeliinet [4].

Конфуцийдин кадыр баркы Окутуучу катары өтө жогору болуп, өзүнүн чынчылдыгы жана жеке жагымдуулугу менен элдерди өзүнө тартып турган. Конфуцийдин окуучулары анын окуусун Кытайдын аймагына кецири таратып, б.з.ч. II-кылымдарда Хань империясынын доорунда мамлекеттик идеологияга айлануу менен Конфуцийди “Улуу ақылман-окутуучу” деген ат менен Япония, Корея, Сингапур жана башка өлкөлөр тааный башташат [3].

Конфуций окуусунун негизги предмети болуп Адам заттын жашоосу эсептeliinet. Анын мектебинде морал, тил, саясат жана адабият боюнча сабактар берилген. Конфуций өзү мындай деп айткан: “Эскини айтам, жаңыны ойлоп тапкан жерим жок” [4].

Конфуцийдин негизги көз карашы “Лунь юй” (“Ой толгоолор жана маектешүү”) китебинде берилген, анда адамдар менен жеке маектешүү аркылуу коомдогу баалуулуктар убакыт өткөндөн кийин өзүнүн актуалдуулугун жоготуу мыйзам ченемдүүлүгүнө баш ийет деп айткан [5].

Конфуций негизинен Жашоо деген әмне? Кантип мен бул дүйнөдө татыктуу жашап өтсөм болот? Кантип бактылуу жашап өтсө болот? Мен киммин? деген суроолорго жоопту табияттан издеген, себеби табиятта баары жок нерсе гармонияда экенин байкаган. Жыйынтыгында адам баласы табияттан көп нерсени үйрөнсө болорун айтып кеткен. Табияттагы бири бирине пайда келтирүүчүлүк касиетти адам баласында мээримдүүлүк жана сүйүү аркылуу өнүктүрсө болот деген [6,7,8].

Конфуций жактоочулары “чыныгы гумандуулук” жөнүндө айтып келишкен, себеби адам баласы төрөлгөндө эле аны менен кошо жаралат деп ойлошкон [8]. Табияттагы мээримдүүлүктүү жана сүйүүнү адамдардын бири-бири менен ынтымактуу өмүр сүрүүсүн түшүнгөн. Адам баласынын жүрүм туруму, өнөкөтү жана ойлонуусу жогорку деңгээлге жеткенде гана, ал коом үчүн пайдасы тийиши мүмкүн. “Өзүңө каалабаганды башкага да каалаба” деп айтылган сүйлөмдүн мааниси өтө терең [2,6]. Конфуций жактоочулары чындыгында мээримдүүлүк жана боорукердик идеологияларын өздөрүнүн жакындарынан баштап, дүйнөдөгү баардык адамдарга карата колдонушкан [9].

Андан сырткары Конфуций ата бабалардын рухун эскерүү, сыйлоо менен адам баласы туура позицияны жана жүрүм турумду тандай алат деп ойлогон [10].

Кытай философиясын изилдеп жатып, мен Батыш философиясына дуушар болдум. Бул эки философия бири биринен өтө чоң айрымаланып тургандыктан, аларды салыштыргым келди. Эмне үчүн? Себеби, азыркы учурда Кытай философиясы Батыш ойчулдарынын кызыгуусун жаратууда. Анын себеби Кытайдын калкынын саны эбегейсиз көптүгүнө карабастан экономикалык, социалдык, маданий жактан тездик менен өнүгүп жаткандыгы.

Салыштыруу үчүн мен Балдар жана Адам заттын көйгөйлөрү деген пункттарды тандап алдым:

Салыштыруу темасы	Кытай	Батыш
Балдар	<ul style="list-style-type: none"> - тандоо мүмкүнчүлүгү жок; - каттуу тартип; - ээн баштык аз кездешет; - ата-эненин тандоосуна баш ийүү; - ата-энесин сыйлашат. 	<ul style="list-style-type: none"> - тандоо мүмкүнчүлүгүнө ээ; - баланын кызыкчылыгы алдыңкы орунда турат; - ээн баштык Кытайга салыштырмалуу көп кездешет.
Адам заттын көйгөйлөрү	<ul style="list-style-type: none"> - адам заттын көйгөйлөрүн практикага таянып изилденилет; 	<ul style="list-style-type: none"> - адам затка болгон мамиле жүрүм турум эрежелери,

	<ul style="list-style-type: none"> - адам заттын көйгөйлөрүнүн чечүү жолдорун табияттан дүйнөнү таануу жолунан издешет; - жүрүм турум эрежелерине көбүрөөк көңүл бурулат; - табият менен гармонияда болууга аракеттенет. 	<p>психологиялык кадыресе аркылуу эмес, таануу принциби аркылуу жүргүзүлөт;</p> <ul style="list-style-type: none"> - адам баласынын табиятка, айланы чөйрөгө болгон мамилеси ар түрдүү технологиялар аркылуу түзүлөт.
--	---	--

Бул таблицанын жыйынтыгында мен үчүн кытай философиясы дурусураактай көрүнөт. Батыш ойчулдары кытай философиясы менен адам баласын тарбиялоо жакшы натыйжага алып келгендигин түшүнүп тургандыгы менен, бирок эмнегедир ал усулдарды колдонбогону мени таң калдырат...

Төмөндө Конфуций философиясына карата айтылган сын пикирлерди көрсөтүп берүүнү туура деп таптым.

Оң айтылган көз караштар: Вольтер: “Мен Конфуцийди сыйлайм, ал бириңилдерден болуп кудайдын дем берүүсүн кабыл ала алган инсан”. Уильям Мак Нотон: “Конфуцийге чейинки баалуулуктарды кытай эли кылымдар бою аныктай алышкан эмес, Кытай Конфуцийдики эмес, Конфуций Кытайдыкы”; Доктор Ту Вей-Мин, Гарвард университетинин профессору: “Конфуций философиясы адам болууга үйрөтөт. Эгер биз конфуцийчилик этикасын бир сөз менен айта турган болсок, ал сөз сөссүз “гуманизм” сөзү болмок”.

Оң айтылган көз караштар: В. Георгиевский өзүнүн «Кытай жашоо принциптери» деген китебинде мындан деп айтат: «кытайлар Европанын илимий позициясынын күчтүүлүгүн, жашоо негизинен бир гана так эрежелерди сактоо менен өтпөгөнүн түшүнүшкөнү менен өздөрүнү көз караштарына карама-каршы чыгышат”.

Конфуций окуусуна жеке менин көз карашым оң. Анын жактоочулары ақыл-эстүү, сабаттуу, жакшылык тилөөчүлөр болуп, адамдарды туура жашоого үндөшкөн. Бирок, көпчулуктүн көз карашы балким мени менен дал келбеши мүмкүн.

Жыйынтыгында, Конфуций окуусунун азыркы учурда адам затты, коомду туура жолго багыттоодо эң эле ролу чоң деп ойлойм. Анын идеологиясын бала тарбиялоодо, мамлекет башкарууда, билим берүүдө колдоно алсак, анын натыйжасы биз үчүн эбегейсиз көрүнүктүү болмок...

Адабияттар:

1. Головачев Л.И. раннеконфуцианский памятник «Лунь юй» //XXII научная конференция «Общество и государство в Китае». - Ч.П.- М.-1998.
2. Головачев Л.И. изъяснение плана «Лунь юй»// XXVIII научная конференция «Общество и государство в Китае» Ч.П.-М., -1998.
- 3 «Конфуций изречение» изд-во МГУ. М. - 1992.
4. Майтанов Б. Абай: история, личность, время. - Алматы: Аруна, 2004.
5. Переломов Л.С. «Слово Конфуция» - М., 1992.
6. Переломов Л.С. Конфуций: «Лунь юй». - М., Издательская фирма «Восточная литература» РАН, -1998.
7. Головачев Л.И. Изучение «Лунь юя» и гипотеза развития китайской письменности// Проблемы Дальнего Востока, -2000.
8. «Энциклопедия мудрости», Изд-во «РООССА», -2007.
9. Зорин В.И. Международная конференция «Как возродить любомудрие?».
10. Васильев Л.С. Культы, религии, традиции в Китае Текст. / Л.С. Васильев. 2-е изд. - М.: Вост. литература РАН. -2001.

**НЕОБХОДИМОЕ И ДОСТАТОЧНОЕ УСЛОВИЯ ВЫРОЖДЕННОСТИ ОДНОГО
ЧАСТИЧНОГО ОТОБРАЖЕНИЯ ЕВКЛИДОВА ПРОСТРАНСТВА E_3**

Абдыкалыкова Клара Жамиштбековна, исследователь

e-mail: klara_2017.20.02@list.ru

Ошский государственный университет

**E_3 ЕВКЛИДДИК МЕЙКИНДИГИН БӨЛҮКТӨП ЧАГЫЛТУУНУН КУБУЛГАН
БОЛУШУНУН ЗАРЫЛ ЖАНА ЖЕТИШТҮҮ ШАРТТАРЫ**

Абдыкалыкова Клара Жамиштбековна, изденүүчү

e-mail: klara_2017.20.02@list.ru

Ош мамлекеттик университети

**NECESSARY AND SUFFICIENT CONDITIONS OF DEGENERACY OF A
PARTIAL MAPPING OF EUCLIDEAN SPACE E_3**

Abdykalykov Clara Shamshidenova, researcher

e-mail: klara_2017.20.02@list.ru

Osh State University

Аннотация: В области Ω трехмерного евклидова пространства E_3 задано семейство гладких линий ω^1 так, что через каждую точку $X \in \Omega$ проходит одна линия этого семейства. Область Ω отнесена к подвижному ортонормированному реперу $\mathfrak{R} = (X, \vec{e}_i)$ ($i, j, k = 1, 2, 3$), который является репером Френе для линий ω^1 заданного семейства. На касательной (X, \vec{e}_i) линии ω^1 инвариантным образом определяется псевдофокус $F_1^3 \in (X, \vec{e}_1)$. Когда точка X смещается в области Ω псевдофокус F_1^3 описывает свою область Ω_1^3 в E_3 . Получается частичное отображение $f_1^3 : \Omega \rightarrow \Omega_1^3$ такое, что $f_1^3(X) = F_1^3$. Найдены необходимое и достаточное условия вырожденности частичного отображения $f_1^3 : \Omega \rightarrow \Omega_1^3$.

Аннотация: E_3 мейкиндигинин Ω аймагында ушундай жылма сзыктардын көптүгү берилген, ар бир $X \in \Omega$ чекити аркылуу бул көптүктүн бир гана сзыгы өтөт Ω аймагында кыймылдуу ортонормаланган $\mathfrak{R} = (X, \vec{e}_i)$ ($i, j, k = 1, 2, 3$) берилген көптүктүн ω^1 сзыгы учүн Френенин репери боло тургандаи тандап алабыз. Бул сзыктарын (X, \vec{e}_i) жанымасында $F_1^3 \in (X, \vec{e}_1)$ псевдофокусу ирварианттык түрдө аныкталат. X чекити Ω аймагында кыймылга келгенде F_1^3 чекити өзүнүн Ω_1^3 аймагын сзып чыгат. Натыйжалада $F(X) = F_1^3$ боло тургандаи $f : \Omega \rightarrow \Omega_1^3$ бөлүктөп чагылтуусу аныкталат. Ушул чагылтуунун кубулган болушунун зарыл жасана жетиштүү шарттары табылган.

Abstract: In domain $\Omega \subset E_3$ it is considered a set of smooth lines such that through a point $X \in \Omega$ passed one line of given set. The moving frame $\mathfrak{R} = (X, \vec{e}_i)$ ($i, j, k = 1, 2, 3$) is frame of Frenet for the line ω^1 of the given set. Integral lines of the vector fields \vec{e}_i formed net Σ_3 of Frenet. There exists the point $F_1^3 \in (X, \vec{e}_1)$ on the tangent of the line ω^1 . When the point X is

shifted in the domain Ω , the point F_1^3 describes its domain Ω_1^3 in $E3$. The partial mapping $f_1^3 : \Omega \rightarrow \Omega_1^3$ such that $f_1^3(X) = F_1^3$. Necessary and sufficient conditions of degeneration of the partial mapping f_1^3 are proved is defined.

Ключевое слово: Частично отображение, циклическая сеть Френе, репер Френе, Евклидово пространство.

Түйндуу сөздөр: Бөлүктөп чагылтуу, Френенин репери, Евклиддик тегиздик.

Key words: Partial mapping, cyclic net of Frenet, Frenet frame, pseudofocus, Euclidean space.

Пусть в области Ω евклидова трехмерного пространства E_3 задано семейство гладких линий так, что через каждую точку $X \in \Omega$ проходит одна линия этого семейства. Пусть область $\Omega \subset E_3$ отнесена к подвижному ортонормированному реперу $\mathfrak{R} = (X, \vec{e}_i)$ ($i, j, k = 1, 2, 3$), который является репером Френе для линии ω^1 заданного семейства. Деривационные формулы этого репера имеют вид: $d\vec{X} = \omega^i \vec{e}_i, d\vec{e}_i = \omega_i^j \vec{e}_j$.

Формы ω^i, ω_i^j удовлетворяют структурным уравнениям евклидова пространства $D\omega^i = \omega^{ki} \wedge \omega_k^i, D\omega_i^k = \omega_i^j \wedge \omega_j^k$ и условию

$$\omega_i^k + \omega_k^i = 0 \quad (i \neq k),$$

так как векторы \vec{e}_i ортогональны.

Интегральные кривые ω^i векторных полей \vec{e}_i определяют в области Ω ортогональную сеть Σ_F , называемую сетью Френе. Все формы ω_i^j главные [1], так как репер \mathfrak{R} построены на касательных к линиям сети Френе:

$$\omega_i^j = \Lambda_{ik}^j \omega^k \quad (1)$$

$$\Lambda_{ik}^j = -\Lambda_{jk}^i. \quad (2)$$

где

Дифференцируя внешним образом систему уравнений (1) и применяя лемму Картана, получим

$$d\Lambda_{ik}^j - \Lambda_{il}^j \omega_k^l - \Lambda_{lk}^j \omega_i^l = \Lambda_{ikm}^j \omega^m \quad (\Lambda_{ikm}^j = \Lambda_{imk}^j) \quad \text{или}$$

$$d\Lambda_{ik}^j = (\Lambda_{ikm}^j + \Lambda_{il}^j \Lambda_{km}^l + \Lambda_{lk}^j \Lambda_{im}^l) \omega^m. \quad (3)$$

Система величин $\{\Lambda_{ik}^j, \Lambda_{ikm}^j\}$ определяет геометрический объект второго порядка.

Формулы Френе [2] для линии ω^1 имеют вид:

$$d_I \vec{X} = \vec{e}_I, \quad (ds = \omega^1), \quad d_I \vec{e}_I = \Lambda_{II}^2 \vec{e}_2, \quad (4)$$

$$d_I \vec{e}_2 = -\Lambda_{II}^2 \vec{e}_I + \Lambda_{2I}^3 \vec{e}_3, \quad d_I \vec{e}_3 = -\Lambda_{2I}^3 \vec{e}_2,$$

где $k_I = \Lambda_{II}^2$ - кривизна, $\chi_I = \Lambda_{2I}^3$ - кручение этой линии.

Рассмотрим псевдофокус $F_I^3 \in (X, \vec{e}_I)$, определяемый радиус-вектором

$$\vec{F}_I^3 = \vec{X} - \frac{1}{\Lambda_{I3}^3} \vec{e}_I \quad (5)$$

Дифференцируем это равенство и учитывая (1), имеем:

$$d\vec{F}_I^3 = \omega^i \vec{e}_i + \frac{d\Lambda_{I3}^3}{(\Lambda_{I3}^3)^2} \vec{e}_I - \frac{1}{\Lambda_{I3}^3} \omega_I^k \vec{e}_k$$

Из (3) получим

$$d\Lambda_{I3}^3 = (\Lambda_{I3m}^3 + \Lambda_{Il}^3 \Lambda_{3m}^l + \Lambda_{l3}^3 \Lambda_{Im}^l) \omega^m$$

Введем обозначение

$$B_{I3m}^3 = \Lambda_{I3m}^3 + \Lambda_{Il}^3 \Lambda_{3m}^l + \Lambda_{l3}^3 \Lambda_{Im}^l ,$$

Тогда имеем

$$d\Lambda_{I3}^3 = B_{I3m}^3 \omega^m$$

Учитывая и (1) это вектор $d\overrightarrow{F_I^3}$ выражаем в виде

$$\left. \begin{aligned} d\overrightarrow{F_I^3} &= \omega^i \vec{b}_i, \\ \vec{b}_1 &= \frac{\Lambda_{I3}^3 + B_{I31}^3}{(\Lambda_{I3}^3)^2} \vec{e}_I - \frac{\Lambda_{II}^2}{\Lambda_{I3}^3} \vec{e}_2, \\ \vec{b}_2 &= \frac{B_{I32}^3}{(\Lambda_{I3}^3)^2} \vec{e}_I + \frac{\Lambda_{I3}^3 - \Lambda_{I2}^2}{\Lambda_{I3}^3} \vec{e}_2 - \frac{\Lambda_{I2}^3}{\Lambda_{I3}^3} \vec{e}_3 \\ \vec{b}_3 &= \frac{B_{I33}^3}{(\Lambda_{I3}^3)^2} \vec{e}_I - \frac{\Lambda_{I3}^2}{\Lambda_{I3}^3} \vec{e}_2 \end{aligned} \right\} \quad (6).$$

где

Эти векторы найдены в работе [3]. К области Ω_1^3 присоединим подвижный репер $\mathcal{R}' = (F_I^3, \vec{a}_i)$ ($i, j, k = 1, 2, 3$). Матрицу перехода от базиса (\vec{e}_i) к базису (\vec{a}_i) обозначим:

$$\hat{A} = \begin{pmatrix} \hat{a}_1^1 & \hat{a}_1^2 & 0 \\ \hat{a}_2^1 & \hat{a}_2^2 & \hat{a}_2^3 \\ \hat{a}_3^1 & \hat{a}_3^2 & 0 \end{pmatrix},$$

где \hat{a}_i^j – j -тая координата вектора $(\vec{\hat{a}}_i)$.

Потребуем $\det B=0$. Тогда имеем:

$$\det B = \hat{a}_2^3 (-1)^{2+3} \begin{vmatrix} \hat{a}_1^1 & \hat{a}_1^2 \\ \hat{a}_3^1 & \hat{a}_3^2 \end{vmatrix} = -\hat{a}_2^3 (\hat{a}_1^1 \hat{a}_3^2 - \hat{a}_1^2 \hat{a}_3^1) = 0$$

Учитывая (5), отсюда получим:

$$\frac{A_{12}^3}{A_{13}^3} \left\{ \frac{(A_{13}^3)^2 + B_{131}^3}{(A_{13}^3)^2} A_{13}^2 + A_{11}^2 B_{131}^3 \right\} = 0,$$

$$\text{или } A_{12}^3 \left\{ A_{11}^2 B_{131}^3 - A_{13}^2 \left[(A_{13}^3)^2 + B_{131}^3 \right] \right\} = 0 \quad (7)$$

$$\text{Отсюда имеем: а) } A_{12}^3 = 0, \quad (8)$$

$$\text{б) } A_{11}^2 B_{131}^3 = A_{13}^2 \left[(A_{13}^3)^2 + B_{131}^3 \right]. \quad (9)$$

Геометрический смысл равенств (7) заключается в том, что $\vec{d}_2 \vec{e}_1 = \vec{0}$, т.е. вектор \vec{e}_1 переносится параллельно вдоль линии ω^2 ;

Из (8) получим:

$$A_{11}^2 = \frac{A_{13}^2 \left[(A_{13}^3)^2 + B_{131}^3 \right]}{B_{131}^3}, \quad (10)$$

где A_{11}^2 - кривизна линии ω^1 заданного семейства.

Обратно, если выполнены одно из условий (8) - (9), то матрица В является вырожденной, т.е. частичное отображение $f_1^3 : \Omega \rightarrow \Omega_1^3$ является вырожденной. Таким образом доказана теорема:

Частичное отображение $f_1^3 : \Omega \rightarrow \Omega_1^3$ является вырожденной тогда и только тогда, когда выполнено одно из условий (8), (9).

Литература:

- Базылев В.Т. О фундаментальных объектах плоских многомерных сетей //Изв. вузов. Математика. - 1967. Т.9. – С. 3-11.
- Смогоржевский А.С., Столова Е.С. Справочник по теории кривых третьего порядка. //Москва: Физматгиз, - 1961. – С.263.
- Матиева Г. Частичные отображения, сети и распределения в евклидовом пространстве// докторская диссертация, Ош– 2004 - С.226.

УДК:591.463.15.

АР ТҮРДҮҮ ЖАШ КУРАКТАГЫ ЭРКЕКТЕРДИН БЕЛ СУУСУНУН ПАРАМЕТРЛЕРИН АНАЛИЗДӨӨ

Акынбеков А.А., Абдрасакова Г.З., Акынбеков Б.А.

Ош облустук Адам репродукциясы борбору

Ош мамлекеттик университети

РАЗНЫХ ПО ВОЗРАСТУ МУЖЧИН АНАЛИЗ ПАРАМЕТРОВ ВОДЫ БЕЛЬ

Акынбеков А.А., Абдрасакова Г.З., Акынбеков Б.А

Ошский областной центр репродукции Человека,

Ошский государственный университет

DIFFERENT AGES OF MEN ANALYSIS OF WATER PARAMETERS BEL

Akynbekov A.A., Abdrazakova G.Z., Akynbekov B. A.

The Osh oblast center of Human reproduction,

Osh State University

Аннотация: Бул макалада Ош облустук Адам репродукциясы борборунда Ош облусунда жана Ош шаарында беш жылдан кем эмес жашаган, түкүм улоого жөндөмдүү, эмгекке жарамдуу эркектердин бел суусунун жалты өзгөрүү тенденциясын аныктоого байланышкан маалыматтар камтылды. 2014-2017-жылдардагы 20 жаштан 60 жашка чейинки 290 эркек текширилип, анын ичинен 253 эркек изилдөөгө алынды, орто жашы 28 ± 8.4 жаш.

Аннотация: Нами обследованы более 290 мужчин, постоянно проживающих более 5 лет в Ошской области и города Ош в возрастной категории от 20 лет до 60 лет, прошедших обследование в Ошском областном центре Репродукции человека за период 2014-2017гг, из них включены в исследование 253 человек средний возраст 28 ± 8.4 лет с целью выявить общие тенденции изменения показателей эякулята у мужчин репродуктивного и трудоспособного возраста.

Abstract: We examined more than 290 men which permanently living more than 5 years in the Osh region and the city of Osh in the age group from 20 to 60 years old who were examined at the Osh Regional Human Reproduction Center for the period of 2014-2017, of which 253 people are included in the study average age 28 ± 8.4 years with the aim of revealing the general trends of the change in the indicators of ejaculate among men of reproductive and working age.

Түйүндүү сөздөр: көлөмү, сперматозоиддердин концентрациясы, сперматозоиддердин активдүүлүгү, морфология, адам.

Ключевые слова: объем, концентрация сперматозоидов, подвижность сперматозоидов, подвижность сперматозоидов, морфология, человек.

Key words: volume, sperm concentration, sperm motility, motility of spermatozoa, morphology, human.

Кириш сөз. Бел суунун параметрлеринин өзгөрүшү жана анын түкүм улоо жарамдуулугу (фертильность) жаш өткөн сайын репродуктивик андрологияда дискуссиялык темаларды жаратат. Аялдарда менопауза болгон болсо, эркектердин түкүм улоо жөндөмдүүлүгү көп жашка чейин сакталып, токтоп калуучу мұнөзгө ээ эмес.

Максаты – тукум улоого жөндөмдүү жана эмгекке жарамдуу эркектердин бел суусунун жалпы өзгөрүүтенденциясын аныктоо.

Материалдар жана методдор. 2014-2017-жылдар ичинде Ош облустук Адам репродукциясы борборунда (ООАРБ) 20 жаштан 60 жашка чейинки 250 эркекке текшерүү жүргүзүлдү. Орто жашы 28 ± 8.4 жаш, негизги даттануулардын бири болуп II тукумсуздук, секретордук тукумсуздук, варикоцелеси жок жана жыныс органдардын сезгенүүсү жок кайрылгандар. Изилдөөлөрдүн ичине жаш курагы боюнча 4 тайпага бөлүнүп каралды: 20-30 жаш; 31-40 жаш; 41-50 жаш жана 51 жаштан жогору. Бел сууну изилдөө БД ССМ 2010-жылкы 5чи чыгарылган нормалык көрсөткүчтергө таянып жүргүзүлдү.

Бел суунун төмөнкү параметрлери изилденди: көлөмү; концентрациясы, тирүүлөрү, активдүү кыймылдуулары, жалпы кыймылдуулары, морфологиялык критерийлери, лейкоциттердин саны, лецитин данчаларынын саны. Негизги параметрлер таблицада көрсөтүлдү.

Бел суунун параметрлери жаси курагы боюнча: 20-30, 31-40, 41-50, 51 жаси жана андан жогору.

Жа ш кур агы	са н ы	көлө мү,м л	Конц., млн/мл	тируүл өрү,%	Актив.кыйм ылдуулар,%	Жалпы кыймылд уулар,%	Но рм. Мо р, %	Ле йк.	Лецит.да нчалары
25.6	13 1	3.4	80.1	65.2	18.7	40.7	34.0	2.2	8.0
20- 30		100%	100%	100%	100%	100%	100 %	10 0%	100%
34.5	82	3.7	76.3	63.8	16.7	38.1	32.9	2.2	8.3
31- 40		109%	95%	97%	89%	93%	96 %	10 0%	103%
43.5	29	2.8	62.1	54.9	11.4	29.6	25.6	1.8	8.5
41- 50		82%	77%	84%	61%	72%	79 %	82 %	106%
53.3	11	2.8	87.3	62.0	13.5	34.7	34.1	1.8	8.5
51 и бол ее		82%	108%	95%	72%	85%	100 %	82 %	106%

Жыйынтыктар. Изилдөөлөрдүн жыйынтыгында 20-30 жаштагы эркектерде спермограмманын көрсөткүчтөрү нормативдик параметрлерге дал келүүлөрү көп болуп, референстик көрсөткүчтөр болуп алышды. 31-40 жаштагыларда 1чи тайпага салыштырмалуу активдүү кыймылдуулардын 10-11%, жалпы сперматозоиддердин активдүүлүгүнүн 7% төмөндөшү байкалган, морфологиялык көрсөткүчтөр 4%, концентрациялык көрсөткүчтөр 7% төмөндөгөн. Ал эми 41-50 жаштагы эркектердин сперматозоиддердин активдүү кыймылдуулары 40%, сперматозоиддердин жалпы активдүүлүгү 28%, морфологиялык өзгөрүүлөр 21%, концентрациялык көрсөткүчтөр басандашы 33%, бел суунун көлөмү 18% азайган.

Корутунду. Жаш өткөн сайын бел суунун көрсөткүч параметрлеринин төмөндөшү байкалат, айрыкча 40-50 жашта көрүнүп турат. Бул өзгөрүүлөр негизги жыныстык гормондордун деңгээлинин өзгөрүүлөрүнө, денеге сырткы чөйрөнүн - экологиянын, суу жана тамак аш аркылуу денеге уулуу, зыяндуу кошулмалардын, химиялык заттардын киришине, чылым, насый, кольян чегүүгө жана соматикалык факторлордун топтолушу менен байланыштуу. Тукум улоо жарамдуулугунун баса белгилөөчү критерийи бил спермотозоиддердин активдүүлүгүнүн азайып кетүүсү айрыкча 40-50 жашта баштапкы көрсөткүчтөргө караганда 40% төмөндөшү байкалды.

Эркектер өздөрүнүн сезимдерин элге көрсөтпөгөнгө аракет кылып, көйгөйүн ичине катып, аялдарга караганда дабагерге азыраак кайрылышат. Ушунун бардыгы алардын жашоо турмушунун сапатынын кыйла начарлашына алып келип, эмгекке жөндөмдүүлүгүнө жана психологиялык эмоционалдык статусуна таасир тийгизет. Жогоруда белгиленгендей, Ош облусунда жана Ош шаарында эркектер арасында эмгекке жарамдуу жана бала төрөтүү курагында урологиялык патологиялардын өтө кецири таркагандыгы байкалат. 2005-жылдан 2017-жылга чейин урук чыктагыч безинин сезгенүүсү менен ооруган эркектердин саны 604 дөн 1078 кишиге, ал эми тукумсуздук менен ооруган эркектердин саны 346 дан 931 адамга чейин, башкача айтканда үч эсे ёскөн.

Эркектердин репродукциялык саламаттыгын узак жаштарга чейин сактоодо жогорудагы маалыматтарды чогуу колдонуу үчүн жана орто жаштагы эркектердин тукум улоо жарамдуулугунун өзгөрүүлөрүн комплекстүү алдын алуу профилактикалык иш чараларды өткөрүү максатында Кыргызстандын бүт аймактарында бардык жаш курактагылардын бел суусун изилдеп чыгуу зарылдыгын сунуштайбыз.

Адабияттар:

1. Усупбаев А. Ч. Урология. Бишкек -2015.
2. Курило Л. Ф. «Руководство ВОЗ по исследованию и обработке эякулята человека» Москва -2012.
3. Кангельдиева Н. К., Мирзакулов Д. С., Акынбеков А. А. Экспресс-метод определения спермограммы // Вестник Ошского государственного университета. Ош-2015.
4. Сексопатология. Справочник / под ред. Г. С. Васильченко. М. Медицина, -1990.
5. Нишлага Э., Бере Г. М. Андрология: мужское здоровье и дисфункция репродуктивной системы. Москва-2005.
6. Осадчук Л.В., Клещев М.А., Темников Н.Д. Андрология и генитальное хирургия. Москва-2010.
7. Жээналиев М. Ж. «Дарттапма-Диагностика» медициналык терминдердин кыргызча – орусча сөздүгү. -2007.

УДК:616.98:578.825

УЛУЧШЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ЛЕЧЕНИЮ ГЕРПЕТИЧЕСКОЙ ИНФЕКЦИИ У ЖЕНЩИН

*Аскеров А.А., д.м.н., профессор, Субанова Г.А., к.м.н., доцент,
Бозгорпоева Б.Б., врач консультант, Абдибали кызы Наргиза, преподаватель
Кыргызская государственная медицинская академия,
Ошский государственный университет*

АЯЛДАРДЫН ГЕРПЕТИЧЕСКОЙ ИНФЕКЦИЯСНЫ ДАРЫЛАНУУСУН ЖАКШЫРТУУ

*Аскеров А.А., м.и.д., профессор, Субанова Г.А., м.и.к., доцент,
Бозгорпоева Б.Б., врач консультант, Абдибали кызы Наргиза, окутуучу,*

IMPROVED APPROACHES TO THE TREATMENT OF HERPETIC INFECTION IN WOMEN

Askerov A. A., d.m.s., professor, Subanova G.A., c.m.s., docent,
Bozgorpoeva B.B., consultant physician, Abdybaly daughter Nargiza, lecturer
Kyrgyz State Medical Academy,
Osh State University

Аннотация: В статье представлены результаты исследования по антивирусной терапии при герпетической инфекции у женщин. Доказана также эффективность использования валавира в профилактике рецидивирования.

Аннотация: Макалада аялдардын жүгүштүү ооруларына каршы антивирустук терапиясы болонча изилдөөлөрдүн жыйынтыктары берилет. Ошондой эле кайталаңуунун алдын алууда валавирдин колдонуунун эффективдүүлүгү далилденген.

Abstract: The article presents the results of a study on antiviral therapy for herpes infection in women. The effectiveness of the use of valavir in the prevention of recurrence is also proved.

Ключевые слова: герпес, инфекция, иммунитет, вирусная нагрузка, иммуномодулятор, рецидивирование.

Түйүндүү сөздөр: герпес, инфекция, иммунитет, вируснук жүк, иммуномодулятор, кайталаңуу.

Key words: herpes, infection, immunity, viral load, immunomodulator, recurrence.

Актуальность. Генитальный герпес (ГГ) – «тихая эпидемия» из-за ее быстрого и тайного распространения. Это самая распространенная болезнь, передающаяся половым путем, в США и, наиболее вероятно, в мире [8]. Число инфицированных продолжает расти в первую очередь из-за того, что большинство инфицированных не догадываются о своем диагнозе. Наиболее вероятные причины недостаточной диагностики ГГ включают атипичные проявления и бессимптомную течение. Только у 20% ВПГ серопозитивных лиц есть «классические» проявления болезни, они и являются единственными примерами, приведенными в большинстве учебников. При рецидивах возникают симптомы, которые могут отличаться от первичного эпизода или они менее тяжелые, чем при первичной инфекции. Очень важно обнаружить и пролечить ГГ, чтобы предотвратить дальнейшую передачу и таким образом замедлить распространение этой эпидемии. ВПГ-2 инфекция особенно опасна для беременных, поэтому новые методы обнаружения вируса и знание атипичных проявлений ГГ смогут помочь поставить точный диагноз. Антивирусное лечение значительно улучшает качество жизни пациентов и снижает скорость распространения этой болезни.

Адекватное информирование и послетестовое консультирование приобретают особую значимость. ВПГ-1 и ВПГ-2 – ДНК-содержащие вирусы, которые производят 50–60 генных продуктов. Поскольку геномы для этих двух вирусов на 50% гомологичные, у человека, уже зараженного ВПГ-1, будут измененными симптомы при заражении ВПГ-2. Вирусы герпеса попадают в организм через кожу или слизистые оболочки, вызывая кожно-слизистую инфекцию. ГГ распространяется при прямых половых контактах с секретами и слизистыми оболочками зараженного человека. Инфекция умножается в кожном слое и затем поднимается по сенсорным нервным путям к дорсальному ганглию. При ВПГ-2 вирус будет мигрировать к сакральным нервным ганглиям S2,S3 и S4.

ВПГ-2-инфекция включает острый или субклинический первый эпизод кожно-слизистой инфекции, период нейронной латенции и неустойчивую симптомную или бессимптомную реактивацию вируса. Несмотря на то что у большинства людей с ВПГ-2 наблюдаются рецидивы ГГ, о точном механизме реактивации вируса и его латентном течении известно немного [22]. ВПГ-1 обычно заканчивается оролабиальной инфекцией, но половая инфекция может быть приобретена путем орально-генитальных контактов,

если у партнера активный очаг поражения ВПГ-1. Хотя ВПГ-1 может вызвать до 50% вспышек ГГ, большинство случаев рецидивирующего полового герпеса вызвано ВПГ-2. Люди с антителами к ВПГ-1 могут быть инфицированы ВПГ-2 и наоборот. И ВПГ-1 и ВПГ-2 вызывают ГГ и оба могут проявляться орально.

Социально-экономические факторы риска ВПГ-2-инфекции включают [22]: • множество половых партнеров; • половая активность с 17 лет и раньше; • длительная сексуальная активность; • гонорея, сифилис, генитальные бородавки в анамнезе; • ВИЧ-инфекция; • не диагностированные поражения гениталий или выделения в анамнезе; • относительно низкий уровень образования; • низкий доход; • партнер с диагнозом генитального герпеса; • возраст 20–40 лет.

В подходе по ведению беременных с ГГ должны быть три «руки»: корректный диагноз, лечение и профилактика трансмиссии. Одна из причин не диагностированной генитальной инфекции – разнообразие возможных проявлений ВПГ инфекции. «Классические» симптомы первичной ВПГ инфекции – группы маленьких, болезненных пузырьков в аногенитальной области, вскрывающихся и превращающихся в язвочки, которые затем эпителизируются в течение 2–4 нед за пределами слизистых оболочек, и системные симптомы – лихорадка, миалгия и даже асептический менингит. Новые поражения формируются в течение приблизительно 10 дней после первичного инфицирования. Характерно, что повторный эпизод может возникнуть через неделю или месяцы после первого, и как правило, он почти всегда менее тяжелый и более короткий, чем первый. Инфекция уже не покидает организм, хотя эпизоды становятся с годами реже. У женщин язвы могут встречаться на интимитусе, наружном отверстии уретры, малых половых губах или перианальной области. У мужчин язвы появляются на головке полового члена, в перианальной зоне. Другие классические симптомы включают паховую лимфаденопатию, влагалищные или уретральные выделения, герпетический цервицит, который сопровождается кровянистыми выделениями. Герпетический цервицит иногда протекает без вульварных поражений [9]. В тяжелых случаях первичная ВПГ-инфекция может быть представлена фарингитом, асептическим менингитом или энцефалитом, миелитом и сакральной нейропатией [5]. Для рецидива инфекции характерны более умеренные симптомы и менее короткий период ее проявлений. У некоторых инфицированных пациенток выявляются такие продромальные симптомы, как покалывание, жжение или боль в сакральной области за 2 дня до появления участков поражения, но приблизительно у 40% пациенток с продромальными симптомами видимые поражения так и не развиваются. Тем не менее более общие «атипичные» симптомы ГГ не известны. ГГ может ошибочно приниматься за рецидивирующую вагинит, инфекцию мочевыводящих путей, рецидивирующий кандидоз вульвы, фолликулит, зуд спортсмена, геморрой. Большинство людей не имеют или имеют минимальные признаки и симптомы ВПГ-1 и ВПГ-2-инфекции. Наибольшая трансмиссия от пациента возникает при наличии язв или их заживлении. Тем не менее распространение возможно если пациент не имеет видимых поражений – это так называемая бессимптомная трансмиссия. При этом женщины, инфицированные ВПГ, но никогда не имевшие эпизодов герпеса, заражают им своего партнера, ничего не зная об этом. Несмотря на бессимптомное течение ГГ, вирус выделяется, и в 70% происходит заражение партнера. Первый эпизод ГГ – первое появление клинических признаков при отсутствии антител к ВПГ-1 и ВПГ-2 (истинный первичный ГГ) длится долго и протекает тяжело. При попадании ВПГ-2 лицам, инфицированным ранее ВПГ-1, благодаря частичной иммунизации тяжесть первичного эпизода ГГ уменьшается. Рецидивы ГГ – это клинические признаки реактивации ВПГ. ВПГ-1-инфекция включает орофарингеальные симптомы, кожные проявления, герпетическую экзему, офтальмологические проявления (керотоконъюктивит с дендритными язвами), повторные атаки ВПГ могут приводить к слепоте. При

бессимптомном течении ГГ диагноз ставится серологически (антитела к ВПГ-2), но локализация уточняется при прямом определении вируса из очага поражения. Для полноценной диагностики генитальной ВПГ-инфекции необходимо применять тесты на наличие антигена ВПГ в аногенитальной области.

Необходимо отметить, что 10–20% беременных не имеют иммунитета к ВПГ. В таких случаях плод не защищен антителами ни во время беременности, ни после родов при лактации. Дети таких женщин попадают в группу риска по тяжелым формам герпеса в течение первого года жизни. Каков же на самом деле риск у новорожденных, если их матери имеют ту или иную форму генитального герпеса?

- Вагинальные роды у матери с впервые возникшими клиническими проявлениями – 50%.
- Вагинальные роды у матери с бессимптомным течением, но с новыми высыпаниями (реинфекцией) – 33%.
- Вагинальные роды у матери с рецидивирующим генитальным герпесом – 4%.
- Вагинальные роды у матери с герпетическими высыпаниями в прошлом и отсутствием поражений в настоящее время – 0,04%.

Потенциальный риск герпетической инфекции для новорожденного заставляет тестировать на наличие ВПГ-2 беременных, идеально – в конце II триместра беременности. Дети, рожденные от ВПГ-позитивных женщин, имеют риск инфицирования, однако частота и тяжесть варьируют. До 40% новорожденных от матерей с доказанной первичной ВПГ-инфекцией в течение III триместра инфицированы, однако новорожденные от матерей с рецидивирующим генитальным герпесом получают риск инфицирования только за неделю до родов [6].

Распространенная ВПГ-инфекция у матери должна быть пролечена ацикловиром/валацикловиром (Валавир). У женщин с первым клиническим эпизодом ВПГ-инфекции должна быть проведена его серологическая характеристика (первичный или не первичный).

У женщин с первичной ВПГ-инфекцией после 34 нед – элективное кесарево сечение и применение супрессивной терапии ацикловиром валацикловиром (Валавир®). При рецидиве ВПГ+инфекции у матери в родах в прошлом кесарево сечение использовалось широко, однако нет доказательной базы, поэтому кесарево сечение или другой способ должны обсуждаться с пациенткой.

Современные принципы ведения родов основываются на клинических признаках во время родов. Наличие объективных **герпетических высыпаний – относительное показание к кесареву сечению**. Профилактика рецидива ВПГ+инфекции у матери ацикловиром в поздних сроках беременности у женщин с известными эпизодами ВПГ-инфекции не рекомендуется. Новорожденные от матерей с клиническими проявлениями первого эпизода ГГ должны быть обследованы на наличие признаков неонатального герпеса, также необходимо обучить родителей признакам неонатального герпеса и собрать материал для вирусологического и ПЦР-анализа.

Новорожденные от матерей с клиническими проявлениями рецидивирующего ГГ в родах должны быть обследованы на наличие признаков неонатального герпеса. Необходимо собрать образцы для вирусологического исследования из любых участков поражения и обучить родителей признакам неонатального герпеса. Можно лечить внутривенным введением ацикловира, если у новорожденного развились доказательства инфекции.

Если есть новорожденные от матерей с ГГ в анамнезе и отсутствием объективных поражений в родах, то обучить родителей признакам неонатального герпеса и собрать материал для вирусологического и ПЦР-анализа, если симптомы развились. Также лечить внутривенным введением ацикловира, если у новорожденного развились доказательства инфекции.

Современные стратегии профилактики вертикальной ВПГ+трансмиссии фокусируются на 3 принципах:

- антивирусная терапия у беременных с первичным эпизодом инфекции во время беременности;
- супрессивная антивирусная терапия у беременных с ГГ в анамнезе;
- выявление серонегативных беременных, как группы риска для первичного и вторичного первого эпизода генитальной ВПГ-инфекции.

Антивирусная терапия генитального герпеса включает в себя группу аномальных нуклеозидов: ацикловир, валацикловир, ганцикловир с уникальным механизмом действия. Валацикловир (Валавир) уменьшал клинические и субклинические вирусные проявления и снижал частоту и серьезность рецидивов у пациенток обратившихся в клинические базы кафедры акушерства и гинекологии №2 Кыргызской государственной медицинской академии (Клинические родильные дома №1,2,3 и Чуйский областной родильный дом). Однако рекомендуется, чтобы противовирусное лечение было начато в течение первых 24 ч после появления поражений или во время предшествующее эпизодам ГГ. Общим недостатком всех противогерпетических препаратов является их неспособность привести к радикальному излечению. Противовирусные препараты элиминируют ВПГ только в активной фазе вирусной инфекции и теряют это свойство в латентной фазе. Валацикловир (Валавир) это 2-я генерация противовирусных препаратов, идентичен ацикловиру, но с более высокой биодоступностью (54%), остаются более высокие уровни в крови при снижении частоты приема, высокоэффективен при лечении симптоматического первичного и рецидивирующего герпеса (эпизодическая терапия).

Другие исследования обнаружили, что 400 или 800 мг 2 раза в день в течение 5 дней обеспечивают благоприятный результат [18]. Валавир® (Валацикловир) имеет биодоступность в 3–5 раз выше по сравнению с ацикловиром. Большое плацебо-контролируемое исследование показало, что валацикловир в дозе 500 мг или 1000 мг 2 раза в день в течение 5 дней уменьшает время заживления, снижает продолжительность боли и вирусной нагрузки, а также предотвращает развитие новых поражений. Средняя длительность эпизода у пациенток, принимавших 500 мг валацикловира, составляла 4 дня; у пациенток, получающих плацебо, – 5,9 дня [20]. В наших наблюдениях обнаружили, что доза 500 мг валацикловира в течение 3 дней обеспечила подобные эффекты. Были также изучены более удобные режимы дозирования валацикловира для эпизодического лечения и рекомендованы следующие схемы: Валавир® для эпизодического лечения по 500 мг 2 раза в день в течение 3–5 дней или 1000 мг однократно ежедневно в течение 5 дней [18]. Для пациентов с частыми рецидивами рекомендована ежедневная супрессивная терапия валацикловир однократно 1000 мг для отдаленной супрессии реактивации ВПГ-2. В 2002 г. обзор данных клинических испытаний, включающих более 3000 пациентов, установил, что валацикловир был сопоставим с ацикловиром по критериям безопасности и эффективности [23]. В исследовании, проведенном в 1999 г. в Нью-Йоркском государственном университете, у 127 субъектов с рецидивирующими ГГ использовали по 500 мг валацикловира в день и обнаружили, что у 65% женщин и 69% мужчин не наблюдались рецидивы в течение 1 года исследования и терапия хорошо переносилась. Кроме того, в марте 2003 г. сообщалось, что пациенты предпочли супрессивную терапию с однократной суточной дозой валацикловира по сравнению с эпизодическим лечением валацикловиром [17].

Таким образом, Валавир в сравнении с ацикловиром имеет высокую биодоступность, однократный ежедневный прием, может приниматься с пищей или без нее. Поэтому обеспечивает большую выгоду при длительном применении и согласие на эту терапию пациента из-за простого режима приема.

Период гестации и форма ГГ влияют на стратегию антивирусной терапии. При первичной инфекции, например, в поздних сроках беременности, антивирусная терапия не рекомендуется, так как она в этот период может задерживать сероконверсию и плод не получает достаточное количество антител матери против ВПГ. Это увеличивает случаи неонатального герпеса во время родов. Женщины с доказанной первичной ВПГ-инфекцией в ранних сроках беременности могут получать противовирусную терапию для снижения симптомов, вирусной нагрузки и быстрого выздоровления. Тем не менее идеальное лечение в период беременности на сегодняшний день так и не было определено. Американский колледж акушерства и гинекологии рекомендует супрессивную терапию только в течение последних 4 нед беременности, и женщины с рецидивами ГГ во время беременности должны получать лечение, если симптомы чрезвычайны [3]. Режимы при беременности такие же. Стратегия в родах зависит от того, когда появилась инфекция. Женщины, которые были серопозитивны к ВПГ-2 до беременности (антитела передали плоду антенатально), могут рожать вагинальным путем, если нет поражений гениталий. ***Если поражения имеются место накануне родов или первичная инфекция была выявлена в III триместре, рекомендуется кесарево сечение.***

Лечение первичного эпизода ГГ в период беременности это эпизодическая терапия - Валавир 1000мг внутрь 2 раза в день 7–10 дней [7]. Лечение рецидивов ГГ это повторная эпизодическая терапия - Валавир 500 мг 2 раза в сутки (5 дней) или Валавир 1000 мг однократно в сутки (5 дней) [7].

Современные стратегии профилактики вертикальной ВПГ+трансмиссии:

1. Кесарево сечение, если есть герпетические высыпания во время родов.
2. Профилактику препаратом Валавир начинать после 36 нед беременности + кесарево сечение, если высыпания были обнаружены.
3. Профилактику препаратом Валавир начинать после 36 нед беременности + вагинальные роды, если высыпания были не обнаружены.
4. Не проводить никаких вмешательств (нет валацикловира, нет кесарева сечения при отсутствии герпетических высыпаний).

Была подсчитана экономическая и клиническая эффективность в зависимости от проведенной стратегии. Наибольшая клиническая эффективность была достигнута при применении супрессивной терапии валацикловиром у беременных после 36 нед и проведении кесарева сечения при активных поражениях, однако у женщин, у которых проводилась супрессивная терапия валацикловиром и вагинальные роды, была достигнута более высокая экономическая эффективность при аналогичных клинических результатах. Таким образом, результаты, полученные после проведенного исследования более чем у тысячи беременных, страдающих генитальной ВПГ-инфекцией, указывают на возможность предупреждения неонатального герпеса при проведении супрессивной терапии валацикловиром.

Рекомендуем предложения ученых Американского колледжа по акушерству и гинекологии 2007г.:

1. Женщинам с активным рецидивирующими генитальным герпесом должна быть предложена супрессивная антивирусная терапия препаратом Валавир после 36 нед гестации.
2. Кесарево сечение показано женщинам с острыми генитальными высыпаниями или проромальными симптомами (вульварная боль, жжение) во время родов.
3. У женщин с преждевременным разрывом плодного пузыря нет зависимости между гестационным сроком и риском неонатальной ВПГ-инфекции.
4. Кесарево сечение не рекомендуется женщинам с ВПГ-инфекцией в анамнезе при отсутствии проявлений ГГ в период родов.
5. Рутинное дородовое культурологическое исследование на ВПГ-2 у женщин без симптомов с рецидивирующим герпесом не рекомендуется.
6. Рутинный ВПГ-скрининг беременных не рекомендуется.

Литература:

1. Елисеева М.Ю., Мынбаев О.А., Масихи К.Н., Манухин И.Б. и др. Современные взгляды на герпетическую инфекцию //Проблемы репродукции. – 2009. – № 1. – С. 25–35.
2. Руководство по ведению пациентов с генитальным герпесом. Рабочая группа Ассоциации сексуального здоровья и ВИЧ Великобритании //Медицинские аспекты здоровья женщины. – 2008. – № 6–8. – С. 2–7.
3. ACOG Practice Bulletin no 8. Management of herpes in pregnancy //Int J Gynaecol Obstetr. – 2007. – Vol. 68. – P. 165–173.
4. Andrews W.W., Kimberlin D.F., Whitley R., Cliver S., Ramsey P.S., Deeter R. Valacyclovir therapy to reduce recurrent genital herpes in pregnant women //Am J Obstet Gynecol. – 2006. – Vol. 194, N 3. – P. 774–781.
5. Boardman L.A. Managing Genital Herpes Simplex Virus Infections: Pathogenesis, risk factors, diagnosis and treatment //Women's Health in Primary Care. –2000. – Vol. 3. – P. 793–798.
6. Brown Z.A., Benedetti J., Ashley R. et al. Neonatal herpes simplex virus infection in relation to asymptomatic maternal infection at the time of labor //N Engl J Med. – 1991. – Vol. 325. – P. 965–966.
7. CDC: Centers for Disease control and Prevention. Sexually Transmitted Diseases Treatment Guidelines. Morbidity and Mortality Weekly Report. Recommendations and Reports. – 2006. – Vol. 55, N 46. – RR. 11.
8. Corey L., Handsfield H.H. Genital herpes and public health; addressing a global problem //JAMA. – 2000. – Vol. 283. – P. 791–794.

9. Corey L., Wald A., Patel R. et al. Once daily valacyclovir to reduce the risk of transmission of genital herpes //N Engl J Med. – 2004. – N 1. – P. 11–20.
10. Food and Drug Administration //Web site www.fda.gov/cder/foi/label/ -2003/20550sel-005_valtrex_lbl.pdf.
11. Gardella C., Barnes J., Magaret A.S., Richards J., Drolette L., Wald A. Prenatal herpes simplex virus serologic screening beliefs and practices among obstetricians //Obstet Gynecol. – 2007. – Vol. 116, N 1. – P. 364–370.
12. Gottlieb S.L., Douglas J.M. Schmid D.S. et al. Project RESPECT Study Group. Seroprevalence and correlates of herpes simplex virus type 2 infection in five sexually transmitted disease clinics //J Infect Dis. – 2002. – Vol. 186. – P. 1381–1389.
13. Hollier L.M., Wendel G.D. Third trimester antiviral prophylaxis for preventing maternal genital herpes simplex virus (HSV) recurrences and neonatal infection //Cochrane Database Syst Rev. – 2008. – N 1
14. Lafferty W.E., Downey L., Celum C., Wald A. Herpes simplex virus type 1 as a cause of genital herpes: impact of surveillance and prevention //J Infect Dis. – 2000. – Vol. 181. – P. 1454–1457.
15. Leone P.A., Trottier S., Miller J.M. Valaciclovir for episodic treatment of genital herpes: a shorter 3 day treatment course compared with 5 day treatment //Clin Infect Dis. – 2002. – Vol. 34. – P. 958–962.
16. O’Riordan D.P., Golden W.C., Aucott S.W. Herpes simplex virus infections in preterm infants //Pediatrics. – 2006. – Vol. 118, N 6. – P. 1612–1620.
17. Romanowski B., Marina R.B., Roberts J.N. Patients’ preference of valacyclovir once daily suppressive therapy versus twice daily episodic therapy for recurrent genital herpes: a randomized study // Sex Transm Dis. – 2003. – Vol. 30. – P. 226–231.
18. Sexually Transmitted Diseases Treatment Guidelines //Morbidity and Mortality Weekly Report. Recommendations and Reports. – 2002. – Vol. 51. – RR. 6.
19. Sibony O. Antiviral and non antiviral local and general treatments for herpes in the pregnant woman (including prevention of mother-infant transmission): alternative propositions //Ann Dermatol Venereol. – 2002. – Vol. 129, N 4. – Pt.2. – P. 652–654. 20. Spruance S.L, Tyring S.K., DeGregorio B., Miller C. et al. Large scale, placebo controlled, dose ranging trial of peroral valacyclovir for episodic treatment of recurrent herpes genitalis. Valaciclovir HSV Study Group //Arch Intern Med. – 1996. – Vol. 156. – P. 1729–1735.
21. Strand A., Patel R., Wulf H.C., Coates K.M. International Valacyclovir HSV Study Group. Aborted genital herpes simplex virus lesions: finding from a randomized controlled trial with valaciclovir //Sex Transm Infect. – 2002. – Vol. 78. – P. 435–439. 22. Taylor T.J., Brockman M.A., McNamee E.E., Knipe D.M. Herpes simplex virus //Front Biosci. – 2002. – Vol. 7. – d752–d764.
23. Tyring S.K., Baker D., Snowden W. Valacyclovir for herpes simplex virus infection: longterm safety and sustained efficacy after 20 years experience with acyclovir //J Infect

Dis. – 2002. – Vol. 186. – P. 40–46. 24. Valaciclovir [package insert]. Research Triangle Park, NC: GlaxoSmithKline. – 2002.

УДК: 371.576.063

БОЛОЧОК МУГАЛИМДИН УКУКТУК КОМПЕТЕНТҮҮЛҮГҮН ИШМЕРДИК ЧӨЙРӨСҮНДӨ КАЛЫПТАНДЫРУУ

*Бабаев М.Д., п.и.к., доцент, Баймырзаева Аймен Жаныбековна
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы*

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В СФЕРЕ ЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

*Бабаев М.Д., к.п.н., доцент, Баймырзаева Аймен Жаныбековна
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика*

FORMATION OF LEGAL COMPETENCE OF THE FUTURE TEACHER IN THE SPHERE OF ITS PROFESSIONAL ACTIVITY

*Babaev M. D., c.p.s., docent, Baymyrzayeva Aimen Zhanybekovna
Osh State University
Osh, Kyrgyz Republic*

Аннотация: Бул макалада мугалимдин укуктук компетенттүүлүгүн ишмердик чөйрөсүндө калыптандыруу процесси караган. Кесиптик квалификациясын жогорулаттуу буюнча милдеттери көрсөтүлгөн.

Аннотация: Данная статья посвящена правовой компетентности учителя в сфере его профессиональной деятельности. Также показаны основные задачи в повышении квалификации учителей.

Abstract: This article is devoted to the legal competence of the teacher in the sphere of his professional activity. The main tasks in teacher development are also shown.

Түйүндүү сөздөр: кесиптик билим, социалдык чөйрө, укуктук компетенттүүлүк, кесипкөй ишмер.

Ключевые слова: профессиональное образование, социальная сфера, правовая компетентность, профессиональная деятельность.

Key words: professional education, social sphere, legal competence, professional activity.

Өлкөнүн туруксуз өсүшү, жаңы баалуулукка багыт алуунун пайда болушу менен мүнөздөлгөн мындай шарттарда төмөнкүлөрдүн ортосундагы карама-каршылыктар менен чыр-чатактар барган сайын ачыкка чыгууда:

- жалпы жана кесиптик билим берүүнүн мазмуну менен экономиканын муктаждыктырынын жана социалдык чөйрөнүн өзгөрүшүнүн;

- жалпы жана кесиптик билим берүү денгээлдеринин;
- мугалим менен окуучунун;
- мугалим менен окуучулардын ата-энесинин;
- балдар менен ата-энелеринин;
- мектеп тарбиясы менен көчө таасиринин;
- балдарды тарбиялоо менен көчө таасиринин ж.б.у.с.

Мугалимдер үчүн төмөнкү суроолорго жооп издеө эң олуттуу болуп баратат:

- кесиптик билим берүүнүн алкагында аталган чыр-чатактарды чечүүгө болочок мугалимдердин зарыл көндүмдөрүн, жөндөмдүүлүгүн жана даярдыгын кантит камсыз кылуу керек?

- жогорку кесипкөй мугалимдерди даярдоону көздөгөн окуу процессин уюштурууда теориялык жана практикалык даярдыкты айкалыштыруучу түйүн кайсы?

Биздин пикирибиз боюнча, баалуулуктардын жаңы түзүмүнүн негизин компетенттүүлүк деп атоого боло турган позиция түзөт, анын бир компоненти укуктук компетенттүүлүк болуп саналат.

Билим берүү мейкиндигинин укук талаасындагы педагогдордун жүрүм-турумунун баардык үлгүлөрүн ыңгайлашуучу (адаптациялык) жана биргелешүүчү (интеграциялык) деген эки вариантка топтоштурууга болот.

Ыңгайлашуучу варианта педагог колдонуудагы укуктук ченемдерге укуктук талаптарга жооп мамиле кылат, анын укуктук жүрүм-туруму кыйла пассивдүү мүнөздө болот. Бул варианта педагог өзүнүн укуктук билимдерин, билгичтикерин жана көндүмдөрүн, б.а. укуктук камылгасын, чектелүү экендигин билбей, жетиштүү деп ойлойт.

Биргелешүүчү вариант укуктун мүмкүнчүлүктөрүн жеке, топтук, уюмдук кызыкчылыктар үчүн, укуктук талаптарга карата алдын алуучу чарапарда (б.а. мектеп ичиндеги билим берүү мамилелеринин жергиликтүү укуктук мейкиндигин уюштурууга катышууда) аң-сезимдүү пайдаланууга умтулган активдүү укуктук жүрүм-турум менен байланышкан. Бул варианта педагогдордун укуктук компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгө өздөрүн дилгирлентүү ығы колдонулат. Мында педагогдун мектеп ичиндеги укук системасына кошулушу анын укуктук билимдеринин, билгичтикеринин жана көндүмдөрүнүн байышы менен коштолот, ал эми булардын баюусу өз кезегинде ого бетер жакшы биргелешүүгө жол ачат. Анткени «мектептеги чөйрө окууга жайлуу болушу үчүн анда керектүү нерселерге окутуп-үйрөтө алгыдай адамдар болууга тийиш» [1, С. 85].

Дал ушул биргелешүүчү вариант дипломдон кийинки билим алуу шартында педагогдун кесипкөй укуктук компетенттүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү менен байланыштуу экендиги анык. Педагогдун укуктук компетенттүүлүгүн калыптандыруу системасы бул варианта үзгүлтүксүз жана улам ургаалдашып барган түрдө иштеши керек. Болгондо да кесиптик камылганы жогорулатуу мекемелеринде тийиштүү окуу курсун өздөштүрүү – жалпы билим берүү мекемелеридеги окуу топторун комплекттөөнүн жүрүшүндө башталуучу алгачкы этаптардын бири гана. Ал окуу курсу аяктагандан кийин да педагогдун мектеп ичиндеги укуктук мамилелерге практика жүзүндө катышуусу аркылуу улантылат.

Кесиптик камылганы жогорулатуу курсарынын угуучуларына берилген тапшырмалар алардын жекече кызыгууларын эске алуу менен түзүлүп, алынган теориялык билимдерди укуктук каражаттар менен окуп-үйрөнүп жатышкан педагогдун, жамааттын кызыкчылыктарын жүзөгө ашырууда практика жүзүндө оруndoого багытталган эле. Мисалга төмөндөгүдөй тапшырмаларды келтирсек болот:

- өздөрү иштеген жалпы билим берүү мекемесинин уставын укуктук жактан талдоо;
- мектеп ичиндеги билим берүү мамилелерин укуктук жөнгө салуу маселелери боюнча окуучуларга жана алардын ата-энелерине (мыйзамдуу өкүлдөрүнө) укуктук жардам көрсөтүү үчүн кеп-кеңеш берүүчү юридикалык топтун ишин уюштуруу;
- билим берүү процессинин субъектилери үчүн ченемдик маалымат базасын түзүү; [4, С.22]
- азыркы мектептин ишмердигинин укуктук негиздери боюнча теориялык семинар (педагогдор үчүн, ата-энелер жана жогорку класс окуучулары үчүн) уюштуруу;
- мектеп ичиндеги кесиптик камылганы жогорулатуу системасын укуктук каражаттар менен реформалоо ж.б.у.с.

Практикалык сабактар практика жетекчисинин илимий жетекчилиги астында жүзөгө ашырылды. Илимий жетекчиликтин алқагында практиканын программасын түзүүгө, теориялык үлгүлөрдү, методикаларды иштеп чыгууга жардам көрсөтүлдү; жетекчилер облустун райондоруна барғанда угуучуларга кеп-кенеш беришти. Бул иштердин отчеттордо чагылдырылган натыйжалары жыйынтыктоочу сессияны өткөрүү учурундагы практикалык сабактарда, тегерек столдордо талкууланды. Айрым материалдар илимий-практикалык конференцияларга алып чыгылды да, кийин жарыяланган макалалар түрүндөгү теориялык жалпылоолордун негизин түздү.

Алсак, мектеп ичиндеги кесиптик камылганы жогорулатуу системасы өркүндөтүү боюнча тапшырмаларды аткарууда угуучулардын бир тобу педагогикалык жамааттын мыйзамдуу кызметтүүк өсүшкө болгон кызыкчылыктарына таасир этүү жолдорун иликтеши. Мектеп ичиндеги кесиптик камылганы жогорулатуу системасын реформалоо жолдорун талдаганда, угуучулар төмөнкү жагдайларды эске алышты [5, С.44].

Эң эле жалпы түрдө алганда, мугалимдин кесиптик өсүшү (ишкөр карьерасы) педагогдун жаңы иш-милдеттерди аткарууга, жаңы кызмет ордун ээлөөгө, маселелерди чечүүгө, усулдарды жана технологияларды өздөштүрүүгү, билим берүүнүн мазмуунун пайдаланууга, окуу-усулдук базаны өздөштүрүүгө, маалымат технологиясын колдонууга даярдануу процессин билдирет [2, С.338].

Администрация менен мугалимдин кызыкчылыктарындагы объективдүү жашаган карама-каршылыктардын шартында мектеп ичиндеги кесиптик камылганы жогорулатуу системасын уюштуруу жагынан негизги ролду мектеп ичиндеги педагогикалык өз алдынча башкаруунун карамагына, тактап айтканда, мугалимдердин усулдук бирикмесине өткөрүп берген ой. Дал ушул деңгээлде уюмдук жана жеке кызыкчылыктарды айкалыштыруунун мунасалуу варианттарын табууга, мугалимдердин кесиптик камылгасын жогорулатуунун төмөндөгүдөй милдеттерин орундоого болот:

1. Өндүрүштүк, бул – ар бир билим берүү мекемесине мүнөздүү милдет. Окуу программасын натыйжалуу аткаруу, мектептин ишмердигин зарыл сандагы, окутуу методикаларын кесипкөй билген педагогдор менен камсыздоо (билим берүү мекемесинин администрациясы биринчи кезекте ушуга умтулат); [3, С.218].
2. Социалдык, бул милдет каалагандай мектепте чечилип жүрөт. Мугалим өзүнүн кесиптик камылганы жогорулатууга кызыгат, анткени бул аркылуу ал өзүн социалдык жактан коргойт. Мугалим жаңы билимдерди, билим берүү мекемелери жөнүндө билимдерди, маалыматтарды эле албастан, кесиптештеринин тажрыйбасы менен эле таанышпастан, предмет боюнча өзүнүн билимдерин, билгичтикерин жана көндүмдөрүн эле өркүндөтпөстөн, өзүнүн социалдык «наркын», кадыр-баркын да жогорулатат, эмгегинин макамдык (материалдык жана моралдык) жактан жогору бааланышына умтулат (мында педагогдун кызыкчылыктары жүзөгө ашырылат);
3. Атайын, бул милдет ар бир мектепте айырмаланат. Адистешүүгө жараша кызматкерлердин кесиптик камылгасын жогорулатуу жасалма, башкарылма түрдө жүргүзүлөт. Мында педагогдун өзүнүн кесипкөй өнүгүшүнүн багытын тандоосу кайсы бир даражада чектелбей койбойт (мектептин, бүтүндөй жамааттын кызыкчылыктарына баш ийдирител), бирок мунун эсесине мектептин жалпы макамынын жогорулашы анын ар бир кызматкеринин кадыр-баркынын артышина алып келет. (Бүтүндөй педагогикалык жамааттын кызыкчылыктар чөйрөсү педагогдун кызыкчылыктарын өкүмчүл түрдө эмес, демократиялуу ыңгайда чектейт, анткени бул маселелерди мугалимдердин өз алдынча башкаруу органдары чечет).

Мектеп ичиндеги кесиптик камылганы жогорулатуу системасын реформалоо ишинин натыйжаларынын бири педагогикалык жамааттын мүчөлөрүнүн укуктук активдүүлүгүнөн артыши, өздөрүнүн укуктарын жана аларды жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүктөрүн андап билиши болуп жаткандыгы көңүл бурууга арзыйт.

Адабияттар:

1. Краевский В.В. Повышение квалификации педагогических кадров. Педагогика. , М. – 2000. №9-10. – С. 84-86.
2. Чечель И.Д. Основы социального управления. – М., 2002.- С.340.
3. Пономарева Г.М. Общие проблемы современного образования. Сборник научно-практической конференции. – М., 2001. – С.218-220.
4. Каниметов, Ж.К. Проблемы нравственно-правового воспитания у школьников в условиях демократизации общества в Кыргызстане. / Ж.К. Каниметов //Автореферат к.п.н. – Б., - 2000. – С.24.
5. Правовая культура правопримениеля как фактор укрепления законности. Журнал «Следователь» № 9, -2000 г. / - М.: Юриздат., -2000. - С.42 -48.

УДК:632.911(111)

РОЛЬ МОТИВАЦИИ УЧЕНИКОВ МЕТОДОМ ОЦЕНИВАНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

*Батыrbек кызы Гулжамал
Ошский государственный университет*

**АНГЛИС ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮДӨ ОКУЧУУЛАРДЫ МАТИВАЦИЯЛООГО
БААЛОО УСУЛУНУН РОЛУ**

*Батыrbек кызы Гулжамал
Ош мамлекеттик университети*

**THE ROLE OF MOTIVATION OF STUDENTS METHOD OF EVALUATION WHEN
STUDYING THE ENGLISH LANGUAGE**

*Batyrbek kyz Guljamal
Osh State University*

Аннотация: В данной статье рассыается роль мотивации при изучении английского языка, и показана практическая часть.

Аннотация: Бул макалада англис тилин үйрөнүүдө мотивациянын ролу аныкталат, жана практикалык бөлүгүн көрсөтөт.

Abstract: This article defines the role of motivation in learning English and shows the practical part.

Ключевые слова: оценка, тип оценки, мотивации, обучения иностранному языку, иноязычной среде, коммуникативная интенция.

Түйүндүү сөздөр: баалоо, баа берүү, дем берүү, окутуу, чөт тил, иноязычной-чөйрөгө, коммуникациялык интенция.

Key words: assessment, type's of assessment, motivation, teaching, foreign language, foreign language environment, communicative intention.

Как известно, каждому педагогу, проверка и оценка знаний, умений и навыков учащихся является важным структурным компонентом процесса обучения английского языка. В соответствии с принципами систематичности и последовательности качество запоминания должно осуществляться в течение всего периода обучения.

Между учащимися должно быть соперничество в изучении английского языка. Если они будут стараться соревноваться с друг другом, то их уровень владения лексикой и грамматикой улучшится. Конечно, учитель должен их интерес направлять в соответствующую тему английского языка.

Иногда на уроке учащиеся сидят с телефоном. Учитель не должен забывать о том что подрастающее поколение воспитывается в бурном инновационном прогрессе. Их интеллект и разум зависят от компьютера или телефона. Они сидят большей частью

времени на сайтах, в WatsAppе и так далее. И поэтому их надо привлечь инновационными технологиями, например, интерактивной доской, проектором, магнитофоном и так далее. Если у них появился интерес этому уроку, то их обязательно надо мотивировать оценкой. Сам ученик должен научиться оценивать самого себя, делать вывод, корректировать свой учебный процесс на уроке английского языка или иного урока.

Конечно, оценка должна обладать двухсторонней привлекательностью как для учащегося, так и для учителя. Выделяют следующие цели оценки знаний и умений учащихся:

- диагностирование и корректирование знаний и умений учащихся;
- учет результативности отдельного этапа процесса обучения;
- определение итоговых результатов обучения на разном уровне [2].

Каждому преподавателю при подготовке английского урока необходимо запомнить, что поиске необходимых форм оценивания и её организация -главная задача педагога (в садиках, школах, университетах, также в учебных центрах).

В учебном процессе главным действующим лицом является ученик (ученица). Процесс урока обучения английского языка является познание и приобретение новых умений, знаний. Можно следовать, все, что происходит на уроке английского языка, закрепляет контрольных заданий для учащихся. Эти задания должны соответствовать целям самого ученика (учениц), так как из них могут сдать ОРТ по английскому языку. При написание ОРТ, каждый ученик (ученица) психически и морально будет страдать до окончания результата. Поэтому их до этого надо мотивировать на хорошую оценку. Оценка и балл решает их будущее.

Противоречивый характер школьной оценки отметил еще Я.А. Коменский, обратившись к педагогам с призывом разумно и взвешенно пользоваться своим правом на оценку. Требование объективности контролирования в сочетании с гуманным отношением педагогов к обучаемым пронизывает все дидактические системы [1].

Выставления оценок должно быть мотивированным для учащихся, чтобы они с удовольствием приходили на урок английского языка. Если они получили неудовлетворительную оценку, то ни надо ставить им отрицательные оценки.

В практическую часть обучения английского языка мы взяли учащихся учебного центра «Ансар-Тайпп». Всего экспериментом было охвачено 90 студентов. Мы дали им задания и потом их знания и умения оценили.

Мы разделили всех учащихся на 2 группы по данным предварительного экспериментального тестирования. Перед тем, как написать тест, первую группу мы мотивировали их на хорошую оценку, но для второй группе сразу дали тест. Результаты исходного теста эксперимента представлены в таблице 1.

Таблица 1

Группа	Понимание текста	Лексика	Грамматика	Средний % по группе
Мотивированная группа	89	70	56	70
Не мотивированная группа	46	54	49	40

Как видно из таблицы 1, лучший результат дал тест- I-группа, которую мы мотивировали перед тестом. Во II- группе результат на много ниже, чем первой.

Понимание прочитанного текста в не мотивированной группе он составил 75%, а в мотивированной группе 89%. Лексические тесты выявили довольно средний уровень знания исходного словаря у учащихся, в не мотивированной группе.

Студенты учащиеся «Ансар-Тайпп» сделали, допущено немало ошибок в артикле, предлогов, также учащиеся часто делают ошибки временных Present Indefinite и Present Continuous, Past Indefinite, Past Continuous, Past Perfect.

Подводя итог из полученных результатов из тестирования, мы можем делать вывод о том, что их уровень владения лексикой и грамматикой в не мотивированной группе средне.

Результаты экспериментального обучения английского языка в учебном центре «Ансар-Тайпп», нам дают возможность получить некоторые данные из таблицы №1 и №2. У учащихся оказывает ли непосредственно влияние на формирование речевых умений. С этой целью, в экспериментальной группе мы сравнили исходные и конечные результаты внутри каждой группы. Это представлено в таблице 2.

Таблица 2

Группа	Понимание текста		Лексика		Грамматика	
	исходный	итоговый	исходный	итоговый	исходный	итоговый
Мотивированная группа	76	89	71	83	54	69
Не мотивированная группа	46	75	54	61	49	61

Как видно из таблицы 2, в не мотивированной группе, в которой была использована дифференцирования, форма организации занятий, наблюдается разницы между результатами исходного и итогового тестов понимания прочитанного текста, знания лексики улучшилось на 28%.

В конце можно сделать вывод, что основой для оценивания успеваемости для учащихся являются мотивация как морально. Но так и психический настрой итоги (результаты) контроля английского языка и также в других предметах.

Литература:

1. Пассов Е. И. Кузовлев, В. П. Коростелев В. С. Цель обучения иностранному языку на современном этапе развития общества // ИЯШ. - 1987. - №6
2. Леонтьев А. А. Потребности, мотивы, эмоции. Конспект лекций. - М.: Издательство МГУ, - 1971

УДК 378. 14:53

УЛУТТУК ТИЛДИ БЛОК СТРАТЕГИЯСЫ АРҚЫЛУУ ОКУТУУ

Борубекова Гулнаز, окутуучу

Академик М.М. Адышев атындаагы Ош технологиялык университети

ОБУЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ЯЗЫКА ПО СТРАТЕГИЕЙ БЛОКА

*Борубекова Гулназ, преподаватель
Ошский технологический университет им. Адышева*

TRAINING OF THE NATIONAL LANGUAGE ON THE STRATEGU OF THE BLOK

Borubekova Gulnaz, lecturer

Аннотация: Бул макалада сабакта улуттук тилди блок стратегиясы аркылуу окутуунун өзгөчөлүктөрү жөнүндө камтылган.

Аннотация: В этой статье охвачены особенности обучения национального языка по стратегии блока.

Abstract: This article covers the features of teaching the national language on the strategy of the block.

Түйүндүү сөздөр: билим, сапат, модель, ыкма, кадам, натыйжаса, интерактивдүү, көйгөй.

Ключевые слова: метод, шаг, результат, интерактивный, анализ, современный, педагогика.

Key words: method, step, results, interactive, modern, analysis, pedagogy.

Кыргызстандагы билим берүү системасында болуп жаткан көрүнүштөр, сынчыл ой жүгүртүү методикасынын универсалдуулугун көрсөтүү иретинде көптөгөн иш аракеттер жасалууда. Мамлекеттеги түзүлгөн социалдык-экономикалык абал окутуучуну студенттерди окутуу менен гана алек кылдырыбай, күнүмдүк жашоо түйшүктөрү чечилбегендиктен, окутуучу үчүн ал көйгөйдү биринчи орунга коюу учурдун талабы болууда. Анткени азыркы коомдогу, илим жана билим багытында, билимдин сапаттуулугун жлглркү деңгээлге жеткириүү системасы өзүнүн тенденциясында кенири колдонууда.

Мына ошондуктан билим берүүнүн салттык жана заманбап окутуунун өзгөчөлүктөрү чыгармачыл студенттин активдүүлүлүгүн жогорлатуу учурдун талабы. Анын негизинде окутуучуга болгон талаптар, ыкмалардын пайда болушу билим берүүнүн бирден-бир максималдуу талабы болуп саналат.

Ал үчүн окутуучу менен студенттин ортосунда ачык көпүрө , позитивдүү маанай , сабак учурундагы кабыл алууда ынгайлую шартты түзүүдө таанып-билиүү чыгармачылыгы билимдүүлүк, аракеттүүлүк активдүүлүктөрдүн болуусу менен ырасталат. Анын натыйжасында интерактивдүү ыкмаларды пайдалануу менен сабактын моделин түзүүдө окутуучулар бир топ жакшы жыйынтыктарды алып келишкен. Натыйжада, интерактивдүү окутуунун бир модели болгон блок система стратегиясын сабакта колдонууда студенттерди кызыктыруу менен алардын сабакка болгон кызыгуусу артып, эркин ой жүгүртүүсү жогорулагандыгында шек жок. Буга мисал катары төмөндөгү сабактын моделин көрсөтүүнү сунуштайбыз

Сабактын темасы: Кыргыз элинин улуттук тили.

Сабактын максаты:

- ❖ Кептеги тыбыштар кандай өзгөрүүгө учураши жөнүндө маалымат алышат.
- ❖ Интеллектуалдуулукка;
- ❖ Айта билүү искусствоосун терең өздөштүрүүгө;;
- ❖ Проблемаларды ойдай чечүүгө үйрөнүштөт.

Сабактын методу: Интерактивдүү метод, блок стратегиясы

Сабактын жабдылыши: Окуу китеbi, маркер, ак барак, бор.

Предмет аралык байланыш: математика, музыка, сүрөт.

Сабактын жүрүшү:

1. Уюштуруу(аудиторияга жагымдуу жагдай түзүү).
2. Ўй тапшырмасын суроо
3. Блок системасы аркылуу бышыктоо
4. Жаңы тема менен таанышшуу
5. Топторго бөлүү
6. Өтүлгөн темага анализ жасоо, баалоо
7. Ўй тапшырмасын берүү

1. Уюштуруу

Окутуучунун сөзү:

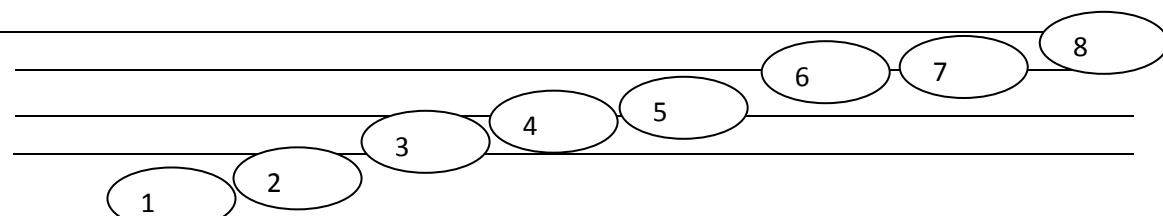
Саламатсынарыбы, студенттер (балдар)? Сабагыбызды адаттагыдай оюндар менен баштасак. Бүгүнкү музжаргычыбыздын аты “Бул жакта...” деп аталат. Бул оюн аркылуу маанайынар көтөрүлүп, сабакка болгон кызыгунар артсын.

Сынаптама:

Оюндун шарты боюнча бир студент доскага чыгып отургучка отурат. Мугалим баракка жазылган жазууну ага көрсөтпөй суроо берет. (отурган студенттин баш жагында кармап алыш суроо берсе да болот). Мисалы: “сен бул жакка бир жылда канча жолу барасың?”, “Сен бүгүн ким менен жолугасың?:”, “Дагы эмне кыласың?” деген суроолорду берип отурган студенттен ар кандай кызыктуу жоопторду алса болот. Берилген суроолор “Баня”, “Тазалык”, “Милиция” деген сөздөрдү ак баракка жазып алыш берилет.

2. Үй тапшырмасын суроо

Үйгө берилген тапшырманы төмөндөгүдөй музикалык нотанын жардамы менен сурап алса болот.

1-сан: тил илими деген эмне?

2-сан: тилдин өнүгүшүн кандай түшүнөсүң?

3-сан: тил- карым-катнаштын куралы” деген сөздү ким айткан?

4-сан: тилдин тарыхый жолу кандай өнүккөн?

5-сан: тил жөнүндө макал айтып бер.

6-сан: тил жөнүдө даанышмандардын айткандарынан мисал келтир.

7-сан: Сага кыргыз тил сабагы жагабы?

(Сандар сүйлөйт. Сандар ноталардын ичине жазылат. Цифра менен жазылган ноталар столдун үстүнө коюлат. Студенттер каалаган нотаны алыш. Андагы жазууну сүйлөп, нота станина өз орду менен жайгаштырат. Бардык нотаны сүйлөткөндөн кийин оттууучу комуз менен ноталарды чертет, студенттер оозеки айтышат). Үй тапшырманы жооп бергенине карап бааланат.

Чакыруу иретинде суроо аркылуу жаны тема боюнча суроо берилет.

1. Кыргыз элинин улуттук тили дегенди кандай түшүнөсүңөр?
2. Кыргыз тили качандан бери колдонулуп келе жатат?
3. Студенттердин ою талкуу иретинде аткарылган сон окутуучу жаны теманы түшүндүрүп берет.

4. Жаны теманы түшүндүрүү

Кыргыз тили- кыргыз элинин улуттук тили. Бул чындык 2004-жылдын апрель айында Республикабыздын экс президенти А.Акаев тарабынан дагы бир жолу мыйзамдуу түрдө атайын өкмөттүк деңгээлде бекемделди.

Тил- адамзат коомунун туундусу, белгилүү бир эл калыптандырган жалпы элдик байлык. Ал- ошол элдин сөз каражаттарынын жыйындысы, соз берметтери. Тил-ошол улуттагы адамдар бири-бирине өз ойлорун жеткире турган сөз байлыгы, сөздөрдүн казына-кенчи. Эгерде тилди элдин казына кенчи десек, ал бир эле күндө кимдир бирөөнүн каалоосу менен түзүлө калбайт. ал адамзаттын тарыхында нечендеген кылымдарды басып, доорлорду алмаштырып, анан келип улутка таандык асыл кенч катары жаралган.

Кыргыз тили- түрк тилдеринин эң байыркыларынан экени белгилүү. 21-кылымда көрүнүктүү ойчул, тил билерманы, жerdeшибиз Махмуд Кашкари кыргыз тилин нукура, таза түрк тилдеринин бири катары баалаган.

Чыгаан орус түркологу В.В. Радлов: “Кыргыздардын сүйлөгөн ыргактуу. Алар сөзгө чечен, чукугандай сөз тапкыч...”, дейт. Ошондуктан ар бир тилдин өзгөчөлүгү, бар. Кыргыз тили да –мин түрдүү жылаажын болуп дилдиреп, мин дилдүү болуп шаңқылдаган, кубулуп-кулпурган ыргагы менен куюлушуп, өзүнөн өзү күүгө келип турган, уккандын кулак курчун кандырган мукам тил.

Ошондуктан тил универсалдуу байланыштын куралы катары милдет аткарып адамдардын ой пикирин ички дүйнөсүн чагылдырат. Тил менен ойлоо өз ара тыгыз байланыштуу, бирок ал экөө бирдей эмес ойлоо процесстеринен айырмаланган тилдин өзүнө таандык закон ченемдери бар. Тил аң сезимде, акыл эсте жашап, ал өзүнүн түрүн оюнун жыйынтыгы, туонтасы катары билдирип, өзгөрүүлөргө дуушар болуп турат. Муну илимде «тил адамдын алдында аң сезимдин чегин ачкан механизм» деп мүнөздөлгөн. Биздин кыргыз тили түрк тилдеринин катарына кирет. Алар: алтай, азербайжан, башкыр, гагауз, кара калпак закас, уйгур, тыва, якут д.у.с. Мына ошол коптөгөн тилдердин арасында кыргыз тили- кыргыз элинин улуттук тили катары өнүгүп келе жатат.Кыргыз тилинде азыркы кезде газета- журналдар чыгып, радио уктуруулар, телекөрсөтүүлөр берилүүдө. Республикасыздын көпчүлүк билим берүү бөлүмдөрүндө кыргыз тилинде билим алышат.

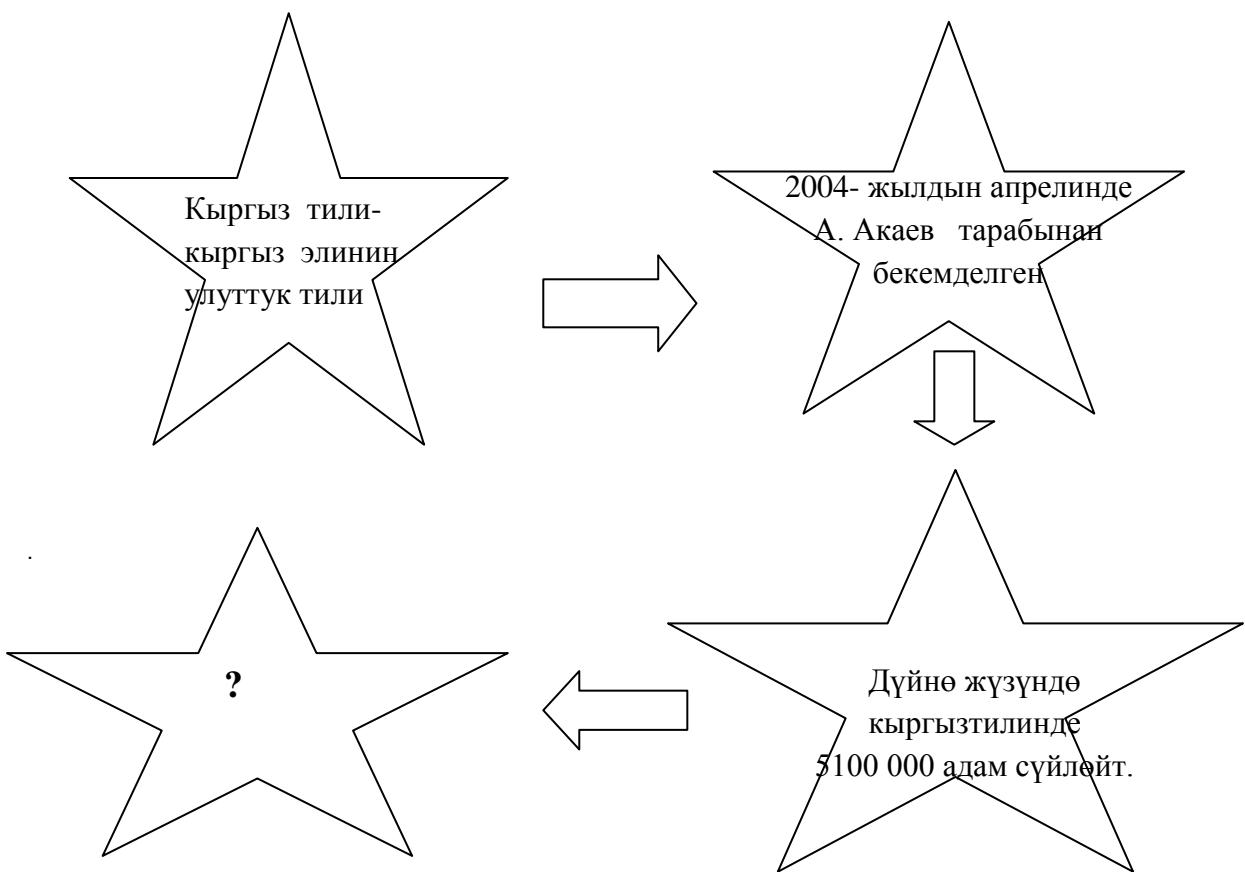
5. Бышыктоо:

Көнүгүү. Кайчы ой жүгүртүңүз.

Кыргыз тилин өнүктүрүү зарылбы?	
Ооба	Жок
1.	1.
2.	2.
3.	3.
Жыйынтык:	

6 Стратегиялык кадамдар:

1. Топторго бөлүнөт (1,2, топко).
2. Ар бир студент же топко бөлүнгөн тайпа аркылуу жаңы тема боюнча эмне түшүнсө, ошону блок система аркылуу түшүндүрүп беришет.
3. Мисалы төмөндөгүдөй блок система аркылуу берилет.

7.Баалоо: Окутуучунун көзөмөлүндө ар бир топ бири-бирин баалашат.

8.Үйгө тапшырма берилет.

Адабияттар:

1. Муратов А. «Мектеп» -2005 -б.50.
2. Моисеев «Мы вами люди социально озабоченные » //частная школа// -1996 -б.14-16.
3. Суворова Н. «Интерактивное обучение»: новые подходы «Учитель журналы» -2000 №-6.25-27.
4. Мурзаев Окутуунун жаны технологиилары. Ош - 2009 -б.76.
5. Укуева Б. ЖОЖдордо интерактивдүү окутуунун негиздери – 2013.

УДК 37.0

ЗАТ АТООЧ СӨЗ ТҮРКҮМҮНҮН БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУ КИТЕПТЕРИНДЕ БЕРИЛИШИ

Гапарова Чынаркан Абдураимовна, ф.и.к., доцент
Ош мамлекеттик университети

ИМЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ В УЧЕБНИКАХ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Гапарова Чынаркан Абдураимовна, к.ф.н., доцент
Ошский государственный университет

NOUN IN THE TEXTBOOKS OF PRIMARY SCHOOL

Gaparova Cynarin Abduraimova, c.ph.s., docent
Osh State University

Аннотация: Макалада зат атооч сөз түркүмүнүн, ага байланышкан көнүгүү жумуштарынын башталғыч класстардын окуу китептеринде берилүүлиши талдоого алынат.

Аннотация: В статье рассматривается роль имени существительного в учебниках начальных классов.

Abstract: This article studies the role of the noun in the textbooks of primary school.

Түйүндүү сөздөр: предметтик стандарт, зат атооч, грамматикалык категориялар, сөз түркүмү, окуу китептери.

Ключевые слова: предметный стандарт, имя существительное, грамматические категории, части речи, учебники.

Key words: substantive standard, noun, grammatical categories, parts of speech, textbooks.

Белгилүү болгондой, 2015-жылы “Башталғыч класстардагы кыргыз тил жана окуу” боюнча предметтик стандарт иштелип, анда окуу материалдарынын мазмундук багыттары класстар боюнча конкреттүү бөлүштүрүлгөн. Окуу материалдары беш мазмундук багытты (1.Тыбыш жана тамга; 2.Муун, сөз жана сөз түркүмдөрү; 3.Сөз айкаши, сүйлөм жана сүйлөм мүчөлөрү; 4.Кеп маданияты жана иши кагаздары; 5.Тематикалык тексттер жана балдар китептери менен иштөө) камтып, зат атооч жана анын грамматикалык категориялары жөнүндөгү окуу материалы мамлекеттик стандартта экинчи мазмундук багытта класстар боюнча бөлүштүрүлүп берилген [караңыз:5:9-11]. Алсак,

№	Мазмұндуқ багыттар	1-класс	2-класс	3-класс	4-класс
2.	Муун, сөз жана сөз түркүмдөрү	Тыбыштардан сөздөрдүн жасалышы тууралуу түшүнүк. Сөз, алардын муунга бөлүнүшү. Муундук таблицалар. Бир маанини түшүндүргөн сөздөр. Каршы маанини түшүндүргөн сөздөр. Окшош маанилүү сөздөр.	Муун жөнүндө түшүнүк. Сөздөрдүн муунга бөлүнүп айтылуу ыргагы, эрежелери. Муундун түзүлүшү. Ачык, жабык, туюк муун, алардын мунөздүү өзгөчөлүктөрү. Муун жана ташымал, ташымалдоо жолдору.	Сөздүн бөлүктөрү. Сөздүн маанисин жана формасын өзгөрткөн мүчөлөр. Унгулаш сөздөр. Айтылышы жана жазылышы айырмаланган сөздөр, алардын өзгөчөлүктөрү.	Буга чейинки өтүлгөн сөз түркүмдөрүн кайталоо жана терендетүү. Зат атооч сөз түркүмүнүн мааниси. Аягы б,в,г,д менен бүткөн сөздөрдүн жөндөлүшү. Орустили аркылуу кирген айрым сөздөрдүн жөндөлүшү. Жөнөкөй жана татаал зат атоочтор, алардын жазылышы жана жөндөлүшү. Этиштин чактары. Откөн чак, учур чак, келер чак.

		сөздөр. Абалды, кыймыл-аракетти билдирип, эмне кылды? Эмне кылып жатат? Эмне кылат? деген суроолорго жооп берген сөздөр.	жана сын атооч сөздөрдүн айкалышы. Ат атооч. Анын өзгөчөлүгү, жөндөлүшү. Байламталар. Алар менен түзүлгөн сөз айкаштары. Этиш. Этиштин зат атооч жана башка атооч сөздөр менен айкалышы. Этиштин жекелик жана көптүк түрдө өзгөрүп айтылышы. Жөнөкөй жана татаал этиштер, алардын жазылышы.	сан. Сан атооч сөздөрдүн жазылышы. Жактама ат атооч, алардын жөндөлүшү. Этиштин жакталышы. Тактоочтор. Алардын башка сөз түркүмдөрүнөн айырмасы. Тактоочтордун жазылышы. Сырдык сөздөр, алардын кептеги ролу. Тууранды сөздөр, алардын кетеги ролу.
--	--	--	---	---

Жогорудагы мазмундук багытта берилген сөз түркүмдөрүн окутуу курулай жаттатуу, түшүндүрүп-билирүү менен чектелбеши керек. Анткени башталгыч класстарында окутулуп жаткан “кыргыз тили жана окуу предметинин максаты – кенже курактагы окуучулардын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, тилибиздин түзүлүшүнүн баштапкы мыйзам ченемдүүлүктөрүнө ээ кылуу, аларды сактоо менен оозеки жана жазуу кеп ишмердигин турмушта тиешелүү деңгээлде пайдалана алуусуна жетишүү” [5:6] болуп саналат.

Демек, “Сөз түркүмдөрүн окутуу менен окуучулар аларды оозеки жана жазуу речинде туура пайдалана билишине жетишүү керек” [2:3]. Ошондуктан окуучуларда окуган сөз түркүмдөрүн катыштырып сүйлөм түзө алуу, туура жаза билүү ж.б.у.с. көндүмдөрүн калыптандыруу зарыл. Бул багытта окуу китептериндеги материалдарынын, көнүгүү жумуштарынын берилишинин, алардын мазмундук деңгээлинин орду өзгөчө.

Биз төмөндө зат атооч сөз түркүмү боюнча окуу материалынын окуу китептеринде берилишине анализ жасайбыз.

Алсак, зат атооч жөнүндөгү теориялык материал 2-класстын (А.Р.Акунова, Б.С.Чокошева Кыргыз тили. – 2-кл. – Б., 2013. – 124б.) 3-чейрекинен баштап окутула баштайт. Бул класста төмөнкү грамматикалык материалдар өтүлөт: «Заттын атын билдирген сөздөр», «Жандуу заттарды туюнтурган сөздөр», «Жансыз заттарды туюнтурган сөздөр». Бул багытта грамматикалык эрежелер жөнөкөйлөштүрүлүп, тиешелүү көнүгүү жумуштары берилген.

3-класстын «Кыргыз тили» окуу китебинде (А.Р.Акунова, Б.С.Чокошева Кыргыз тили. – 3-кл. – Б., 2013. – 136б.) I чейректе өтүлүүчү грамматикалык материалдар төмөнкүлөр: «Сөз түркүмдөрү. Зат атооч», «Жандуу заттарды билдирген зат атоочтор», «Жансыз заттардын атын билдирген зат атоочтор» «Энчилүү зат атоочтор», «Заттардын жалпы жана жеке аттары». 2-чейректен баштап өтүлүүчү грамматикалык темалар: «Зат атоочтордун жөндөлүшү», «Атооч жөндөмөсү», «Илик жөндөмөсү», «Барыш жөндөмөсү», «Табыш жөндөмөсү», «Жатыш жөндөмөсү», «Чыгыш жөндөмөсү».

4-класстын «Кыргыз тили» (Б.С.Чокошева, А.Р.Акунова Кыргыз тили. – 4-кл.– Б.: Аркус бас., 2015. – 144б.) окуу китебинде 3-чейректе өтүлүүчү грамматикалык материалдар төмөнкүлөр: «Зат атооч», «Зат атоочтун көптүк санда өзгөрүшү», «Зат атоочтун жөндөлүшү», «Аягы б, в, г, д тыбыштары менен бүткөн зат атооч сөздөрдүн жөндөлүшү», «Орус тили аркылуу кирген кээ бир сөздөрдүн жөндөлүшү», «Жөнөкөй жана татаал зат атоочтор жана алардын жазылышы», «Жөнөкөй жана татаал зат атоочтордун жөндөлүшү», ал эми 4-чейректе “Ат атооч жана зат атоочтун жакталышы” деген тема берилген.

2-класстын «Кыргыз тили» китебинде зат атоочтор, анын жандуу жана жансыз зат атоочтор деген түрлөрү жөнүндөгү маалымат берилип, анын грамматикалык категориялары жөнүндөгү материал китеpte берилген эмес. Энчилүү зат атоочтор жана көптүк сандагы зат атоочтор деген тема китеpte конкреттүү камтылбаса да, булар жөнүндө окуучуларга жалпысынан түшүнүк гана берилет. Алсак, «Жандуу заттарды билдириген зат атоочторду» өткөндө, ким? деген суроо адамдарга гана берилерин, алардын ысымдары баш тамга менен жазылары жөнүндө түшүнүк берилет. Ал эми көптүктүн -лар мүчөсү өзүнчө категория экендиgi белгиленип өтүлбөсө да, ким? кимдер? эмне? эмнелер? деген суроого жооп берген зат атоочторду өтүп жатканда, окуучуларга – лар мүчөсү бир нече затты атоодо ошол зат атооч сөзгө уланары түшүндүрүлөт.

4-класстын программасында окуучуларга зат атоочтун көптүк санда өзгөрүшү жөнүндөгү теориялык материал өтүлөт да, окуучулар буга чейинки түшүнүктөрүн көнөйтүү менен ал материалды конкреттүү билүүгө жетишишет.

Зат атоочтун грамматикалык категориялары жөнүндөгү алгачкы материал 3-класстын «Кыргыз тили» китебинде берилген. Китеpte зат атоочтун жөндөмө категориясы жөнүндөгү алгачкы теориялык түшүнүк 3-класстын биринчи жана экинчи чейрегине ылайыкташтырылып берилген.

4-класста зат атоочтун грамматикалык категорияларынын ичинен жөндөлүштүн түрлөрүнө өзгөчө көнүл бурулган. Белгилүү болгондой, 3-класста да жөндөмөлөр жөнүндөгү алгачкы түшүнүк берилет, ал эми 4-класста ал билимдери андан ары тереңдетилип өтүлөт. Зат атоочтун жакталышы да аталган класста алгачкы болуп өтүлөт. Өзгөчө белгилей кетүүчү нерсе, татаал сөздөр жөнүндөгү түшүнүк менен катар алардын жөндөлүшү жөнүндөгү материалдын берилиши окуучуларга жөндөмө мүчөлөрүн татаал сөздөрдүн кайсыл түгөйүнө улоо керектиги сыйктуу маселелерди түшүнүүгө, туура жазууга көнүктүрөт.

Демек, теориялык материалдардын «Кыргыз тили» окуу китебинде берилиши башталгыч класстардын окуучуларынын жаш өзгөчөлүктөрүн, акыл-эс, ой жүгүртүү жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүү денгээлдерине ылайыкташтырылып, жөнөкөйдөн татаалга, жеңилден оорго, тааныштан тааныш эмске принциптерин эске алуу менен системалуу жайгаштырылган.

Окуучуларга өтүлгөн теманы эске түшүрүү менен жаңы теориялык билим берилип отурат да, алардын логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү, жазуу сабатын арттыруу максатында түрдүү көнүгүү жумуштары да берилген. Өзгөчө көнүгүүлөрдүн алгылыктуу заманбап стратегиялардын негизинде түзүлгөндүгүн баса белгилөөгө болот. Бирок китеpte дидактикалык көнүгүүлөрдүн көп берилгендиги, өзгөчө ар түрдүү формадагы оюн тапшырмалар, оозеки жана текст талдоо иштерине арналган көнүгүү-жумуштары берилип, теориялык материалдарга карата машыгуучу жазуу жумуштары азыраак берилген. Ошондуктан кээ бир мектептер аталган окуу китеpterин пайдаланбай жаткандыгын да белгилөөбүз керек.

Биз жогоруда зат атооч жана анын грамматикалык категорияларынын башталгыч класстардын окуу китеpterинде берилишине анализ жасаганыбызда, мамлекеттик стандарттагы мазмундук бағыттардын класстар боюнча бөлүштүрүлүшү боюнча ордуларынын сакталгандыгын, бирок заттын көптүк саны жөнүндөгү теориялык материалдын 3-класста эмес, 4-класстын окуу китебинде берилгендигин байкадык. Бирок

бул окуу материалдарынын класстар боюнча өтүлүшүнүн мазмундук талабын бузбайт. Анткени бул жөнүндө “Башталгыч класстардагы кыргыз тил жана окуу” боюнча предметтик стандартта төмөнкүчө белгиленген: “Окуу материалдарынын окуу китептериндеги, окуу колдонмоловундагы орду ушул предметтик стандартта берилгендөй тартиpte, ырааттуулукта болушу сөзсүз эмес. Окуу процессинин жүрүшүн, женилден оорго, тааныштан тааныш эмеске принциптерин эске алуу менен, окуу материалдарынын ордун жылдырууга, ордун алмаштырууга уруксат берилет” [5:31].

Адабияттар:

1. Азыркы кыргыз адабий тили: Фонетика, лексикология, фраз-я, мор-я, синт, стилистика, текстаануу, лингпоэтика. – Б., - 2009.
2. Башталгыч класстардын программалары. – Б.: Педагогика. - 2015.
3. Бердибаев Э., Б.Рысбекова Б. ж.б. Башталгыч класстарда кыргыз тилин окутуунун методикасы. – Ф.: Мектеп, - 1978.
4. Осмонкулов А. Эне тилин окутуунун тарыхынан. – Ф.: Мектеп, - 1988.
5. Башталгыч класстардагы кыргыз тил жана окуу боюнча предметтик стандарт. – Бишкек, - 2015.

УДК:327(575.2)

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН САЯСИЙ СИСТЕМАСЫ ЖАНА ТЫШКЫ САЯСАТЫ

*Джанибекова В.Б., ф.и.к., доцент,
Бекмурзаев Ж., изденүүчү
Ош мамлекеттик университети*

ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА И ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

*Джанибекова В.Б. к.ф.н., доцент
Бекмурзаев Ж. исследователь
Ошский государственный университет*

POLITICAL SYSTEM AND FOREIGN POLICY OF THE KYRGYZ REPUBLIC

*Dzhanibekova V. B., c.ph.s., docent
Bekmurzaev Z., researcher Osh State University*

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасынын саясий системасынын өзгөчөлүгү каралып, мамлекеттин тышкы саясатын калыптандырып жана ишке ашыруудагы укуктук-нормативдик механизмдеринин өзгөчөлүктүрүнө анализ жасалды.

Аннотация: В статья рассматривалось процесс модернизации политической системы, а так же анализировалось правовой-нормативные механизмы формирования и реализации внешней политики КР.

Abstract: In articles examined the political system as well as analyzed the mechanism of the formation and implementation of foreign policy of the Kyrgyz Republic.

Түйүндүү сөздөр: Жаңы Конституция, бийлик бутактары, парламентаризм, Өкмөт, саясий система, сом бийлиги.

Ключевые слова: Новая Конституция, ветви власти, парламентаризм, Правительство, политическая система, судебная власть.

Key words: A new constitution, branches of power, parliamentarism, government, political system, judicial power.

Тышкы саясатты калыптандырып, ишке ашырууда негизги роль мамлекеттик бийликтин аткаруу бутагына таандык. Саясий системанын аткаруу бутагы мамлекеттин бирдиктүү тышкы саясатын камсыздайт. Мамлекеттин аткаруу бутагы мыйзам чыгаруу

жана сот бутактарынан өзгөчөлөнүп эл аралык аренада толук кандуу мамлекеттин өкүлү болуп эсептелет. Мамлекеттин эффективдүү эл аралык мамилелер процессине катышуусу үчүн анын саясатынын ыратуулугун, карама-каршылыксыздыгын, өкүлдөрүнүн жогорку профессионализмин, информациялык, интелектуалдык жана уюмдашкандык сыйктуу ресурстарды талап кылат. Жогорудагы талаптарды мамлекеттин саясий системасынын аткаруу бийлиги гана камсыз кыла алат. Кыргыз Республикасы акыркы жыйырма сегиз жыл ичинде 1993, 1996, 1998, 2003, 2006 жана 2007 – жылдары конституциялык өзгөрүүлөрдү жүргүзүп, мамлекеттик бийликтин жалгыз мамлекет башкаруучунун кол алдына топтолуусуна алып келип, бийликтин башка органдары болгон мыйзам чыгаруу, аткаруу, сот бутактарынын, жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу жана башка саясий жараандык институттардын иш-аракеттеринин формалдуу мүнөзгө ээ болуусуна алып келген.

Кыргыз Республикасы 2010-жылдын 27-июнь айындагы жаңы Конституция боюнча суверендүү, унитардык, демократиялык, укутук, граждандык жана социалдык мамлекет болуп эсептелет. 2010-жылдагы Конституцияга ылайык Кыргызстанда бийлик мыйзам чыгаруу, аткаруу, сот бутактарына бөлүнүп, алардын бирдиктүү иш-аракет жүргүзүү принциптерине негизделет. КРдин Жаңы Конституциясынын негизги функциясы мамлекеттик бийлиktи укуктук жактан бекемдеп, максат жана милдеттери аныкталган структура жана мазмуну көрүнгөн ачык башкаруу системасын калыптандыруу. Калыптанып жаткан башкаруу системанын сапаттык мүнөздөмөлөрү коомдук жашоонун бардык чөйрөсүндө түрүктүү өнүгүүнү жана ар кандай өзгөрүүгө карата мобилдуу болууга алып баруучу ролду ойнойт. Бүгүнкү күндөгү Жаңы Конституция авторитардык саясий режимдин ордуна жаңы саясий түзүлүштү калыптандыруу процессинде.

Кыргызстанда Конституциялык реформанын негизинде калыптанып жаткан парламенттик – президенттик башкаруу формасы мамлекетти башкаруучунун ыйгарым укуктарын кескин түрдө кыскартып, негизинен өкүлчүлүк функциясы сакталат. Постсоветтик мейкиндикте Кыргызстан алгачкы жана бирден бир гана өзүнө таандык парламенттик – президенттик башкаруу формасын тандап, мамлекеттин саясий системасы катары калыптанууда. Бул башкаруу форманын максатка жеткириүүчү иш-аракеттерин али тарых тастыктай элек. Ошондуктан азыркы күндө Жаңы Конституцияга ылайык Кыргызстандандын саясий системасында эл аралык мамилени жүргүзүп, тышкы саясий чечимдерди иштеп чыгып, кабыл алуу жана анын ишке ашыруу иш-аракеттерине анализ жүргүзүү зарылдыгы жарапат. Жогоруда белгилегендей мамлекеттин тышкы саясатын эл аралык мамилөгө алып чыгууда бийликтин аткаруу бутагы негизги роль ойнойт. Башкаруунун президенттик формасында аткаруу бийлиги мамлекеттин башкаруучусу менен айкалышып, мамлекеттин тышкы саясатындагы дипломатиялык жана башка чет элдик мамлекеттер менен болгон байланыштар, чалгындоо органы, илимий борборлор жана маалыматты анализдөө борборлору, эң негизгиси кабыл алынган тышкы саясий чечимдерди реализациялоо аппаратты бүтүндөй анын кол астында болгон. Кыргызстандын 2010-жылдагы Конституциясы Президенттин ыйгарым укуктарын бир нече эссеге кыскарткан. Кыргызстандагы президенттик башкаруу практикасы көрсөткөндөй бийлик авторитардык режим менен сицирилишип, жуурулушуп кеткендиктен Жаңы Конституцияда Президент аткаруу бийликтин бир бөлүгү катары карапбайт, аткаруу бийликтин эң жогорку органы катары Өкмөт көрсөтүлөт. Кыргызстандагы аткаруу бийликтин Өкмөт жана ага баш ийген министирлөр, мамлекеттик комитеттер, административдик ведомствор жана жергиликтүү мамлекеттик администрация ишке ашырышат. КРдин Жаңы Конституциясына ылайык президент мамлекеттин башкаруучусу катары бийликтин үч бутагын бириктирип, бирдиктүү иш алып баруусун камсыздайт. 64-беренеин 6.1. Президент сүйлөшүүлөрдү жүргүзөт жана Премьер-министр менен макулдашуу боюнча эл аралык келишимдерге кол коет; көрсөтүлгөн ыйгарым укуктарды Премьер-министр, Өкмөт мүчөлөрүнө жана башка кызмат адамдарына өткөрүп берүүгө укуктуу [1]. Ошол

эле 64-беренин 6.4 боюнча президент Премьер-министр менен макулдашуу боюнча Кыргыз Республикасынын чет мамлекеттердеги дипломатиялык өкүлчүлүктөрүнүн башчыларын жана эл аралык уюмдардагы туруктуу өкүлдөрүн дайындайт; аларды кайра чакыртып алат – деп берилет [1]. Демек КРдин Жаңы Конституциясына ылайык мамлекеттин тышкы саясатын жүргүзүүдө президенттин ыйгарым укуктары чектелип, Өкмөт башчысы Премьер-министрдин ыйгарым укуктары менен бирин-бири конторолдоочу механизмдер аркылуу бөлүштүрүлгөнү көрүнөт. КРдин мурдагы конституциясында Жогорку Кенеш мамлекеттин тышкы саясий курсунун калыптанып ишке ашуусуна катышпай, тышкы саясатты ишке ашыруучу зарыл мыйзамдарды иштеп чыгуу менен алек болгон. Мисалы; эл аралык мыйзамдарды ратификациялоо мыйзамдары. Бүгүнкү күндөгү КРдин Конституциясында Жогорку Кенеш тышкы байланыштын официалдуу органы болобогондугуна карабастан (эл аралык укуктун нормалары боюнча), Кыргыз Республикасынын тышкы саясий курсун аныктап, анын ишке ашырылуусун көзөмөлгө алат. Тышкы саясатты жүргүзүүдөгү эң негизги болгон согуш жана тынчтык маселелерин Жогорку Кенеш чечип, согуш абалын киргизет жана бул маселе боюнча Президенттин жарлыктарын бекитет же жокко чыгарат.

Бүгүнкү күндө Жогорку Кенештин тышкы саясатка байланышкан мыйзам чыгаруу ишмердүүлүгүнөн Кыргыз Республикасынын Бажы соозу- Евразиялык Экономикалык союзга кириүгө байланышкан мыйзам актыларын иштеп чыгуусун белгилесек болот. Кыргыз Республикасынын Евразиялык Экономикалык союзга Россия Федерациисы, Беларусь Республикасы жана Казахстан Республикасы менен бир катарда кириүсү келечекте мамлекеттин тышкы экономикалык жана тышкы соода ишмердүүлүгүнүн өнүгүүсүнө шарттарды түзөт.

Кыргызстандын президенттик - парламенттик башкаруу формасына өткөндүгү бүгүнкү күндө Парламенттик дипломатияны мамлекеттин эл аралык кызматташып, интеграциялануусунун башкы каналы катары карап, парламент аралык кызматташууга өзгөчө күнүл бурулуп, эки тараптуу жана көп тараптуу мамилелер өнүктүрүлүүдө. Анын натыйжасы катары Жогорку Кеңештин делегаттарынын парламент аралык уюмдардын ишмердүүлүгүнө активдүү катышкандыгын белгилесек болот. Алар: КМШ мамлекет-катышуучулардын парламент аралык Ассамблеясы; ОБСЕнин Парламенттик Ассамблеясы, ОДКБнын Парламенттик Ассамблеясы; Ислам Конференция уюмунун Парламенттик соозу; Европа Кеңешинин Парламенттик Ассамблеясы. Жогорку Кеңештин депутаттарынын парламент аралык структурада иштөөлөрү эки тараптуу жана көп тараптуу мамиленин өнүктүрүп, актуалдуу болгон тышкы саясий жана эл аралык – укуктук маселелер боюнча бирдиктүү позицияларды иштеп чыгууга, жалпы кызыкчылыктарды коргоого шарттарды жаратат. Азыркы мезгилде мамлекеттин тышкы саясаты жана эл аралык ишмерлүүлүгү үчүн сот бийлигинин институтарынын мааниси жогорулоодо. Эгерде мурда судьялар эл аралык проблемалардан алысташса, бүгүнкү күндө абал өзгөрдү. Ал мамлекеттин тышкы саясатындағы эл аралык укуктун ролунун жогорулоосуно байланыштуу болуп, ал укуктун мурда ар бир мамлекеттин ички укугу гана жөнгө салуучу коомдук жашоо чөйрөсүнө кириүсү менен байланышта. Өзгөчө адам укуктарына таандык болуп эсептелет. Анткени Кыргызстан жараандык коомду курууга багыталган, Борбордук Азиядагы жана жалпы постсоветтик мейкиндиктеги өлкөлөрдүн арасынан демократиялык саясий системадагы мамлекет болгондуктан азыркы мезгилде эл аралык укуктун ушул негизги принциптерине таянат. Азыркы учурда ар бир мамлекет башка мамлекеттин территориясында өзүнүн жараандарынын укуктарына байланышкан талашты эл аралык мамилени татаалдаткан мамлекет аралык денгээлге чейин көтөрбөстөн, жөнөкөй сотто каралып, чечилүүсүнө кызыктар. Азыркы учурдагы дүйнөлүк саясатта мамлекеттердин өз ара тыгыз байланышта болуусунда жана өздөрүнүн эл аралык кызыкчылыктарына жетүүдө сот бийлигинин иш-аракеттери маанилүүлүккө ээ боло баштады.

Ар бир өлкөдө эл аралық саясатты ишке ашырууда негизги мамлекеттик ведомство- Тышкы иштер министрлиги болуп эсептелет. КРдын Тышкы иштер министрлигинин мамлекеттин ыйгарым укуктуу тышкы саясий органы катары советтик доорго салыштырмалуу алда канча жогорулаган. Бүгүнкү күндө Тышкы иштер министрлиги КРдин тышкы саясий чөйрөсүндөгү өзүнүн иш-аракетинин алкагында төмөндөгү ыйгарым укуктарга ээ: - Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн атынан Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийлик органдарынын тышкы саясий чечимдерди иштеп чыгып, кабыл алып, реализациялануусуна байланышкан маселелердин өз ара иш-аракеттенидирип жана координациялайт.

- Кыргыз Республикасынын Президентине, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кенешине, Кыргыз Республикасынын Премьер-министрне жана Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бийликтеги компетенттүү органдарына Кыргыз Республикасынын тышкы саясатындағы негизги маселер боюнча жана ошол эле мезгилде чечим кабыл алууга зарыл болгон маселер жөнүндө маалымат берет;

- Кыргыз Республикасынын тышкы саясатына байланышкан маселелер боюнча официалдуу заявления жана инициативалар менен чыгат; мамлекеттик бийликтин органдарынын эффективдүү иш алып баруу максатында мамлекеттик бийликтин органы катары эксперттерди тартуу менен илимий мекеме жана коомдук уюмдар менен биргеликте ведомстволор аралық группаларды түзө алат.

Бүгүнкү күндө Тышкы иштер министрлиги Кыргыз Республикасынын тышкы саясий процессинин негизги система түзүүчү борбору катары каралып, бул ведомство мындан ары да ишмердүүлүгүн жана структурасын өнүктүрүүнү талап кылат.

Кыргыз Республикасында мамлекеттик чечимдерди кабыл алуу процессинде жеке мамлекет башчынын кол астында топтолгондуна байланыштуу 2010-жылда Конституциялык реформа жүрүп, чечим кабыл алуу механизмдеринин система, структурасына өзгөрүүлөр жасалды. Бирок ал өзгөрүүлөргө карабастан тышкысаясий чечимдерди кабыл алуу механизмдеринде негизинен үч фактордун калыктары сакталат, алар;

- социалисттик системанын институционалдык тажрыйбасы; -
институттардын ролун төмөндөтүп, аны менен кошо персоналдык мамилелер системасынын калыптануусу;

- чечимди кабыл алуу процессинде мамлекет башчынын персоналдык ролунун мааниси дале сакталууда.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы. 2010-жылдын 27-июнунда Референдумда кабыл алынды. Издательство Академия, -2011.
2. Мировая политика и международные отношения: учебное пособие/ Под ред. С.А. Ланцова, В.А. Ачкасова.- СПб.: Питер. -2008.-С.448.

УДК 620.9

АНАЛИЗ ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЯ ЗА СЧЕТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМЫХ ИСТОЧНИКОВ ЭНЕРГИИ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Жороев Атабек Митаевич, старший преподаватель
Ошский государственный университет

КЫРГЫЗСТАНДА КАЙРАДАН ЖАРАЛУУЧУ ЭНЕРГИЯНЫН БУЛАКТАРЫНЫН ЭСЕБИНЕН ЭНЕРГИЯНЫ УНӨМДӨӨНҮН АНАЛИЗИ

Жороев Атабек Митаевич, улук окутуучу
Ош мамлекеттик университети

ANALYSIS OF ENERGY SAVING AT THE EXPENSE OF USING RENEWED ENERGY RESOURCES IN KYRGYZSTAN

Zhoroev Atabek Mitaevich, senior lecturer
Osh State University

Аннотация: В статье проведен анализ использования в Кыргызстане эффективных и экологически чистых энергоисточников за счет [возобновляемых источников энергии](#).

Аннотация: Макалада Кыргызстанда кайрадан жаралуучу энергиянын булактарынын эсебинен колдонулупчы эффективдүү жана экологиялык жактан таза энергия булактарын анализдөө жүргүзүлгөн.

Abstract: The analysis of using effective and ecologically clean energy resources at the expense of renewed resources of energy in Kyrgyzstan.

Ключевые слова: Кыргызстан, [возобновляемые источники энергии](#), [альтернативные источники энергии](#).

Түйүндүү сөздөр: Кыргызстан, кайрадан жаралуучу энергиянын булактары, [альтернативдүү энергиянын булактары](#).

Key words: Kyrgyzstan, renewed energy resources, alternative energy resources.

Целью настоящей статьи является анализ энергосбережения за счет использования возобновляемых источников энергии (ВИЭ).

В настоящее время энергосбережение является одной из приоритетных задачей не только для Кыргызстана, но и для всего мира. Это связано с дефицитом основных энергоресурсов, возрастающей стоимостью их добычи, а также с глобальными экологическими проблемами.

Экономия энергии – это эффективное использование энергоресурсов за счет применения инновационных решений, которые осуществимы технически, обоснованы экономически, приемлемы с экологической и социальной точек зрения, не изменяют привычного образа жизни. К таким решениям можно отнести использование возобновляемых источников энергии (ВИЭ).

Сегодня использование ВИЭ стало важным и обязательным направлением развития энергетики будущего. Главными причинами, обусловившими развитие альтернативной энергии, выступают обеспечение энергетической безопасности, сохранение окружающей среды и обеспечение экологической безопасности, завоевание мировых рынков возобновляемых источников энергии, сохранение запасов собственных энергоресурсов для будущих поколений.

В Кыргызстане существуют все виды возобновляемых источников энергии. Но самыми перспективными для развития, экономически окупаемыми являются малая гидроэнергетика, солнечная энергетика и биоэнергетика.

В настоящее время суммарный, технически возможный для освоения энергетический потенциал малой энергетики Кыргызстана составляет 5-8 млрд. кВт электроэнергии в год. Но при этом потенциал гидроэнергетических ресурсов малых рек и

водостоков со средне-многолетними расходами от 3 до 50 куб. м/секунд используется всего на 3%.

Как известно, обоснование строительства всякой гидроэлектростанции представляет большие трудности ввиду значительной зависимости показателей ГЭС от местных природных и экономических факторов, которые должны быть предварительно изучены.

По оценке специалистов, в республике можно построить более 60 малых ГЭС с суммарной мощностью до 300 МВт и среднегодовой выработкой до 1,5 млрд. кВт.ч. В настоящее время в республике имеется 9 действующих малых ГЭС с установленной мощностью 38,5 МВт и выработкой около 120 млн. кВт.ч. электроэнергии. Более 18 малых ГЭС, которые были построены в 50-60-х годах, требуют восстановления /1/.

Кыргызстан большим количеством малых ГЭС похвастать не может, пока их в республике несколько. В настоящее время в КР, при содействии одного из германских фондов строительная фирма «ARK» построила малую гидроэлектростанцию в Ысык-Атинском районе (мощностью 1,6 мегаватта), французская компания реконструировала и запустила Калининскую ГЭС (1,4 мегаватт). В Беловодском районе построена малая ГЭС мощностью 500 кВт. При содействии ЮСАИД в Ошской области запущена малая ГЭС мощностью 250 кВт.

Солнечная энергия - самый мощный из возобновляемых источников энергии. Щедрое солнце, по теоретическим расчетам, может дать в тысячу раз больше энергии, чем другие источники питания. Общее количество солнечной энергии, достигающее поверхности Земли, в 6,7 раза больше мирового потенциала ресурсов органического топлива. Использование только 0,5% этого запаса могло бы полностью покрыть мировую потребность в энергии на тысячелетия. В настоящее время солнечная энергия используется для получения электроэнергии и нагрева воды [1].

На фоне бурно развивающихся технологий самым быстрым способом получения энергии для Кыргызстана может стать строительство крупных солнечных электростанций. Но в нынешних условиях Кыргызстану для этого потребуются большие капиталовложения и инвестиции.

Пока в Кыргызстане подобных крупных солнечных станций нет. Небольшие фотоэлектрические панели используются в основном на малых предприятиях и в домохозяйствах. Проектом «Надежное энергоснабжение сельских ФАПов» в рамках Единой Программы ООН ЮНИДО совместно с ПРООН и ВОЗ были установлены на 19 ФАПах во всех областях республики фотоэлектрические станции мощностью 3 кВт. И 1,5 кВт, что позволило обеспечить бесперебойной работой эти пункты, тем самым обеспечить беспрерывное предоставление медуслуг населению, в том числе женщинам и детям [2].

В Центре развития ВИЭ и энергоэффективности в Бишкеке установлена фотоэлектрическая станция из двух панелей мощностью 200 ватт. Одна такая панель стоит 120-150 долларов, энергии такой небольшой станции хватает на освещение территории центра в ночное время 4-5 светодиодными лампами.

К исключительно ценным возобновляемым источникам энергии относится биогумус, состоящий из птичьего помета, навоза животных, отходов жизнедеятельности человека и разлагающейся растительности. Уже накоплен опыт переработки перечисленных отходов, в результате чего получаются экологически чистые энергетические ресурсы в виде биогаза (70% CH₄ и 30% CO₂) с теплотой горения 5500-6000 ккал/м³. При этом одновременно осуществляется обеззараживание как вредных для природной среды патогенных микроорганизмов, так и выработка высококачественных удобрений и кормовых добавок в виде различных модификаций витаминов группы В. Причем после биообработки органических удобрений заметно сокращается или вовсе исключается применение ядохимикатов для борьбы с сорняками. Производство биогаза,

высококачественных удобрений и кормовых добавок способствует улучшению экологической обстановки в местах образования и переработки биогумуса [3].

Также в Кыргызстане активно развивается применение тепловых насосов. Для обогрева и кондиционирования многие владельцы домов и частного бизнеса все больше решают использовать высокоэнергоэффективные машины - тепловые насосы. Источником отбора тепла тут служат геотермальные источники, воздух или вода. В таких установках эффективность преобразования энергии на тепловую по отношению к потребленному электричеству составляет выше трех к одному.

Выгоды, получаемые от использования тепловых насосов, очевидны. Вы платите при использовании тепловой энергии от теплового насоса только за электрическую энергию (работа компрессора, циркуляционных насосов и электрической автоматики, контролирующий весь технологический процесс). А это только четверть (25%) от того, что требуется потребителю тепловой энергии на отопление и горячее водоснабжение. Остальную тепловую энергию на указанные нужды (75%) потребитель получает бесплатно.

Поэтому актуальна разработка альтернативных решений использования энергии на основе нетрадиционных подходов, а также с использованием возобновляемых источников. Исследования в области использования возобновляемых источников энергии связаны с созданием и практическим применением гелиоустановок, гидроэлектростанций и различного рода преобразователей. Вырабатываемые при этом энергоресурсы, кроме использования по прямому назначению, могут также накапливаться различными аккумулирующими системами.

Но, к сожалению, на сегодняшний день основными проблемами в реализации проектов по внедрению возобновляемых источников энергии является отсутствие соответствующей нормативно-правовой базы.

В некоторых странах Европы возобновляемые источники энергии (ВИЭ) в общем объеме энергопотребления составляют более 20-30 процентов, тогда как в Кыргызстане этот показатель не достигает даже одного процента.

Заключение

Таким образом, энергосбережение на использовании ВИЭ позволяют решить сразу несколько задач: сэкономить существенную часть энергоресурсов, решить проблемы отечественного ЖКХ, повысить эффективность производства и уменьшить нагрузку на окружающую среду.

Литература:

1. Ю.А. Вафина. Энергосбережение за счет использования альтернативных источников энергии и вторичных энергоресурсов: Россия и мировой опыт. –М. -2017. – С. 265–272.
2. Ж. Ороспакова. Какие виды возобновляемых источников энергии перспективно развивать в Кыргызстане? – Бишкек. Экология. -2016. – С.5.
3. Свиденко В.Н. К вопросу рационального использования природных ресурсов и энергосбережения // Материалы международн. научно-практич. конф. "Проблемы строительства и архитектуры на пороге XXI века". - Бишкек: КГ УСТА, - 2000. – С. 21-35.

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА КАК ОДНА ИЗ БАЗОВЫХ ОСНОВ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Жумагулова А. Б., к.ю.н., – директор Независимого агентства
аккредитации и рейтинга, Республика Казахстан

HUMAN RIGHTS AS ONE OF THE BASIC FOUNDATIONS OF THE LEGAL EDUCATION SYSTEM

Zhumagulova A. B., c.yu.s., - Director of an Independent Agency
for accreditation and rating, Kazakhstan

Аннотация: В статье представлен анализ формирования международного права человека, в том числе права на образование, его взаимодействия с национальной системой права и роль права человека в правовой системе образования.

Abstract: The article presents the analysis of the formation of international human rights law, including the right to education, its interaction with the national system of law and the role of human rights in the legal system of education.

Ключевые слова: Права человека, право на образование, взаимодействие международного и национального права.

Key words: Human rights, right to education, interaction of international and national law.

В системе ценностей современного мира фундаментальным фактором является представление о правах человека. Вопросы, связанные с правами человека, неоднократно рассматривались в правовой науке. Многочисленные исследования показали, что идеи прав и свобод личности в разных формах существовали на протяжении значительной части истории человечества. Однако долгое время они имели мало общего с современным содержанием и смыслом прав человека.

В качестве юридической категории права человека в современном понимании этого термина зародились, согласно исследованию [1], в англо-саксонской правовой системе – с Великой хартией вольностей 1215 г., Акта о лучшем обеспечении свободы подданного и о предупреждении заточений за морями 1679 г., Билля о правах 1689 г., а также ряда прогрессивных документов, которые были приняты в английских колониях на американском континенте (первая колониальная Хартия Вирджинии 1601 г., Массачусетский свод свобод 1641 г. и т.д.).

С тех пор права человека прошли большой путь концептуального, содержательного и формального развития и совершенствования. По определению Управления Верховного комиссара ООН по правам человека (УВКПЧ ООН) сегодня это «неотъемлемые права каждого человека, в независимости от его национальности, местожительства, пола, этнической принадлежности, цвета кожи, религии, языка или любых других признаков. Все люди в равной степени располагают правами человека, исключая всякого рода дискриминацию. Эти права взаимосвязаны, взаимозависимы и неделимы... В соответствии с международным правом государства берут на себя обязательства по уважению, защите и выполнению прав человека» [2].

Основополагающим событием в этой сфере стало принятие 10 декабря 1948 года Генеральной Ассамблеей ООН Всеобщей декларации прав человека [3], закрепившей основные права и свободы личности.

И очень важно, что уже на данном этапе в составе ключевых прав человека во Всеобщей декларации впервые было закреплено **право на образование**, столь необходимое в сегодняшнем понимании, и для развития, и для достойного существования не только каждого отдельного человека, но и человечества в целом. Право на образование было закреплено в части 1 статьи 26 Всеобщей декларации прав человека: «Каждый

человек имеет право на образование. Образование должно быть бесплатным по меньшей мере в том, что касается начального и общего образования. Начальное образование должно быть обязательным. Техническое и профессиональное образование должно быть общедоступным, и высшее образование должно быть одинаково доступным для всех на основе способностей каждого». В части 2 этой же статьи отмечено: «Образование должно быть направлено к полному развитию человеческой личности и к увеличению уважения к правам человека и основным свободам».

Интересно отметить, что целым рядом авторов право на образование рассматривается не только как составная часть основополагающих прав и свобод человека, но и как фактор, выполняющий в определенной мере роль интегратора, фундамента и связующего элемента всей системы основных прав и свобод человека и гражданина (на это обращают внимание, в частности, М. Г. Ибрагимов [4], Ю. А. Кичеева [5] и другие). А в Преамбуле Всеобщей декларации прав человека особо подчеркнута необходимость просвещения и образования в качестве одного из основных путей содействия уважению этих прав и свобод.

Возвращаясь к вопросу формирования международного законодательства о правах человека в целом, отметим, что впоследствии были приняты Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах [6] (1966 г.), Международный пакт о гражданских и политических правах [7] (1966 г.) и его два факультативных протокола. Они вместе с Всеобщей декларацией прав человека составили Международный билль о правах человека [8], знаменующий собой, как указывается в документах ООН, жизненно важный этап развития человечества. Была принята Декларация прав ребенка [9] (1959 г.), провозгласившая, что человечество обязано давать ребёнку лучшее, что оно имеет, гарантировать детям пользование всеми правами и свободами на их благо и благо общества, и многие другие международные акты, составившие основу прав человека в мире. Благодаря всему этому человек стал субъектом не только внутригосударственного, но и международного права.

Это отражается, в частности, формулировкой В. В. Спасской [10]: «Система ценностных ориентиров современного общества определяется представлением о правах человека, то есть о совокупности фундаментальных или основных прав, принадлежащих каждому от рождения. Соблюдение и обеспечение этих прав вменяется в обязанность всякому государству».

В соответствии с Конституцией Республики Казахстан [11], международные договоры, ратифицированные Республикой, имеют приоритет перед ее законами (ст. 4 п. 3). А значит, они входят в состав правовой системы Казахстана. Более того, Конституцией непосредственно провозглашено, что высшими ценностями нашего государства являются человек, его жизнь, права и свободы (ст. 1 п. 1), права и свободы человека в Казахстане признаются и гарантируются, они принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов (ст. 12 пп. 1, 2).

Право на образование принадлежит к совокупности основных прав и свобод человека. Как уже говорилось, оно было закреплено во Всеобщей декларации прав человека 1948 года.

Однако следует отметить, что оно не сразу было включено в другие документы международного права как входящее в число основных прав человека. Это касается, в частности, европейских правовых документов. Главное подтверждение этого факта в том, что непосредственно в развитие идей Всеобщей декларации прав человека в Европе 4 ноября 1950 года была разработана и подписана Конвенция о защите прав человека и основных свобод [12] (часто фигурирует под названием «Европейская конвенция по правам человека», которое не является официальным), ставшая одним из основных документов Совета Европы. Но в ее тексте право на образование в тот момент не фигурировало, хотя во Всеобщей декларации прав человека уже было. Оно было

включено в сферу европейского признания только дополнительным Протоколом № 1 к данной Конвенции от 20 марта 1952 года, то есть через 4 года после принятия ООН Всеобщей декларации прав человека. Можно полагать, что такая задержка была вызвана формированием политики созданного в 1949 году Совета Европы, в том числе и в сфере образования. Определенным подтверждением этому служит свидетельство самого Совета Европы о том, что его программа в области образования опирается на Европейскую культурную конвенцию ((ETS 18) [13], принятую только в 1954 году. А также информация, что Европейские конвенции в области образования берут свое начало в 1950-х (точнее – с 1953 года) и 1960-х годах, приведенная в тексте Лиссабонской Конвенции 1997 года [14] и Пояснительном докладе к ней [15].

Таким образом, есть основания считать, что включение права на образование как составной части основных прав человека в европейские правовые документы произошло с задержкой, обусловленной процессами создания соответствующей правовой среды.

Постепенно данный вопрос был решен и в других, в том числе общемировых документах. Это, в частности, нашло отражение в упоминании права на образование в Декларации о правах ребенка (1959 г.), Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах (1966 г.) (ст. 13, 14), в Конвенции о правах ребенка [16] (1989 г.) (ст. 28, 29), в целом ряде других международных документов. Тем самым рассмотрение права на образование в составе основных прав человека стало общепринятым.

Все это, на наш взгляд, является одним из проявлений того, что, в формулировке А. Е. Бондаревского [17], «право на образование (как и другие права человека) следует рассматривать как социально-историческое явление, сущность которого проявлялась постепенно, по мере развития и совершенствования самого права как особого типа социальной регуляции».

В итоге современная ситуация характеризуется тем, что выработанные международным сообществом идеология и механизмы соблюдения и защиты прав человека являются одной из главных основ правового обеспечения развития образования на нашей планете, единой для большинства государств мира. При этом в международных правовых документах фиксируется не только само право на образование, но и подчеркиваются те или иные его части и особенности.

К примеру, Всеобщая декларация прав человека акцентирует внимание на обязательности начального образования, бесплатности начального и общего [среднего] образования, общедоступности технического и профессионального образования, одинаковой доступности высшего образования для всех на основе способностей каждого. Среди задач образования она выделяет направленность к полному развитию человеческой личности, увеличению уважения к правам и свободам человека, содействие взаимопониманию, терпимости и дружбе между народами, расовыми и религиозными группами.

Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 г. наряду с этим подчеркивает, что образование должно дать возможность всем быть полезными участниками свободного общества, указывает на необходимость постепенного введения бесплатного образования включая профессионально-техническое среднее образование, бесплатного высшего образования, развития сети школ всех ступеней. Особое значение в этом пакте мы придаем одному из первых упоминаний того, что организации образования (в том числе негосударственные) должны отвечать «тому минимуму требований для образования, который может быть установлен или утвержден государством». Конвенция о правах ребенка закрепляет право ребенка на образование, а также предусматривает комплекс прав и свобод, призванных гарантировать реальное действие права на образование.

Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования 1960 года [18] ориентирует мировое сообщество на то, что образование должно быть направлено на

большее уважение прав человека и основных свобод, и детально охватывает вопросы предотвращения и устранения в данной сфере дискриминации, которая понимается как «всякое различие, исключение, ограничение или предпочтение по признаку расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального или социального происхождения, экономического положения или рождения, которое имеет целью или следствием уничтожение или нарушение равенства отношения в области образования».

Эти примеры показывают комплексность и многосторонность правового обеспечения развития образования на единой международной основе соблюдения и защиты прав человека.

Дополнительно усиливает правовую роль этого «фактора единства» то, что современное образование представляет собой одну из важнейших сфер жизни и, по достаточно мягкому выражению Ю. А. Кичеевой, «не находится в стороне от влияния глобальных процессов» [5]. Н. В. Наливайко подобную мысль формулирует в следующем виде: «Современные тенденции, реализуемые в процессе модернизации образования в России, представляют собой составную часть мирового процесса глобализации, что порождает схожесть проблем и вариантов их решений. Мир стремится к единству, стирая границы, существующие в самых различных областях той или иной страны – от экономики и управления до стереотипов индивидуального поведения» [19].

Историография и аналитика прав человека в международной среде огромна и разнообразна. Значительный интерес в исследовательском сообществе вызывали и продолжают вызывать вопросы становления и развития международного права и его взаимодействия, коллизий и имплементации в национальных правовых системах стран мира, в том числе как составного элемента процесса глобализации человеческого сообщества, как в широком понимании, так и в связи с правами человека. Такой проблематике, в частности, посвящены работы Е. М. Абайдельдинова [20, 21], М. И. Абдуллаева [22], А. Абылайулы [23], С. Ж.Айдарбаева [24], Б. О. Алтынбасова [25], А. Е. Бондаревского [26], К. Н. Гусейновой [27], Е. С. Кананыкиной [28], А. В. Кондратюк [29], А.К.Котова [30, 31], Б. И. Нефедова [32], Д. И. Нурумова [33], Т. Э. Петросяна [34], М. А. Сарсембаева [35], И. В. Тяпкиной [36], С. Ф. Ударцева [37, 38, 39], С. Ф. Хижняк [40], Е. С. Чугуновой [41] и других авторов.

С одной стороны, международное право устанавливает для государств единые стандарты прав личности. С другой стороны, их реализация должна осуществляться главным образом на внутригосударственном уровне, непосредственно связанном с жизнью и деятельностью граждан страны. Поэтому эффективное продвижение в жизнь прав человека требует тесного взаимодействия международного и внутригосударственного права.

На другую сторону этого процесса обратил внимание Е. М. Абайдельдинов, подчеркнувший необходимость анализа соотношения приверженности признанным принципам международного права и национальной самобытности: «Здесь возникает коллизионная ситуация. Государство во внешней своей деятельности должно следовать общепризнанным принципам и нормам международного права и в то же время развивать свою самобытность, следуя традициям национальной государственности и права, национальному менталитету, историческим реалиям и т. д. Иного пути нет» [21, 31]. И далее: «В сфере международных отношений должен возобладать принцип доминирования, примата международного права. Внутри страны усилия государства должны быть нацелены на всестороннюю поддержку деловой, правовой, духовной активности своих граждан, что позволит успешно строить в стране гражданское общество. Но все это должно происходить в рамках национальной Конституции, иначе внутригосударственный правопорядок постоянно будет подменяться апеллированием многочисленных, в том числе и иностранных, субъектов права к достаточно широко

понимаемым принципам и нормам международного права. А это грозит дестабилизацией и юридической основой для вмешательства извне во внутренние дела государства» [21]. Анализ многочисленных научных источников свидетельствует о том, что «среди отечественных и зарубежных ученых нет единого мнения относительно механизма взаимодействия международного и внутригосударственного права в области защиты прав и свобод человека. Одни ученые утверждают, что права человека интернациональны и находятся вне государственной юрисдикции. Другие, наоборот, доказывают, что только государства определяют правовой статус личности, то есть устанавливают, осуществляют и защищают права и свободы человека. Третьи вообще отрицают деление права прав человека на международное и внутригосударственное, полагая, что права и свободы человека целостные и никакому делению не подлежат. Обсуждаются так называемые «горизонтальные права» личности; предпринимаются попытки доказать их существование» [42]. Поэтому прав Е. М. Абайдельдинов, называющий наиболее интересным момент, в котором конкурируют нормы международного и национального права, что требует тщательной подготовки имплементации норм международного права, которое требует совершенствования институтов и даже целых отраслей национального права [21].

Определенным «камнем преткновения» именно в сфере прав человека является то, что ее базовый документ – Всеобщая декларация прав человека 1948 года, была принята на третьей сессии Генеральной Ассамблеи ООН резолюцией 217 А (III). Поэтому в соответствии с Уставом ООН [43] она по своему статусу не является обязательным к исполнению международно-правовым документом. Всеобщая декларация, задающая всему миру основные стандарты прав человека, имеет только статус рекомендации, но на её основании были приняты два обязательных для участников договора: Международные пакты о гражданских и политических правах и об экономических, социальных и культурных правах. В данной связи Всеобщая декларация некоторыми рассматривается как источник обычных норм международного права. Хотя поддержка теоретической обоснованности такого подхода среди специалистов далеко не однозначна.

Тем не менее, в мире фактически сложилась достаточно определенная практика реализации прав человека [44, 45, 46]. В ней считается общепризнанным, что Всеобщая декларация прав человека является основой международных стандартов в области прав человека. Она стала тем фундаментом, на котором зиждутся внушительное число имеющих обязательную юридическую силу международных договоров по правам человека и развитие норм в области прав человека во всем мире. Международное право в области прав человека (Устав ООН, Всеобщая декларация прав человека, указанные выше Международные пакты и другие документы) определяет правовые обязанности государств, в соответствии с которыми они обязаны действовать определенным образом или воздерживаться от определенных действий с целью поощрения и защиты прав человека и основных свобод отдельных лиц или групп людей. Становясь участником международных договоров, государства берут на себя обязательства и обязанности по международному праву уважать права человека, защищать их и обеспечивать их соблюдение. Ратифицируя международные договоры по правам человека, правительства обязуются осуществлять меры и принимать законодательства на национальном уровне, согласующиеся с их договорными обязательствами и обязанностями. Поэтому в национальных правовых системах предусмотрены основные механизмы защиты прав человека, гарантуемых международным правом.

На уровне правовых систем стран мира это правовое обеспечение реализуется, как правило, в виде **конституционного права** на образование с дальнейшей конкретизацией в других нормативных правовых актах. Именно таким образом право на образование закреплено в Конституции Республики Казахстан (ст. 30). Непосредственно в Конституции закреплены следующие полномочия, входящие в право на образование: право на среднее образование (при этом зафиксированы обязательность среднего

образования и гарантия гражданам его бесплатного получения в государственных учебных заведениях), право на высшее образование (при этом зафиксировано право на получение на конкурсной основе бесплатного высшего образования в государственном высшем учебном заведении), право на получение платного образования в частных учебных заведениях на основаниях и в порядке, установленных законом.

Нормы указанной статьи Конституции в полной мере соответствуют нормам международного права, в том числе Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах 1966 года (статья 13).

В пункте 4 статьи 30 Конституции РК зафиксировано важное дополнение, касающееся всей системы образования – что государство устанавливает **общеобязательные стандарты образования**, и деятельность любых учебных заведений должна соответствовать этим стандартам. Это норма, напрямую относящаяся к содержанию и качеству образования, к государственным гарантиям реального соблюдения права человека на образование. Она непосредственно вытекает из базовых международных норм в сфере прав человека, в том числе из п.3 статьи 13 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 г.

На обеспечение конституционного права на образование граждан Республики Казахстан, а также иностранцев и лиц без гражданства, постоянно проживающих в Республике Казахстан, направлен Закон Республики Казахстан «Об образовании» [47] и система вытекающих из него подзаконных актов, очерчивающих **механизм реализации права на образование**.

В Законе, в частности, определены принципы государственной политики в области образования, система образования и управление ею, содержание образования, организация и субъекты образовательной деятельности, статус педагогического работника, государственное регулирование в области образования, международная деятельность и т.д.

Чтобы оценить масштабы сделанного, как в самом образовании, так и в его правовом обеспечении, надо учесть принципиальное различие сфер образования до и после обретения Казахстаном независимости. Естественно, образование в суверенном Казахстане не создавалось на пустом месте, как подчеркивает Р. Р. Султанов [48]. Однако насколько были различны политическая и экономическая системы СССР и нового Казахстана, настолько принципиально различались базовые цели и подходы к образованию. Если учесть, что переход от одной социально-экономической системы к другой потребовал слома многих ранее десятилетиями отработанных механизмов жизни общества и государства, то следует признать, что в образовательной сфере были сделаны по-настоящему тектонические сдвиги.

За годы независимости система образования Республики Казахстан прошла в своем развитии несколько принципиально важных этапов, на которых ставились и решались новые для страны и очень ответственные задачи. Прежде всего, в русле задач развития нового государства с демократической политической системой, открытой рыночной экономикой и активной социальной сферой были сформированы новые принципы, подходы и методология системы образования, в основных своих чертах соответствующие современным подходам развитых стран мира.

В соответствии с данными принципами и с использованием международного опыта была выстроена дифференцированная, многоуровневая система получения знаний, умений и навыков: дошкольное воспитание – начальное образование – двухэтапное среднее образование – послесреднее, техническое и профессиональное образование – высшее образование – послевузовское образование с переходом на принятую в мировой практике систему ученых (академических) степеней. На новых основах были сформированы государственный и частный секторы образования на всех уровнях получения знаний, выработан и унифицирован механизм получения образования на

платной и бесплатной (для населения) основе, включая механизм образовательных грантов и кредитов, заложены основы Национальной системы оценки качества образования. Был осуществлен переход к трехступенчатой структуре высшего и послевузовского образования (бакалавриат – магистратура – докторантура PhD), Казахстан присоединился к Болонской декларации, введены кредитные технологии обучения в вузах, заложены основы академической мобильности, приглашения в казахстанские вузы авторитетной профессуры из зарубежных университетов, обучения казахстанской молодежи в вузах мира (Президентская программа «Болашак», инициативное обучение граждан Казахстана за рубежом).

Все это потребовало создания принципиально новой законодательной базы образования. Уже в 1992 году был принят первый в независимом Казахстане Закон «Об образовании». Затем была принята Конституция РК 1993 года, куда были включены основные положения о праве граждан страны на образование и о том, что Республика Казахстан содействует развитию частной системы образования, что в тот период было особо актуальным. В том же 1993 году был принят и Закон «О высшем образовании», так же сыгравший свою актуальную роль, поскольку в начале 1990-х годов именно высшее образование претерпевало наиболее кардинальные изменения. В дальнейшем в свете существенных изменений сферы образования и новых стоящих перед ней задач были приняты Закон «Об образовании» 1999 года и ныне действующий Закон «Об образовании» 2007 года.

Такое интенсивное законотворчество отвечало требованиям времени. Вместе с тем в контексте новых вызовов сложного и динамично развивающегося мира имелись и продолжают играть роль факторы, сдерживающие обеспечение высокого качества образования и науки. В частности, законодательная база образования формировалась в основном на основе практических потребностей и международного опыта, а вот роль правовой науки здесь оказалась де-факто невысокой. До настоящего времени опубликовано явно недостаточное число системных научных исследований, посвященных данному вопросу. В числе исследователей, проводивших системный анализ развития казахстанского образовательного законодательства, можно назвать единицы специалистов: Б. О. Алтынбасова, Р. Р. Султанова, С. Ф. Ударцева и некоторых других. Отмечались такие негативные факторы как недостаток анализа работы законодателей в данной сфере, неоправданная ориентация нормотворчества не на человека и гражданина, а на орган государственного управления образованием [48] и так далее.

Вопросы правового регулирования образования и сегодня продолжают находиться в зоне постоянного внимания Главы государства, законодательной и исполнительной власти. Подтверждением этому служит то, что в утвержденной Указом Президента Республики Казахстан «Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года» одной из основных задач права поставлено дальнейшее формирование действенных механизмов обеспечения социальных прав и реализации современной социальной политики государства, включая правовое регулирование образования. В результате казахстанское образовательное законодательство постоянно совершенствуется – например, в Закон Республики Казахстан «Об образовании» изменения и дополнения вносятся фактически ежегодно и даже до нескольких раз в год.

На этом пути достигнуты значительные успехи. Их подтверждением является то, что в ноябре 2017 года Казахстан получил приглашение стать участником комитета образовательной политики Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) [49].

Подводя итоги, можно сделать вывод: международное и национальное право о правах человека являются одной из главных основ правового обеспечения образования, включая и его качество. При этом особо ответственным этапом является имплементация международного права в национальном законодательстве, формирование действенных механизмов и всестороннее содействие его практической реализации.

Литературы:

1. Невирко, Д. Д. Права и свободы человека и гражданина: проблемы соотношения, взаимодействия и иерархии : дис. канд. юрид. наук. – Екатеринбург, -2004. – С.181.
2. Что такое права человека? // Объединенные Нации: Управление Верховного комиссара ООН по правам человека. – URL: <http://www.ohchr.org/RU/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx>.
3. Всеобщая декларация прав человека. Принята резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года / ООН. – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.
4. Ибрагимов, М. Г. Правовое регулирование отношений в сфере образования : дис. ... канд. юрид. наук. – Казань, -2012. – С.220.
5. Кичеева, Ю. А. Классификация конституционных прав на образование // Science Time. – 2014. – № 9. – С. 119-123
6. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах : Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 года, вступил в силу 3 января 1976 года. – Нью-Йорк, 1966. – United Nations, Treaty Series. – vol. 993. – p.35–43.
7. Международный пакт о гражданских и политических правах : Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 декабря 1966 года // United Nations Treaty Series, vol. 999, p. 225–240.
8. Международный бильль о правах человека / ООН. – 1976. – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/hr_bill.shtml.
9. Декларация прав ребенка : Принята резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1959 года / ООН. – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childec.shtml.
10. Спасская, В.В. Право на образование как источник образовательных отношений // Федеральный центр образовательного законодательства РФ. – февраль 2006 г. – URL: http://www.lexed.ru/obrazovatelnoe-pravo/analitika/detail.php?ELEMENT_ID=547.
11. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) : с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.03.2017 г. / ИС Параграф WWW. – URL: <http://online.zakon.kz>.
12. Конвенция о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 года : в редакции Протоколов № 11 и 14 с Протоколами № 1,4,7 / Совет Европы. – пер. на рус. язык. – URL: <http://europeancourt.ru/konvenciya-o-zashhite-prav-cheloveka-i-drugie-oficialnye-dokumenty/konvenciya-o-zashhite-prav-cheloveka-i-osnovnyx-svobod/>.
13. Европейская культурная конвенция (ETS 18) // Совет Европы. – Париж, 19 декабря 1954 года. – URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list-/conventions/rms/09000016800645e8>.
14. Конвенция о признании квалификаций, относящихся к высшему образованию в европейском регионе (ETS 165) // Совет Европы и ЮНЕСКО. – Лиссабон. – 11 апреля 1997. – URL: <http://www.russianenic.ru/int/lisbon/conv.html>.
15. Пояснительный доклад к Конвенции о признании квалификаций, относящихся к высшему образованию в европейском регионе // Совет Европы и ЮНЕСКО. – Лиссабон. – 1997. – URL: <http://www.russianenic.ru/int/lisbon/expl.html>.
16. Конвенция о правах ребенка : Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1989 года / ООН. – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml.
17. Бондаревский, А. Е. Развитие права человека на образование в политической и правовой мысли: от античности до начала XX века // Труды Института государства и права Российской академии наук. – 2012. – № 4. – С.19-30.
18. Конвенция о борьбе с дискриминацией в области образования : принятая 14 декабря 1960 года Генеральной конференцией ООН по вопросам образования, науки и

19. Наливайко, Н. В. Глобализация и изменение ценностных ориентиров российского образования // Философия образования. – 2012. – № 6. – С. 27-33.
20. Абайдельдинов, Е. М. Теоретико-правовые аспекты приоритетности в соотношении международного и национального права Республики Казахстан : дис. ... д-ра юрид. наук. – Алматы, -2005. – С.297.
21. Абайдельдинов, Е. М. Соотношение международного и национального права Республики Казахстан (проблемы становления приоритетности). — Алматы: Юридическая литература,- 2006. — С.271.
22. Абдуллаев, М. И. Права человека и закон (Историко-теоретический анализ) : дис. ... д-ра юрид. наук. – СПб., -1998. – С.342.
23. Абылайулы, А. Международно-правовое регулирование сотрудничества государств в сфере высшего образования (на примере Республики Казахстан) : дис. ... PhD. – Астана, -2014. – С.145.
24. Айдарбаев, С.Ж. Интеграционные процессы на постсоветском пространстве в условиях глобализации мира: международно-правовые аспекты : дис. ... д-ра юрид. наук. – Алматы, -2010. – С.327.
25. Алтынбасов, Б. О. Некоторые вопросы правового регулирования высшего образования в Республике Казахстан // Вестник КазНУ. – 2009. – URL: <https://articlekz.com/article/7042>.
26. Бондаревский, А. Е. Право человека на образование: сущность и принципы : дис. ... канд. юрид. наук. – М., -2013. – С.163.
27. Гусейнова, К. Н. Право человека на высшее образование по международному праву и проблемы его обеспечения в условиях глобализации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, -2015. – С.25.
28. Кананыкина, Е. С. Источники права в сфере образования: (теоретико-правовое исследование) : дис. ... канд. юрид. наук. – Екатеринбург, -2006. – С.223.
29. Кондратюк А. В. Международно-правовое регулирование сотрудничества государств в сфере образования : дис. . канд. юрид. наук. – Санкт-Петербург, -2007. – С.195.
30. Котов, А. Генетический источник права и значения правопонимания / А. Котов // Научные труды ВШП «Адилет». — Алматы. – 2000. – № 1 (7). – С. 108–114.
31. Котов, А. К. Конституционализм в Казахстане: опыт становления и эффективность механизма власти / А. К. Котов. – Алматы: КазГЮА, -2000. - С.288.
32. Нефедов, Б.И. Соотношение международного и внутригосударственного права : проблема формирования межсистемных образований : дис. ... д-ра юрид. наук. – М., - 2012. – С.454.
33. Нурумов, Д. И. Становление и развитие международной системы защиты прав человека : дис. ... канд. юрид. наук. – Алматы, -2000. – С.193.
34. Петросян, Т. Э. Конституционное право на образование в России и зарубежных государствах : сравнительно-правовое исследование : дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, -2014. – С.229.
35. Сарсембаев, М. А. Международное право / М. А. Сарсембаев. — Алматы: Жеты жарғы, -1996. — С.448.
36. Тяпкина, И. В. Правовой механизм реализации конституционного права на образование в средних и высших профессиональных учебных заведениях в России : дис. ... канд. юрид. наук. – М., -2009. – С.238.
37. Ударцев, С. Ф. О правовой политике в области образования // Правовая реформа в Казахстане. – 2001. – № 4-5. – С. 59-64.
38. Ударцев, С. Ф. Глобализация политики и права: цивилизация на пути к планетарной организации // Вестник Московского открытого государственного университета. – 2003. – № 4 (13). – С. 105-113.

39. Ударцев С.Ф. Государственность в условиях глобализации: кризисные явления, адаптационная трансформация и развитие // Право и государство (Астана). – 2013. – № 4 (61). – С. 18-23.
40. Хижняк, В. С. Конституционно-правовой механизм взаимодействия внутригосударственного права Российской Федерации и международного права : дис. ... д-ра юрид. наук. – Саратов, -2008. – С.570.
41. Чугунова, Е. С. Конституционное право на высшее образование в Российской Федерации в условиях глобализации : дис. ... канд. юрид. наук. – М., -2010. – С.229.
42. Ижиков, М. Ю. Взаимодействие международного и внутригосударственного права в области защиты прав человека : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, - 2012. – С.27.
43. Устав Организации Объединенных Наций : подписан 26 июня 1945 года, вступил в силу 24 октября 1945 года / ООН. – URL: <http://www.un.org/ru/charter-united-nations/index.html>.
44. Права человека // ООН. – URL: <http://www.un.org/ru/sections/issues-depth/human-rights/>.
45. Всеобщая декларация прав человека: основа международных стандартов в области прав человека // ООН. – URL: <http://www.un.org/ru/sections/universal-declaration/foundation-international-human-rights-law/index.html>.
46. Ханнум, Х. Статус Всеобщей декларации прав человека во внутреннем и международном праве // Российский бюллетень по правам человека. – 1999. – Выпуск 11. – С.14-21.
47. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III / ИС Параграф WWW. – URL: <http://online.zakon.kz>
48. Султанов, Р. Р. Организационно-правовые вопросы реализации конституционного права на образование в Республике Казахстан : дис. ... канд. юрид. наук. – Жезказган, - 2006. – С.181.
49. Казахстан пригласили в комитет образовательной политики ОЭСР // Казинформ. – 20 ноября 2017. – URL: http://lenta.inform.kz/ru/kazahstan-priglasili-v-komitet-obrazovatelnoy-politiki-oesr_a3087170.

УДК:612.171.7

**СОСТОЯНИЕ ЭНДОТЕЛИАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ У БОЛЬНЫХ
ИШЕМИЧЕСКОЙ БОЛЕЗНЬЮ СЕРДЦА ПОЖИЛОГО ВОЗРАСТА,
ОСЛОЖНЕННОЙ ХРОНИЧЕСКОЙ СЕРДЕЧНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТЬЮ**

Залова Т.Б., преподаватель, Цой Л.Г., преподаватель, Рысматова Ф.Т., доцент
Ошский государственный университет
Кыргызско-Российский Славянский университет

**ӨНӨКӨТ ЖУРӨК ООРУСУНАН УЛАМ КЫЙЫНДАП, УЛГАЙГАН ЖУРӨК-
КАНТАМЫР ООРУЛУУЛАРДЫН ЭНДОТЕЛИЙ ФУНКЦИЯСЫНЫН АБАЛЫ**

Залова Т.Б., октуучу, Цой Л.Г., октуучу, Рысматова Ф.Т., доцент
Ош мамлекеттик университети
Кыргыз-Славян университети

**CONDITION OF ENDOTHELIAL FUNCTION IN PATIENTS WITH ISCHEMIC
HEART DISEASE OF ADVANCED AGE COMPLICATED BY CHRONIC HEART
FAILURE**

Zalova T. B., lecturer, Tsoi L. G., lecturer, Ruzmatova F. T., docent
Osh State University
Kyrgyz-Russian Slavic University

Аннотация: При изучении состояния эндотелиальной функции у 86 больных ишемической болезнью сердца пожилого возраста, осложненной хронической сердечной недостаточностью, выявлены признаки эндотелиальной дисфункции с угнетением вазодилатации не только на реактивную гиперемию, но и на эндотелий-независимые факторы (прием нитроглицерина, свидетельствуя о развитии выраженных морфологических изменений сосудов и повышении ригидности артериального русла у данной категории пациентов.

Аннотация: Өнөкөт жүрөк оорусунаң улам татаалдашууда жашы улгайған бейтаптардың жүрөк-кан тамыр оорулары менен 86 бейтаптың эндотелий функциясының изилдөөдө: 1. эндотелиалдық функциясының начарлоосу, кан-тамыр кеңейүү функциясының бузулуусу, кан-тамырлардың морфологиялык өзгөрүүсү жана кан-тамырлардың катышын көтүши күбөлөндүрөт.

Abstract: In the study of endothelial function in 86 patients with ischemic heart disease of advanced age complicated by chronic heart failure, signs of endothelial dysfunction with oppression of vasodilation not only in reactive hyperemia but also in endothelium-independent factors (reception of nitroglycerin, evidencing the development of pronounced morphological changes in blood vessels and increased rigidity of the arterial bed in this category of patients.

Ключевые слова: эндотелиальная функция, ишемическая болезнь сердца, пожилой возраст, хроническая сердечная недостаточность.

Түйүндүү сөздөр: эндотелий функция, жүрөк-кан тамыр оорусу, карылых, өнөкөт жүрөк оорусу.

Key words: endothelial function, ischemic heart disease, elderly age, chronic heart failure.

Накопленные к настоящему времени данные свидетельствуют о том, что снижение эндотелиальной функции значимо коррелирует с наличием коронарного атеросклероза и степенью стенотического поражения коронарных артерий (Ludmer P et al., 1986). Взаимосвязь коронарного атеросклероза с наличием системной дисфункции эндотелия продемонстрирована в работах Nabel E и соавт. (1990) и Yeung A и соавт. (1991). При этом тяжесть эндотелиальной дисфункции зависела от клинической формы КБС. В частности, констрикция коронарных артерий в ответ на введение ацетилхолина была более выражена в инфаркт-связанных артериях по сравнению с пациентами со стабильной стенокардией и не имеющих в анамнезе инфаркта миокарда (Neunteufl T et al., 1995). Степень дилатации плечевых артерий у больных КБС коррелировала с количеством пораженных сосудов, а также со степенью максимального стеноза. При этом следует отметить, что если состоянию эндотелиальной функции при КБС у пациентов среднего возраста посвящено значительное число сообщений, то подобные исследования у больных пожилого и старческого являются единичными.

Поэтому нами на следующем этапе было изучено состояние эндотелиальной функции у больных пожилого и старческого возраста с КБС, осложненной сердечной недостаточностью.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДЫ

В исследование было включено 115 пациентов с КБС и ХСН в возрасте старше 45 лет, в том числе 54 мужчины и 61 женщина. При постановке диагноза ХСН использовались критерии ЕОК (2012) и ВНОК (2013), основанные на симптомах, клинических и объективных признаках дисфункции сердца. ФК ХСН устанавливался на основании данных теста с 6-ти минутной ходьбой.

Критериями включения пациентов в исследования явились: ишемическая этиология ХСН ФК не выше III, стабильная клиническая картина заболевания, информированное согласие пациента.

Критериями исключения явились: неишемическая этиология ХСН, ХСН ФК IV, ХОБЛ III-IV ст., почечная и печеночная недостаточность, онкологические заболевания.

Все больные были разделены на 2 группы. В первую группу (основная) вошли 86 пациентов старше 60 лет (средний возраст $69,5 \pm 6,0$ лет), в том числе 39 мужчин и 47 женщин. Во вторую группу (контрольная) были включены 29 пациентов среднего

возраста (45-60 лет) (средний возраст - $54,2 \pm 4,1$ лет), в том числе 15 мужчин и 14 женщин. Пациенты на момент обследования получали базисную терапию ХСН, однако не в полном объеме. Частота использования базисных препаратов в обеих группах существенно не различалась.

Всем больным по стандартным методикам проводилось эхо- и допплерэхокардиографическое исследование, а также исследование вазомоторной функции эндотелия.

Исследование вазомоторной функции эндотелия

Состояние эндотелиальной функции оценивали на ультразвуковом аппарате Sequoia - 512, фирмы “Acuson” (США) линейным датчиком с фазированной решеткой с частотой 7 мГц, по методике, описанной Celermajer D. и соавт. (1993). Плечевую артерию визуализировали в продольном сечении на 2-5 см проксимальнее локтевого сгиба в В-режиме и М-режиме, изображение синхронизировалось с зубцом R на ЭКГ и записывалось на видеопленку с помощью BM Sony SVNS.

Эндотелийзависимую вазодилатацию (ЭЗВД) оценивали при проведении пробы с реактивной гиперемией (РГ): на верхнюю часть плеча накладывали манжету, давление в которой превышало на 20-30 мм рт. ст.sistолическое АД в плечевой артерии, что приводило к временному прекращению кровотока в плече, компрессия длилась в течение 5 минут, затем проводили быструю декомпрессию. Эндотелийнезависимый ответ сосуда (ЭНВД) изучали на фоне сублингвального приема 0,5 мг нитроглицерина (НТГ).

В ходе исследования диаметр артерии в М-режиме и скоростные показатели в допплеровском режиме оценивали 6 раз: в покое (после 15-минутного отдыха), сразу после декомпрессии, через 1 минуту после декомпрессии; снова в покое (после 10-минутного отдыха), и через 2 и 5 минут после сублингвального приема НТГ.

Расчет показателей вазодилатирующей функции эндотелия проводился с видеозаписи после окончания исследования. Диаметр артерии измеряли с использованием двух точек, устанавливаемых ультразвуковым курсором на границе “адвентиция-медиа” передней стенки и на границе “медиа-адвентиция” задней стенки плечевой артерии. Величина диаметра плечевой артерии была представлена как средняя по трем сердечным циклам. В анализ вошли следующие скоростные показатели: пиковая sistолическая скорость кровотока Vs (максимальная величина скорости кровотока в fazu sistolы); конечно-диастолическая скорость кровотока Vd (минимальная величина скорости кровотока в fazu diastolы); индекс резистивности RI (отношение разности пиковой sistолической и пиковой конечно-диастолической скоростей кровотока к пиковой sistолической скорости кровотока); sistоло-диастолический показатель S/D.

Изменение диаметра артерии на фоне РГ (ЭЗВД) и приема НТГ (ЭНВД) оценивали в процентном отношении к исходной величине. Увеличение диаметра плечевой артерии $>10\%$ при РГ расценивалась как нормальная сосудодвигательная реакция. О нарушенной эндотелиальной функции свидетельствовала меньшая степень прироста диаметра или спазм артерии в ответ на проведение пробы с РГ, а также достоверно меньший показатель ЭЗВД по сравнению с расширением артерии при приеме НТГ.

СТАТИСТИЧЕСКАЯ ОБРАБОТКА ДАННЫХ

Статистическая обработка полученных данных проводилась при помощи программы STATISTICA и пакета стандартных статистических программ. Достоверность различий между группами определяли с помощью непараметрических критериев Z, критерия Манна-Уитни, а также параметрического t-критерия Стьюдента. Достоверность изменений показателей в процессе лечения бисопрололом оценивалась в случае нормального распределения показателей – с использованием парного t-критерия Стьюдента, в случае ассиметричного распределения показателей – с использованием непараметрического критерия Вилкоксона (W). Изучение взаимосвязи между

показателями проводилось с помощью корреляционного анализа с вычислением коэффициента корреляции r . Различия считались достоверными при $p<0,05$.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Результаты исследования представлены в таблице. Как из нее следует в исходном состоянии группы пациентов различного возраста существенно не различались друг с другом по диаметру плечевой артерии, объемной скорости кровотока и систоло-диастолическому показателю ($p>0,05$). В то же время у пожилых пациентов в отличие от больных среднего возраста регистрировалась достоверно более низкая линейная скорость кровотока на предплечье ($0,64\pm0,14$ м/с против $0,8\pm0,16$ м/с соответственно, $p<0,01$) и более высокий индекс резистивности ($0,91\pm0,07$ ед против $0,85\pm0,04$ ед соответственно, $p<0,01$), что свидетельствовало о существенных нарушениях периферического кровотока у первых.

Таблица.

Показатели эндотелиальной функции у больных пожилого и старческого возраста с коронарной болезнью сердца, осложненной сердечной недостаточностью

Показатели	КГ	ОГ	P
D _{ИСХ} , см	0,42±0,05	0,43±0,06	нд
D _{РГ} , см	0,45±0,05*	0,45±0,07	нд
ЭЗВД, %	7,1±4,0	4,7±3,1	<0,01
ЭНВД, %	15,8±6,1	13,2±3,6	<0,01
V _{ИСХ} , м/с	0,8±0,16	0,64±0,14	<0,01
V _{РГ} , м/с	1,4±0,38**	1,28±0,35**	нд
Q _{ИСХ} , м ³ /с	8,41±3,12	8,66±3,14	нд
Q _{РГ} , м ³ /с	21,9±10,1**	22,3±8,9**	нд
RI _{ИСХ} , ед	0,85±0,04	0,91±0,07	<0,01
RI _{РГ} , ед	0,62±0,07**	0,70±0,11**	<0,05
S/D _{ИСХ} , ед	6,3±1,8	6,7±2,1	нд
S/D _{РГ} , ед	2,5±0,6**	2,9±0,8**	<0,01

Примечание: ЭЗВД – эндотелий-зависимая вазодилатация; ЭНВД – эндотелий-независимая вазодилатация; D – диаметр плечевой артерии, V – пиковая систолическая скорость кровотока; Q – объемная скорость кровотока; RI – индекс резистивности; S/D – систоло-диастолический показатель, исх – исходные показатели, рг – показатели после пробы с реактивной гиперемией; р – достоверность различий между группами, нд – различия между группами недостоверны; * – достоверность различий внутри групп до и после пробы с реактивной гиперемией: * – $p<0,01$; ** – $p<0,001$.

Анализ данных пробы с реактивной гиперемией у пожилых пациентов выявил у них выраженные признаки эндотелиальной дисфункции. Так, если до проведения пробы диаметр плечевой артерии у них составлял $0,43\pm0,06$ см, то после снятия манжеты – всего $0,45\pm0,07$ см, т.е. величина поток-зависимой дилатации составила $4,7\pm3,1\%$, что было достоверно меньше по сравнению с группой пациентов среднего возраста ($7,1\pm4,0\%$, $p<0,01$). Следует отметить, что при качественном анализе данных пробы с реактивной гиперемией оказалось, что только у 7 пациентов из основной группы (8,1% случаев) регистрировалась адекватная реакция сосудистого эндотелия (т.е. прирост диаметра плечевой артерии составлял 10% и более). У 68 больных реакция сосудистого эндотелия оказалась снижена (прирост менее 10%) и ещё у 11 больных наблюдалась парадоксальная реакция на реактивную гиперемию, что проявлялось спазмом плечевой артерии. Таким образом, признаки эндотелиальной дисфункции у пожилых пациентов регистрировались в

91,9% случаев. В то же время в контрольной группе дисфункция эндотелия выявлялась несколько реже (72,4%, различия недостоверны).

У больных пожилого возраста увеличение диаметра плечевой артерии во время пробы с РГ сопровождалось сходным с контрольной группой по направленности и выраженности возрастанием линейной (на $98\pm32\%$ против $88\pm35\%$, $p>0,05$) и объемной (на $157\pm87\%$ против $160\pm68\%$, $p>0,05$) скоростей кровотока. Представляет интерес тот факт, что во время пробы с РГ у пожилых пациентов наблюдалось достоверно меньшее снижение величины RI ($0,70\pm0,11$ ед) и систоло-диастического показателя (до $2,9\pm0,8$ ед) в сравнении с пациентами контрольной группы ($p<0,05$), что свидетельствует о сниженной дилатации резистивных артериол у первых. Прирост диаметра плечевой артерии при пробе с НТГ составил $13,2\pm3,6\%$, что было существенно меньше, чем у больных среднего возраста ($15,8\pm6,1\%$, $p<0,01$).

Таким образом, более, чем у 90% больных КБС пожилого возраста при развитии сердечной недостаточности выявляются признаки эндотелиальной дисфункции с угнетением вазодилатации не только на РГ, но и на эндотелий-независимые факторы (прием НТГ), свидетельствуя о развитии выраженных морфологических изменений сосудов и повышении ригидности артериального русла у данной категории пациентов.

Литература

1. Ludmer P.L., Selwyn A.P., Shook T.L. et al. (1986) Paradoxical vasoconstriction induced by acetylcholine in atherosclerotic coronary arteries. *N. Engl. J. Med.*, 315(17): -C.1046–1051.
2. Nabel E.G., Ganz P., Gordon J.B. et al. (1988). Dilation of normal and constriction of atherosclerotic coronary arteries caused by the cold pressor test. *Circulation*, 77(1): -C.43–52
3. Yeung A.C., Vekshtein V.I., Krantz D.S. et al. The effect of atherosclerosis on the vasomotor response of coronary arteries to mental stress // *N Engl J Med* -1991.-Vol. 325.-P.1551-1556.
4. Neunteufl T., Katzenschlanger R., Hassan A. et al. Regulation of synthesis and secretion of plasminogen activators by endothelial cells // *Eur. Heart J.* – 1995. – V.16. – P.456.

УДК: 33.338.1

АНАЛИЗ ФОРМИРОВАНИЯ И РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ДОХОДОВ НАСЕЛЕНИЯ В ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКЕ

*Ibragimov Hasanjon Asanalievich,
старший преподаватель кафедры статистики
Таджикского национального университета*

ANALYSIS OF FORMATION AND DISTRIBUTION OF POPULATION INCOME IN TRANSITION ECONOMY

*Ibragimov Hasanjon Asanalievich,
senior lecturer of statistics Department
Tajik National University*

Аннотация: В данной статье проведен анализ формирования и распределения доходов населения в переходной экономике. Исследована структура механизма распределения валового дохода на предприятиях Республики Таджикистан. В статье для оптимизации механизма распределения доходов населения обоснована необходимость разработки Концепции реформы механизма распределения доходов. Кроме того, заключено, что обесценение рабочей силы имеет негативные последствия для экономики.

Abstract: The article explores the formation and distribution of income of the population in a transitional economy. The structure of the distribution mechanism of gross income at enterprises of the Republic of Tajikistan is studied. The article reports that, in order to optimize the mechanism of the income distribution of the population, it is necessary to develop a concept for the reform of the revenue

shering mechanism.. In addition, it concludes that, the devolution of labor has negative consequences for the economy.

Ключевые слова: доходы населения, рынок труда, заработка плата, распределение доходов, валовой доход, национальная экономика.

Key words: incomes of the population, labor market, wages, income distribution, gross income, national economy.

В условиях трансформации социально-экономических сфер для оптимизации механизма распределения доходов населения необходимо разработать и принять Концепцию реформы механизма распределения доходов населения.

Основной точкой Концепции реформы механизма распределения дохода и оплаты труда считается совершенно новым подходом к экономике Республики Таджикистан, как многоукладной, разнообразной, с доминированием и преобладанием коллективной роли. Данный уклад следует из существования многообразия форм собственности. Для организации экономической системы применен Закон Республики Таджикистан «О собственности», где частная собственность сосуществует с другими её типами, имеющими различные формы совместной, долевой и коллективной собственности.

Исходя из этого, предлагаем схему распределения дохода и оплаты труда в обследованных хозяйствах по Республике Таджикистан (рис.1).

Источник: составлено автором

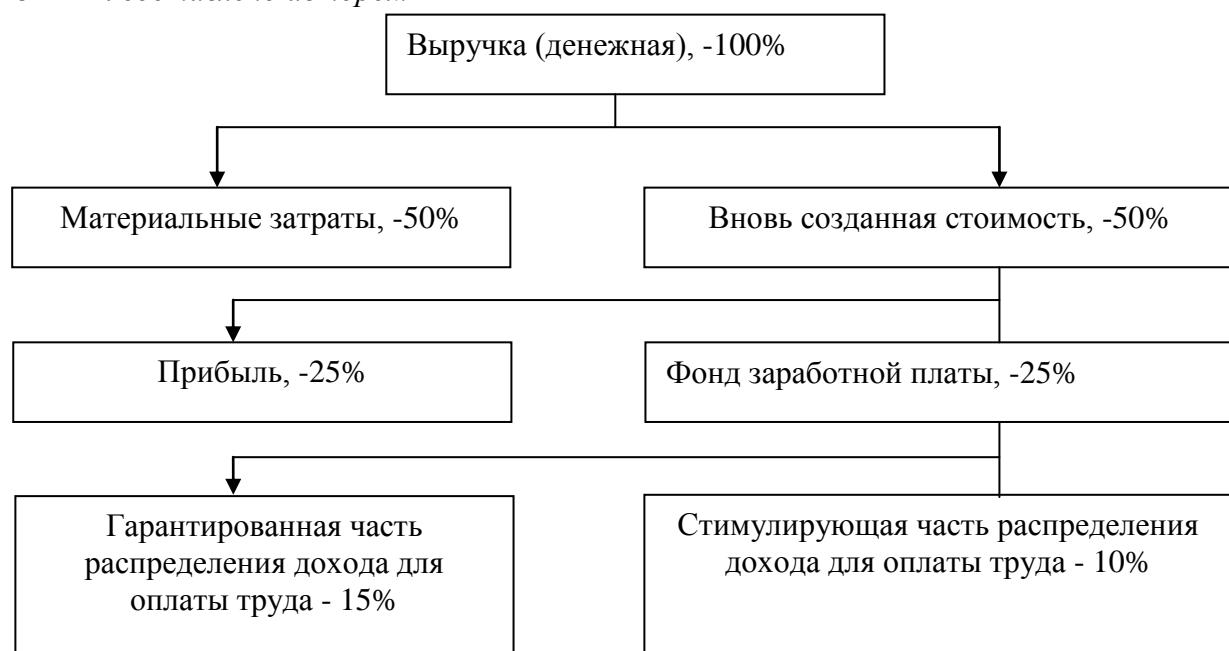

Рис. 1. Структура механизма распределения валового дохода на предприятиях Республики Таджикистан

Таким образом, государственные предприятия, реализуя своё положение владельца средств производства (частично присваивая средства производства), присваивают часть прибыли прибавочного продукта в виде фондов экономического стимулирования и один из них - фонд материального поощрения - распределяют среди своих работников. В том, что это премиальная часть заработной платы представляет собой именно распределение по доходу с тех средств производства, которыми владел коллектив, утверждают дифференцированные по каждому предприятию нормативы отчислений в доход коллектива от прибыли - в фонды экономического стимулирования.

Оплата труда со средств производства реализует отношения коллектива к ним, хотя до распределения по собственности, по капиталу в её урезанном (до отношений владения) виде не доводится. Оно стало неотъемлемой частью заработной платы, формой её повышения до общественно-необходимого уровня (табл. 1).

Удельный вес работников по размерам начисленной заработной платы за декабрь 2015 г.

Таблица 1

Виды деятельности	Работники, проработавшие полностью месяц	ниже 1250 сомони	от 1250 до 3750 сомони	от 3750 до 6250 сомони	Свыше 6250 сомони
Всего по видам деятельности	100	84,0	14,0	1,3	0,7
Сельское хозяйство, охота и лесоводство	100	99,1	0,9	0,0	0,0
Рыбоводство	100	100,0	0,0	0,0	0,0
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров.	100	38,5	43,8	12,1	5,5
Обрабатывающая промышленность.	100	77,5	20,9	1,2	0,4
Электроэнергия, газ и водоснабжение.	100	68,3	28,7	2,7	0,3
Строительство.	100	57,5	38,1	3,6	0,8
Оптовая и розничная торговля, ремонт автомобилей, мотоциклов, бытовых товаров	100	90,1	8,8	0,8	0,3
Гостиницы и рестораны	100	90,0	7,6	1,4	1,0
Транспорт, складское хозяйство и связь.	100	69,5	21,5	5,1	4,0
Финансовое посредничество	100	51,4	37,0	7,4	4,3
Операции с недвижимым имуществом, аренда и коммерческая деятельность.	100	77,9	17,4	2,8	1,9
Государственное управление, оборона, обязательное социальное страхование.	100	82,7	15,4	1,3	0,7
Образование.	100	87,9	11,9	0,2	0,1
Здравоохранение и социальные услуги.	100	88,4	11,2	0,4	0,1
Прочие коммунальные, социальные и персональные услуги.	100	84,4	13,3	1,4	0,9

Источник: Таджикистан: 25 лет государственной независимости, статистический сборник: АСПРТ. - Душанбе, 2016. - С. 141-142.

Анализ данной таблицы показало, что на 2015 год, большая часть работников, это около 70%, получают заработную плату в размере до 1250 сомони, 20% получают заработную плату в размере от 1250 до 3750 сомони, 8% получают заработную плату в размере от 3750 до 6250, ну и 2% работников получают свыше 6250 сомони, это в основном начальство, руководители и директора предприятий и учреждений. Проведенный анализ еще раз доказывает, что существует большая дифференциация в заработной плате, это часто зависит от доходов получаемых предприятием, это зависит от собственного финансирования предприятия или же финансируется со стороны государственного бюджета.

В начале трансформации экономики в Республике Таджикистан (1991-1999гг.)

предприятия пожелали сами определять заработную плату, не всегда оправданно повышая её, так как в условиях переходной экономики они стали полностью отвечать за своё финансово-экономическое положение, в том числе и за социальную защиту своих сотрудников. Работодатели обязаны обеспечить осуществление принципов распределения по труду в рамках своего предприятия в соответствии с порядком, установленным коллективным договором.

Государство при установлении минимального размера распределения дохода и оплаты труда (250 сомони в РТ) должно исходить не из возможностей бюджета или потребностей переходной экономики, а из её сущности. Минимальная заработная плата (МРПТ) призвана обеспечить прожиточный минимум работнику и его семьи. Её должно хватать на простое воспроизводство, как трудовых ресурсов, так и его семьи.

Заметим, в период 1991-2013 гг. Республика Таджикистан провела экономические реформы и использовала заработную плату как рычаг регулирования инфляции, тем самым защищая и доходы работников.

Очередность и своевременность индексации заработной платы и цен не были гарантированы. И не было уверенности в достаточности дохода семьи работника, потому как многое не было продумано в коллективных договорах, и этот вопрос решался самим предприятием. Таким образом, механизм, позволяющий сохранить покупательную способность населения страны, остался без содержания, о чём свидетельствуют данные таблицы 2.

Сравнительный анализ прожиточного минимума и средней зарплаты за последние 6 лет показывает тенденцию роста последней (табл. 2)

Пропорции заработной платы и прожиточного минимума

Таблица 2.

Годы	Прожиточный минимум трудоспособного населения, (сомони)	Среднемесячная заработка в народном хозяйстве, (сомони)	Отношение среднемесячной заработной платы к прожиточному минимуму, в %
2008	136,2	231,5	170
2009	138,4	284,4	205
2010	163,6	354,4	216
2011	209,5	442,1	211
2012	229,3	555,3	242
2013	262,1	694,9	265
2014	284,6	816,2	286
2015	311,7	878,9	281

Источник: расчёты автора по материалам Республики Таджикистан: 25 лет государственной независимости, статистический сборник: АСПРТ. - Душанбе, 2016. - С. 135.

В большинстве отраслей национальной экономики, где привлекается наемный труд, преобладает использование традиционных способов распределения доходов. Создание и функционирование частных предприятий, акционерных обществ, кооперативов, коллективных хозяйств и других бизнес структур является способом деления его на налог, зачисляемый в государственный бюджет, прибыль организации и заработную плату работников. Практика деятельности предприятий и фирм в мировой

экономике показывает, что доля заработной платы в доходе (после покрытия материальных затрат) составляет 35-40%.

Благодаря принятию эффективных государственных мер с целью повышения доходов населения, среднемесячная заработка в 2008-2015 гг. увеличивалась умеренными темпами и увеличилась по сравнению с прожиточным минимумом. Если учитывать в аспекте анализа, за последние 5-6 лет кризисного и посткризисного периода, среднемесячная заработка увеличилась более чем в 4 раза. Так, средняя заработка в 2008 г. составляла 231,5 сомони, а к концу 2015 года она составила 878,9 сомони, что превысила сумму прожиточного минимума на 567,2 сомони.

Анализ данных табл. 2 показывает, что в целом наблюдается рост среднемесячной заработной платы в 2015 г по сравнению с 2008 годом на 3,7 раза, минимального размера оплаты труда на 3,1 раза и прожиточного минимума на 2,2 раза, но их соотношение изменяется в целом к худшему, так как за это время месячный прожиточный минимум уменьшился на 1,6 раза, о чём свидетельствуют показатели табл.3.

Пропорции минимальной заработной платы в экономике Республики Таджикистан (2008-2015 гг.)

Таблица 3.

Годы	Минимальный размер оплаты труда, (сомони)	Прожиточный минимум трудо-способного населения, (сомони)	Среднемесячная заработка в народном хозяйстве, (сомони)	Отношение, %	
				МРОТ к среднемесячному заработку	Прожиточного минимума к среднемесячному заработку
2008	80	136,2	231,5	34,5	58,8
2009	120	138,4	284,4	42,1	48,6
2010	160	163,6	354,4	45,1	46,1
2011	200	209,5	442,1	45,2	47,3
2012	250	229,3	555,3	45,0	41,2
2013	250	262,1	694,9	35,9	37,7
2014	250	284,6	816,2	30,6	34,8
2015	250	311,7	878,9	28,4	35,4
2015/2008 в раз	3,1	2,2	3,7	- 1,2	- 1,6

Источник: расчёты автора по материалам Таджикистана: 25 лет государственной независимости, статистический сборник: АСПРТ. - Душанбе, 2016. - С. 135.

Анализ табл. 3 показывает, что в экономике очень нестабильно отношение МРОТ и следовательно, размера распределяемого дохода и оплаты труда к среднемесячной заработной плате. Доля МРОТ в заработной плате работника в экономике ниже, чем прожиточного минимума к среднемесячной заработной плате. Это свидетельство того, что заработка в национальном хозяйстве очень низка по сравнению с другими отраслями и не выполняет свою воспроизводственную и покупательную функции, не обеспечивает прожиточного минимума. Этот вывод легко подтверждается и динамикой среднемесячной заработной платы по отраслям экономики см.: (табл. 4), свидетельствующей о значительной дифференциации этого показателя.

Динамика заработной платы в экономике Республике Таджикистан

Таблица 4.

Виды деятельности	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015/ 2010
Всего по видам деятельности	354,4	412,1	555,2	694,8	816,2	878,9	2,5
Сельское хозяйство, охота и лесоводство	105,3	137,9	158,8	213,2	251,3	278,1	2,6
Рыбоводство	185,8	263,3	324,2	351,1	448,5	529,3	2,8
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	768,11	1005,5	1329,2	1394,1	1479,7	1900,5	2,5
Обрабатывающая промышленность	413,1	456,5	717,0	727,5	824,5	962,7	2,3
Электроэнергия, газ и водоснабжение	548,1	845,8	984,2	1247,9	1317,0	1306,5	2,4
Строительство	842,9	1027,2	11752,8	1416,2	1822,4	2017,1	2,4
Оптовая и розничная торговля, ремонт автомобилей, мотоциклов, бытовых товаров	412,3	517,8	665,4	707,0	773,1	817,3	2,0
Гостиницы и рестораны	325,6	670,7	973,7	693,8	846,3	888,4	2,7
Транспорт, складское хозяйство и связь	919,0	1229,4	1451,8	1591,8	1770,1	1871,3	2,0
Финансовое посредничество	1269,6	1570,9	1894,1	2084,1	2182,5	2320,6	1,8
Операции с недвижимым имуществом, аренда и коммерческая деятельность	687,1	614,7	779,8	920,9	1165,0	1344,7	2,0
Государственное управление, оборона, обязательное социальное страхование	599,5	638,5	811,7	861,5	919,6	926,2	1,5
Образование	278,6	316,9	425,8	592,8	698,9	710,6	2,6
Здравоохранение и социальные услуги	257,5	329,0	447,5	597,6	675,2	677,9	2,6
Прочие коммунальные, социальные и персональные	426,3	412,4	484,6	662,5	893,7	984,4	2,3

Источник: расчёты автора по материалам Таджикистана: 25 лет государственной независимости, статистический сборник: АСПРТ. - Душанбе, 2016. - С. 135-136.

Расчеты, проведенные в табл. 4 свидетельствуют о том, что среднемесячная заработная плата возросла с 1,5 до 2,8 раза, но при этом данные таблицы отражают сегодняшнюю обстановку, для которой типична увеличившаяся дифференциация заработной платы по отраслям.

Различия в уровнях заработной платы между отраслями вызваны в основном неэквивалентным товарообменом, низкой конкурентоспособностью отечественных товаров, особенно сырьевых ресурсов, что привело, в частности, к значительному снижению объемов производства в экономике и реализации его продукции.

Анализ табл. 5 показывает, что заработная плата в реальном секторе не выполняет свою стимулирующую роль, т.к. она составляет 78,0% от средней заработной платы по экономике Республики Таджикистан. А заработная плата в секторе услуг выше (111,5%), чем от средней заработной платы по экономике.

Анализ данных таблицы 5 показывает, что, несмотря на низкую заработную плату в реальном секторе, поляризация доходов среди различных категорий работников отрасли

наблюдается самая высокая.

Острой проблемой становится чрезмерная дифференциация в оплате труда администрации и других работников, что вызывает социальную напряжённость среди работников в трудовых коллективах.

Разрыв в заработной плате десятипроцентной прослойки наиболее и наименее оплачиваемых работников достигает в народном хозяйстве 14 раз, а в реальном секторе - около 17 раз. И, к сожалению, этот разрыв пока не уменьшается. Разумеется, это крайне негативно сказывается на политической стабилизации общества, вызывает необходимость регулирования со стороны государства доходов различных групп населения путём ведения дифференциации налогообложения доходов трудоспособного населения, как это принято в странах с рыночной экономикой, где разрыв между богатыми и бедными прослойками населения не достигает 7-8 кратной величины.

Среди других причин резкой дифференциации - разбалансированность структуры заработной платы, когда её над тарифная часть в несколько раз превышает базовую, тарифную; нарушены пропорции в оплате труда между работниками. В оценку качества и сложности труда привнесены элементы субъективизма, что привело к перекосам в оплате труда различных категорий и профессиональных групп работников и к деструкции рабочей силы. Например, сегодня многие предприятия испытывают острую нехватку квалифицированных кадров - ремонтных рабочих, специалистов среднего звена и технологов.

Следует отметить, что воспроизводственный процесс обеспечивает реализацию собственности, которая проявляется в получении распределении дохода.

Экономической основой распределения дохода в переходной экономике является «необходимый дополнительный продукт»¹. Острейшей проблемой, вызывающей социальную напряжённость в трудовых коллективах и в обществе в целом, остаётся задолженность по заработной плате. На многих сельхозпредприятиях она не выдаётся по два-три и более месяцев.

Вопрос до сих пор шёл о номинальной заработной плате, которая начисляется работнику на предприятии. Но ведь реальная заработка намного меньше номинальной и её можно определить по следующей формуле:

$$ЗПР = ЗПН - ЗЗП - Н - И - ОТ,$$

где: ЗПр - заработка плата реальная;

ЗПн - заработка плата номинальная (начисленная);

ЗЗп - задолженность по заработной плате;

Н - выплата налогов;

И - инфляция;

ОТ - отсутствие необходимых товаров (отложенный спрос).²

В реальном секторе и других отраслях народного хозяйства сложилась неблагоприятная структура расходов населения, где основная часть заработка (до 70-75%) расходуется на питание и покупку товаров первой необходимости. А оставшаяся часть явно недостаточна для оплаты жилья, медицинских услуг, которые раньше в значительной мере оплачивались за счёт общественных фондов потребления, а также для инвестиций, необходимых для строительства жилья и улучшения условий жизни и быта. Ухудшилось качество питания основной массы населения за счёт возросшего роста цен, особенно на высоко белковые продукты животного происхождения. В странах с развитой рыночной экономикой индикатор структуры расходов населения на питание не превышает 50%. Если он «зашкаливает» за 50%, то это говорит о бедственном

¹Оплата труда от валового дохода в сельхозкооперативах.// Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий, 2007, №1. - С. 53.

²Котляр А. Как создавать эффективную занятость в сельском хозяйстве // Вопросы экономики. 1999. № 12. - С. 18 - 23.

финансовом положении семьи, ей выплачиваются социальные пособия, необходимые для выживания. Мизерные социальные пособия в Республике Таджикистан малоимущим семьям не могут идти ни в какое сравнение с западными.

Обесценивание рабочей силы имеют негативные последствия для экономики: снижение потребительского спроса населения; сокращение объёмов производимой продукции, в том числе с устойчивым спросом; сдерживание структурной перестройки отраслей, в том числе пищевой и перерабатывающей промышленности; снижение стимулирующей, воспроизведственной и покупательной функции заработной платы и др.

Литература:

1. Котляр А. Как создавать эффективную занятость в сельском хозяйстве // Вопросы экономики. -1999. № 12. - С.18 - 23.
2. Оплата труда от валового дохода в сельхозкооперативах.// Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий, -2007, №1. - С.53.
3. Таджикистан: 25 лет государственной независимости статистический сборник: АСПРТ. - Душанбе, -2016. - С.135-136.
4. <http://www.mmk.tj>. [Электронный ресурс].

УДК: 33.338.1

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ДОХОДОВ В ПЕРЕХОДНОЙ ЭКОНОМИКЕ

*Ибрагимов Хасанджон Амуналиевич,
старший преподаватель кафедры статистики
Таджикского национального университета*

THEORETICAL ASPECTS OF INCOME DISTRIBUTION IN THE TRANSITION ECONOMY

*Ibragimov Hasanjon Asanalievich,
senior lecturer of statistics Department
Tajik National University*

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические основы распределения доходов в переходной экономике. Исследование показало, что в условиях переходной экономики механизм распределения оплаты труда и доходов понесли серьезные изменения в структуре распределения заработной платы. С появлением новых организационно-правовых форм предпринимательства выявлены определенные группы, которые могут внести новизну и многообразие в систему мотивации и стимулирования труда.

Abstract: This article examines the theoretical basis for the distribution of income in the transition economy. The investigation showed that in the context of a transition economy, the mechanism for allocating wages and incomes has made serious changes in the structure of the distribution of wages. With the advent of new organizational and legal forms of entrepreneurship, there have been identified certain groups that can introduce novelty and diversity into the system of motivation and stimulation of labor.

Ключевые слова: оплата труда, доходы населения, финансы предприятия, производительность труда, стимулирование труда, распределение доходов.

Key words: labor remuneration, income of the population, enterprise finances, labor productivity, labor incentives, distribution of income.

При трансформации социально экономических сфер в механизме формирования и распределения дохода также произошли определенные изменения. К ранее существующим элементам механизма распределения прибавились новые элементы: коммерческий расчёт, подчиненность предприятия от сальдо убытков и прибыли,

эффективность работы индивида и др. Благодаря этому усилилась роль и значение системы тарифов в установлении заработной платы, так как она может учесть всю сложность и важность работ. В действительности данный механизм взаимоотношения труда и его платы довольно сложен и имеет некоторые недостатки, к которым необходимо подходить обдуманно и осторожно.

В экономической литературе имеются разнообразные взгляды о выборе систем распределения оплаты труда и дохода. Так, Кассиров Л. считает, что «...собственность реализуется только через присвоение собственником доходов со своих средств производства, и на этой основе формируется система распределения дохода и оплаты труда» [1,с.133].

При установлении системы распределения оплаты труда и дохода нужно учитывать то, что в реальном секторе имеются свои определенные сложности в установлении эффективности работ (в связи с разностью во времени работы и ее оплаты).

По нашему мнению, выходом из данного положения может быть организация двух групп распределения оплаты труда и дохода:

1) первая группа основанная на выплате по итогам в конце года;

2) вторая группа основывается на выплате в течение года в установленном процентном отношении к заработной плате.

Дополнительно можно ввести двухуровневый метод распределения оплаты труда и дохода, т.е. изменчивой части заработной платы:

1. воспроизводство рабочего труда;
2. доплата, поощрение и премии.

С переходом экономики Республики Таджикистан на рыночные отношения при неустойчивом экономическом развитии фонд заработной платы может быть разным. Поэтому при этом финансовое состояние самого предприятия играет очень важную роль. Мы считаем, что на каждом предприятии необходимо организовать поощрительный фонд, источником которого может стать фонд накопления за прошлый год. Данный фонд можно использовать в двух направлениях, т.е. для оборотного фонда и для финансового поощрения работников.

Сегодня в реальном секторе Республики Таджикистан все еще имеются традиционные формы оплаты труда и распределения дохода (сдельная форма заработной платы или основанная на тарифной системе). Данные формы применяются, в том случае когда труд можно измерить только количественно, но сегодня около 75% трудящихся вспомогательного и основного производства получают заработную плату по сдельным расценкам, так как это отчетливо подчиненность от производительности труда его оплаты и тут учитываются все специфики сельскохозяйственного производства.

При этом необходимо отметить, что эффект данной формы оплаты труда и распределения дохода взаимосвязан со своевременной выплатой заработной платы. Здесь необходимо учитывать сроки, качество производимой продукции и выполненной работы, а также умение управлять и исполнять менеджмент.

В реальном секторе необходимо обширно применять различные расценки для своевременного формирования и проведения сельских работ, так как данный сектор полностью зависит от сезонности, сроков работы и т. д.

В условиях перехода на рыночные отношения появились новые организационно-правовые формы предприятий, которые внесли новизну и многообразие в систему мотивации и элементы форм оплаты труда. Это сельскохозяйственные предприятия Республики Таджикистан, где применяется следующая система оплаты и стимулирования труда:

1. Форма оплаты труда и распределения дохода: сдельная и повременная.
2. Система стимулирования и премирования: надбавки, премии, доплаты за определённые результаты, доплаты за специальные условия труда и т.д.

3. Величина и структура существенных элементов тарифной системы:
 - отраслевая тарифная сетка;
 - межотраслевая тарифная система;
 - бестарифная система оплаты труда и распределения дохода.
 4. Виды вознаграждения: материальная и натуральная, т.е. продукты и услуги;
 5. Виды деятельности:
 - а) те, кто заняты на основных сельских работах, таких как:
 - растениеводство;
 - животноводство;
 - б) те, кто заняты на других работах:
 - перерабатывающие подразделения предприятия;
 - обслуживающие и другие подразделения.
 6. Механизация: ручные и механизированные работы.
 7. Категория персонала:
 - определенная категория руководителей;
 - оплата труда технических работников;
 - руководители и специалисты.
 8. Источники стимулирования:
 - фонд оплаты труда и распределения дохода;
 - фонды, создаваемые их прибыли;
 - другие источники.
 9. Время выплат: по завершению работы в конце периода или в конце года, по итогам работы целого коллектива.
 10. Виды учётных норм труда для разделения коллективного вознаграждения (человеко-час, человеко-день, норма-смена, трудодень).
 11. Отношение к собственности предприятия: частники-совладельцы (члены обществ, акционеры, предприниматели, кооперативы) и наёмные работники, которые могут применять вышеназванные системы оплаты и стимулирования [2, с.70].
- Необходимо отметить, что в Республике Таджикистан во многих хозяйствах используется сдельная оплата труда. Она используется существенным образом для распределения оплаты труда и дохода в производственном процессе. Поэтому мы считаем, что необходимо изменить величину распределения оплаты труда и дохода в зависимости от разряда, нормы и тарифа (см.:табл. 1). Например, если год был прибыльным, то можно увеличить разряд или тариф, который зависит от величины развития национальной экономики.

Таблица 1.

Шкала тарифов оценки эффективности работы

Выполнение нормы	Изменение тарифа при изменении нормы выработки на 1%
До 80%	снижение на 1,5%
От 80 до 90%	снижение на 0,5%
От 100 до 100%	снижение на 1%
От 101 до 130%	снижение на 1,5%
более 130%	снижение на 3%

Составлено автором на основе: Сельское хозяйство Республики Таджикистан Статистический сборник: АСПРТ. – Душанбе: 2017 г., Рынок труда в Республике Таджикистан. Статистический сборник: АСПРТ. – Душанбе: 2017 г.

Таким образом, на основе проведенного исследования можно констатировать, что новая система оплаты труда должна учитывать немногие факторы:

- эффективно выполненная работа должна оплачиваться по возрастающему

тарифу;

- за неэффективно выполненную работу или нарушения предусматривается снижающий тариф (штраф).

Эти факторы могут заставить работников трансформировать своё поведение в процессе трудовой деятельности.

На наш взгляд, в основу системы заработной платы и оплаты труда работников различных сфер должны быть заложены определенные принципы на месяц, которая тем самым побудит работников повысить производительность труда и эффективность производства.

Литература:

1. Кассиров Л. Критерии оценки конечных результатов: (Методологические и методические вопросы). // Экономика сельского хозяйства. -2004. №1, - С.40 – 48.
2. Мазманова Б.Г. Оплата труда: Вопросы теории и практики. - Екатеринбург: Изд-во ИПК УГТУ - УПИ, - 2001. – С.102.
3. Митрохин И. Назревшие структурные изменения в агропромышленном комплексе//Российский экономический журнал. -2003. -№2. - С.26-29.
4. Willard W. Cochrane. The Development of American Agriculture.A Historical Analysis.- UniversityofMinnesotaPress. Minneapolis. -1989. – P.448.

УДК:378.1

ИННОВАЦИЯЛЫК (ӨНДҮРУШТҮК, ИШКЕРДИК) УНИВЕРСИТЕТТЕР ЖАНА БИЛИМ БЕРҮҮ КЛАССТЕРЛЕРИ

*Исаков К.А. ф.и.д., профессор
Ош мамлекеттик университети*

О ИННОВАЦИОННЫХ УНИВЕРСИТЕТАХ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ КЛАСТЕРАХ

*Исаков К.А. д.ф.н., профессор
Ошский государственный университет*

ABOUT INNOVATIVE UNIVERSITIES AND EDUCATIONAL CLUSTERS

*Isakov K. A. d.ph.s. Professor.
Osh State University*

Аннотация. Макалада инновациялык университеттер жана университеттик кластерлер жөнүндө изилденген.

Инновациялык университеттер биринчиден, инноваторлордун (жаратмандардын) мүүнүн, экинчиден, экономиканын түрдүү чөйрөсү учун өндүрүшкө инновациялык идеяларды жана продуктуларды даярдоого жана чыгарууга бағытталган адистердин жаңы моделин түзөт. Инновациялык университетте илим-изилдөө шимердүүлүгү жаңы билимдерди алууга, билим берүү шимердүүлүгү ал билимдерди жогорку квалификациялуу адистерди даярдоо учун окуу жарайында колдонууга, ал эми инновациялык шимердүүлүккө бағытталган билимдерди сатуу (коммерциализациялоо) аркылуу б.а. илим-изилдөө жана билим берүү чөйрөсүндөгү жаңы билимдерди коммерциялык жактан натыйжалуу колдонууга бағытталуусу керек.

Билим берүү кластеринин максаты – бол кесиптик даярдоонун сапатын жогорулатуу, социалдык өнөктөштөрдүн жогорку квалификациялык адистерге болгон учурдагы жана перспективалык муктаждыктарын канаттандыруу болуп саналат.

Аннотация. В статье исследуются инновационные университеты и университетские кластеры.

Инновационные университеты создают, во-первых, поколение инноваторов (созидателей), во-вторых, новую модель специалистов, деятельность которых направлена на разработку и внедрение в производство инновационных идей и продуктов для различных сфер экономики. В

инновационном университете научно-исследовательская деятельность должна быть направлена на получение новых знаний, образовательная деятельность должна направлена на использование этих знаний в учебном процессе для подготовки высококвалифицированных специалистов, а посредством торговли (коммерциализации) знаниями, направленными на инновационную деятельность, на -эффективное коммерческое применение новых знаний в сфере научных исследований и образования.

Цель образовательного кластера - повышение качества профессиональной подготовки, удовлетворение потребностей социальных партнеров в высококвалифицированных специалистах на текущий момент и в перспективе.

Abstract: The article examines innovative universities and University clusters.

Innovative universities create, firstly, a generation of innovators (creators), and secondly, a new model of specialists whose activities are aimed at the development and introduction into production of innovative ideas and products for various sectors of the economy. In an innovative University research activity should be aimed at obtaining new knowledge, educational activity should be aimed at the use of this knowledge in the educational process for the training of highly qualified specialists, and through trade (commercialization) knowledge aimed at innovative activity, the effective commercial application of new knowledge in the field of research and education.

The purpose of the educational cluster is to improve the quality of training, to meet the needs of social partners in highly qualified specialists at the moment and in the future.

Түйүндин сөздөр: өндүрүштүк (ишкердик) университет, инновациялык университет, билим берүү кластери.

Ключевые слова: производственный (предпринимательский) университет, инновационный университет, образовательный кластер.

Key words: industrial (entrepreneurial) University, innovative University, educational cluster.

Университеттик билим берүүдө мезгилдин талабына ылайык дайыма өзгөрүү, өнүгүүлөр болуп турат. Университеттер доордун чакырыктарына ылайык ынгайлашып, жаңы моделдерди кабыл алып, өздөштүрүп улам алдыга умтулуп жашайт. Анткени өнүгүүнүн өзөгүн университеттер түзөт. Коомдун экономикалық, руханий өнүгүүсүнө окуу жайлар жол ачат, жаңы идеяларды таштайт жана жаңылыктарды өздөрү иштеп чыгып, элге көрсөтүп, үлгү болушат. Андыктан учурдун ургалдуу демин сезип, окуу жайдын облигин өзгөртүп, мазмунун өнүктүрүп турбасак университет деген статусту өз деңгээлинде кармай албай калабыз. Ошондуктан бүгүн дүйнөлүк университеттерде болуп жаткан өзгөрүүлөр жөнүндө Сиздер менен ой бөлүшүп, бараткан багытыбызга көз жүгүртүп, ориентир алып, ушул багытта өнүгүүбүз керек деп ойлойм. Бүгүн инновациялык университеттер жана университеттик класстерлер жөнүндө ойлорумду ортого салгым келет.

Азыркы заманбап коомдо классикалык университеттерден айырмаланып, инновациялык университеттер билим берүү, илим-изилдөө жана өндүрүштүк ишмердүүлүктөрүн бириктируү аркылуу киреше табышат. Өзүнүн структурасында инновациялык инфраструктуралардын объектилерине ээ болушат. Ошентип, инновациялык университеттер биринчилен, инноваторлордун (жаратмандардын) муунун, экинчилен, экономиканын түрдүү чөйрөсү үчүн өндүрүшкө инновациялык идеяларды жана продуктуларды даярдоого жана чыгарууга багытталган адистердин жаңы моделин түзөт.

Эскерте кетсек, “өндүрүштүк (ишкердик) университет” терминин илимге 1998-жылы Б. Кларк киргизген. Ал анын төмөнкүдөй негизги мүнөздөмөлөрүн иштеп чыккан:

- 1) Университеттин башкаруу ядросун күчтөндүрүү;
- 2) ЖОЖдон сырткаркы топтор жана уюмдар менен байланыштарды көнөйтүү;

- 3) Каржылоо булактарын ар тараптуу көбөйтүү (диверсификация);
- 4) ЖОЖдун бөлүмдөрүнүн ишкердүүлүгүнө дем берүү (стимулдаштыруу);
- 5) Комплекстүү ишкердик маданиятын өнүктүрүү.

Мындан сырткары, инновациялык университеттин милдеттери болуп төмөнкүлөр саналат: Алдыңкы университеттердин дүйнөлүк тажрыйбаларын колдонуу менен ЖОЖду башкаруу; Инновациялык-өндүрүштүк инфраструктуралык калыпстандыруу; каржы булактарын жана башкаруу куралдарын кеңейтүү жана аларды өзүнүн өнүгүүсүнө колдонуу; негизги профессордук-окутуучулук курамдын эмгек маянасын алардын ишмердүүлүктөрүнүн жыйынтыктарына, анын ичинде бизнести өнүктүрүүгө кошкон салымына (университет менен биргелешкен ишканаларды, фирмаларды түзүү, же перспективдүү илимий-изилдөө долбоорлорун ишке ашыруу, ж.б.) байланыштыруу. Ошону менен бирге университеттин адистерди даярдоо жана квалификацияны өркүндөтүү программаларынын дээрлик бардыгында ишкердик иш-аракеттин негизи (ишкердүүлүктүн негизи боюнча курстар) болушу зарыл.

Инновациялык университетте илим-изилдөө ишмердүүлүгү жаңы билимдерди алууга, билим берүү ишмердүүлүгү ал билимдерди жогорку квалификациялуу адистерди даярдоо үчүн окуу жарайында колдонууга, ал эми инновациялык ишмердүүлүккө багытталган билимдерди сатуу (коммерциализациялоо) аркылуу б.а. илим-изилдөө жана билим берүү чөйрөсүндөгү жаңы билимдерди коммерциялык жактан натыйжалуу колдонууга багытталуусу керек.

Демек, инновациялык (новатордук) университет – бул ишкердүүлүк (өндүрүштүк) тибиндеги университет болуп саналат. Инновациялык чөйрөнүн базистик элементтерине инновациялык ишмердүүлүктү башкаруу жана колдоо системасы, венчурдук фонду, кепилдик фонду жана чакан ишканалардын көп профилдүү кластерлери кирет.

Венчурдук фонд – бул студенттердин жана кызматкерлердин инновациялык бизнестерин колдоо үчүн университет бөлө ала турган ресурстардын топтому. Аларга, университеттин бюджеттик эмес булактарынын эсебинен инновациялык бизнес-идеяларды инкубациялоо этапында бөлүнүүчү инженердик инфраструктура менен жабдылган аянтар, жабдуулар (каражаттар, аспаптар, станоктор, приборлор, компьютерлер, ж.б.у.с.) жана акча каражаттары кирет.

Кепилдик фонду - университеттин илимпоздору, ишкерлери жана бизнес-командалары сырткы банктардан жана инвестициялык фонддордон кредиттерди алып, керек учурда конкурсук негизде пайдалана ала турган мүмкүнчүлүктөргө ээ болуусу.

Университеттин инновациялык чөйрөсүнүн маанилүү элементи болуп инновациялык ишканалардын кластерлери саналат. Иш жүзүндө, Венчурдук фонддун жана Кепилдик фонддун негизги ишмердүүлүктөрү инфраструктуралын ушул элементин түзүүгө арналган.

Кластер өзүнө кирген инновациялык ишканалардын бирдиктүү предметтик аймагынын, же жашоо циклинын элементтеринин (маркетинг, өндүрүш, логистика, соода) негизинде жогорку байланыштарды түзүп, технологиялык элементтери боюнча өз ара бири-бирин толуктап турат. Мисалы, инновациялык ишканаларды калыпстандыруучу аймактар катары, физика, электр, ИТ-технологияларын, машина куруу, химиялык технологииларын, нанотехнологияларын ж.б. атасак болот.

Ош мамлекеттик университети ар бир факультетте өндүрүш ишканаларын түзүүнү баштап жатабыз. Искусство факультетинде дизайнер-стилистер үчүн тигүү ишканаларын ачтык. Ал эми медициналык факультетте медициналык жана стоматологиялык клиникаларды ачтык. Ар бир факультетте адисттиктин багытана жараша окутуучулар жана студенттер теориялык билимин өндүрүштө жана практикада айкалыштыруучу ишкердик объектилерди түзөбүз. Ал өндүрүштүк чакан же орто ишканалар окутуучулардын жана студенттердин кесиптик көндүмдөрүн арттыруу менен ой-жүгүртүүсүнөн, фантазиясынан, чыгармачылыгынан келип чыккан ойлорду

реалдуулукка айландырып, элге, мамлекетке бериши керек. Ар бир адистик ушул багытта ойлонбосо, аракеттенбесе анда өнүгүү болбойт, жакшы адистерди чыгара албайбыз. Берген теориялык билимибиз турмушка ашпайт. Ар бир факультеттин профессионалдык жана интеллектуалдык потенциалын ушул жакка багытташыбыз керек. Антпесек адам потенциалынын өнүгүүсүнө да, өлкөнүн өркүндөшүнө да салым кошо албайбыз. Адамдар университеттерге жаңы идеалар үчүн, жаратмандык касиети үчүн байланып туруусу керек. Берип жаткан билимдериз турмуш үчүн, жашоо үчүн пайдалуу болуусу кажет.

Билим берүү кластерлери

Аймактарда илимий жана билим берүү кластерлерин түзүү – бул коомдун жана экономиканын инновациялык өнүгүүсүнө салым кошуучу негизги каржаттардын бири болуп саналат. Билим берүү мекемелеринин, ишканалардын, илим-изилдөө институттарынын иш аракеттерин бирдиктүү координациялоо жана кластерлерге топтоштуруу коомдун стабилдүү жана туруктуу өнүгүүсүнө алып келет. Билим берүү кластеринин максаты – бул кесиптик даярдоонун сапатын жогорулатуу, социалдык өнөктөштөрдүн жогорку квалификациялык адистерге болгон учурдагы жана перспективалык муктаждыктарын канаттандыруу болуп саналат.

Шарттуу түрдө, чыныгы билим берүү кластерлерин белгилеп көрсөтүүгө болот. Мисалы, “мектеп-лицей-колледж” комплекси ж.б. аралаш кластерлер. Кластерлердин түзүлүүсүнө негиз боло алган төмөнкүдөй мүнөздөмөлөрдү жана комбинацияларды белгилөөгө болот:

- регионалдык - шаардык денгээлден баштап, мамлекеттер аралык кластерлерди түзүүгө чейин;
- горизонталдык: бир денгээлдеги бир канча окуу жайлардын бир кластерге биригүүсү;
- вертикалдык: түрдүү денгээлдеги окуу жайлары бир кластерге биригишет, мисалы, мектеп – орто кесиптик окуу жайы – ЖОЖ;
- латералдык: кластерге түрдүү профилдеги жана түрдүү денгээлдеги окуу жайлардын, ишканалардын, уюмдардын биригиши;
- тармактык: бир профилдеги окуу жайлардын, ишканалардын жана уюмдардын жыйындысы;
- фокустук – окуу жайлар бир ишкананын (ИИИ) айланасына биригүүсү;
- сапаттык – инновацияларды түзүү жана ишке ашыруу максатында окуу жайлардын, ишканалардын жана уюмдардын бирикмеси.

Кластерлердин конкреттүү моделдери катары колледждерди, университеттик комплекстерди, тейлөө борборлорун, ишканалардын технопарктарды ж.б. айтсак болот.

Дүйнөдүгү инновациялык университеттердин калыптануу мезгилдери боюнча изилдөөлөр көрсөткөндөй, практика жүзүндө традициялык инновациялык университетке айландыруу үчүн уюштуруу процессине 10-15 жылдай мөөнөт талап кылышат. Ошондуктан, өлкөбүздүн классикалык университеттерин инновациялык университет тибине айландыруу үчүн алардын стратегиялык пландарында тиешелүү иш чараларды белгилөө керек.

Учурдагы университеттик системаны өркүндөтүү үчүн төмөнкүдөй милдеттерди изилдеп, ишке ашыруу зарыл:

- университеттердин рейтинггин аныктоочу параметрлерге көңүл бөлүү, билим берүүнүн сапатын аныктоочу критерийлерге жараша өнүгүү;
- университеттердин каржылоо булактарын өркүндөтүүгө багытталган иш чараларды пландуу жана системалуу иштеп чыгуу жана турмушка ашыруу;
- коомго жана элге сунуш кылышкан университеттин кызматтарына буйрутма берген өнөктөштөрдүн санын арттыруу. Алардын учурдагы кризистерин жоюуга багытталган аракеттердин планын иштеп чыгуу;

- университетттин окумуштуулук жана доценттик, профессордук кызмат ордуларына болгон талаптарды, конкурсук эрежелерди жана стимулдаштырууну өнүккөн өлкөлөрдүн ЖОЖдорундагы колдонулган тажрыйбаларды эске алуу менен өзгөртүү;
- илимпоздордун илимий жетишкендиктерин баалоонун заманбап каражаттарын колдонуну практикалоо (мисалы, Хиршанын индекси ж.б.);
- университетте Академиялык эркиндикти жана атаандаштыкты өнүктүрүүнү көздөө менен билим берүүдө “тандоо эркиндигин” ишке ашыруу;
- сабак берүү, илим изилдөө жана административдик маселелерди чечүү убактыларын бөлүштүрүүнүн оптималдуу варианттарын ишке ашыруу;
- заманбап илим изилдөө жана билим берүү учун илимпоздордун, окутуучулардын жана студенттердин академиялык мобилдүүлүгү өзгөчө мүнөздүү экенин эске алып ушул мобилдүүлүк боюнча иштерди күчтөүү керек.

ОшМУ билим берүүнүн заманбап кластерин ишке ашырууда

ОшМУда үзгүлтүксүз билим берүүнүн универсалдуу кластери түзүлгөн. Бала бакча – гимназия – колледж – бакалавриат – магистратура – ординатура – интернатура – аспирантура - докторантура сыйктуу билим берүү баскычтары ар тараптуу адистерди даярдаган кластерге бириккен. Булар ар түрдүү багыттар боюнча бир максатка баш кошкон структуралар болуп саналат. Анткени бизде 1 бала бакча, 2 гимназия, 4 колледж, 3 институт, 3 академия, 18 факультет, магистратура жана докторантура бөлүмдөрү бири-бирин толуктап, бири-бири менен эриш-аркак үзүрлүү иштеп жатат. Кластердеги ар бир баскычтын өзүнүн миссиясына негизделген компетенциялары иштелип чыккан. Окуу программалары да ырааттуу, системалуу түзүлгөн.

Ал эми академиялык мобилдүүлүк боюнча студенттердин жана окутуучулардын ички мобилдүүлүгүн арттыруу учун 2016-жылы Кыргызстандагы регионалдык ЖОЖдордун “Ош декларациясын” түзгөнбүз. Ага мүчө болгон ОшМУ, ОГПИ, ЫМУ, ТалМУ, НМУ, ЖАМУ, БатМУ университеттери өз ара алмашуунун алкагында жыл сайын 300дөн ашуун студент өтүп жатышат.

Ал эми ОшМУда жыл сайын 1500гө жакын студенттер, 300гө жакын окутуучулар тынымсыз сырткы академиялык мобилдүүлүктө алыскы чет өлкөлөрдөгү алдыңкы университеттерден тажрыйба алмашып келишүүдө.

Адабияттар:

1. Isakov K.A. Higher education experiences in Kyrgyzstan: case of Osh State University// Eurasian higher education leaders' forum. Kazakhstan, Astana. –2014. – p.72-75.
2. Исаков К.А. Кожобеков К.Г. Мыкты университетттин рейтинги кантип аныкталат // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2016. – №3 IV. – С. 6–8.
3. Исаков К.А. Кожобеков К.Г. Университеттэ билимдин сапатын камсыздоонун заманбап жолдору// Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2016. – №3 III. – С. 201–205.
4. Исаков К.А. Арапбаев Р.Н. Жогорку билим берүүнү интернационалдыштыруу - эл аралык интеграцияга кириүнүн жолу // Ош мамлекеттик университетинин жарчысы. – 2016. – №4 . – С. 29–35.
5. Андрюшкевич О., Денисова И.М. Опыт формирования предпринимательских университетов в контексте модели «тройной спирали» // Капитал страны. Федеральное интернет-издание. 15 Октября 2014.
6. Анищенко В.С. Университетского образования без науки быть не может //Alma mater (Вестник высшей школы). — 2016. — № 10
7. Шайдуллина А.Р. Опыт инновационного развития научно-образовательного кластера в условиях интеграции образования, науки и производства информационно-аналитические материалы для руководителей и преподавателей учреждений системы профессионального образования, представителей общественных организаций, научных работников // Казань 2013, - С.35.

**АТООЧТУК, ЧАКЧЫЛ ФОРМАЛУУ ЭТИШТЕРДИН КӨП ЖАНА ӨТМӨ
МААНИЛЕРДЕ КЕЛҮҮ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Исакова Т.Ж., окутуучу taalaykan_isakova@mail.ru
Ош мамлекеттик университети

**ОСОБЕННОСТИ МНОГОЗНАЧНОСТИ И ПЕРЕНОСНОГО ЗНАЧЕНИЯ
ГЛАГОЛОВ В ФОРМАХ ПРИЧАСТИЯ, ДЕЕПРИЧАСТИЯ**

Исакова Т.Ж., преподаватель taalaykan_isakova@mail.ru
Ошский государственный университет

**FEATURES OF POLYSEMY AND METAPHORICAL MEANINGS OF VERBS IN THE
FORMS OF THE PARTICIPLES, GERUNDS**

Isakova T.J., lecturer taalaykan_isakova@mail.ru
Osh State University

Аннотация: Макалада кенже эпостордун тилинде кезигүүчү атоочтук, чакчыл этиштердин көп, өтмө маанилерде колдонулуп бөтөнчөлүктөрүнө илимий анализ жүргүзүлөт.

Аннотация: В данной статье ведется научный анализ о том, как глагольные формы причастия, деепричастия в многозначном и переносном значении используются в малых эпосах.

Abstract: Particularities of polysemy and transferred verds in the form of the participle and adverbial par ticle. The article provide scientive onolysis of how verbel froms of participle, gerunds in a multivalued (polisemic) and figurative.

Түйүндүү сөздөр: Атоочтуктар чакчылдар, маани, көп маанилүүлүк, өтмө маанилүүлүк, семантика-грамматикалык, уйкаштык ж.б.

Ключевые слова: существительные, герундий, значение, переносное значение, семантико-грамматический, рифмовка.

Key words: noun, gerund , meaning, transferred meaning, semantical, grammatical,rhyme sense are used in small epics.

Атоочтуктар менен чакчылдар этиштин туунду формалары катары келүү аркылуу нагыз этиштерге мүнөздүү болбогон белгилерди өздөрүнө камтып жүрушөт да, көркөм кепте көп, өтмө маанилерде колдонула берет. Биз карап чыккан кенже эпостордун тилинде атоочтук, чакчыл этиштердин көп же өтмө маанилерде берилген учурлары өтө көп болбосо да кезигип, бирок туунду формадагы этиштердин үчүнчү түрү болгон кыймыл атоочтордун андай маанилик өзгөчөлүктөрдө колдонулган учурлары кезиккен жок. Мындан кыймыл атоочтор кыймыл-аракеттик түшүнүктү заттык түшүнүккө өткерүп, бирок ошол эле учурда зат атоочтун көп, өтмө маанилерди туюнтуучу экинчи функциясын көп аткара албай тургандыгын андоого болот.

Төмөндө атоочтуктар менен чакчылдардын көп, өтмө маанилерде келүү өзгөчөлүктөрүн өз-өзүнчө ажыратып карайбыз:

Атоочтуктар **-ган, -ар, -бас, -оочу, (-уучу, -чу)** мүчөлөрү жана **-а** мүчөлүү чакчыл этиштен кийин “элек” жардамчы сөзү катарлаш абалда келүү менен этиштерге жалганып, өздөрү уланган этиште берилген кыймыл-аракетти заттын утурумдук белгиси катары көрсөтөт. М: *Шишигенди ушүгөн жетелейт.* (Макал). *Тааныбасты сыйлабас.* (Учкул сөз). Ачыла элек сандыкта, бычыла элек кундуз бар. (Макал) ж.б. Бирок бул көрсөтүлгөн мүчөлөр кыргыз тилинде эки башка семантика-грамматикалык функцияны аткарып, чак категориясын да, атоочтукту да уюштуруучу кызматта колдонулат. Ал эми көп же өтмө маанилерде колдонулган учурлары көбүнчө атоочтук абалына мүнөздүү болуп, чак категориясын туюнтуу менен нагыз этиштик кызматта келген учурларына көп мүнөздүү эмес. Маселен, “*Андан чыгып бастырып, Четке чыкпайм деп койгон, Чек арага келгенди, Башын алып жеп койгон*” (“Жоодарбешим”) деген саптардагы “деп койгон”, “жеп

кайгон” деген -ган мүчөлүү этиштер жалпы өткөн чакта, түз мааниде колдонулса, “Ак эшиңгө алдатып, Аң үчүн качкан сыймык, бак” (“Кедейкан”) деген мисалдагы “качкан” этиши жогоркудай эле өткөн чакта, баяндоочтук кызматта келип, бирок өтмө мааниде колдонулган.

Атоочтуктардын, өзгөчө, **-ган** формалуу атоочтуктардын жөнөкөй, татаал түзүлүштө, катарлаш орун абалында аныктоочтук кызматта келүү менен көп же өтмө маанилерде берилген учурлары эпостук чыгармаларда бир топ арбын учурайт:

Жазыксыз элди камаган,
Жанаалы дөөнү бир жолу,
Жалмаган Жоодар эмеспи. (“Жоодарбешим”).
Талбай жерди чаламын,
Каалап чыккан сырттанды,
Кай тараптан табамын? (“Жоодарбешим”)
Бетинен нур туру төгүлгөн,

Белесте турган ай экен. (“Курманбек”). Бул мисалдарда катышкан “камаган” – баш көтөртпөгөн, “жалмаган” – өлтүргөн, жок кылган, “каалап чыккан” – издең жүргөн, кадырлаган, “бетинен нур туру төгүлгөн” – жагымдуу, жылдыздзуу, сулуу көрүнгөн деген маанилерди туюнтурган.

Ал эми “*Күн тийсе, мээ кайнаган,*
Асмандан тамчы тамбаган,
Какыраган, какиыган,

Чөлгө кире качты эле” (“Жоодарбешим”) деген мисалдын алгачкы уч сабындагы атоочтуктар бирин-бири толуктап, катарлаш орун абалында келүү менен бардыгы өтмө маанилерде берилип, “чөл” аныкталгычына бир өңчөй аныктоочтук кызматта катышкан. Мындағы 1-сап – өтө ысыган, 2-сапта – жаан такыр жаабаган, 3-сап – кургаган, эч нерсе өспөгөн деген маанилерди билдирип колдонулган. Мындан атоочтуктардын да эпос тилиндеги көркөм сүрөттөөнү камсыздоочу тилдик бирдиктердин бири экендиги көрүнөт. Анын -ган формасында берилиши активдүү колдонулуп, калган формалары (-ар,-бас ж.б.) сейрек кезигет. Бул абал –эпос тилинде эле эмес, көркөм кептин поэзия, проза жанрларынын баарына мүнөздүү көрүнүш.

Төмөндө кенже эпостордо кезиккен **-ган** формалуу атоочтуктардын көп, өтмө маанилерде берилүү өзгөчөлүктөрүнө анализ жүргүзөбүз:

Калк эскирткен Узак жашаган, көптү көргөн деген мааниде колдонулган: *Калк эскирткен кары уксун, Кандыгымдын баары уксун.* (“Кедейкан”).

Күйүп жүргөн Сөздүктө “күй” этишинин 16 маанилик өзгөчөлүктө колдонулары көрсөтүлгөн. [КТС 127-б.]. Эпостордо төмөнкүдөй маанилерде берилиши кезигет: Ашык болуу, сүйүп калуу: *Күндөй сулуу Нурпери, Күйүп жүргөн кези экен.* (“Жоодарбешим”) “Күй” этиши арсар келер чактык формада келип, күтүү, зарыгып жол кароо деген мааниде берилген: *Алыс жолго кетти деп, Алтымыши күнү күйөрмүн.* (“Эр Төштүк”). Алдатуу, колунан алдыруу, чыгым болуу деген мааниде колдонулган: *Адамдын баарын алдаган, Күйбөгөн киши калбаган.* (“Кедейкан”). Сөздүктө бул маанилик өзгөчөлүгү көрсөтүлгөн эмес.

Кесип келген Сөздүктө “кес” этишинин 2 маанилик түрү берилген [КТС 842-б.]. “Жоодарбешим” эпосунда айланбай, бурулбай түз басып өтүү деген мааниде колдонулган: *Токой дебей, Тоо дебей, Кесип келген Кылкара.*

Жалмаган Бул этиш эпостордо атоочтуктун кызматында эмес, нагыз этиштик функцияда келип, төмөнкүдөй маанилерде берилген: Кыруу, жок кылуу деген мааниде: *Кагышканды кармаймын, Алышканды жалмаймын.* (“Эр Төштүк”). Сөзүнө турбаган, өз сөзүн өзү жеп койгон, туруксуз деген мааниде берилген: *Кылган ишин унутуп, убадасын жалмаган* (“Кедейкан”). (Бул маанилик өзгөчөлүгү сөздүккө киргизилген эмес).

Адам атын укпаган Ээн, эч ким билбegen, адам барбаган, өтө алыс деген мааниде: *Адам атын укпаган, Белге чейин барайын* (“Жоодарбешим”).

Адаштырган Туура эмес кенеш берген, жаңылттырган, жолдон чыгарган деген маанинде берилген: *Адаштырган ак эшиен, А дагы биздей какиасын.* (“Кедейкан”).

Сыдырып жүргөн Эч нерсе калтыrbай тегиз кыдырган, бардык жерди басып өткөн деген мааниде колдонулган: *Канаты жок жер жүзүн, Сыдырып жүргөн сен кимсиң? Ай ааламдын арасын, Кыдырып жүргөн сен кимсиң?* (“Жоодарбешим”). “Сыдыр” этишинин бул өтмө мааниси сөздүктө көрсөтүлгөн эмес [КТС 472-б.].

Жер жарылган Өтө катуу, кулак тундурган деген маани күчтөүлүп көрсөтүлгөн: *Аба жарып айкырып, Жер жарылган чуу чыгып* (“Жоодарбешим”).

Сөз кайырган Каяша айткан, каршы болгон, айтканына көнбөгөн деген мааниде колдонулган: *Сөз кайырган адамды, Дубалга тириү бастырган* (“Кедейкан”).

Бөксөргөн Толтура эмес, толук эмес деген мааниси өксүгөн, чөккөн деген өтмө мааниде берилген: *Карыганда бөксөргөн, Көңүлүм менин толсоочу* (“Жоодарбешим”).

Чычкан мурдун салбаган “Чычкан мурду жоргологус” деген айтый ушундай грамматикалык формада берилип, ошол эле “абдан калың, өтө жыш” деген мааниде колдонулган: *Чычкан мурдун салбаган, Черди тешин өткөнмүн* (“Жоодарбешим”).

Тиши тийбеген Эч бир кайберен, же жандык оттобогон, чөбү жайкалган, суюла элек деген маанини туюнтуп колдонулган: *Бетеге белден жерине, Тии тийбеген керүүгө, Желип кетип калды эми* (“Жоодарбешим”).

Аттана турган Жашың толо элек, жоону жеңе турган убактың боло элек деген маани туюнтулган: *Алыссы жолго боло элек, Аттана турган убагың* (“Жоодарбешим”).

Аралашып калганы Аралаш I 1. Аралашмасы бар, бир кылка эмес, биригип кеткен. *Күлкү аралаши дуулдаган үндөр чыгат* (Жантөшев)...2. Кошо, чогуу, бирге. *Ала кар менен аралаши, Эгинди эрте айдаган* (Тоголок Молдо).

Аралаш II Кошуулуп кетүү, биригип кетүү. *Акман кепке аралашып, мурунку сүйлөгөндүн сөзүн жаскатп койду* (Сыдыкбеков)...[КТС 131-б.]. Бул сөз “Жоодарбешим” эпосунда, “согушуп”, “кырылышып” деген мааниде колдонулган: *Алтымыши балбан алт менен, Аралашып калганы.* (“Жоодарбешим”). Мындан учурларды айтуучунун чыгармачылыгы катары кароого туура келет.

Атоочтуктун мындан башка формаларында келип көп же өтмө маанилерде колдонулган учуралы кенже эпостордо сейрегирээк учурайт. Аларга мисал катары төмөнкүлөрдү көрсөтүүгө болот:

Ороор, сороор (Туура жазылышы –орор, сорор) “Op”, “Cop” этиштеринин сөздүктө түз маанилери гана көрсөтүлгөн. [КТС 326,444-б.б.]. “Жоодарбешим” эпосунда бул сөздөр “жей турган, жута турган учуру” деген мааниде берилген: *Уядагы биздерди, Ороор кези болгондо. Оозун ачып, илеп тартып, Сороор кези болгондо* (“Жоодарбешим”).

Адам жыгар Кармашар, жоону жеңер деген мааниде колдонулган: *Амалым көп, каруум жок, Айбаалыдай сыйгым, Адам жыгар алым жок* (“Жоодарбешим”).

Бой тенешер Күч сынашар, жол талашар деген маани бул айкалыш аркылуу жогорку көркөмдүктө, уйкаштыкта берилген: *Боромбайды тааныбай, Бой тенешер сен эмес.* (“Жоодарбешим”). Бул өтмө маанидеги айкалыш жогоруда анын маанисин туюнтурган айкалыштардын (күч сынашар, жол талашар) бири аркылуу берилсе деле болмок, бирок анда мынdagыдай көркөмдүк, уйкаштык, 1-сапты толуктоочу ыргактуулук сакталмак эмес. Мындан шайкештиктөр эпостук чыгармалардын тилинде да, деги эле көркөм кепте да көп эле учурай бербейт. Бул өндүү тилдик көрүнүштөрдөн өтмө маанилүүлүктүн мазмун менен уйкаштыктын таасиринде да, б.а., алардын өз ара катышуу зарылдыгынан да пайда болорун андоого болот.

Бетке саяр Эч нерсе, ныпым, мурунга жыт кылар деген мааниде колдонулган: *Үйүлгөн кызыл кум экен, Бетке саяр куурай жок, Кайтпастын чөлү* бул экен (“Жоодарбешим”).

Көрөүн Сөздүктө “көр” этишинин 11 түрдүү маанилик өзгөчөлүктөрү ачыкталаган. [КТС 74-75-б.б.]. Бирок бул сөз “Жоодарбешим” эпосунда сөздүктө көрсөтүлбөгөн “туш болорун”, “башындан кечиририң” деген маанисинде колдонулган: *Ар жерден тосчу жсоң көп, Арбын турат көрөүң (“Жоодарбешим”)*.

Жөлөөрүң Жардамдашарың, колдооруң, көмөктөшөрүң деген мааниде берилген: *Айкашкан жсоого сүрдүү бол, Артыңда жсок жөлөөрүң (“Жоодарбешим”)*.

Эчки жүрбөс, бугу баспас Өтө татаал, жалама аскалуу, жан бара албаган жана өтө тыкыс, чытырман деген маанилерде бири-бирин коштоп колдонулган: Эчки жүрбөс зоо менен, *Бугу баспас чер менен, Айлан жолду басты эле (“Жоодарбешим”)*.

Жыгылбасын Сөздүктө “жык” этишинин 6 түрдүү маанилик өзгөчөлүгү көрсөтүлгөн [КТС 617-б.]. Бул этиштин жогорку атоочтук формасында берилип, сөздүктө берилбеген “өлбөшүн”, “жебе тийбей тургандыгын” деген мааниси “Жоодарбешим” эпосунан кезикти: *Жыгылбасын бугунун, Сырттан Жоодар билди эми.*

Ташыркабас Чаалыкпас, моюбас, жукарбас, кетилбес деген маанилерде колдонулган: *Ташыркабас таманым, Талбай жерди чаламын (“Жоодарбешим”)*.

Жаактууга жай бербес, Жайдак атка бой бербес Женцилбес, жыгылбас деген маанилерде берилген: *Жаактууга жай бербес, Жайдак атка бой бербес, Жоодарбешим эр эле.*

Саңоор жұну толо элек Күчкө толо элек, баралына жете элек деген маанисинде колдонулган: *Саңоор жұну толо элек, Чүрпө экен деп сени мен, Сабыр кылсам, укпайсың (“Жоодарбешим”)*.

Катылуу Бул кыймыл атооч формасында берилген атоочтук жаап-жашырылган, көздөн далдаланган, аздектелген деген маанилерде колдонулган: *Катылуу кайран тулпарым, Кайра келер болсоңу (“Жоодарбешим”)*. Кээде туюк мамиледеги айрым этиштерге – уу мүчөсү жалгануу менен да атоочтуктар уюшулуп калат. М: Тамагы бышылуу, чайы кайнатылуу (бышылган, кайнатылган). Мындай грамматикалык формада берилип калган атоочтуктарды этиштин өзүнчө туунду формасы болгон кыймыл атоочтор менен чаташтырууга болбайт. Маселен, жогорудагы “жашыр”, “бекит” деген маанидеги “кат” этишинин туюк мамиледе келишинен жасалган “катылуу” деген атоочтук менен бирдей тыбыштык курулушта болгон “катыл” (тииштик кыл) этишинин кыймыл атоочу да бар. М: Ага катылууга болбайт. Сөздүктө “катыл” этишинин кыймыл атоочтук формасы гана көрсөтүлүп, жогорудагы атоочтук түрүндө берилген абалы белгиленген эмес [КТС 806-б.].

Ошентип, атоочтук формадагы туунду этиштерге нагыз этиштерге салыштырмалуу көп же өтмө маанилерде кенже эпостордун тилинде сейрегирээк кезиксе да, чакчыл этиштерге караганда бир топ арбын колдонулган. Атоочтуктардын башка мүчөлөрүнөн – ган формасында берилген учурлары көп, өтмө маанилерди туюнтууга жөндөмдүү экендиги көрүнөт.

Кенже эпостордун тилинде чакчыл этиштер көп, өтмө маанилерде колдонулгандан тышкары анын – ып формасы уйкаштыктын өзүнчө бир тибин да уюштурган тилдик бирдик катары арбын керектелген. Аны төмөнкү мисалдардан көрүүгө болот:

*Калпалар келди каркылдан,
Дубаналар, сопулар,
Асалары шаркылдан.
Калпалары кагырап,
Дубаналар дабырап.
Ак урушуп, күрсүлдөп,
Мечиттин ичи дүбүрөп... (“Кедейкан”).
Ээринен кылтайып,
Үзөңгүдөн бут тайып.
Таноолору былкылдан,
Көзү ачылбай шылкылдан... (“Жоодарбешим”).*

Чакчылдар–нагыз этиштерге -а (-й), -ып -ганы, -гыча, -ганча, майынча мүчөлөрүнүн жалғануусу аркылуу жасалып, жакталуучу этиштерге мүнөздүү эмес айрым белгилерди алыш жүргөн этиштин туунду формасы. Этиштер мындай туунду формада келгенде да көп, же өтмө маанилерди билдириүү мүмкүнчүлүгүн сактайт. Ал эмес, тескерисинче, өзүнчө көркөмдүктө берилет. Кенже эпостордун тилинде көп, же өтмө мааниде келген чакчыл этиштер, негизинен, -ып формасындағы чакчылдар экендигин белгилөөгө болот. Төмөндө алардын маанилик бөтөнчөлүктөрүнө сереп салабыз:

Алышиып Сөздүктө “алыш” этишинин үч түрдүү маанилик өзгөчөлүгү көрсөтүлгөн. [КТС 109-б.]. “Жоодарбешим” эпосунда сөздүктө көрсөтүлгөн “бир нерсеге катуу аракет кылуу, алп урушу” деген жана анда берилбеген “жанталашуу”, “кыйналуу”, “азап чегүү” деген мааниси кезикти: *Коши колунда карышып, Ооздук менен алышиып.\ Кала берди желмогуз, Жаны менен алышиып* (“Жоодарбешим”).

Жабышып Түз маанинде эмес, “кулак тунуп”, “катуу жаңырык болуп” деген өтмө маанини күчтөүп туонткан: *Ачуулуу унү чыкканда, Эки тоо бети жабышып* (“Жоодарбешим”).

Тузактап Айла-амал, жалаа менен күнөөлүү, жаманатты кылуу, тоскоол болуу деген өтмө маанинде колдонулган: *Азимканды ушактап, Аркасынан тузактап* (“Кедейкан”).

Суюлуп, куюлуп Суюлуп -“биринdep”, “азайып” деген, куюлуп -“биринин артынан бири чубап”, “түгөнбөй” деген мааниде берилген: *Адырдын чөбү суюлуп, Адырдан кийик куюлуп* (“Жоодарбешим”).

Кылчактап Имерчиктеп, үмүтү үзүлбөй, кыйылып деген маанинде колдонулган: *Көп таарынды Азимкан, Кырк жигитке кылчактап* (“Кедейкан”).

Турпак сугунуп Жер сүзүп, оозу-мурдуна топурак кирип деген мааниде берилген: *Эт- бетинен жыгылып, Эңшерип турпак сугунуп* (“Жоодарбешим”).

Тизилтип куюлтуп, бурчактатып ағызып деген сөздөрдүн ордуна көркөмдөтүлүп колдонулган: *Көзүнүн жасын тизилтип, жүрөк боорун эзилтип* (“Кедейкан”).

Сүзүлүп, үзүлүп Сүзүлүп -“жыртылып”, “айрылып” деген мааниде, ал эми үзүлүп -“сынып” деген мааниде берилген: *Устүндөгү кылторко, Кабатынан сүзүлүп. Жанаалынын найзасы, Тогуз жерден үзүлүп* (“Жоодарбешим”).

Дүңгүрөп Дуу-дуу болуу, атак-даңкы чыгуу, шаттануу деген өтмө маанинде колдонулган: *Таксыр, кан билбесе, ким билет, Кабарың кетти дүңгүрөп* (“Кедейкан”).

Былчылдашып Аябай салгылашып сабашуу, урушуу, жан аябай кармашуу деген маанинде берилген: *Бир беттешин дөө менен, Былчылдашып көрсөм деп* (“Жоодарбешим”).

Жамандыкка баалашпай Өлүмгө кыйбай, өлтүрттүрбөй деген маанини туонтуп колдонулган: *Эч болбосо тириү кой, Таксыр, Жамандыкка баалашпай* (“Кедейкан”).

Созгулап Сөздүктө “соз” этишинин 4 түрдүү маанилик өзгөчөлүктөрү көрсөтүлгөн, бирок “созгула” варианты (диалектилик өзгөчөлүктө берилиши) көрсөтүлгөн эмес. [КТС 438-б.]. Бул сөз “Жоодарбешим” эпосунда күчүркөнтүп, арышын жазып деген мааниде берилген: *Тарамышын созгулап, Төрт аягын кызытып, Араандай оозун ачты эми* (“Жоодарбешим”).

Безелентип Үн кубулжутуп шыр айттырып, улам-улам кайталатып деген мааниде колдонулган: *Беш убакым намаздын, Белгилерин үйрөтүп, Безелентип Кедейди, Шарияттан сүйлөтүп* (“Кедейкан”).

Арытып “Чарчатып” деген синонимдик маанинде эмес, “кыдырып карап чыгуу” деген мааниде колдонулган: *Жалпың атка миниңер, Жер арытып келиңер.* (“Эр Табылды”). *Сыртка чыгып Кенжеке, Адырдан адыр арытып.* “Жоодар качан келер” деп, *Көп тиктеп көзүн талытып* (“Жоодарбешим”).

Жүгүнүп Сөздүктө Зтүрдүү маанилик өзгөчөлүктө колдонулары көрсөтүлгөн: Ал маанилердин «кошомат кылуу, жагынуу, кечирим суроо, баш ийип бөйпөндөө» деген

мааниде берилиши “Жоодарбешим” эпосунда кезигет: *Жансоогалап баатырга, Эми жандан түңгүлүп. Арстандын уулу деп, Айтып турат жугүнүп.*

Тегеренип “Тегерен” этишинин да үч түрдүү маанилик өзгөчөлүктө колдонулары сөздүктө белгиленген. [КТС 522-б.]. “Жоодарбешим” эпосунда ал маанилердин 3-көрсөтүлгөн түрүндө, же “эмне кыларын билбей шашып калуу, карайлаган, айласы кеткен абалда болуу” деген маанисиндеги берилиши учурайт: *Атын таштап талаага, Тегеренип кете албай* (“Жоодарбешим”).

Чымчып “Бир чымчым, кичинекей, эң эле аз” деген өлчөмдүк түшүнүктү туюнкан мааниде колдонулган: *Жаралгандан дүйнөгө, Жалгандан чымчып айтпаган* (“Жоодарбешим”).

Чачылып Сөздүктө “чач” этишинин 5 түрдүү мааниси чечмеленген. Ал эми “чачыл” түрүндө берилишин “чач этишинин туюк мамилеси” деп гана койгон [КТС 714-715-б.б.]. Бул этиш “Жоодарбешимде” чакчыл формада берилүү менен “түш тарапка качып” деген мааниде берилген: *Айбат түсүн көргөндө, Бири беттеп келе албай, Качып берди чачылып* (“Жоодарбешим”).

Кара терге малынып Аябай тердеп, көл-шал болуп деген маанини билдирип колдонулган: *Деп ошентип абышка, Кемтирге турду жалынып, Жашы жеткен бул байкуш, Кара терге малынып* (“Жоодарбешим”).

Эңкейип Белгилүү бир жаштан, курактан, чектен өтүү, арылоо деген өтмө маанисинде колдонулган: *Эр ортондон эңкейип, Карыйын деп калыптыр* (“Жоодарбешим”).

Чочубай Бул чакчыл этиш өз маанисинде эмес, “чочулабай” деген туунду этиш туюнкан “коркпой”, “тартынчыктабай”, “кебелбей”, “кенебей” деген маанилерде берилген: *Атам Төштүк кармашкан, Чочубай ошол алп менен* (“Жоодарбешим”).

Ошентип, этиштин туунду формалары болгон атоочтуктар менен чакчылдар кенже эпостордун тилинде көп, өтмө маанилерде да бир топ арбын колдонулуп, ошол эле учурда уйкаштық, тилдик көркөмдүк пайда кылуучу бирдиктер катары да кызмат өтөшөт. Кээде алар удаалаш орун абалында келүү менен кошумча түшүнүктөрдү талап кылган маанилерде колдонуллат. Маселен, *Кылкаранын уч кошкон, Мине түшүп оңолуп, Кызыл жузү кубарып, Эки көзү тунарып* (“Жоодарбешим”) деген мисалда “үч кошкон” деген атоочтук алдыңкы эки буту менен моюну бириккен жери, сээри деген түшүнүктө колдонулса “мине түшүп” деген чакчыл этиш ой түшүп, жыгыла жаздал барып деген мааниде берилген.

Ошондой эле айрым этиштик айкалыштар чакчыл формада берилүү менен бир эле маанини (маалыматты) кайталап, бирок көркөм баяндаган учурлар кезигет. М: *Алым жетсе сойсом деп, Канына мыктап тойсом деп, Сазайын колго берсем деп.* (“Жоодарбешим”). Ушундай эле бир же өз ара жакын түшүнүктөрдүн түз түшүнүүгө да мүмкүн болгон эркин айкалыштар аркылуу да туюнтулгандыгын көрөбүз. Мисалы, “Жоодарбешим” эпосунда Кылкаранын абдан катуу чуркагандыгы: *Араандай оозу ачылып, Ак көбүгү чачылып.\ Куландай күйрук көтөрүп, Куундай жерди сапырып.\ Алдынdagы бууданы, Жал - куйругу чубалып деген элестүү, көркөм тилдик бирдиктер аркылуу туюндурулган. Көрүнүп тургандай, эмнегедир мындай көркөм баяндоолордун көпчүлүгү чакчыл этиштер аркылуу берилген. Мындан – ып формалуу чакчылдардын өзүнчө уйкаштыкты, көркөм маалымдоону камсыздоочу активдүү тилдик бирдиктерден экендигин көрүүгө болот.*

Адабияттар:

1. Абдулдаев Э. Азыркы кыргыз тили.-Бишкек,-1998.
2. Жоодарбешим. “Эл адабияты” сериясы.-Бишкек, “Шам”, - 1997.
3. Кедейкан. Олжобай менен Кишимжан. “Эл адабияты” сериясынын 9-тому. -Бишкек, - 1997.
4. Кыргыз тилинин сөздүгү. -Бишкек, “AVRASYAPRESS”, - 2001.

5. Мамытов Ж. Көркөм чыгарманын тили. -Фрунзе, “Мектеп”, - 1990.
6. Никитин М.В.Основы лингвистической теории значения. -М, “Высшая школа”, - 1988.
7. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология. М, “Высшая школа”, - 1990.

УДК:81.367:512.154

ТААААЛ ЭТИШТЕРДЕГИ КӨП ЖАНА ӨТМӨ МААНИЛҮҮЛҮК

Исакова Т.Ж., окутуучу
taalaykan_isakova@mail.ru
Ош мамлекеттик университети

МНОГОЗНАЧНОСТЬ И ПЕРЕНОСНОЕ ЗНАЧЕНИЕ В СЛОЖНЫХ ГЛАГОЛАХ

Исакова Т.Ж., преподаватель
taalaykan_isakova@mail.ru
Ошский государственный университет

POLYSEMY AND TRANSFERRED MEANING IN COMPAUND VERBS

Isakova T.J., lecturer
taalaykan_isakova@mail.ru
Osh State University

Аннотация: Макалада кенже эпостордун тилинде көп, же өтмө маанилерде колдонулган татаал этиштерге шимий анализ жүргүзүлөт.

Аннотация: В данной статье дается научный анализ по использованию многозначности и переносного значения в малых эпосах.

Abstract: The article deals with the scientific analysis on the use of polysemy and transferred meanings in small epics.

Түйүндүү сөздөр: татаал этиши, көп маанилүүлүк, өтмө маанилүүлүк, синтаксис, сөз айкаши, лексика-грамматикалык, семантика-логикалык, эпос ж.б.

Ключевые слова: сложные глаголы, многозначность, переносное значение, синтаксис, словосочетание, лексико-грамматический, семантико-логический , эпос.

Key words: compaund verbs, polysemy, syntax, collocation, lexico-grammatical, logical, epos.

Этиштердин табиятынан атооч сөздөр менен эркин жана туруктуу абалдарда айкашуу мүмкүнчүлүктөрү кенири. Мындай айкальштар, жалпысынан, башкаруу байланышынын негизинде ишке ашат, анткени этиштер табиятынан өзү менен катышта келген атооч сөздөрдү маанилик жана грамматикалык жактан баш ийдирип, алардын атооч, иликten башка төрт жөндөмөнүн биринде турушун талап кылуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. М: Уйгө кир, кымыз ич, иште бол, телефондон айтып кой; кабар ал, баләэгэ калба, көңүлдө жүрөт, эстен чыкпайт ж.б.

Синтаксистик жол менен жасалган татаал этиштер эки же андан көп унгулардын өз ара туруктуу абалдагы, багыныңкы байланыштагы айкашынан түзүлүп, унгуларынын кайсыл сөз түркүмүндөгү сөздөрдөн экендигине ылайык “Атоочтук унгулуу татаал этиштер”, “Этиштик унгулуу татаал этиштер” болуп бөлүнөт. Атоочтук унгулуу татаал этиштер абстрактуу маанидеги зат атоочторго сал, кыл, ал, тарт, жар, бер, кой деген өндүү көмөкчү этиштердин айкаша келип, кыймыл-аракеттик түшүнүктөрдү туюнтушунан жасалат. Мындай этиштерге бирдиктүү суроо коюлуп, көпчүлүгү түз маанидеги, айрымдары өтмө маанидеги кыймыл-аракетти билдириет. М: Көз сал, убада кыл, кабар ал, жабыр тартпа, көз жар, жардам бер, сөз сал,эт байллады ж.б.

Эгерде этиштик унгу өз алдынча мааниге ээ болуп, аны атоочтук унгудан ажыратып кароого мүмкүн болсо, татаал этиш эмес, эркин сөз айкашы уюшулат. Маселен, “Ошол тоого барганды, Жарагың колдон түшпөсүн. Эки жагың аярлап, Өзүң аттан

түшпөгүн" ("Жоодарбешим") деген мисалдагы "колдон түшпөсүн", "аттан түшпөгүн" айкаштарынын грамматикалык курулуштарында, байланышшуу жолдорунда эч канда айырмачылык жок. Бирок алардын бириңчиси–туруктуу айкалыш, же татаал этиш, экинчисинде–эркин сөз айкашы. Анткени 1 -"түшпө" көмөкчү этиштик, 2 -"түшпө" нагыз этиштик кызматта келип, эки учурда эки башка семантикалык, синтаксистик кызматтарды аткарган. Ушул туруштарында "колдон түшпөсүн" сүйлөмдө баяндоочтук милдетти аткарса, кийинкиси биргеликте эмес, ажыратылып, "аттан" толуктоочтук, "түшпөгүн" баяндоочтук кызматта келди. Айрым учурда этиштин атооч сөз менен болгон бир айкашы эркин сөз айкашы катары да, өтмө маанидеги туруктуу айкалыш катары да колдонулат. Мындай учурда алар контекст аркылуу айкындалат. *М: Каныбек куу арчадан анда-санда отко салып, сөзгө кулак төшөйт.* (К.Ж). *Отко салып* өзүбүз өзүбүздү, ишеничин кеткени-өкүнүчтүү (Обон. ырдан).

Этиштик унгулуу татаал этиштер чакчыл формадагы этиш менен жакталуучу этиштердин өз ара айкаша келип, бир суроого жооп болуп, бир кыймыл-аракеттик түшүнүктү туюнтушунан жасалат. Бирок мындай татаал этиштин тутумуна кирген сөздөр баарында бирдей рол ойной албайт. Б.а., айрымдарынын курамындагы ар бир этиш өз маанилерин сактап, татаал кыймыл-аракеттик түшүнүктү билдирсе, айрымдарында чакчыл формалуу этиш негизги бөлүк катары келет. Мындай өзгөчөлүктөргө ылайык алар "Лексикалашкан татаал этиштер" жана "Кыймыл-аракеттин өтүш өзгөчөлүгүн билдируүчү этиштер" делип ажыратылып каралып жүрөт. Бириңчи топтогу татаал этиштерде курамындагы эки этиштин тең маанилери камтылат да, татаал кыймыл-аракеттик түшүнүк берилет. М: тосуп чык, барып кел, күтүп тур, ташып ал, чакырып кел, коштоп жүр ж.б. Ал эми 2-топко кирген татаал этиштерде кыймыл-аракет жөнүндөгү негизги түшүнүк чакчыл формадагы компонент аркылуу берилет да, экинчи бөлүгү ага кошумча түшүнүк киргизет. М: угуп жатат, ыргытып жиберди, шашып калды, чочуп кетти, күлүп ийди ж.б.

Атоочтук унгулуу татаал этиштердеги лексикалык маанилердин берилишинде атоочтук бөлүккө салыштырмалуу көп маанилерде келген көмөкчү этиштердин ролу чонураак экендиги байкалат. Маселен, бирдей грамматикалык формадагы бир абстрактуу зат атооч менен айкаша түзүлгөн эсине түштү, эсине кирди, эсине келди, эсине салды, эсине алды деген татаал этиштердеги ар башка лексикалык маанилер алардын курамындагы көп маанилерде келе алчу көмөкчү этиштердин таасириnde жасалган. Ошондой эле мындай абал айрым учурда этиштин таасириnde атооч сөзгө жалганып келчү жөндөмө мүчөлөрүнүн таасириnde да болорун көрүүгө болот. Мисалы, "эсинен чыкты" деген айкалышта "унутту" деген татаал этиштик маани берилсе, "еси чыкты" делип, атоочтук бөлүктөгү чыгыш жөндөмөнүн мүчөсү түшүрүлүп берилсе, "коркту" деген фразеологизмдик өтмө маани келип чыгат. Ошондой эле "эсине алды" деген татаал этиштеги лексикалык маани мындагы атоочтук унгуга жалганган сөз өзгөртүүчү мүчөлөр түшүрүлүп айтылса өзгөрүп, "дем алды", "чарчоосун жазды" деген өзүнчө лексикалык маани туюнтулат.

Кенже эпостордун тилинде этиштик унгулуу татаал этиштерге салыштырмалуу атоочтук унгулуу татаал этиштердин көп же өтмө маанилерде бир топ арбын колдонулары көрүнөт. Андай татаал этиштер, негизинен, төмөнкүдөй лексика-грамматикалык, семантика-логикалык өзгөчөлүктөрдө берилген:

Эпос тили да поэтикалык мүнөздө болгондуктан, сөздөрдүн кыйыр орун тартиби мүнөздүү болуп, ал татаал (кошмок) сөздөрдө да, ар кандай туруктуу айкалыштарга да таасирин тийгизген. Б.а., туруктуу сөз айкаштарынын (фразеологизмдердин, кошмок сөздөрдүн) мүнөздүү белгилерин көрсөтүүчү "орун абалын же компоненттерин алмаштырууга, арасына сөз кыстырып берүүгө болбойт" деген негиздеги эрежелердин көп бузулгандыгын көрүүгө болот. Бирок андай "бузулуулар" туруктуу айкалыштардын лексикалык маанилерине таасирин тийгизбей, тескерисинче, көркөмдүктүү, уйкаштыкты

жаратуучу ыкма катары келет. Маселен, *Кебез–Тоодой керилген, Жери тушуп эсине.* \ *Жездөңер болот баатыр деп, Жоодарды турду таанытып дегенде татаал этиштердин компоненттеринин орун абалдары алмаштырылып берилсе, “Жөнөп калган кези экен, Перинин шаарын бетке алып.* \ Угушумча, жараткан, *Жалғызга қылат жардамды* (“Жоодарбешим”) деген мисалдарда “бет ал” татаал этишинин атоочтук бөлүгүнө барыш жөндөмөнүн мүчөсү жалганып берилсе, “жардам қылат” татаал этишинин орун абалдары да алмашылып, атоочтук унгуга табыш жөндөмөнүн мүчөсү да жалганып берилген. Ал эми “*Деп ошентип ақылды, Кылкара айтып басылды*” (“Жоодарбешим”) деген мисалда “акыл айт” деген татаал этиштин атоочтук унгусундагы табыш жөндөмөнүн мүчөсүнүн сакталып берилгендиги аз келгесип, ээ болуп түшкөн сөз бул татаал этиштин арасына қыстырылып берилген. Бирок мындан татаал этиштердин маанилери бузулмак түгүл, поэтикалык ыргактуулук, образдуулук көрүнүштөрү жараган.

Бул айтылган жана мындан тышкary “атайланып ушундай берилгенби же кагазга түшүрүүдө кеткенбى?” деген ача түшүнүккө кабылтуучу учурлар “Жоодарбешим” эпосунун О.Урманбетов айткан вариантынан арбын учурайт. Маселен, андагы “*Тегиңди угуп, жалғызым, Эми жаным жайылды.* \ Менден күчтүү ал болсо, **Таалайыма жөлөйүн. Ажалым жетсе ушуундан, Так ошондо өлөйүн.** \ Тырмагымдын түбүндө, **Тым тартпастан уктайсың**” деген саптардагы “жаным жайылды”-“жаным жай алды” фразеологизмине, “таалайыма жөлөйүн”-“тагдырыман (бактыман, таалайыман) көрөйүн” деген айтЫМГА, “тым тартпастан уктайсың”-“дем тартпастан уктайсың (өлөсүн)” деген айтылышка маанилери жактан да, тыбыштык курулуштары жактан да өтө жакын. Мындей тилдик берилиштерди эпос тилиндеги өзгөчөлүктөрдүн бири катары кароого туура келет. Бул айтылгандарды диалектилик көрүнүш катары кароого болбайт. Ошондой эле айрым этиштердин көп маанилүүлүгүн арттырган, көркөмдүгүн күчтөкөн учурлар кезигет. Маселен, “*Чаалыгып калган жаши бала, Үйкүга кетти аттанып.* \ Муну көзү илиптири, Балапанды жустарын, Акылман Төштүк билиптири” деген саптардагы “аттанып”, илип” этиштеринин маанилери дагы да кеңейтилген. Бирок акыркы саптагы “Акылман” сөзү орунсуз колдонулгандай таасир калтырат, анын ордуна “кырааның”, “сырттаның” деген эпитеттерден эле берилсе жакшы болмок. Анткени элдик оозеки чыгармачылыктагы баатырларга, Манас баш болгон негизги каармандарга мүнөздүү көрүнүш катары калыптанып кеткен энөөлүк, көп нерсени капарына албастык сапаттары кыргыз элиниң аң сезимине сицип калган. Анын үстүнө “Эр Төштүк” эпосунун өзүндө “Эрдиги бар, эси жок энөө” болуп жүргөн Эр Төштүктүн башка эпосто акылман болуп калганы бир ааз өөн учурайт, ошондой эле уяга карай сойлоп бараткан ажыдаардын балапандарды жутарын билүү көп деле акылды талап кылбайт.

Эпостук чыгармалардын тилинин дагы бир өзгөчөлүгү катары айрым этиштердин көптөгөн атооч сөздөр менен айкаша келип, ошончолук көп маанилерди туюнтаандыгын улам-улам кайталанылуу аркылуу мындей сөздөрдүн жогорку чеберчиликте ийкемдүү пайдаланылгандыгын белгилөөгө болот. Андай сөздөрдүн негизгилери катары “сал”, “чал” этиштерин көрсөтүүгө болот. Алар атооч сөздөр менен айкаша келгенде, түрдүүчө маанилерди туунтууп, ошону менен бирге эле уйкаштыкты да, көркөм сүрөттөөнү да камсыздоочу кызматты аткарышат. Булардын тыбыштык жактан жакын (окшош) курулушта болуп калышы да кыргыз тилинин кереметтеринин бир учурун көрсөтүп турат. Мындей сөздөр көп маанилүүлүктөн тышкary уйкаштыкты да камсыздап, бири-бирин коштоп да колдонулушат. М: *Башына селде чалайын, Жайнамазын салайын.* (“Кедейкан”).

Бул этиштердин ар бирине өзүнчө токтолобуз:

Сал II 1. Бир нерсенин ичине, же бетине жайгаштыруу, коюу. *Балдар ойнон, чөнтөгүнө салып жейт, Боорсок қылам ак буудайдын унунан.* (Осмонов)... Сөздүктө бул сөздүн мындан тышкary да 25 маанилик өзгөчөлүктөрдө колдонулары көрсөтүлгөн. [КТС 408-409-б.б.]. Биздин жыйнаган фактылык материалдарда сөздүктө берилген жана берилбеген төмөнкүдөй маанилер кезикти: Сүйлөшүү, ангемелешүү, баарлашуу деген мааниде: *Ит-Ичпес көлдү бет алып, Аңгеме сөздөн салышып.* \ Сырдана сөзгө салышып,

Бирин-бiri таанытып (“Жоодарбешим”). Узатуу жана багыт берүү, кеңеш берүү деген маанилерде: *Деп ушинтип Кенжеке, Жалгызын жолго салды дейт.* \ *Акылың айтып оңго сал, Аныктап туруп дайынын, Кечиктирбей жолго сал.* (“Жоодарбешим”). Өлтүрүү, жок кылуу деген өтмө мааниде: *Боронбайдын бооруна, Болжоп бычак малганы. Кылкара менен экөөлөп, Бокеңди жолго салганы.* (“Жоодарбешим”). Сатуу, сатыкка коюу деген мааниде: *Базарга бүгүн салалы, Башина-баш өзүн баалашип, Бир кайырмак алалы.* (“Кедейкан”) Ачуулануу, нааразы болуу деген мааниде: *Ал аркарды атпасам, Казабын салар өзүмө, Атам Төштүк чалкар деп.* (“Жоодарбешим”). Эстетүү, эске түшүрүү деген мааниде: *Кырааным менин, баласың, Жоодар, Кызык иши ойго саласың, Жоодар* (“Жоодарбешим”). Пикирлешүү, оюн айтуу деген мааниде: *Барган сайын, эшиним, Кеңешими салчу элем* (“Кедейкан”). Маани бербеди, тоготподу, кенебеди деген мааниде: *Катып калган немедей, Кылкара назар салбады.* (“Жоодарбешим”). Жамбаштап, кырынан деген мааниде: *Ооруксунуп бутунан, Капталын салып жата албай.* (“Жоодарбешим”). Абраюн, таасирин көрсөтүү, өтүнүү деген мааниде: *Кадыр салды эшиним, Кантсем да аз күн чыдайын* (“Кедейкан”). Бир нерсе баштоо, киришүү, чечимге келүү деген мааниде: *Аркар издел адырдан, Салмак болду аңгеме.* (“Жоодарбешим”). Кароо, байкаштыруу деген мааниде: *Кырдан чыгып кылтыыйп, Түш-тушка көзүн салды эле* (“Жоодарбешим”). Билдир, айт, кабар кыл деген мааниде: *Жер алдынан кабарды, Салып кел деп жиберди.* (“Жоодарбешим”). “Жайгаштыр” деген баштапкы, же түз маанисинде: *Чийки эт койбой салгыла, Бүт бышырып алгыла.* (“Эр Табылды”). Өзүнчө бир абалга келтирип деген мааниде: *Жөнөп калды баатырың, Жоргосуна салдырып.* (“Жоодарбешим”). Сапарга жөнөйм, жолго чыгам деген мааниде: *Батанұды бергин, әнеке, Алысқы жолго саламын.* (“Жоодарбешим”). Уктап кетти, уйкуга кирди деген мааниде: *Күл азыктан алып жеп, Алл уйкуну салды эми* (“Жоодарбешим”). Буту менен, таманы менен деген мааниде: *Эрекшикен неченди, Таманга салып төпсөген* (“Жоодарбешим”). Этиш жасоочу – **ла** мүчөсүнүн кызматында, же кабарла, айт деген мааниде: *Эрен Жоодар келди деп, Элине кабар салыптыр* (“Жоодарбешим”). Талап кылыштыр, топлонц кылыштыр, кысым жасаптыр деген мааниде: *Ал Нурпери жарыңды, Алам деп чатак салыптыр* (“Жоодарбешим”). Бурулуп, багыттап деген мааниде: *Чын айласы кеткенде, Белес-белес миң катар, Белгө сала качты эле* (“Жоодарбешим”). Урганы, чапканы деген мааниде: *Алтымыши балбан ошондо, Атка камчы салганы* (“Жоодарбешим”). Байлоо, таңуу деген мааниде: *Жилигин оңдол таңайын, Жыгачтан шакшак салайын.* (“Жоодарбешим”). Чыгарды, башгады деген мааниде: *Арстан Жоодар ошондо, Айкырыкты салды эле, Ачусу келе калды эле* (“Жоодарбешим”). Илүү, ороо деген маанилерде: *Чылбыр салып мойнуңа, Кулдугуңду кыла сал* (“Жоодарбешим”).

Жогорку мисалдардан көрүнгөндөй, бул этиштин атооч сөздөр менен айкашуусундагы грамматикалык, семантика-стилистикалык өзгөчөлүктөрү өтө көп кырдуу. Ал атооч сөздөр менен түрүктуу абалда да, эркин абалда да айкаша берет жана татаал этиштерди да, өтмө маанидеги фразеологиялык айкалыштарды да жасоо мүмкүнчүлүгүнө ээ. Бул сөз езү айкашкан атооч сөзүн лексикалык маанисине катышы бар түз же өтмө маанидеги кыймыл-аракеттик түшүнүктөрдү түүнткан татаал сөздөрдү жасайт. Мындей сөздөрдүн айрымдары өтмө маанилерди түүнтса, айрымдары контекстке ылайык түз маанисинде да, өтмө маанисинде да колдонулат. Маселен, “көз сал”, “сөз сал”-“кара”, “байка”, “айт”, “сүйлө” деген маанилердеги атоочтук унгулуу татаал этиштер катары каралса, “кабагын салуу”, “сыртын салуу”-“жактырбоо”, “баш салуу”-“өз ордун билбөө” деген өтмө маанилерди түүнткан фразеологизмдер делип каралат. Ал эми айрымдары контекстке ылайык түз маанилеринде да, өтмө мааниде да берилет. М: Жолго сал:1) узат, коштош, 2). Жол көрсөт, тарбияла, 3) Айда, кетир (жолуна сал). Ойго сал:1) Эстет, (оюна сал), 2) санаага батыр, кыйна, же ойлонт. Тиш сал:1) Тишинди салдырт. 2) Тиште, өлтүр ж.б.

Ал эми бул сөз чакчыл этиштер менен айкаша келгенде, көмөкчү этиштик кызматты аткарып, этиштик унгулуу татаал этиштерди уюштурат. М: *Көп ачуумду*

келтирбей, Аты-жөнүң айта сал, Малың менен башыңды, Кара тулпар атыңды, Алдыма туура тарта сал. Айтканымды уга сал. Алдыңкы жайга тура сал (“Жоодарбешим”) ж.б. Бул этиш түрдүүчө өзгөчөлүктөрдө “Эр Төштүк”, “Жоодарбешим” эпосторундарында арбын колдонулган.

Чал. III 1. Күрөштө буту менен экинчи кишинин бутун илип, жыгуунун аракетин жасоо, илиндирүү [КТС 697-698-б.б.]. Сөздүктө бул этиштин мындан тышкary дагы жети маанилик өзгөчөлүктөрдө колдонуллары көрсөтүлгөн. Кенже эпостордо төмөнкүдөй маанилерде берилиштери кезигет: Жипти, узун тилке нерсени ж.б.имере оролто байлоо деген маанисинде: *башына селдесин чалып, мойнуна тесспесин салып...* (“Кедейкан”). *Минип барган кара бээ, Мамысына чалды эле.* (“Эр Төштүк”). Ак бугуну атканы, Чалмага саадак чалды эле \. (“Жоодарбешим”). Ак аркардын алтын баши, Канжыгада чалынуу. (“Жоодарбешим”). Байкаштыруу, көрүү, чалгындоо деген мааниде: *Кайран Төштүк сырттанаң, Чалкуйрук минип жер чалып.* (“Эр Төштүк”). Жети куну болгуча, Жердин үстүн чалчу экен.\ Кыйла жыл болду бул жасакка, Кайгуул чалып чыкканмын. (“Жоодарбешим”). Оттоо, чайноо, откор жаныбарлардын чөп жегени: Арык болду Кылкара, Керт этип чөп чала албай.\ Бири оттосо, миңи жуушап, Чалып коюп чөбүнөн.\ Койберсе чөпкө чалсын деп, Бир искең чөптөн чалбады. (“Жоодарбешим”). Союу, же жара тартуу деген мааниде: *Кекиртектен чалганы, Бычагын жандан сууруттур.*\ Ээткен алтын кайырып, Кекиртектен чалды эле (“Жоодарбешим”). Каптоо, түшүү деген мааниде берилген: *Боз кыроо түшүп, суук чалып, Айтымы кеч күз болуптур* (“Жоодарбешим”). Арасына кошулуу деген мааниде колдонулган: *Карылыктын белгиси, Сакалын буурул чалыптыр* (“Жоодарбешим”).

Кыл III Бир нерсени иштөө, жасоо. *Кылганың бирөө үчүн, Үйрөнгөнүң өзүү үчүн* (Макал). Эгин *айдап, мал бағып, Эмгек кылчуу жай келди* (Осмонкул). [КТС 167-б.]. Бул этиш атооч сөздөр айкаша келип, кээде түз маанидеги (иш кылды, туура кылды, убара кылды, жакшы кылды ж.б.), кээде өтмө маанидеги (кан кылды, ит кылды, чок кылды ж.б.) атоочтук уңгулуу татаал этиштерди уюштурат. Ал эми чакчыл этиштер менен айкаша келгенде (айтып кылды, билип туруп кылды ж.б.) семантикалык өз алдынчалыгын сактоо аркылуу түз маанидеги татаал этиштерди уюштурат.

Эпостук чыгармаларда анын атоочтук уңгулуу татаал этиш катары келип, төмөнкүдөй көп, өтмө маанилерде колдонулган учурлары кезигет: Убарага, түйшүккө, кабатырга салган жана жооштукан, демин сууткан, баш ийдирген деген маанилерде: *Ай ааламды буй кылган, Ак марал айдал уй кылган* (“Жоодарбешим”). Канга боегон, кандаган деген мааниде: *Желмогуз менен кармашып, Ажыдаар менен арбашып, Нар кескенин кан кылган* (“Жоодарбешим”). Жашаган, жердеген деген мааниде: *Жети жыл катар Эр Төштүк, Жердин алдын жай кылган.* (“Жоодарбешим”). Сыйлайт, урматтайт деген маанини пайда кылган абалында колдонулган: *Калкым кадыр кылат деп, Канымдан көөнүн тыннат деп* (“Кедейкан”).

Кал басып Начарлоо, күнгүрттөө, бозомуктануу деген маанисинде берилген: *Карылык жетип биздерге, Кал басып көздү курудум* (“Жоодарбешим”).

Кол бер Бул татаал этиш “кол тапшыр” деген вариантында да берилип, убада кылуу, шерттешүү деген мааниде колдонулган учулары кезигет: *Качып келип, куу Кедей, Касам ичип, кол бердиң.\ Кол тапшырдың “пирим” деп, Табайын балам, ебиңди* (“Кедейкан”).

Кол тийгизүү 1. Кандайдыр бир ишти аткарууга, иштөөгө бир аз катышкан болуу, көмөктөшүү. *Акман талаа жумуштарына да кол тийгизишет.* (Сыдыкбеков) [КТС 872-б.]. Бул сөз “Кедейкан” эпосунда үйрөтүп, аралаштырып, катыштырып деген мааниде колдонулган: *Дааратка колун тийгизип, Таза кийим кийгизип.*

Сап болуп Түгөнүү, аягына чыгуу деген маанисинде колдонулган: *Өмүр жашым сап болуп, Тутамчалык калган жок* (“Жоодарбешим”).

Мүнөзүн кошпоо Кайталабоо, окшошпоо, туурабоо деген мааниде берилген: *Мүнөзүңдү кошпогун, Мурунку баккан балдарга.* (“Кедейкан”).

Каруу бере албоо Жардам бере албоо, көмөк көрсөтө албоо деген мааниде колдонулган: *Баатыр Жоодар досуна, Барып каруу бере албай* (“Жоодарбешим”).

Жаңылып кетсем Бул этиш “айтканындан чыksam”, “каршы же тескери иш кылсам” деген өтмө мааниде колдонулган: *Жаңылып кетсем кокустан, Жаш башымды туз урсун* (“Кедейкан”).

Көз жиберип Бул этиштин мындай тыбыштык курулушта берилиши сөздүктө көрсөтүлгөн эмес. Ал көз жүгүртүп, байкаштырып, андаштырып деген мааниде берилген: *Көз жиберип караса, Өргөөнүн ичи жасалга* (“Жоодарбешим”).

Көзүндү салғын Көз сал, көз кырын салуу этишинин сөз өзгөртүүчү, форма жасоочу мүчөлөрдүн жалганып берилген абалы. “Көмөктөшкүн”, “жардамдашкын” деген маанисинде колдонулган: *Кедейдин нээти бурулса, Көзүндү салғын мен учун* (“Кедейкан”).

Насип айдал, туз айдал Мындагы “айдал” сөздөрү “буйруп” сөзүнүн маанисин камтып, “энчисине туура келүү” деген эле маанисинде, бирок өзүнчө көркөмдүктө колдонулган: *Кайыбынан кабылдым, Нурперидей сулууга. Насип айдал, туз айдал, Кызыгып келдим кызыңа* (“Жоодарбешим”).

Жамандыкка баалашпай Өлтүрбөй, дарга астыrbай деген мааниде берилген: Эч болбосо тириүү кой, Таксыр, жамандыкка баалашпай (“Кедейкан”).

Бел болгун, дем болгун Арка-тиреk, жөлөк болуу, күч, кайрат болуу деген маанилерди туюнкан абалында колдонулган: *Бел байлаган бел болгун, Карыган атаменеңе, Акбилек экөөң дем болгун* (“Жоодарбешим”).

Өзүнө каратуу Баш ийдирүү, артынан ээрчитип алуу, өз сөзүн сүйлөттүрүү деген мааниде колдонулган: *Кедей кантип эле уруулуу элдин баарын өзүнө каратып ала койсун деп ойлод.* (“Кедейкан”).

Жер түртүп Оттоп, азыктанып, чөп тамырын казып жеп деген маанини туюнтуп берилген: *Каманчочко жер түртүп, Жемиии жатса чачылып* (“Жоодарбешим”).

Кадырын кыйбоо Бул берилиши сөздүккө киргизилген эмес: [КТС 710-711-б.б.] “Кедейкан” эпосунда сыйлоо, урматтоо, капа кылбоо деген мааниде колдонулган: *Кадырыңды кыйбадым, Капа кылбай сыйладым* (“Кедейкан”).

Ажалга кыйбоо Ыраа көрбөө, кечип жибербөө, ажырагысы келбөө деген мааниде колдонулган: *Албан түркүн ой ойлоп, Ажалга кыйбай тултарын* (“Жоодарбешим”).

Бет алуу Багыт алуу, көздөй деген мааниде: *Нуркандын шаарын бет алып, Бүгүндөн калбай жылалы* (“Жоодарбешим”).

Бет алышуу Беттешүү, кармашуу, согушуу деген мааниде: *Бет алыша келгенде, Төшкө наиза шак этип* (“Жоодарбешим”).

Бет келүү Тушугуу, капыстан алдынан чыгуу, күтүүсүздөн коркунуч туудуруу деген мааниде колдонулган: *Алдыңдан чыгып аңдыган, Ар душиманың бет келе.* (“Жоодарбешим”).

Бетинен нуру чачырап Нурданып, тамылжып өнүнө чыгып деген маани ушундай негизде көркөмдөлүп берилген: *Берметтей көзү жаркырап, Бетинен нуру чачырап.* (“Жоодарбешим”). Бул берилиш сөздүктө көрсөтүлгөн эмес [КТС 264-269-б.б].

Тил катпоо Бул өтмө маанилүү татаал этишке сөздүктө түшүндүрмө берилген эмес, бирок “Тил кат” деген зат атоочтук омонимине түшүндүрмө берилген. [КТС 547-б.] . Бул сөз “Жоодарбешим” эпосунда “сүйлөбөө”, “айта албоо” деген маанисинде колдонулган: *Ошондо Жоодар кайраның, Кубаргандан кумсарып, Кыйын жерде тил катпай, Кысталган* эмес мынчалык.

Шор капитап Өлүм коркунучу келип, бардык нерсесинен ажырап, айла-амалы куруп деген маанини туюнтуп колдонулган: *Качып чыккан ошондо, Ата-энемди шор капитап* (“Кедекан”).

Кумары кармоо Сөздүктө мындай грамматикалык формада берилиши көрсөтүлгөн эмес. [КТС 103-104-б.б.]. “Жоодарбешимде” бул сөз кумарлануу, каалоо,

самоо деген маанини туюнтуп колдонулган: *Бала да болсоң, баатырсың, Кармашасам оңбосмун. Кумарым карман баратат, Мойнуңду толгон жулайын.*

Каруум келсе Күчүм жетсе, мүмкүнчүлүгүм болсо деген мааниде колдонулган: *Каруум келсе калмактын, Бир четинен сүрөйүн* (“Курманбек”).

Каруу қылган жок Каршылык кыла алган жок, күч көрсөтө алган жок, батына албады деген мааниде: *Бири беттеп келе албай, Маңдайлашип баатырга, Кылайып каруу қылган жок* (“Жоодарбешим”).

Колго алуу Айтканынан чыкпай тургандай кылуу, өз тарабына өткөрүп алуу деген маанининде колдонулган: *Курманбекти колго алсаң, Анан жсоону жеңесиң* (“Курманбек”).

Мындай атоочтук унгулуу татаал этиштердин курамына кирген зат атооч да, этиш да белгилүү негиздеги маанилерин сактап, биргелешкен орток кыймыл-аракеттик маанини пайда кылышат. Андай сөздөрдүн тутумундагы этиштер нагыз этиштик эмес, көмөкчү этиштик кызматта келсе, чакчыл этиштер менен айкашып татаал этиштерди түзгөндө, нагыз этиштик маанинин сактайт. Аны төмөнкү зат атооч менен да, чакчыл этиш менен да катышта келип, татаал этиштерди уюштурган “кет” этишинин мисалынан көрүүгө болот.

М: Баатыр Жоодар жер кезип,

Каны качып, ал кетип.

Жаныбарың Кылкара,

Бучкагынан тер кетип. (“Жоодарбешим”).

Биздин элди элдеп кет,

Биздин жерди жердеп кет.

Кылкара атың токуп кет,

Көзүм өтсө дүйнөдөн,

Бир жолу куран окуп кет (“Жоодарбешим”).

Кенже эпостордо атоочтук унгулуу татаал этиштерге салыштырмалуу этиштик унгулуу татаал этиштердин көп же өтмө маанилерде колдонулгандары азыраак учурайт. Ага мисал катары төмөнкүлөрдү көрсөтүүгө болот:

Алып качты Абдан катуу чуркады деген мааниде колдонулган: *Үстүндөгү баланы, Аркырап алып качты эми* (“Жоодарбешим”).

Басып келбegen Ыйык, таза, ар ким кире албаган деген мааниде колдонулган: *Алма-өрүгүң гүлдөгөн, Ичинде булбул үндөгөн. Бейнамаз басып келбegen* (“Кедекан”).

Бас келе албайт Атаандаша, теңдеше албайт, каршы чыга албайт деген түшүнүктө: *Баралына келгенде, Бас келе албайт эч балбан* (“Курманбек”).

Тындым кылуу Жок кылыштыр, өлтүрүптүр деген мааниде берилген: *Агаларын бир жолу, Тындым кылып таштаптыр.* (“Жоодарбешим”).

Жазып койсок Каршы иш кылсак, жаңылышсак, айтканыңыздан чыксак деген мааниде берилген: *Жазып койсок, Таксыр кан, Кыркбызызды кырыңыз* (“Кедекан”).

Көтөрүп таштайлы Куралы, тигели, орнотолу деген түшүнүктө колдонулган: *Көк мейкиндүү бир жерге, Үй көтөрүп таштайлы* (“Жоодарбешим”).

Тартып жиберип “Уруп, же чаап жиберип” деген мааниде эмес, “ичип жиберип”, “жутуп ийип” деген мааниде берилген: *Удаасы менен жыйырманы, Катар тартып жиберип* (“Жоодарбешим”).

Ошентип, кенже эпостордун тилинде көп, же өтмө маанилерде колдонулган татаал этиштер бир топ эле арбын кезигип, алардын атооч сөздөр курамында келген түрлөрүндө көп маанилүүлүктүн арбыныраак туюнтулары байкалат. Андагы этиштик бөлүк көмөкчү сөздүк кызматта келип, өзү айкашкан атоочтук бөлүктүн маанисине ылайык көптөгөн маанилердин жасалышын камсыздайт. Маселен, биз топтогон фактылык материалдарда “сал”–25, “чал”–6, “кыл”–4 түрдүү маанилик өзгөчөлүктөгү татаал этиштерди жасаган учурлары кезикти. Албетте, айрым түрлөрү кайталангандарда жана ар башка эпостордо да колдонулса, айрымдары бир эле эпосто учурайт. Мындай татаал этиштердин башка эпосторго салыштырмалуу “Жоодарбешим” эпосунда бир топ арбын кезигерин белгилөөгө болот.

Адабияттар:

1. Абдулдаев Э. Азыркы кыргыз тили.-Бишкек,-1998.
2. Жоодарбешим. “Эл адабияты” сериясы. - Бишкек, “Шам”, -1997.
3. Кедейкан. Олжобай менен Кишимжан. “Эл адабияты” сериясынын 9-тому.- Бишкек,-1997.
4. Кыргыз тилинин сөздүгү.- Бишкек, “AVRASYAPRESS”,- 2001.
5. Мамытов Ж. Көркөм чыгарманын тили.- Фрунзе, “Мектеп”, -1990.
6. Никитин М.В.Основы лингвистической теории значения. -М, “Высшая школа”, -1988.
7. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология. М, “Высшая школа”, -1990

УДК 517.968

РАВНОМЕРНОЕ ПРИБЛИЖЕНИЕ РЕШЕНИЯ ОДНОЙ СИНГУЛЯРНО ВОЗМУЩЕННОЙ СИСТЕМЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ В ОСОБО КРИТИЧЕСКОМ СЛУЧАЕ

Каримов С., д.ф. - м.н., профессор,

Мурзабекова А.С., исследователь

Ошский государственный университет

UNIFORM APPROXIMATION OF THE SOLUTION OF A SINGULARLY PERTURBED SYSTEM OF DIFFERENTIAL EQUATIONS IN ESPECIALLY CRITICAL CASE

Karimov S., d.ph-m.s., Professor,

Murzabekova A. S., researcher

Osh State University

Аннотация: В данной работе построены равномерные приближения решения сингулярно – возмущенной системы дифференциальных уравнений с любой степенью точности в особо критическом случае.

Аннотация: Бул жумушта сингулярдык козголгон дифференциалдык теңдемелер системасынын чечиминин бир калыпта жакындашуусу каалаган тақтыкта өзгөчө учурда тургузулган.

Abstract: This paper examines the uniform approximation of the solution of a singularly – perturbed system of differential equations with any degree of accuracy in a particularly critical case.

Ключевые слова: баланс, сингуляр, возбуждения, цифровой поточность, интеграл.

Түйнүндүү сөздөр: теңдеме, сингуляр, козголуу, сандык удаалаштык, интеграл.

Key words: balance, singularum, excitation, digital streaming, integral.

Рассмотрим задачу

$$\varepsilon \dot{x}(t, \varepsilon) = D(t)x(t, \varepsilon) + \varepsilon f(t) + f(t, x), \quad (1)$$

$$x(t_0, \varepsilon) = x^0(\varepsilon), \|x^0(\varepsilon)\| = O(\varepsilon) \quad (2)$$

где $\varepsilon > 0$ – параметр; $D(t) = \text{colon}((t+i)^n, (t-i)^n)$, n – натуральное число; $f(t) = \text{colon}(f_1(t), f_2(t))$;

$f(t, x) = x_1 x_2 \cdot g(t, x)$, $g(t, x) = \text{colon}(g_1(t, x), g_2(t, x))$, $g(t, 0) \equiv 0$.

Если $n = 1$; $f(t) = \text{colon}(-1, -1)$, $f(t, x) = \gamma x_1 x_2 x$, то из задача (1), (2) получается задача изученная в работе [2].

I. $n = 4k + 1$ ($k = 0, 1, \dots$); $T_0 = t g \frac{n}{4(2k+1)}$, $t_0 = -T_0$; $[t_0, T_0] \subset S_r$ – открытый круг

радиуса $r \geq 1 + d$ ($d > 0$) с центром в точке $(0,0)$;

$t \in S_r$; $\Phi(S_r)$ – пространства аналитических функций в S_r ; решение задачи (1), (2)

$x(t, \varepsilon) = \text{colon}(x_1(t, \varepsilon), x_2(t, \varepsilon))$ будем искать в классе

$x_k(t, \varepsilon) \in \Phi(S_r)$ по t ; $\Delta(t, x) = \{(t, x): t \in S_r; |x_k| < \delta(k=1,2) - const\}; f_k(t) \in \Phi(S_r); g_k(t, x) \in \Phi(\Delta, (t, x));$ в области $\Delta(t, x)$ имеет место $\|g(t, x) - g(t, \tilde{x})\| \leq M \|x - \tilde{x}\| (\max\{\|x\|, \|\tilde{x}\|\})^n, M > 0 - const.$

Задача (1), (2) равносильна задаче:

$$x(t, \varepsilon) = E(t, t_0, \varepsilon)x^0(\varepsilon) + \int_{t_0}^t E(t, \tau, \varepsilon)f(\tau)d\tau + \frac{1}{\varepsilon} \int_{t_0}^t E(t, \tau, \varepsilon)f(\tau, x(\tau, \varepsilon))d\tau, \quad (3)$$

где $E(t, \tau, \varepsilon) = \exp\left(\frac{1}{\varepsilon} \int_{\tau}^t D(s)ds\right).$

Как в работе [1] определим функции:

$$x^{(0)}(t, \varepsilon) \equiv 0; \quad x^{(1)}(t, \varepsilon) = E(t, t_0, \varepsilon)x^0(\varepsilon) + \int_{t_0}^t E(t, \tau, \varepsilon)f(\tau)d\tau;$$

$$x^{(m+1)}(t, \varepsilon) = \frac{1}{\varepsilon} \int_{t_0}^t E(t, \tau, \varepsilon)F^{(m)}(\tau, \varepsilon)d\tau \quad (m = 1, 2, \dots), \text{ где } \quad (4)$$

$$F^{(m)}(\tau, \varepsilon) = f\left(\tau, X^{(m)}(\tau, \varepsilon)\right) - f\left(\tau, X^{(m-1)}(\tau, \varepsilon)\right), X^{(m)}(\tau, \varepsilon) = \sum_{k=0}^m x^{(k)}(\tau, \varepsilon).$$

Пусть $t = t_1 + it_2, \tau = \tau_1 + i\tau_2, t + i = \tilde{\rho}e^{i\tilde{\varphi}}, \tau + i = \rho e^{i\varphi};$

$t - i = \tilde{\rho}'e^{i\tilde{\varphi}'}, \tau - i = \rho'e^{i\varphi'},$ где $t_1, t_2; \tau_1, \tau_2; \tilde{\rho}, \rho; \tilde{\rho}', \rho'; \tilde{\varphi}, \varphi; \tilde{\varphi}', \varphi'$ – действительные переменные;

$$\lambda_1(t) = (\tau + i)^n, \lambda_2(t) = (\tau - i)^n; u_k(t_1, t_2) = Re \int_{t_0}^t \lambda_k(s)ds;$$

$$H_0 = \{(t_1, t_2): u_k(t_1, t_2) \leq 0 \quad (k = 1, 2)\} = [ABCD] \text{ – ромб с вершинами в точках}$$

$$A(t_0, 0), B(0, 1), C(T_0, 0), D(0, -1).$$

$\delta_0(\varepsilon) = \varepsilon \ln \varepsilon$ при $0 < \varepsilon \leq e^{-1}$ и $\delta_0(0) = 0; \delta - const,$ причем $0 < \delta \ll 1;$

$$\tilde{\varphi}_0 = \frac{\pi}{4(2k+1)}, \quad \tilde{\varphi}_0' = \frac{3\pi}{4(2k+1)};$$

$$\tilde{\varphi}_\delta = \tilde{\varphi}_0 + \delta, \tilde{\varphi}_\delta' = \tilde{\varphi}_0' - \delta; \varphi_\delta = \tilde{\varphi}_0 - \delta, \varphi_\delta' = \tilde{\varphi}_0' + \delta;$$

$$H_\varepsilon^{(k)} = \{(t_1, t_2): (t_1, t_2) \in H_0 \text{ и } u_k(t_1, t_2) \leq \varepsilon \ln \varepsilon\}, H_\varepsilon = H_\varepsilon^{(1)} \cap H_\varepsilon^{(2)}$$

$$T_\varepsilon^{(k)} = \{(t_1, t_2): (t_1, t_2) \in H_0 \text{ и } \varepsilon \ln \varepsilon \leq u_k(t_1, t_2) \leq 0\}, T_\varepsilon^{(0)} = T_\varepsilon^{(1)} \cap T_\varepsilon^{(2)};$$

$$\tilde{T}_\varepsilon^{(1)} = T_\varepsilon^{(1)} \setminus T_\varepsilon^{(0)}; \tilde{T}_\varepsilon^{(2)} = T_\varepsilon^{(2)} \setminus T_\varepsilon^{(0)}; T_\varepsilon = T_\varepsilon^{(1)} \cup T_\varepsilon^{(2)}; \tilde{T}_\varepsilon = \tilde{T}_\varepsilon^{(1)} \cup \tilde{T}_\varepsilon^{(2)}.$$

$$H_\delta^{(1)} = \{(t_1, t_2): (t_1, t_2) \in H_0 \text{ и } \tilde{\rho} \geq \delta\}; H_\delta^{(2)} = \{(t_1, t_2): (t_1, t_2) \in H_0 \text{ и } \tilde{\rho}' \geq \delta\};$$

$$H_\delta = H_\delta^{(1)} \cap H_\delta^{(2)}; H_t^{(1)} = \{(t_1, t_2): (t_1, t_2) \in H_0 \text{ и } \tilde{\rho} \leq \delta\},$$

$$H_t^{(2)} = \{(t_1, t_2): (t_1, t_2) \in H_0 \text{ и } \tilde{\rho}' \leq \delta\}, H_t = H_t^{(1)} \cup H_t^{(2)}.$$

Отрезок прямой соединяющий точки (a, b) с точкой (c, d) обозначим через $p = p[(a, b), (c, d)];$ отрезок дуги с центром в точке $(0, -1).$ соединяющий (R, φ') с точкой (R, φ'') через $d = d[(R, \varphi'), (R, \varphi'')];$

Не зависящие от ε постоянные, величина которых в рассуждениях существенной роли не играет, в дальнейшем обозначим одной и той же буквой $c.$

$$\rho_0 = \sqrt{1 + T_0^2}; \quad m = \frac{1}{n+1}; \quad d_1 = d[(\rho_0, \tilde{\varphi}_0), (\rho_0, \varphi_\delta)], d_2 = d[(\tilde{\rho}, \varphi_\delta), (\tilde{\rho}, \tilde{\varphi})],$$

$$d_3 = d[(\tilde{\rho}, \varphi_\delta'), (\tilde{\rho}, \tilde{\varphi})]; \quad p_1 = p[(\rho_0, \varphi_\delta), (\tilde{\rho}, \varphi_\delta)], p_2 = p[(\rho_0, \varphi_\delta), (0, \varphi_\delta)],$$

$$p_2' = p[(0, \varphi_\delta'), (\tilde{\rho}, \varphi_\delta')], p_3 = p[(0, \tilde{\varphi}), (\tilde{\rho}, \tilde{\varphi})].$$

Путь интегрирование l_1 для $x_1^{(1)}(t, \varepsilon)$ будем выбирать следующим образом:

Если $0 \leq \tilde{\rho} \leq \varepsilon^m;$ или $\tilde{\rho} \geq \varepsilon^m$ и $\tilde{\varphi} \in [\tilde{\varphi}_\delta, \tilde{\varphi}_\delta'],$ то $l_1 = d_1 \cup p_2 \cup p_3;$

Если $\varepsilon^m \leq \tilde{\rho}, \tilde{\varphi} \in [\tilde{\varphi}_0, \tilde{\varphi}_\delta],$ то $l_1 = d_1 \cup p_1 \cup d_2;$

Если $\varepsilon^m \leq \tilde{\rho}, \tilde{\varphi} \in [\tilde{\varphi}_\delta', \tilde{\varphi}_0'],$ то $l_1 = d_1 \cup p_2 \cup p_2' \cup d_3.$

Для $x_2^{(1)}(t, \varepsilon)$ путь интегрирования \tilde{l}_1 симметричен для l_1 относительно действительной оси.

Имеет места оценки:

$$|x_1^{(1)}(t, \varepsilon)| \leq c\omega_1(t, \varepsilon); |x_2^{(1)}(t, \varepsilon)| \leq c\tilde{\omega}_1(t, \varepsilon). \|x^{(1)}\| \leq c\omega(t, \varepsilon), \quad (5)$$

где $\omega_k(t, \varepsilon), \tilde{\omega}_k(t, \varepsilon)$ взаимно симметрические функции относительно действительной оси:

$$\omega_1(t, \varepsilon) = \begin{cases} \varepsilon & \text{при } (t_1, t_2) \in H_\varepsilon^{(1)} \cap H_\delta^{(1)}; \\ \varepsilon^m & \text{при } (t_1, t_2) \in T_\varepsilon^{(1)} \cup H_t^{(1)}. \end{cases} \quad \omega(t, \varepsilon) = \begin{cases} \varepsilon & \text{при } (t_1, t_2) \in H_\delta \cap H_\varepsilon; \\ \varepsilon^m & \text{при } (t_1, t_2) \in H_t \cup T_\varepsilon. \end{cases}$$

Теперь оценим высшие приближения. По определению

$$x_k^{(2)}(t, \varepsilon) = \frac{1}{\varepsilon} \int_{t_0}^t E_k(t, \tau, \varepsilon) F_k^{(1)}(\tau, \varepsilon) d\tau, \quad (6_k) \quad \text{где}$$

$$F_k^{(1)}(\tau, \varepsilon) = x_1^{(1)}(\tau, \varepsilon) \cdot x_2^{(1)}(\tau, \varepsilon) g_k(\tau, x^{(1)}(\tau, \varepsilon)),$$

$$E_k(t, \tau, \varepsilon) = \exp\left(\frac{1}{\varepsilon} \int_\tau^t \lambda_k(s) ds\right) (k = 1, 2).$$

Пусть $l_1 = p[(\rho_0, \tilde{\varphi}_0), (0, \tilde{\varphi}_0)]; l_2 = p[(0, \tilde{\varphi}), (\tilde{\rho}, \tilde{\varphi})]; l_3 = p[(\rho_0, \tilde{\varphi}_0), (\tilde{\rho}, \tilde{\varphi}_0)]; l_4 = p[(0, \tilde{\varphi}_0'), (\tilde{\rho}, \tilde{\varphi}_0')]; d_1 = d[(\tilde{\rho}, \tilde{\varphi}_0), (\tilde{\rho}, \tilde{\varphi})]; d_2 = d[(\tilde{\rho}, \tilde{\varphi}_0'), (\tilde{\rho}, \tilde{\varphi})].$

Будем оценивать величину $I_1(t, \varepsilon) = \int_l |E_1(t, \tau, \varepsilon)| |\,d\tau|$.

Путь l будем выбирать следующим образом:

Если $0 \leq \tilde{\rho} \leq \varepsilon^m$; или $\tilde{\rho} \geq \varepsilon^m$ и $\tilde{\varphi} \in [\tilde{\varphi}_\delta, \tilde{\varphi}_\delta']$, то $l = l_1 \cup l_2$;

Если $\tilde{\rho} \geq \varepsilon^m$ и $\tilde{\varphi} \in [\tilde{\varphi}_0, \tilde{\varphi}_\delta]$, то $l = l_3 \cup d_1$;

Если $\tilde{\rho} \geq \varepsilon^m$ и $\tilde{\varphi} \in [\tilde{\varphi}_0', \tilde{\varphi}_\delta']$, то $l = l_1 \cup l_4 \cup d_2$.

Тогда справедлива оценка

$$I_1(t, \varepsilon) = \int_l |E_1(t, \tau, \varepsilon)| |\,d\tau| = \begin{cases} O(\varepsilon) & \text{при } (t_1, t_2) \in H_\varepsilon^{(1)} \cap H_\delta^{(1)}; \\ O(1) & \text{при } (t_1, t_2) \in H_t^{(1)} \cup T_\varepsilon^{(1)}. \end{cases} \quad (7_1)$$

Если \tilde{l} симметричен на l , то

$$I_2(t, \varepsilon) = \int_{\tilde{l}} |E_2(t, \tau, \varepsilon)| |\,d\tau| = \begin{cases} O(\varepsilon) & \text{при } (t_1, t_2) \in H_\varepsilon^{(2)} \cap H_\delta^{(2)}; \\ O(1) & \text{при } (t_1, t_2) \in H_t^{(2)} \cup T_\varepsilon^{(2)}. \end{cases} \quad (7_2)$$

Теперь из (6₁) получим

$$|x_1^{(2)}(t, \varepsilon)| \leq \frac{c}{\varepsilon} \omega_1(t, \varepsilon) \cdot \tilde{\omega}_1(t, \varepsilon) \cdot (\omega(t, \varepsilon))^{n+1} I_1(t, \varepsilon).$$

Тогда $|x_1^{(2)}(t, \varepsilon)| \leq c\omega_2(t, \varepsilon), |x_2^{(2)}(t, \varepsilon)| \leq c\tilde{\omega}_2(t, \varepsilon); \quad (8)$

$$\|x^{(2)}(t, \varepsilon)\| \leq c\omega_2^*(t, \varepsilon), \text{ где } \omega_2(t, \varepsilon) = \begin{cases} \varepsilon^{n+3} & \text{при } (t_1, t_2) \in H_\delta \cap H_\varepsilon; \\ \varepsilon^{2+m} & \text{при } (t_1, t_2) \in H_t^{(2)} \cup \tilde{T}_\varepsilon^{(2)}; \\ \varepsilon^{1+m} & \text{при } (t_1, t_2) \in H_t^{(1)} \cup \tilde{T}_\varepsilon^{(1)}; \\ \varepsilon^{2m} & \text{при } (t_1, t_2) \in T_\varepsilon^{(0)}. \end{cases}$$

$$\omega_2^*(t, \varepsilon) = \begin{cases} \varepsilon^{n+3} & \text{при } (t_1, t_2) \in H_\delta \cap H_\varepsilon; \\ \varepsilon^{1+m} & \text{при } (t_1, t_2) \in H_t \cup \tilde{T}_\varepsilon; \\ \varepsilon^{2m} & \text{при } (t_1, t_2) \in T_\varepsilon^{(0)}. \end{cases}$$

Продолжая процесс оценки получим

$$|x_1^{(k)}(t, \varepsilon)| \leq c\omega_k(t, \varepsilon), |x_2^{(k)}(t, \varepsilon)| \leq c\tilde{\omega}_k(t, \varepsilon); \|x^{(k)}(t, \varepsilon)\| \leq c\omega_k^*(t, \varepsilon), \text{ где } (10)$$

$$\omega_k(t, \varepsilon) = \begin{cases} \varepsilon(c\varepsilon^{n+2})^{k-1} \text{ при } (t_1, t_2) \in H_\delta \cap H_\varepsilon; \\ \varepsilon^{1+m} \cdot (c\varepsilon)^{k-1} \text{ при } (t_1, t_2) \in H_t^{(2)} \cup \tilde{T}_\varepsilon^{(2)}; \\ \varepsilon^m \cdot (c\varepsilon)^{k-1} \text{ при } (t_1, t_2) \in H_t^{(1)} \cup \tilde{T}_\varepsilon^{(1)}; \\ (c\varepsilon^m)^k \text{ при } (t_1, t_2) \in T_\varepsilon^{(0)}. k = 2, 3, \dots \end{cases}$$

$$\omega_k^*(t, \varepsilon) = \begin{cases} \varepsilon(c\varepsilon^{n+2})^{k-1} \text{ при } (t_1, t_2) \in H_\delta \cap H_\varepsilon; \\ \varepsilon^m \cdot (c\varepsilon)^{k-1} \text{ при } (t_1, t_2) \in H_t \cup \tilde{T}_\varepsilon; \\ (c\varepsilon^m)^k \text{ при } (t_1, t_2) \in T_\varepsilon^{(0)}. k = 2, 3, \dots \end{cases}$$

Справедлива следующая

Теорема. Пусть выполнено I. Тогда решение задачи (1), (2) представим в виде

$$x(t, \varepsilon) = \sum_{m=1}^{\infty} x^{(m)}(t, \varepsilon)$$

существует, единственно и равномерно сходит на H_0 , причем имеют места оценки (5), (8), (10).

Заметим что, если $f(t, x) \in \Phi(\Delta(t, x))$ и в области $\Delta(t, x)$ имеет место $\|f(t, x) - f(t, \tilde{x})\| \leq M \|x - \tilde{x}\| [\max(\|x\|, \|\tilde{x}\|)]^{n+2}$, то заключения теоремы остаются в силах.

Литература:

- Каримов С.К. Асимптотика решений некоторых классов дифференциальных уравнений с малым параметром при производных в случае смены устойчивости точки покоя в плоскости "быстрых движений". Дисс.доктора физ.-мат.наук:01.01.02,- Ош,- 1983,-С.260.
- Шишкова М.А. Изучение решений системы дифференциальных уравнений с малым параметром при производных в случае смены устойчивости фокуса в плоскости «быстрых движений». // Дис. канд. физ.-мат. наука. – М., - 1973 - С.37.
- Вестник ОшГУ- Ош : - 2012, №3,- С.93-99.

УДК: 37.026

ИНСАНГА БАГЫТТАП ОКУТУУ ТЕОРИЯЛАРЫНЫН БИРИ БИХЕВИОРИЗМ ЖӨНҮҮНДӨ

*Колдошев М.К., доцент, Абдашимова С.А.,
Османалиева А.А., окутуучу
№38 Барпы Алыкулов жана №18 А. Навои атындагы мектеп-гимназясы*

О БИХЕВИОРИЗМЕ КАК ОДНОЙ ИЗ ТЕОРИЙ ЛИЧНОСТНО- ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ

*Колдошев М.К., доцент, Абдашимова С.А.,
Османалиева А.А., преподаватель
школа гимназия №38 им. Барпы Алыкулов и №18 им. Новои*

ON BEHAVIORISM AS ONE OF THE THEORIES OF PERSONALITY-ORIENTED LEARNING

*Koldoshev M. K., docent, Abdalimova S. A.,
Osmonalieva A. A., lecturer
school gymnasium № 38 them, Barpy Alykulov No. 18 of them.New*

Аннотация: Сунушталган илимий макалада инсанга багыттардын бири – бихевиоризм теориясы жөнүүндө кеп журөт жана талдоого алынат.

Аннотация: В данной научной статье рассматривается и анализируется содержание бихевиоризма как одного из важного научного направления, на котором базируется личностно-ориентированное обучение.

Abstract: In this research article the content of behaviorism is considered and analyzed as one of the important scientific directions on which personality-oriented learning is based.

Түйүндүү сөздөр: инсан, бихевиоризм, окутуу, билим берүү, жүрүм-турум, стимул, реакция, ассоциация, теория.

Ключевые слова: личность, бихевиоризм, обучение, образование, поведение, стимул, реакция, ассоциация, теория.

Key words: personality, behaviorism, training, education, behavior, stimulus, reaction, association, theory.

Окутуу процессинин өзөгүндө “таанып билүү” жана “таанып билүү” ақыл-эс аракеттери жатат. Жөнөкөй караганда, “таанып билүү” дегенде эмнени түшүнбөз? Таанып билүү, бул-адам өзүнүн жүрүм-турум, ойлоо, сезүү жана сезим иш аракеттерине киргизилүүчү көбүрөөк же азыраак туруктуу өзгөрүүлөр. Өзгөрүүлөр, бул-билимге, билгичтикке, ык-көндүмгө ээ болуу жана толукталуу. Ал эми таанып билүүнүн илимий аныктамасы тууралуу кеп кылсак, анда психологияда жана билим берүүдө таанып билүүнүн жалпы аныктамасы төмөнкүчө берилет: **таанып билүү** – бул когнитивдик, эмоционалдык жана тышкы таасир жана тажрыйба алуу, өзүнүн билимин, көндүмдөрүн, баалуулуктарын жана дүйнөгө болгон көз карашын көбөйтүү же өзгөртүү менен бирге келтирилүүчү процесс”, - дедет [1:11].

Мында, оболу, “когнитивдик” деген түшүнүктүн маанисин ачыктап алуу зарыл. Профессор Сатканбай Момуналиевдин түзгөн сөздүгүндө: “Когнитивдик теория (английский cognition – билим) - ...адамдын жүрүм-турумун түшүнүүдө когнитивдүү процесстерге ойлоого, андал-сезүүгө, ой жүгүртүүгө өзгөчө маани берилет,- деп чечмеленет [2:293].

Андан ары жогорудагы сөздүкто: “Когнитивдүү мамиле чындык жөнүндөгү маалыматты же маанилүү милдеттерди чечүүдө адам аны кантит чечмелейт жана кантитуюштургандыгын түшүнүүгө умтулууга негизделген”, - дедет.

Ошентип, жогоруда келтирилген аныктамаларды жалпылоо аракетин жасасак, анда “таанып билүү теориясы” – бул адамдар жана жаныбарлар кандайча үйрөнөөрүн баяндоого жасалган аракет”. Демек, аталган теория – адамдарда жана жаныбарларда үйрөнүү ишмердүүлүгү кандайча жүрөрүн, ишке ашарын иликтеп-изилдеген окуу болуп саналат. Андыктан таанып билүү процесси кандайча жүрөрүн биз канчалык терецирээк түшүнсөк, таанып билүүнүн натыйжалуу практикасы кандай негизде иштелип чыгуусун ошончолук жакшыраак түшүнүүгө жол ачылат.

Бихевиоризм (англ. behaviour – жүрүм-турум) теориясы, негизинен, аалымдар Д. Уотсон, Б. Скиннер тарабынан иштелип чыккан.

Бул теориядагы классикалык “стимул – реакция” формуласына ылайык, инсанды тарбиялоодо стимулдар болуп, аны курчаган айланы-чөйрөдөгү факторлор эсептелет. Ал эми инсан болсо, ошол таасир эткен коомдук стимулдардын жыйындысы болгон анын социалдык ылайык көргөн, кабыл алган таасирлердин топтому эсептелүүсү кабыл алынган. Бул теориянын жактоочулары “айланы-чөйрө жүрүм-турумду калыптандырат”, - деп эсептешет. Ошондой эле жүрүм-турумундагы өзгөрүүлөрдү көрүп, андал, адамдын таанып билүүсүнүн кандайлыгын, кайсы багытта баратканын, таануусундагы өзгөрүүлөрдү билүүгө болот дешет.

Бихевиоризм теориясы “жанышуу принциптерине” таянат, башкача айтканда, байланыш түзүлүшү үчүн убакыт боюнча эң жакын болгон эки окуя болуп өтүшүү керек жана бекемдөө (окуянын кайталануу ыктымалдуулугун көбөйтүүнүн каражаттарын изденүү, жаратуу) болуп саналат. Бул теорияда таанып билүү ишмердүүлүгү шарттуу рефлекстерди түзүү аркылуу жаңы жүрүм-турумга ээ болуу (башкача айтканда өзгөрүлгөн, же мүмкүн жакшыртылган жүрүм-турумду алуу) эсептелет.

Мүмкүн болгон шарттуу рефлекстердин эки тиби белгилүү:

1) Шарттуу рефлекстин классикалык тиби. Бул учурда жүрүм-турум академик Павлов иттери менен жасаган тажрыйбасындай стимулдарга рефлектордук реакция көрүнүшүндө болот. Павлов эч кандай атайын стимулсуз эле иттин оозунан шилекей бөлүнүп чыкканын байкаган соң, бул кубулушту изилдөөгө кызыга баштаган. Иттин көз алдында эч кандай тамак-аш болбосо деле оозунан шилекей бөлүнүп чыга берген. Мунун себебин изилдеп көрсө, ит лабораториялык халатка реакция (жооп) жасагандыгы байкалган. Итке ар дайым тамак-аш алып келген адам лабораториялык халат кийип жүрчү. Демек ит лабораториялык халатты көрөөрү менен эле ага жакында тамак болоруна реакция жасаган, б.а. шилекей бөлүнүп чыга баштаган. Павлов бул кубулушту изилдөөнү уланткан, терендеткен. Эми стимул катары конгуроону пайдаланып көргөн. Экспериментинде ал итке тамак берилип жаткан кезде конгуроону шынгыраткан. Эгер конгуроо иттер тамактануу учурна шайкеш, бир убакта шынгыраса, иттер конгуроонун үнүн тамак-аш менен байланыштырууга үйрөнүп көнүшкөн. Албетте, бул тажрыйба көп жолу, туруктуу кайталанган. Бир топ убакыт өткөндөн кийин конгуроо шынгыраганда эле (тамак берилбесе деле) иттерде шилекей бөлүнүп чыга баштагандыгы байкалган.

2) Жүрүм-турумду сыйлоо же жазалоо болгон жерде операнттуу шарттуу рефлексти иштеп чыгууга маани берүү зарыл дешет, бихевиористтер. Эгер оң маанидеги жүрүм-турум байкалса, анын кайталануу ыктымалдуулугун көбөйтүү аркылуу (бул көрүнүш жүрүм-турумду сыйлоо деп аталаат) ошол жүрүм-турумду бекемдөө жана терс көрүнүштөгү жүрүм-турумдан кайталануу ыктымалдуулугун азайтуучу жазалоого алып келүү керек дешет.

Ушул таанып билүү теориясынан төмөндөгүдөй окутуу методдору келип чыгат: а) кайталоо. “Кайталоо – окуунун энеси” деп эл макалында нускаландандай, бул ыкма билимди, ык-көндүмдердү бекемдөөгө, бышыктоого негиз түзөт. Ал эми кайталоо процесси мугалим тарабынан изденүү аракеттери жасалып, кандайдыр таяныч сигналдар, ассоциация, рефлекстер менен байланыштырылса, окуучунун эс-тутумунда билим, ык-көндүмдер бекемделип, көпкө дейре сакталуусуна алып келет. Бир топ убакыттан соң сураган учурда, эсине түшүрүп айтып бере алат; б) жүрүм-турумду бекемдөө. Бул деген балдардын өздөштүргөн билимдери, ык-көндүмдерү алардын оң жүрүм-турумдарынан байкалат, билинет. Маселен, катуу мас абалынданагы кишинин жүрүм-турумунун кандай болорун элестетип көргүлө. Ал булдур-чалдыр сүйлөп, өзү жалжайып, ары-бери чайпалып, телтендеп басып калат. Демек, алькогол ичимдигинин таасири астында анын аң-сезиминде, психикасында убактылуу бузулулар, сүйлөгөн сөзүндө, жүрүм-турумунда чагылыш көрүнөт. Андыктан баланын сүйлөгөн сөзүндөгү, жүрүм-турумундагы өзгөрүүлөрдү байкаштырып, анын билимдерди, ык-көндүмдердү кандай денгээлде өздөштүргөнүн боолголоо мүмкүн; в) туура эместикитерди терс бекемдөө. Бул, окуучунун жообундагы, кыймыл-аракетиндеги, жүрүм-турумундагы туура эместикитерди, б.а. мүчүлүштүктөрдү, каталыктарды белгилөө, аларды ондоонун, туура нукка салуунун жолдорун изденүү, табуу дегенди билгизет.

Аалым С. Момуналиев “ассоциация” термининин төмөндөгүдөй аныктамасын сунуштайт: “Ассоциация (лат. association – байланыштыруу) – бир же бир канча психикалык процесстердин (сезүүнүн, көз алдыга келтирүүнүн, ойдун, сезимдин, кыймылдын ж.б.) биринин көрүнүшү башка психикалык процесстердин пайда болушун туюнтуучу мыйзам ченемдүү байланышы”, - деп [2:58]. Демек, ассоциация, бул, туура байланыштар системасын түзүү жолу менен кубулуштарды, фактыларды эстөөгө, эс тутумду күчтүүгө багытталган десе болот. Байланыштарды түзүү ыкмасын жаңычыл педагогдор (В.Ф. Шаталов, Ш.А. Амонашвили, С.Н. Лысенкова ж.б.) өз практикасында натыйжалуу колдоно билишкен.

Айрым мисалдарга токтоло кетсек. Маселен, мугалим “Кыш чилдесин” чагылдырган сүрөттү иlet да, суроо коёт: -Балдар, бул сүрөт сilerde кандай ойлорду

пайда кылды? Окуучулар: -абдан аяздуу, кычыроон кышты көрүп жатабыз, - деп жооп беришет.

Ушул сыйктуу эле “Жай чилдеси” балдардын ой-сезиминде абдан аптаптуу, ысык күн менен байланыштуу элестерди пайда кылат. Ал эми “Көктөм” – жаздын башталышын, “Алтын күз” – бак-дарактардын жалбырактары алтын сымал саргайган керемет учурун, “Чоң эне, чоң ата” – мээрими төгүлгөн, таттуу сөздүү, бал тилдүү абышканы, энени, “Апа” – мээрбан, жанга жакын адамын, “Комуз” – шыңгыраган, уккулуктуу, абдан жагымдуу үнү бар үч кылдуу музыкалык аспапты, ата-бабалардын таберик мурасын көз алдыларына келтиришет.

Же болбосо, үй шартында, айрыкча энелер тарабынан 6-7 жаш курактагы балдар тамгаларды бат таанып үйрөнүүсү үчүн төмөндөгүдөй методиканы колдонуп жүрүшөт. Алсак, А, а тамгасын бадырайта жазып, ошол тамга менен башталган жана баланы курчаган чөйрө менен байланышкан жакшынакай сүрөттөрдү, тамганы тегерете чаптап (же илип) коюшат. Маселен, апа(ата), аял, ат, алма, акча ж.б.

Б, б – боорсок, булут, бармак, бак, бор,

В, в – вертолёт, велосипед,

Г, г – гилас, гезит, гүл,

Д, д – дарбыз, домбра, дептер, дарбаза,

Ж, ж – жийде, жаз, жол,

К, к – коён, кар, комуз, кол, күз,

Т, т – тоо, таш, терек, тал, телевизор,

Ү, ү – үй, үтүк, үлүл, үкү,

Ч, ч – чай, чайнек, чыны, чүкө, ж.б.

Бул методиканын артыкчылыгы, байланыштар аркылуу (тамга менен сүрөттүн мазмунунун ортосундагы байланыш) ошол тамганы бала тез кабылдайт, эсинде тутат, үйрөнөт жана анын эс тутумунда узак убакыт туруктуу сакталуусу менен маанилүү. Баланын образдуу – көркөм ойлому өнүгтөт.

Ошентип, макалабызда инсанга багыттап окутуу процессинде натыйжалуу таанып билүү үчүн маанилүү болуп эсептелген теориялардын бири болгон бихевиоризмдин колдонуу чөйрөсүн ачып берүү аракетин көрдүк.

Адабияттар:

1. ЖОЖдогу инсанга багытталган окутуу. ЖОЖдун окутуучулары үчүн тренинг-модулдар. Түз.: А.М. Аликова, Ж.Д. Асекова. –Б.: 2012. –6.210.
2. Педагогикалык-психологиялык сөздүк. Түз. С. Момуналиев. –Б.: 2014. –6.820.
3. Адинаев Ш.А., Сатыбалдиев М.С. Теория оперантного обуславливания Скиннера, как методологическая и педагогическая проблема /Известия Кыргызского государственного технического университета им. И. Раззакова №18. Материалы международной научно-технической конференции “Наука, образование, инновации: приоритетные направления развития”, посвященной 55 – летнему юбилею Кыргызского государственного технического университета им. И. Раззакова. –Б.: 2009. –С. 47-49.
4. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии /Авт. – сост. В.В. Юрчук. –Мн.: Элайда, - 2000. – С.704

АНГЛИС ТИЛИ САБАКТАРЫНДА КӨЙГӨЙЛҮҮ ЖАГДАЙДЫ ТҮЗҮҮ

Кулубекова Азарабұ Оморакуновна, ф.и.к., доцент,

Кутманбекова Чолпон Кутманбековна

Ош мамлекеттик университети

СОЗДАНИЕ ПРОБЛЕМНЫХ СИТУАЦИЙ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Кулубекова Азарабұ Оморакуновна, к.ф.н., доцент,

Кутманбекова Чолпон Кутманбековна

Ошский государственный университет

CREATING PROBLEMATIC SITUATIONS IN ENGLISH LESSONS

Kulubekova Azarabu Omorakunovna, c. of ph.s., docent,

Kutmanbekova Chilpon Kutmanbekova

Osh State University

Аннотация: Макалада көйгөйлүү жагдайларды түзүү маселеси эки деңгээлде каралат: теориялык жана технологиялык. Биринчи деңгээл илимий чыгармачылыктын психологиялык жетишкендигине, экинчиси англий тили сабакында жаңы материалды үйрөнүүдө реалдуу (чыныгы) мисалдарга таянат.

Аннотация: В статье вопрос создания проблемных ситуаций рассматривается на двух уровнях: теоретическом и технологическом. Первый уровень опирается на достижения психологии научного творчества, второй – на реальные примеры изучения нового материала на уроках английского языка.

Abstract: In the article, the issue of creating problematic situations is considered on two levels: theoretical and technological. The first level is relied on the of psychology achievements of scientific creativity, the second - on real examples of learning new material in English lessons.

Түйүндүгү сөздөр: көйгөйлүү жагдай, чыгармачылык аракет, карама-каршылыкты түшүнүү, окутуу көйгөйүү, жагдай түзүү ықмалары, турткү болуучу диалог.

Ключевые слова: проблемная ситуация, творческие действия, осознания противоречия, учебная проблема, приемы создания проблемных ситуаций, побуждающий диалог.

Key words: problematic situations, creative activity, realizing the contradiction, teaching problem, the ways of creating situations, motivating dialogue.

Киришүү. Айлананың карасаң адамдың ақылынан жана колунан жараптадын толгонтокой таң каларлык нерсelerди көрөсүң: космостук кемелер, мобилдик телефондор, компьютерлер, укмуштуудай медициналык приборлор, асман тиреген имараттар ж.б. Бирок эң таңкаларлыгы жана даанышманы, адамзаттын жаратканы, бул-тил. Жер жүзүндөгү бардык адамдар ар түрдүү тилде сүйлөшөт. Бардык элдердин бири-бири менен пикир алышуусуна, жалпы бир иш аткарууга жардам берет. Мындан башка дагы пикир алышуу каражаттар бар, бирок пикир алышуу каражаты болгон тилге бир гана адам ээ.

Тилсиз жашоо болушу мүмкүн эмес, жалгыз адам үчүн да, ошондой эле бүтүндөй коом, илим-билимдин, техниканын, айыл чарбасынын, адабияттын ж.б. өнүгүшүү үчүн да тил керек. Тил – карым катнаштын каражаты.

Макаланың **актуалдуулугу** чет тилинде пикир алышуудагы билимге ээ болуу зарылдыгынын жана ошол учурдагы келип чыккан кыйынчылыктардын ортосундагы карама-каршылыктын бар болушу менен шартталат. Программада каралган бардык көндүмдөрдөн оозеки сүйлөшүү көндүмү окуучуларда эң начар өнүгүүдө.

Илимий макаланың **максаты** – чет тили сабактарында көйгөйлүү жагдайды түзүүнүн усулдук негизин ачып берүү. Бул кубулушка толугураак мүнөздөмө берүү үчүн, макалада көйгөйлүү жагдайды түзүүнүн бир канча ыкмасы жана түрткү берүүчү репликалары сунушталат. Алардын негизги талаптарына, көйгөйлүү жагдайдын типтерине

өзгөчө көңүл бурулат. Ошондой эле чет тилдерин окутууда усулдук негиздери, жагдай түзүнүн идеяларын практикалык жүзөгө ашыруу каралат.

Сабакта реалдуу пикир алышууга шарт түзүү көйгөйү оозеки сүйлөшүүнү окутуу усулунун борборунда калууда. Реалдуу коммуникациянын эң маанилүү жагы кептик жагдай болуп саналат – мындай шарттар жана кырдаалдар сүйлөөчүү учун жекече-маанилүү болуу менен, ага кептик аракетке түрткү берет, айттымдын тилдик жасалышын жана мазмунду аныктайт [4]. Демек, чет тилинде жемиштүү сүйлөө азыркы методикада акырына чейин чыга элек, ал учун усулдардын арасынан көйгөйлүү жагдайды шартка ылайык түзүү-чет тили мугалимдеринин көйгөйлүү маселелеринин бири.

Ата мекендик психологиялык-педагогикалык илимде көйгөйлүү жагдай маселеси боюнча өткөн кылымдын алтымышынчы жылдарынан баштап активдуү иштер жүргүзүлө баштаган. Ушул маселе боюнча узак убакыттан бери көптөгөн эмгектер жазылып, диссертациялар корголду. Бүгүнкү күндө анын абалы төмөндөгүдөй: окутууда көйгөйлүү жагдайдын маанилүү экендигин илим ишенимдүү түрдө далилдеди, бирок аны түзүнүн конкреттүү технологиясы али да болсо сунуштала элек. Окутуунун чыныгы процессинде көп педагогорубуз көйгөйлүү жагдайды түзүштөт. Ага карабастан, алардын практикасы негизги эки кемчилдиктен жапа чегүүдө. Биринчилен, көйгөйлүү жагдай сейрек түзүлөт жана бир өнчөй, себеби мугалим жакшы билген бир же эки гана ыкмасын колдоно алат. Экинчилен, сабакта түзүлгөн көйгөйлүү жагдайдан чыгуу жолдору так эмес иштелүүдө:

- мугалим мындан ары эмне кылышты билбейт. Бул көңүлсүз абалда төмөндөгүлөр бар: практикада көйгөйлүү жагдайлар интуитивдүү түрдө жарапат жана төмөн сапатта болушу мүмкүн [3].

Биз бул макалада ушул түзүлгөн абалдан чыгуу жолдорун сунуштайбыз. Негизинен көйгөйлүү жагдайларды жаратуу эки деңгээлде каралат: теориялык жана технологиялык. Теориялык деңгээл илимий чыгармачылыктын психологиялык жетишкендигине, технологиялык – бул англис тили сабактарында жаңы материалды үйрөнүүдө чыныгы мисалдарга таянат.

Көйгөйлүү жагдайды жаратуунун теориялык негизи

Көйгөйлүү жагдайлар илимий чыгармачылыкта. Чыгармачылык, бул-иш аракеттин түрү, анын жыйынтыгы жаңы материалдык жана ақыл-ой баалуулуктары болуп саналат. Илимий чыгармачылык, бул- чыгармачылык иш аракеттин түрү, жыйынтыгы дүйнө жөнүндөгү жаңы билим болуп саналат. Жөнөкөйлөтүп айтканда, илимпоздор жаңы билимдерди ачышууда. Ал эми илимий чыгармачылык процесси көйгөйлүү жагдайды жаратуудан келип чыгат. Анын негизги белгилери эмоционалдуу таңдануу же кыйын абалда калуу болуп саналат, анын мазмуну – карама-каршылыктын белгилүү түрү: эки фактынын ортосунда жаңы факт жана эски теориянын, зарылдык жана мүмкүн эместикин ортосундагы практикалык иш аракеттердин ишке ашуусу эсептелет [2]. Башка сөз менен айтканда, ар кандай илимий ачылыш, илимпоздун карама-каршылык менен бетме-бет келет жана ага эмоционалдуулук менен жооп кайтарат.

Көйгөйлүү жагдайдан чыгуу эки чыгармачылык аракетти аткарууну болжолдойт: карама-каршылыкты түшүнүү жана көйгөйдү формулировкалоо. Илимий көйгөй изилдөөнү талап кылуучу жана көйгөйлүү жагдайдын карама-каршылыгын тез түшүнүүчү маселени өз алдына коёт. Илимпоз тарабынан коюлган көйгөй ал учун ошончолук маанилүү, ал кийинки чыгармачыл процессти далилдейт [2].

Жөнөкөйлөтүп айтканда, илимпоз пайда болгон көйгөйлүү жагдайды түшүнөт, жана ал өзүнүн алдына маселе коёт. Жоопту издөө жылдарга созулушу мүмкүн, бирок акырында ал жаңы билимди ачууга алып келет. Баяндалган илимий чыгармачылыктар жөнүндөгү сунуш, көрсөтмөлөр окутууда көйгөйлүү жагдайларды жаратуу жана андан чыгуу маселелерине мүмкүнчүлүк берет.

Окутууда көйгөйлүү жагдайды түзүү. Окутууда көйгөйлүү жагдайды түзүү – демек, окуучуларды эмоционалдуу жоопту чакырган карама-каршылыкка кирилтер кылуу, аны менен бетме-бет келүү болуп эсептелет. Жагдайды классификациялоо эки

негиз менен жүргүзүлөт: таасирленүүнү баштан өткөрүү жана карама-каршылыктын түрү. Баштан өткөрүүнү негизинде пайда болгон көйгөйлүү жагдайдын эки тиби бар: *таң калуучулук* жана *кыйынчылыкка бет келүү* [3].

Таң калуу менен келип чыккан көйгөйлүү жагдайдын негизинде эки карама-каршылык жатат: эки абалдын ортосунда (же бир канча), окуучулардын күнүмдүк түшүнүктөрү же аракеттери менен илимий факторлордун ортосунда. Карама-каршылыктын биринчи түрү 1чи жол (даяр сунуштарды көрсөтүү) жана 2чи жол (окуучулардын ой-пикирлеринин бет келишүүсү) менен шартталат. Карама-каршылыктын экинчи түрү 3чү жол менен түзүлөт (окуучулардын каталары).

Көйгөйлүү жагдайдын негизинде мугалимдин тапшырмасын аткарууга зарылдык жана мүмкүн эместикин ортосунда карама-каршылык жатат. Карама-каршылыктын бул түрү 4 (окшош эмес тапшырмалар), жана 5 (бир өңчөй тапшырмалар). Алардын окшоштугу класска жаңы материалга практикалык тапшырмалар берилгендигинде, ал эми алардын ар түрдүүлүгү тапшырманын маңызында турат: окшош эмес (4 ыкма); бир өңчөй (5 ыкма). Төмөнгө көйгөйлүү жагдайдын классификациясын беребиз.

Таблица. Көйгөйлүү жагдайдын классификациясы

Көйгөйлүү жагдайдын тиби	Карама-каршылыктын түрү	Көйгөйлүү жагдайды түзүүнүн жолдору (ыктары)
Таң калуу	эки абалдын ортосунда окуучулардын күнүмдүк түшүнүктөрү же аракеттери менен илимий факторлордун ортосундагы	1) Абалды көрсөтүүгө 2) Ой-пикирлердин кагылышуусуна (бет келишүүсү) 3) Окуучунун катасына
Кыйынчылыкка туш келүү	Тапшырманы аткарууда зарылдык жана мүмкүн эместикин ортосундагы	4) Тапшырманын окшош эместиги 5) Тапшырманын бир өңчөйлүүлүгү

Окутууда көйгөйлүү жагдайдан чыгуу. Мектептеги окутууда көбүнчө окуучулар көйгөйлүү жагдайдан чыгуу үчүн татаал чыгармачылык аракетти өз алдынча жасоого кудуреттери жетпейт. Демек, педагог алар менен биргеликте чыгармачыл аракетти уюштуруусу зарыл [2]. Ал үчүн окуучуларга түрткү болуучу карама-каршылыкты баамдоочу жана көйгөйдү тактоочу атайын репликаларды берүү талап кылынат. Башка сөз менен айтканда, көйгөйлүү жагдайдан чыгуу үчүн мугалим түрткү болуучу диалогду өркүндөтүүсү керек.

Окуу проблемасы алдына изилдөө үчүн маселе же сабакка тема коёт. Окуучулар тарабынан коюлган көйгөй (мугалим тарабынан эмес!) алар үчүн маанилүү жана жаңы материалды үйрөнүүгө далил болуп саналат.

Көйгөйлүү жагдайды түзүү технологиялары. Көйгөйлүү жагдайды жана түрткү болуучу диалогду жаратуучу беш ыкманы сунуштайбыз жана аны дааналап карап көрөбүз. Ар бир ыкмага карама-каршылыкты баамдоочу жеке түрткү ылайык келет (ыкмаларда ар түрдүү карама-каршылык бар).

Көйгөйдү формулаштырууга болгон максат, тескерисинче, колдонулган ыкмадан көз каранды эмес жана мүмкүн болгон эки репликанын бири жүзөгө ашат: “What topic do we learn today?” же “What kind of questions do you have about the topic?”.

Жагдайлнуу диалогдун учурунда окуучулардын карама-каршылыкты же көйгөйдү так эмес же жаңылыш чечмелөө ыктымалдуулугу жорору экендигин эске алышыбыз зарыл.

Мындај учурда аларга терс баа менен жооп берүүгө такыр жол берилбейт: “Жок, мындај эмес”, “Туура эмес”, “Жаман” ж.б. ушул сыйктуу терс сөздөр менен окуучулардын каалоосун, ниетин өчүрбөө керек, тескерисинче, “Кана, кимде башкача ой бар?”, “Кимде туурааак жооп бар?”, “Ким тагыраак айтат?” дегендей он репликаларды колдонуп, окуучуларды сүйлөөгө жолдоо туура болот. Мындај он репликалар класска кайрадан иштөөгө өбөлгө түзөт, алардын каалоосун арттырат.

1- ыкма. Көйгөйлүү жагдай фронталдык же тайпа боюнча бирдей убакта класска карама-каршы абалды түзүүдө жаралат: айрым фактылар, илимий теориялар, жеке пикирлер. Каршылыкты түшүнүүгө болгон түрткү фронталдык түрдө жүзөгө ашат. Башталгыч класстын окуучулар үчүн ынанымдуу репликалар:

Силер эмнеге таң калдыңар? – What surprised you?

Кандай кызыктуу нерсени байкадыңар? – What interesting thing did you notice? Орто жана жогорку класстын окуучулары үчүн бир кыйла олуттуураак, татаалыраак фразаларды колдонуу максатка ылайыктуу болот:

Бул жөнүндө сенин оюң кандай? – What do you think about it?

Силерде кадай суроолор пайды болду? – What questions do you have concerning the topic? ж.б. ушул сыйктуу сүйлөөгө түрткү болуучу тапшырмаларды чет тили мугалимдери класстын билим деңгээлине ылайыктап пландаштыруу максатка ылайык жана бул окуучулардын сүйлөө көндүмүн өстүрүүгө жакындан жардам болот.

2- ыкма. Көйгөйлүү жагдай окуучулардын пикири менен бет келүүчү суроо же практикалык тапшырмалар жаңы өтүлө турган материалга түзүлөт. *Суроо* фронталдык түрдө берилет, ал эми карама-каршылыкты түшүнүүгө болгон түрткү репликалар менен жүзөгө ашат:

Суроо бирөө болдубу? – Was the question alone?

Анда пикирлер бизде канча? – Then how many opinions did we have?

Эмне үчүн мындај аткарылды? – Why did you complete the task in this way?

Биз эмнени билбейбиз? – What thing don't we know? ж.б.у.с. суроолорду темага ылайык даярдасак болот. Практикалык тапшырма окутуу формасын өзгөртүүгө мүмкүндүк берет: аны бүтүндөй класска, тайпага, жупка, доскада турган окуучуга берүүгө мүмкүн. Түрткү болуучу диалог фронталдык түрдө репликалар менен жүзөгө ашат:

Тапшырма бирөөбү? – Is the task alone?

Аны кандай аткардыңар? – How did you complete it?

Эмне үчүн аны ушундай аткардыңар? – Why did you complete the task in this way?

Биз эмнени билбейбиз? – What thing didn't we know? мына ушуга окшогон көйгөйлүү суроолор менен тапшырмалар окуучуларды англischе сүйлөөгө мажбурлайт жана алар жагдай түзүүчү болуп саналат, ал эми ушуга окшогон жагдайларды мугалим темага жараша чыгармачылык менен жаратуусу окуучулардын сүйлөө көндүмүн өстүрүүгө өбөлгө түзөт.

3- ыкма. Көйгөйлүү жагдай эки кадамда жаратылат. Жаңы материалга болгон практикалык тапшырмага болгон биринчи кадам окуучулардын күнүмдүк элестөөлөрүн, түшүнүктөрүн ачып берет (б.а. жаңылыш же чектелген) [3]. Тапшырма же алынган жыйынтыкты маалымдоо менен фронталдык түрдө же бир окуучу доскага чыгып маалымдайт, ал эми класс ишке байкоо салып турушат. Экинчи кадам – бардыгы ачык ыкмада (маалымдоо, сөздүктөрдү пайдалануу ж.б.) илимий факт көрсөтүлөт. Карама-каршылыкты түшүнүүгө болгон түрткү репликалар менен жүзөгө ашат:

Бул жөнүндө башында эмнени ойладуң? – What did you think at the beginning of the task?

Чындыгында бул эмне жөнүндө экен? – What is this about in fact?

4-ыкма. Көйгөйлүү жагдай мурдагыга окшош эмес практикалык тапшырмалар аркылуу түзүлөт. Бардыгы үчүн жалпы тоскоолдукут көрсөтүп, доскада бир окуучу иштей алганы менен тапшырма фронталдык түрдө берилет. Карама-каршылыкты түшүнүүгө болгон түрткү репликалар менен жүзөгө ашат:

Силер тапшырманы аткара алдыңарбы? – Could you complete the task?

Кыйынчылык эмнеде? – What is the difficulty?

Бул тапшырма эмнеси менен алдыңқыга окишои эмес? – What this task is not similar to the previous one?

5- ықма. Көйгөйлүү жагдай эки кадамда жаралат. Биринчи кадам фронталдык түрдө же доскада турган бир окуучуга практикалык тапшырма берилет, алдыңқыга окишои. Тапшырманы аткарып жатышып, окуучулар өздөрүндөгү эски билимди колдонушат да катага жол беришет. Экинчи кадамда мугалим тапшырманын туура аткарылбагандыгын далилдейт. Карама-каршылыкты түшүнүүгө болгон түрткүрүлгүүрүүлүк репликалар менен коштолот:

Кандай тапшырма берилди? – What task was given?

Кайсы билимди силер пайдаландыңар? – What knowledge did you apply?

Тапшырманы туура аткара алдыңарбы? – Did you manage to complete the task correctly?

Эмне учун ушундай абал жаралды? – Why did it happen in this way?

Тыянак. Жогоруда сөз кылган ықмалар негизинен жагдай түзүү жолдору болуп саналат. Мынданың ықмаларды ар бир жаңы өтүлө турган материалдарга: лексикалык (family, country, traveling, Kyrgyzstan, Great Britain, the USA, famous people etc), грамматикалык (tenses) түзүлө тургандыгы максатка ылайык болот. Негизинен, чыныгы жашоого, турмушка байланышкан кептик жагдай сабактын эффективдүүлүгүн жогорулаттууга жардам берет, окуучулардын кептик ишмердигин активдештириүү, англий тилинде сүйлөөгө кызыкчылыгын жогорулаттуу, эң башкысы, кептик жагдайды түзүү жана мугалимдин чыгармачылык ишмердиги – изденүүсү болуп эсептелет. Мугалимде жагдайды класстан класска, окуучулардын билим деңгээлине, алардын кызыкчылыгына карата өзгөртүү мүмкүнчүлүгү бар, ушуга жараша алардын коммуникативдик компетенциясын калыптандыра алат.

Адабияттар:

1. Колшанский, Г. В. Лингвокоммуникативные аспекты речевого общения / [Текст] // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 1. – С. 10–14.
2. Мельникова, Е.Л. Проблемно-диалогическое обучение как средство реализации ФГОС: учебное пособие / [Текст] // – М.: АПКИППРО, 2013. – С.138.
3. Мельникова, Е.Л. Проблемно-диалогическое обучение: понятие, технология, методика. [Текст] // Монография / Е.Л. Мельникова. – М.: Баласс, 2015. – С.272.
4. Рогова Г.В. Роль учебной ситуации при обучении иностранному языку. / Текст] // Иностранные языки в школе. – 1984. №3.

УДК (008(575.2)

АЗЫРКЫ ИСКУССТВОДОГУ БААЛУУЛУК – КӨРКӨМДҮК БАГЫТТАР

Курбанбаев К.А., окутуучу

Osh мамлекеттик университети

PROBLEMS OF NATIONAL SECURITY IN CENTRAL ASIA

Kurbanbaev K.A., lecturer

Osh State University

Аннотация: Бул макалада азыркы социомаданий кырдаалдардагы искусствонун жаңы түрлөрүнүн коомго тийгизген таасирлери анализделет.

Abstract: This article analyzes the problem of national security in Central Asia.

Түйүндүү сөздөр: Искусство, модернизм, модернисттик искусство, философиялык дискурс, эстетикалык эксперимент, идеология.

Key words: security, public safety, national, state, spiritual and moral crisis, and criminology.

ХХ кылымдын башында батыш искусствосунун, дээрлик, бардык стилдери жана багыттары сырткы дүйнөгө, объективдүү реалдуулукка багытталып, сүрөтчүлөр

өздөрүнүн чыгармаларын өңү суук, жагымсыз кылып көрсөтө баштаган. Сүрөтчүлөр өздөрүнүн көркөм чыгармаларында реалдуулук менен искуствонун ортосундагы чек араларды бузуп, классикалык искустводон алыстаган ойлорун кецири жарыялоо жолун тандап алышкан. Имперсионизмден кийин модернизм уникалдуу реалдуулукту, индивидуалдуулукту өзгөчө кылып жаратууну көздөгөн. Бул доордо модернисттер пайда болгон психоаналитикалык нарративдерге жооп берүү менен алар көрүүчүлөргө өздөрүнүн ички дүйнөсүн гана көрсөтүшпөстөн, өздөрү жасаган долбоорлорду практикалык түрдө жасоо аркылуу көрүүчүлөрдү өздөрүнө жакыннатууну өздөрүнүн негизги максаты деп эсептешкен. Модернисттер үчүн көркөм чыгармаларды жаратууда эстетикалык жагына анча көңүл бурушкан эмес, аларга презентация жасоо мезгилиндеги кандайдыр бир минуталардын уникалдуу учурларына гана терең маани беришкен. Бардык чыгармачылык аракеттердин жана изденүүлөрдүн негизги максаты көрүүчүлөрдүн кабыл алуусун активдештирип, адамдардын аң-сезиминде кандайдыр бир толкундоолорду пайда кылуу болуп саналат. Орус философу А.Венковдун пикири боюнча «модернисттик искуство – бул чындыкка окшобогон, жалган салыштыруулардан, парадоксалдык жыйынтыктардан жана салттуу эмес ыкмалардан пайда болгон». Көптөгөн модернисттер радикалдуу социалдык-саясий ыкмаларды кабыл албастан, кризиске кабылган дүйнөнү руханий түрдө өздөштүрүү керек деп белгилешкен (тагыраак айтканда – революция).

Көптөгөн убактарга чейин модернисттик агым боюнча түрдүү ойлор айтылып келген, мисалы, модернисттер эч нерсени жаратпайт, реалдуулукту да жаратпайт, типтүү мүнөздөрдү да жарата албайт, башкacha айтканда өздөрүнүн чыгармаларын социалдык милдеттерди аткарууга багыттабайт. Модернисттердин негизги идеялых-эстетикалык максаты болуп сүрөтчүнүн эркин чыгармачылыгын иш жүзүнө ашыруу болуп саналат.

Биздин көз караш боюнча, модернисттик идеологиянын келип чыгуу өзгөчөлүктөрү болуп, сүрөтчүлөр толугу менен чыгармачылык эркиндикке чыгууга аракет жасоосунан пайда болгон, себеби алар ички дүйнөсүн сырткы дүйнө менен айкалыштыруу аркылуу өздөрүнүн идеяларын ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүнө жетишүүсү негизги максаттардын бири катары эсептелген.

Жаңы багыт өзүн заманбап катары элестетип, күнүмдүк жашоого жана айлана чөйрөгө этият мамиле жасоого жөндөмдүүлүгүн көрсөткөн. Модернизм өзүнө ишенбөөчүлүкү, коомго жакын эместигин жана жаңы конструкциялык аракеттерди айкалыштырган (акыркы мезгилде архитектуралык модерн пайда болгон).

Азыркы социомаданий кырдаалда искустводогу өзгөчө чыгармалар жокко эс, мындай шартта чөйрөлүк коммуникация басымдуулук кылып, белгилүү артефактыларды камсыз кылышат, башкacha айтканда, бүгүнкү күндөгү көркөм чыгармалар искуство тарыхынын аффект мейкиндигинде жашайт. Учурдагы социомаданий реалдуулукта массалык маалымат каражаттары түрдүү коммуникациялык ыкмаларга бай. Ага ылайыктуу жаңы доордун сүрөтчүлөрү массалык-маалымат каражаттарынын бүткүл дүйнөлүк инсталляциялык практикасынан көз каранды.

Модернизмдеги негизги өзгөчөлүк катары жаңы маанилик мейкиндиктердин ачылыштары эмес, маанилик өзгөчөлүктөр эсептелет. Андыктан, модерн искуствосунда эски императивдерди жок кылууга багытталган, катаал коркунучту пайда кылган образдар жана ыкмалар кецири пайдаланылат. Л.Шестовдун пикири боюнча “күмөн саноо ар кандай көркөм чыгарманын негизин түзөт” [7,88-б.].

Модернизмдин артынан постмодернизм жаңы маанилик жана мазмундук идеяларды чагылдырууга басым жасаган. Постмодернизмдин пайда болушу менен искуствонун жана маанинин ортосундагы бир тараптуулук четке кагылган. Эгерде, модернисттер жана анын тарапкерлери салттуулук жөнүндөгү идеяларды биринчи орунга койсо, ал эми постмодернисттер ар кандай салттуулуктун өз ара байланыштары жөнүндөгү мамилени изилдеген. Бул жагдайлар постмодерндин аң-сезимге ылайык келет. Ар кандай четке кагуу, акыйкатка монотондук түрдө ээ болусу мыйзамсыз кубулуш катары бааланат. Искуствонун азыркы учурдагы өзгөчөлүктөрүнүн бири катары живопись полотносунун

түрүнүн жок болуп кетүү коркунучу эсептелет. Анын ордун заманбап фотографиялар ээлеп калды. Мындай фотографиялар түрдүү формаларга, ыкмаларга ээ болуп, анын мазмунуна карата эч кандай чектөө жана тыюу салуулар жок. Түрдүү кырдаалдагы сюжеттерге адамдын денеси, архитектура, адамдардын тобу, диний иконография, биография, роман, фото, документациялар ж.б. кирет. Живопись визуалдык концентрацияны түшүнүү учун белгилүү убакытты талап кылса, фотографиянын көлөмү аз мазмундуу сенсациялык мунөзгө ээ.

Постмодернисттик искусство өзүнүн формалдуу изденүүлөрүндө ар түрдүү мунөздү алыш жүрөт. XIX-XX кылымдарда дүйнөнүн бардык мамлекеттеринде принципиалдуу түрдө башка көз караштардын калыптануусу менен жаңы көркөм ағымдар пайда боло баштаган: тууроо жана мимезис искусствосунун ордуна продуктивдүү жана жаңы реалдуулуктагы чыгармалар сыйктуу искусствонун концепциялары пайда болду.

Тездик менен алмашкан тарыхый-маданий жагдайлар чоң өзгөрүүгө душар болуп, XX кылымдын көркөм искусство чөйрөсүндө революциялык өзгөрүүлөр жана аны менен бирге бир нече аспектилер пайда болду: реалдуулукту чагылдыруу, элестетүү, искусство менен илимдин өз ара аракеттери, жаратуучу катары сүрөтчүнүн ролу жана социомаданий, саясий, экономикалык процесстер. В.В. Бычковдун көркөм маданиятка арналган өзүнүн фундаменталдык эмгегинде мындай деп жазган: «XX кылым – маданияттын тарыхында белгилүү жана трагедиялык кылым болду. Маданияттын ақыркы доору XX кылым болот, дем берүүчү искусствонун ақыркы кылымы, руханийсиз артефактардын бириңчи кылымы, атомдук-компьютердик техногендик цивилизациянын жемиштүүлүгү, адам материя менен буюмdu өзүнүн жанынан да артык көрүүсү, денени руханий, нравалык, эстетикалык жактардан бөлүп кароо» [2,19-б.]. XX кылымда көркөм чыгармачылыктын тарыхында искусство стилдери улуттук ченемдерди кесип өтүп, модерндин ағымдарын пайда кылып, алар жашоонун образы катары жарыяланган, ал эми постмодерн, трансавангард кээ бир социалдык топтор учун дүйнө болгон көз караштардын түзүлүшү катары искусствонун багыттарынан келип чыккан. В.Кандинский 1913-жылы өзүнүн «Искусстводугу руханийлик жөнүндө» деген философиялык – эстетикалык доктринасында «искусствонун ар бир чыгармаларынын өз убагынын тарапкерлери бар, ал дайыма биздин сезимдербиздин негизи боло алат, ар бир маданий доор кайрадан кайталанбай турган өзүнүн искусствосун жаратат» деп жазып кеткен [3,28-б.].

Модернисттер реалдуулуктагы өтө экспрессивдүү көз ирмемдик актуалдуу көз караштарды жана табияттын жана адам болмушу боюнча эң керектүү болгон темаларды чагылдырууга аракет жасашат. Д. Ошанский модерн искусствосунун мазмундарына багыттап мындай жыйынтык чыгарган: «алар айрыкча искусствону жаратууда жана дүйнөнүн келечегин моделдештириүүдө өткөндү, азыркыны, келечекти баарын бириктирип жалпылаштырган» [4]. Модернизмдин негизги мүнөздөмөсү чыгармачыл ишмердүүлүктүн багыттарын жана анын көптөгөн түрлөрүн байланыштырып, бардык көлөмдүү көз караштарды камтуу менен жаңы реалдуулукту жаратуу болуп саналат. XX кылымдын башындагы кубизм, абстракционизм көркөм искусствонун белгилери жана багыттары катары караган. Кубизм феноменин XX кылымдагы көркөм искусствонун мейкиндик – убакыттык параметрлеринин контекстинде кароого болот. К.Малевич кубизм боюнча таң калыштуу пикирди айткан: «табияттын элементтерине өлтүк сыйктуу тескери таасир этип, кубизм эски живописттик жыйынтыктарын асманга сапырып, өзүнүн жаңы системасын түзөт» [5,17-б.]

Абстракттуу экспрессионисттер салттуу болгон рационалисттик образдарды четке каккан. Алардын чыгармаларында тарыхый кызыкчылыктар менен маданий символдор кээде гана колдонулат. Ошону менен биргө, сүрөтчүлөр субъективдүү кабыл алууларга, чөйрөнүн өзүндөгү формалдуу абстрактуу маңыздарга, түс, форма, сыйык сыйктуу визуалдуу элементтерге, эки өлчөмдүү холстун бетине таянышкан. Бул жерде визуалдуу эффекттерге терең басым жасоо менен массалык маданиятты багындырып алган

тенденция чагылдырылган. Андан сырткары, абстракционисттер активдүү түрдө түрдүү маданияттын жетишкендиктерине токтолушкан, себеби, адамдын аң-сезиминин формасы менен өз ара байланышкан диапазонду көнөйтүү үчүн ар түрдүү маданияттарда XX кылымдагы цивилизацияны мүнөздөгөн глобалдык диалогдун келечегин чагылдырышкан.

Экспрессионизмдин өкүлдөрү дүйнөнү түрдүү контрасттардын жана боектордун кагылышуу үч бурчтугунун негизинде көрө билишкен, алар табигый реалдуулукту сыйнап талкаланган, реалдуулукка туура келбegen дисгармония менен байланыштырышкан. В. Кандинскийдин пикири боюнча живопись - бул адамды өзүнүн ички дүйнөсүн көрө билүүгө жардам берип, ал сырттан ички жакка кирүүгө, материалдуулуктан идеалдуулукка өтүүгө шарт түзүп берет. Ал сүрөтчүнүн негизги өзгөчөлүгү катары боектун жардамы менен улуу космосту жана келечектеги жогорку рухту, өзүнүн ички дүйнөсүндө жалпылаштырууга жөндөмдүү деп айткан. В.Кандинский бул идеяларды ишке ашыруу үчүн белгисиз дүйнөнүн абстрактуу образын түзүп, мындай деп белгилеген: «живопись ар кандай дүйнөнүн карс – курс этүүчү тирешүүсү, ал тирешүүнүн негизинде чыгарма деп аталган жаңы дүйнө түзүлөт» [6,31-б.].

К.Малевич абстракционизмдин белгилүү өкүлдөрүнүн бири катары эсептелген. Ал В.Кандинский сыйктуу сүрөтчү кардиналдуу түрдө жаңы дүйнөнү жаратуу үчүн живописттин тилдерин таптакыр өзгөрткөн деп билдириген. К.Малевич идеялык түрдө жарыяланган көркөм тилди аныктап берген: «живописттин динамизми эч кандай форманы билдирибеген, живописттен чыккан башаламандык, б.а. акыл эстин үстүнөн ар кандай максаттардагы формалардын үстөмдүүлүк кылышы. Жалпылап айтканда, футуризм живописттин динамизмине академиялык формалар аркылуу жете алат». Философ М.Н.Афасижев XX кылымдын башындағы авангардистердин руханий, идеялык темадагы чыгармаларын изилдөөдө «Малевичтин көптөгөн эмгектеринен футуристердин символикалык көрүнүштөгү космикалык аракеттенүүлөрүн көрүүгө болот» [1,66-б.] деп белгилеген. О.Тарабенко жана В.Мироновдун пикирлери боюнча, «Космикалык убакыт жана мейкиндик – супрематизмдин негизги жетишкендиктери болот. К.Малевич дүйнөнүн талкаланып жок болуусунун трагедиялык күнүнүн космикалык структурасын түзгөн. Ал живописттин каражаттарынын жардамы менен адам өзүнүн рухун бийиктике көтөрүлүүгө аракет жасаган космостук мейкиндикти жараткан» [8,66-б.].

П.Мондриандын «Жаңы калыптануу» деген эмгегинде (1926) искустводогу «денатурализация» принципин түзгөн, анда ал «чыныгы реалдуулукка» жетүү үчүн живопистеги бардык элементтерден биротоло алыстоо керек» деген ойдо болгон. Ошондуктан, П.Мондриандын теориясын утопиялык жана футурологиялык деп эсептөөгө болот. Ал өзүнүн үч бурчук композициясын келечектеги жашоонун модели катары сунуштаган. XX кылымдагы эң чоң көлөмдөгү өндүрүштүк курулуштардын эстетикасы абстракционизм жанрындағы азыркы искуствону жана айлана чөйрөнүн предметтеринин ортосундагы салттуу болгон тоскоолдукту четке кагып, искуство жашоого терең кирип барган.

Белгилеп кетүүчү нерсе, абстракционизмди, кубизмди, сюрреализмди жана авангард живописинин башка багыттарын аныктоо XX кылымдын башында башталган. Живопись социалдык теорияларын, футурологиялык идеяларды синтездөө илимдин жана техниканын жардамы менен өнүккөн, ақыркы мезгилдерде модернисттердин чыгармаларында техникалык түзүлүштөр аз санда колдонгондугун көрсөткөн. Авантгаддын өнүгүшү параллелдүү түрдө фотографияда, кинометографияда дүркүрөп өскөн. Живопись жаңы символикалык жана пластикалык структураларды изилдөө үчүн атايын эксперименттердин талаасына айланган.

Абстракционизм багыттындағы көркөм чыгармаларды жаратуу өзгөчөлүктөрүнүн мотивациясын башка өзгөчөлүктөрүн аныктоо зарыл – алар коомдогу руханий кризистин шартында, курч социалдык кыйынчылыктын негизинде пайда болуп, абстрактуу чыгармаларды жаратуу реалдуулукка карата болгон башкача мамилелерден келип чыккан.

Мисалы, авангарддык агым дадаизм биринчи дүйнөлүк согуш убагында европада пайда болгон. Согуштун жана чыр – чатактардын негизинде иерархиялык кулатуулар, социалдык жана логикалык, идеологиялык жана көркөмдүлүк багыттарда системасыздыктарды пайда кылды.

Демек, азыркы искусство өзгөрүп жаткан реалдуулуктун алдыңкы катардагы технологиянын, ошондой эле, урбанизациянын инсандын жашоо образынын стилинин массалык мүнөзгө айланышынын базасында социалдык прогресстин тездөө шартында көркөм программа катары өз кызматын аткарат. Ошол эле учурда, искусство социалдык конструкт катары каралып, мезгилден, мейкиндиктен көз каранды болгон, өзгөрүп турган маанилүү процесс катары аныкталат. Азыркы көркөм чыгармалар плюрализм шартында адамдын чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрүн ачууга багытталып көрүүчүнүн интеллектуалдык аң-сезимине орчуунду таасирин тийгизет. Глобалдык өз-ара байланыш илимий технологиялык жетишкендиктер баштапкы учурларда көркөм чыгармалар аркылуу апробацияланып, андан кийин коомдук чөйрөдө активдүү түрдө жүзөгө ашырыла баштait. Коммуникация карым-катьш искусствонун формаларына айланып, башка социалдык мамилелерди, жаңы социалдуулукту моделдештиреет, калыптандырат. Көптөгөн изилдөөчүлөр азыркы көркөм өнөрдү постмодернлик философиялык дискурсту күчтүүгө жөндөмдүү болгон дарамет күчөп жаткандыгын белгилешет. Азыркы искусстводо эксперименталдык, новатордук мүнөздөгү салттуу эмес формалардын чагылдырылышы коомдо тескери көз караштардын көбөйүшүнө алып келди.

Адабияттар:

1. Афасижев М.Н. Изобразительное искусство и наука. СПб.: ГИИ, Алетейя, -2002. - С.66.
2. Бычков В.В. Художественный апокалипсис культуры. Строматы XX века. Книга 1/ В.В.Бычков. – М.: Культурная революция, - 2008. – С.816. С.19.
3. Кандинский В.В. О духовном в искусстве. М.: Архимед, 1992. С.28.
4. См подробнее: Ольшанский Д.А. Основы идеологии модернизма // [Электронный ресурс]:// <http://anthropology.ru/ru/texts/olshansky/modern.html> (Дата обращения: 20.10.2013)
5. Малевич К. О новых системах в искусстве //Собрание сочинений в 5 т. Т.1. Статьи, манифесты, теоретические сочинения и другие работы. - - 1929/ К.Малевич. – М.:Гиляя, -1995.-С.395.С.17
6. Малевич К. От кубизма к супрематизму. Указ. Соч. - С.31.
7. Шестов Л. Апофеоз беспочвенности. – Л.: Изд-во. Лен.университета, - 1991. С.88.
8. Цит. По 6 Там же. - С.66.

УДК (008(575.2)

МАССАЛЫК ИСКУССТВОНЫН КООМДУК ЖАШООДОГУ ОРДУ

*Kurbanabaev K.A., окутуучу
Ош мамлекеттик университети*

THE PLACE OF MASS ART IN PUBLIC LIFE

*Kurbanbaev K.A., lecturer
Osh State University*

Аннотация: Бул макалада массалык искусствонун коомдук жашоодогу ордуна талдоо жүргүзүлөт.

Abstract: This article the role of mass art in social life.

Түйүндүү сөздөр: Искусство, эстетика, элдик улуттук искусство, массалык искусство, элиталык искусство, эмоция.

Key words: art, aesthetics, an elite national folk art, media arts, art, emotion.

Көркөм ишмердүүлүккө болгон туруктуу кызыгуу чыгармачылык үчүн чоң шарттарды түзөт. Искусство адамга чыгармачыл ишмердүүлүктөрдөгү керектөөлөрүн ишке ашырууга жардам берет. Ар бир адам искусствоны кабыл алуу аркылуу өзүнүн ички руханий дүйнөсүн байытыши мүмкүн. Искусствого болгон максаттуу кызыкчылыктар эстетикалык муктаждыкты пайда кылат, б.а., көркөм баалуулуктар менен тыгыз мамиледе болот: музейлерге, концерттик залдарга баруу жана буюмдардын коллекцияларын чогултуу аркылуу өз алдынча көркөм чыгармачылыктарга катышуу ж.б.у.с. Белгилүү болгондой, искусствоунун көптөгөн атактуу ишмерлери өздөрүнүн чыгармачыл жолдорун көркөм ишмердүүлүк менен башташкан.

Элдик улуттук искусство, бул-инсандын улуттук чөйрөгө социалдашуусуна шарт түзгөн көркөм чыгармачылык. Көркөм өнөрдүн формасы туруктуулугу, өтүүчүлүгү менен мүнөздөлөт. Бул искусство сүрөтчүнүн колу менен жасалган чыныгы эмгек болуп саналат. Элдик-улуттук искусство, бул-элдин рухун, түпкү тамырын чагылдыруу болуп саналат, ансыз адам толук кандуу инсан боло албайт. Ошондуктан, «элдик улуттук искусствоун» белгилүү мааниде адамзаттын маданиятынын фундаменталдык структурасы катары кароого болот. Өзүнүн этносун, баштапкы тамырын андап сезүү аркылуу инсандын калыптанышы ишке ашат. Бул тепкичте адам искусствоунун негиздерин жалпы мүнөздө таанып билет. Элдик улуттук көркөм өнөрдө искусствоунун жалпы түрлөрү, жанрлары стилдерге бөлүнгөн. Бул искусствоого саймачылык, зергерчилик, улуттук кийимдерди тигүү, килем токуу сыйктуу ж.б. түрлөрү кирет.

Бүгүнкү татаал социомаданий шартта илимий – техникалык прогресс күчөгөн учурда элдик-улуттук өнөр калктын руханийлигин, анын жүзүн, маңызын чагылдырууга жөндөмдүү. Азыркы ааламдашуу шартында искусствоунун аталган түрүн элдик кол өнөрчүлүктүү аркылуу жайылтууга болот.

Массалык искусство, бул - убактылуу баалуулуктардын чыгармалары. Коомдун мүчөлөрүнүн, дээрлик, баарына жеткиликтүү, түшүнүктүү искусство. «Массалык искусствоунун» феномени биринчи кезекте массалык маалымат каражаттарынын өнүгүшү менен байланышкан. Постмодерн искусствоосу коомдун терең катмарына тез жайылып, классикалык искусствоунун мыйзамдарынын талкаланышына алып келди. Жан Луи Лиотар төмөндөгүдөй деген ойду айткан: «Постмодерн мезгилиндеги сүрөтчү, жазуучу жана философун абалында болгон: жазма жана сүрөт чыгармалары эрежелери жок тартылган жана жазылган. Бул эрежелерде искусствоунун эрежелери жок, анда сезимдердин гана эрежелери бар» [7, 168-б.]. Гадамер постмодерн искусствоосун анализдөөдө төмөндөгүдөй деп белгилеген: «Кубистикалык же предметсиз сүрөт чыгармаларын бир жактуу кароого болбойт, аны ар бир адам өз алдынча синтездөөгө мүмкүнчүлүгү бар» [4, 272-б.].

XIX жана XX кылымдарда искусство менен идеологиянын өз ара катышы жөнүндөгү проблема биринчи орунга чыккан. Тагыраак айтканда, идеологиялык диктатта массалык маданият өнүгө баштаган, бул жерде эстетикалык көрсөткүчтөр бир топ төмөн денгээлге түшүп кеткендиги белгилүү. Акыркы бийлик, идеологиялык системалар өзүнө саясий, моралдык баалуулуктарды тандоо аркылуу, аны белгилүү коомго орнотуп, искусствоу саясатташтырып алсыз кылууга аракет жасашкан. Чындыгында, бул жерде көркөм чыгармалар саясий системадагы идеялар менен сугарылып, көркөм ой жүгүртүүлөр утилитардык көркөм сезимге айлана баштаган.

Азыр «массалык искусствоунун» инсанга тескери таасирин тийгизип жаткандыгы тууралуу көптөгөн ойлор айтылып келген. Көркөм чыгармалар элдин арасына кенири жайылганда гана «массалык» мүнөзгө ээ болушу мүмкүн. Жаңы геосаясий мейкиндиктеги социумдун «жетишкендиктердин бири катары салттуу байланыштарын жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын жоголушун кароого болот. Массалык коомдо адам өзүн коомдон белүнүп калган абалда сезүүдө, анын келечекке карата ишенимдери жок. Алар лозунгдар жана массалык маалымат каражаттарында чагылдырылган

идеологиялык штамптар менен алмаштырылып жатат. Мындай шартта инсандарды коммерциялык кызыкчылыктар гана бириктирип келүүдө.

Азыркы индустрналдык коом адамды бекерчиликтен сактоо үчүн түрдүү жолдор сунушталууда, бирок анын натыйжасы жок болгондуктан индивид өзү башка жолдорду издеөдө (ичимдик ичүү, наркотика ж.б.). «Компенсацияланбаган зеригүүнүн кооптуу натыйжалары катары зордук – зомбулук, пассивдүү формадагы деструктивдүүлүк эсептелет (адамдар теле берүүлөрдөн катастрофаларды, кылмыштуулукту жана мыкаачылык көрүнүштөгү окуяларды көрүүгө умтуулуп жаткандыгы адатка айланды; бул маалыматтар кызыгууну пайда кылып кыска мөөнөткө бекерчиликten кутултууга жөндөмдүү). Ошол мезгилде жаңы стандарттык кырдаалдарга карата реалдуу муктаждыктар пайда болушу мүмкүн. Бул жагдай аны «экстрем» атальштагы көрүнүштөргө түртөт (спорттун коркунучтуу түрлөрүн жасоосу, экзотикалык саякатка чыгуусу, теле көрсөтүүлөрдөгү терс көрүнүштөр көрүүгө ж.б.). Натыйжада адам адреналиндик канаттануу алыш, өздүк сактоо инстинктин жакындарынын кайгырууларын унутат.

«Массалык искусство» манипулятивдүү мүнөздү алыш жүрөт жана ал адамдын чыныгы жашоосунан алаксытуучу коркунучтуу курал катары кызмат кылат. Мындай жарыялар адамдардын социалдык активдүүлүгүн жокко чыгарат. «Массалык искусствого» -терс жактары искусствуону жоголушу жөнүндөгү идеялардыда пайда кылат, ошондой эле, бул жерде бир гана искусство жок болбайт, мында коомдун онтологиялык түзүлүштөгү системалары жок болот, андан сырткары коомду башкарып турган искусствоонун белгилүү системалары өзгөрүүгө дуушар болот. Ошондуктан, массалык искусство - бул искусствоонун жок болушу эмес, аны абсалюттуу түрдө деградация кылуу да эмес, ал искусствоонун жаңы формаларынын пайда болушунун мыйзамченемдүү тарыхый өнүгүү этабы болуп саналат.

Чындыгында «массалык искусство» искусствовоо караганда жогорку деңгээлде адамды дегуманизациялоо жана адамдын моралдык сапаттарын бузуп жок кылуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Биз искусствоону инсанды гумандуу болууга чакырат деп эсептеген болсок, анын тескери процесстеринин бар экендигин эстен чыгарбашыбыз зарыл. Искусство руханий жашоону камсыз кылат деп түшүнсөк дагы, ар бир кубулуштун тескери жагы бар экендигин мойнубузга алабыз. Башкача айтканда, радиоактивдүү заттар адамдарга жылуулук тартуулаши мүмкүн, бирок, анын микроөлчөмүн бир аз көбөйткөн болсок эле рак оруулары көбөйүшүнө алыш келет о.э. атом бомбасынын энергиясы бир да тириүү жандыкты бул дүйнөдө калтыrbай, баарын талкалап жок кылуучу күчүнө ээ.

Искусство инсанды калыптандырууга багытталган. Х.Ортега – и Гассет белгилегендей, сүрөтчү реалдуулукка каршы туруп аны бурмалоого аракет жасаса анда адамдык аспектини четке какса, анда искусствоонун дегуманизациясы жөнүндө сөз кылууга болот. Мындай искусство сезимдерди образдарды, символдорду камтып, руханийлиktи начарлатат [1, 241-б.]

«Массалык искусство» адамзаттык индивидуалдуулукту басынтуучу мүмкүнчүлүктөргө ээ. Адам музыкалык рок – группалык концерттерде таптакыр өзүн жоготот, ал массалык адамдардын арасында бирдиктүү гипностикага кабылып, түрдүү жарык берүүчү чырактардын ритмдеринде аралашып кетет. «Массалык искусство» даяр стандартагы жүрүм- турум стереотиптерин сунуштайт. Ал кээде адамдын кыжырын кайнатышы мүмкүн, ал эми искусствоонун эң жакшы жактарын сүрөт галелериясынан көрүүгө болот, мисалы, Леонардо да Винчинин “Мона Лиза Джаконда” портрети адамда таптакыр башка сезимди пайда кылат, ал эми шампандын бөтөлкөсүн же колго коюлуучу кремдерди көргөндө – булар таптакыр башка сезимдерди жаратат. Чындыгында, мындай искусство дайыма эле көрүүчүнүн примитивдүү маселелерин канаттандырыши мүмкүн. Жасалма нерселер адамдын руханий жактарына тескери таасир бериши мүмкүн. Өзгөчө жаш балдардын жана өспүрүмдөрдүн психикасына чоң таасир этет. 40-50-жылдары жаштар “Тарзан” деген кино тасмадагы каармандын кыймыл аракеттерин тууроого аракет

жасашкан, ал эми 60-70-жылдары “Фонтамастагы” каармандарды, 90-жылдары “Кара кийимчен адамдар” деген кино тасма ошол мезгилдеги жаштардын стилдерине зор таасир берген. Бирок, ар бир нерсе алмашып, жаңыланып анын ордуна жаңы кумирлер пайда болуп турат. Ушундай “Массалык искусство” баарына түшүнүктүү болгондугунун негизинде саясий жана идеологиялык, түрдүү дүйнөгө болгон көз караштарды моюн сундуруу жөндөмдүүлүгүнө ээ.

Искусствого дегуманизациялык таасир этүү маселеси өтө татаал, искусствуу кабыл алууда субъективдүү учурлар болот жана искусствого таасир берүүчү көптөгөн факторлор бар: инсандын моралдык жана идеологиялык багыттары, интеллектиси, мүнөзү, көнүлү, мотивдери, психологиялык ишеними. Тагыраак айтканда, теле көрүүдөн зордук зомбулукту чагылдырылганда мисалы “согуш” тасмасын көргөндө кээ бир адамдын кыжыры кайнайт, ал эми кээ бири суктанат. Искусство биринчи кезекте моралдык аң сезимди калыптаандыруу аркылуу гумандуулукка чакырат, кээде дегумандаштырат. Алардын баары инсандын тарбиясына, баалуулук багыттарына көз каранды болот.

“Массалык искусство” маалыматтык системанын, теле көрсөтүүнүн, радионун өнүгүшү менен ал ар бир үйгө кирип келген. “Массалык искусство” (искусствуунун үчүнчү деңгээли) ар кандай терс көрүнүштөрдү чагылдырса дагы таанып билүүчүлүк, тарбиялық, агартуучулук багыттарды алыш жүрөт. “Массалык искусство” төртүнчү деңгээлге чыгуу жөндөмдүүлүккө ээ – ал “элиталык искусство” болуп эсептелет б.а. убактылуу баалуулуктардан түбөлүктүү жалпы адамзаттык баалуулуктар пайда болот. Мисалы “Битлз” жалпы коомго өзүнүн изин калтырып кетти: музыка, кийим, чачтын жасалгасы сыйктуу көрүнүштөрү менен. “Битлз” доору “массалык искусстводон” “элиталык искусствового” көтөрүлгөн. “Элиталык искусство” деген эмне? “Элиталык искусство” деген бул адамдардын анча чоң эмес тобун «Элиталык искусство» бул өзгөчө көркөм шыктуулукка ээ болгон анча чоң эмес адамдар тобуна багытталган искусство, аларды элита деп коомдун бир бөлүгүн эсептешкен, б.а. «элиталык искусство» тандалгандардын (элитанын) искусствосу катары эсептелген [2, 411-б.]. Бул идеяларды А. Шопенгауэрдин ойлорунан байкоого болот, ал адамдарды эки типке бөлүп караган: көркөм касиеттерге ээ болгон «пайдалуу адамдар» жана «гений адамдар» деп бөлүп төмөндөгүдөй ойду айткан: «Гений адамдын эң жакшы чыгармасы көптөгөн акылсыз адамдар үчүн дайыма жабык кител боюнча кала берет»[3, 465-б.]. Мындай көз караштар XIX кылымдын аягында XX кылымдын башында пайда болгон авангардисттик – модернисттик агымдарда көнери таркала баштаган.

Коомдогу көптөгөн адамдардын «жаңы искусствого» болгон шыктарынын жоктугу реализмге жана «элиталык»нского каршы турган көз караштары келип чыккан. Тагыраак айтканда А.Матисстин биринчи көргөзмөө (1905 жылы) коюлган философиялық, символикалық эмгеги «fauves» (франц. «жапайы») – фовизм катары катуу талкууланып искусстводогу эң негизги авангардизм агымы деп белгиленген. Ал мезгилде көпчулук адамдар фовизмди түшүнгөн эмес, бирок, ошол убакта Матисстин чыгармаларын көркөм уstattын жогорку деңгээлине чыгарып, дүйнөдөгү миллиондорон адамдардын улуу байлыгына айландырышкан.

«Элиталык искусство» - бул «эн жакшы» түбөлүктүү идеалдардын искусствосу катары эсептелинип, дүйнөлүк маданиятты түптөгөн. Булар баа жеткис дүйнөлүк искусствуун баалуулуктары деп эсептелет, аларга П.Чайковскийдин музыкасы, К.Малеевичтин чыгармалары, Ф.Феллинин жана А.Тарковскийдин көркөм тасмалары, Л.Толстойдун, Ф.Достоевскийдин, Т.Драйзердин, Ч.Айтматовдун жазма чыгармалары кирет.

«Элиталык искусствуун» өзгөчөлүктөрү тууралуу Маркузенин пикири төмөндөгүдөй, «Жогорку искусство буюмдарды так өзүндөй чагылдыруу аркылуу дүйнөнү жок кылууга багытталган». Бирок, дүйнөдөгү реалдуулукка токтолсо да, же андан жүзүн буруп кетсе да, баары бир искусство адамдарга кызмат кылат. «Жогорку

искусствонун» күчү нерселердеги терс көрүнүштөрдү жашыrbай, алардын көркөм образдарын чагылдырууда турат.

Ошондуктан, биз жөнөкөйлөтүлгөн үзүндүлөргө каршы чыгабыз: «элиталык искусство» - бил «эн жакшы искусство», бирок, ал «адамдардын анча тоң эмес тобунун искусствосун» четке какпайт, б.а. бардык эле искусство адамдардын белгилүү тобуна жагат, кабыл алынат, жарапат жана ал «массалык искусство» деп аталган. «Элиталык искусствонун» өзгөчөлүгү коомдун идеялык – руханий бөлүгү аркылуу (интелегенция) коомго өзүнүн таасирин тийгизет жана ал «баарынын искусствосу болуп саналат». Чындыгында. «элиталык искусство» өзгөчө болгон дүйнөгө болгон көз карашты, эстетикалык татымды, өзгөчө болгон билимди, ойлонууну сунуштайт. Бирок, ушул «элиталык искусство» башка искусствонун деңгээлине караганда чыныгы идеалдарды калыптандыруучу, жогорку деңгээлдеги жалпы адамзаттык баалуулуктарды алыш жүрүү жөндөмдүүлүктөргө ээ болуу менен жашоонун негативдүү жактарын чыгармачылык күч аркылуу көрсөтө аллат. Бул жердеги негизги максат масса элиталык деңгээлге көтөрүлүшүүчүн, «элиталык искусство» массага түшүп кетпеши керек.

Искусство өзүнүн деңгээлине көз карандысыз адамдын психикасына, анын эмоционалдык дүйнөсүнө таасир этип инсанды гумандуулукка чакырат. Адамдын сезимдери ишмердүүлүктүн түрдүү жактарын жана мамилелерин мүнөздөгөн терең интимдүү билимдерди чагылдырат. «Эмоция (сезим) – бил турмуштук маанидеги кубулуштарга жана жагдайларга адилеттүү эмес тынчсызданууларды чагылдырат» [5, 80-б.]. Жалпы түрдүү образдагы сезимдер инсандын толук кандуу руханий жүзүн чагылдырып берет. Сезимдер ачык түрдө жана жабык түрдө (жест, мимика) болушу мүмкүн, б.а. эгерде биз адамдын жабык эмоциясын көрө албасак, анда адамды ошол учурда эмоцияга алдырган жок деп түшүнүү туура эмес.

Адамзаттык эмоциялар – коомдун – тарыхый өнүгүүсүнүн продуктысы болуп эсептелет жана ал адамзаттын биологиялык, инстинктивдүү формаларынын трансформацияланышына алыш келет. Адамдын өнүгүшү - инсандын сезимдик чөйрөсүндөгү адамзаттык, гуманизациялык - эмоционалдык жагдайлардын жүзөгө ашуусу болуп эсептелет. Адамдык эмоциялар – бил жагдайларга жараша белгилүү реакция жасоо гана эмес, бил индивидуалдык тынчсыздануудагы тажрыйбалары жана аларды интеллектуалдуу, идеалдуу жактан толтуруу болуп саналат. Бул процессте искусство негизги ролду ойнойт. Искусство абыл эсти сезим аркылуу толуктоого жардам берип ага таасир этүүгө аракет жасайт жана ага эстетикалык кооздукту, гумандуулукту тартуулайт [6, 173-б.].

Адабияттар:

1. Орtega-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства.// Самосознание европейской культуры XX века. –М.1991.С.241.
2. Эстетика (словарь). –М.1989. –С.411.
3. Шопенгауэр А. Избранные произведения-М.- 1992. - С.465
4. ГадамерГ. Актуальность прекрасного. М.:Искусство. 1991. С.272.
5. Маркузе Г. Одномерный человек. –М.,1994. - С.80.
6. Анохин П.К. Эмоции. // Психология эмоций. –М.,1984. - С.173.
7. Лиотар Ж. Ф. Состояние постмодерна. СПб: Алетейя, - 1998. - С.168

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ПРИСТЕНОЧНЫХ ФУНКЦИЙ В ПАКЕТЕ OPENFOAM

Курбаналиев Абдикерим Ырысбаевич, д.ф.-м.н., профессор
E-mail: kurbanaliev@rambler.ru,

Абдимуталипова Зейнурा Каныбековна, аспирант,
Полот кызы Гулмира Ошский государственный университет

КАТУУ ДУБАЛДАРГА ТИЕШЛҮҮ ФУНКЦИЯЛАРДЫН OPENFOAM ПАКЕТИНЕ КИЙРИЛИШИ

Курбаналиев Абдикерим Ырысбаевич, ф.-м.и.д., профессор
E-mail: kurbanaliev@rambler.ru,

Абдимуталипова Зейнурा Каныбековна, аспирант,
Полот кызы Гулмира Ош мамлекеттик университети

IMPLEMENTATION OF WALL FUNCTIONS IN OPENFOAM PACKAGE

Kurbanaliev Abdikerim Irisbaevich, d.ph.-m.s, docent

E-mail: kurbanaliev@rambler.ru

Abdimatalipova Zeinura Kanybekovna, aspirant
Polot kyzы Gulmira Osh State University, Osh, Kyrgyz Republic

Аннотация: В данной работе рассмотрены теоретические основы метода пристеночных функций, имплементированных в пакет OpenFOAM 4.0. При выводе пристеночных функций рассматривалось несжимаемое турбулентное течение с постоянной молекулярной вязкостью.

Аннотация: Бул жумушта OpenFOAM 4.0 пакетине кийрилген катуу дубалдарга тиешлүү болгон функцияларды алуунун теориялык негиздери каралган. Функцияларды чыгаруу учурунда молекулярдык илешимдүлүүгү туректүү болгон кысылбоочу турбуленттүү агым каралган.

Abstract: In this paper the theoretical foundations of the method of near wall functions implemented in the package OpenFOAM 4.0 is learned. During the deriving of the near wall functions, (it was considered) an incompressible turbulent flow with a constant molecular viscosity. Was researched.

Ключевые слова: пристеночные функции, турбулентные течения, вязкость, модели турбулентности, OpenFOAM.

Түйүндүү сөздөр: катуу дубалдар функциялары, турбуленттүү агымдар, илешимдүлүүлүк, турбуленттүүлүк моделдери, OpenFOAM.

Key words: near wall functions, turbulent flows, viscosity, turbulence models, OpenFOAM.

При исследовании различных практических задач аэрогидродинамики методами вычислительной гидродинамики часто используются те или иные модели турбулентности. Например, известная классическая $k - \varepsilon$ – модель турбулентности достаточно удовлетворительно описывает полностью развитые изотропные течения вдали от твердых границ течения. Однако, при численном интегрировании уравнений вблизи твердых стенок расчетной области возникают определенные трудности. Попытка учесть большие градиенты зависимых переменных вблизи стенок требует измельчания расчетной сетки в этой области течения, что в первую очередь приводить к значительным компьютерным затратам. Можно избежать чрезмерного измельчания расчетной сетки при помощи аппарата пристеночных функций [1, с. 276].

Пристеночные функции представляют собой аналитические решения упрощенных уравнений турбулентности, учитывающих характерные физические особенности течения вблизи стенки. Метод пристеночных функций для расчета пристеночных течений

впервые предложен в работе [2]. При этом, первый расчетный узел должен располагаться в логарифмической области пограничного слоя. Таким образом, этот метод позволяет снести граничные условия непосредственно со стенок на первый расчетный узел, расположенный в логарифмической области. Для течений со сложными границами, не всегда удается создать расчетную сетку так, чтобы первый от стенки узел располагался в логарифмической области.

В используемом пакете OpenFOAM 4.0 [3] стандартные пристеночные функции были видоизменены для того чтобы численные результаты не очень сильно зависели от места расположения первой от стенки ячейки. Теория метода пристеночных функций имплементированных в пакете OpenFOAM предложена в [4].

Кратко рассмотрим основные принципы метода пристеночных функций. Основными безразмерными параметрами в области пристеночного течения являются следующие безразмерные величины длины и скорости:

$$y^+ = \frac{y^* u_\tau}{\nu} \quad u^+ = \frac{u}{u_\tau}$$

где y — расстояние от стенки, τ_ω — напряжение сдвига на стенке, а $u_\tau = \sqrt{\frac{\tau_\omega}{\rho}}$ — скорость трения, ρ — плотность и ν — молекулярная кинематическая вязкость жидкости.

Пристеночную область можно разделить на следующие три слоя: вязкий подслой, буферная и логарифмическая зоны (рис. 1). Вверхняя граница логарифмической зоны зависит от числе Рейнольдса и увеличивается с ростом этого числа.

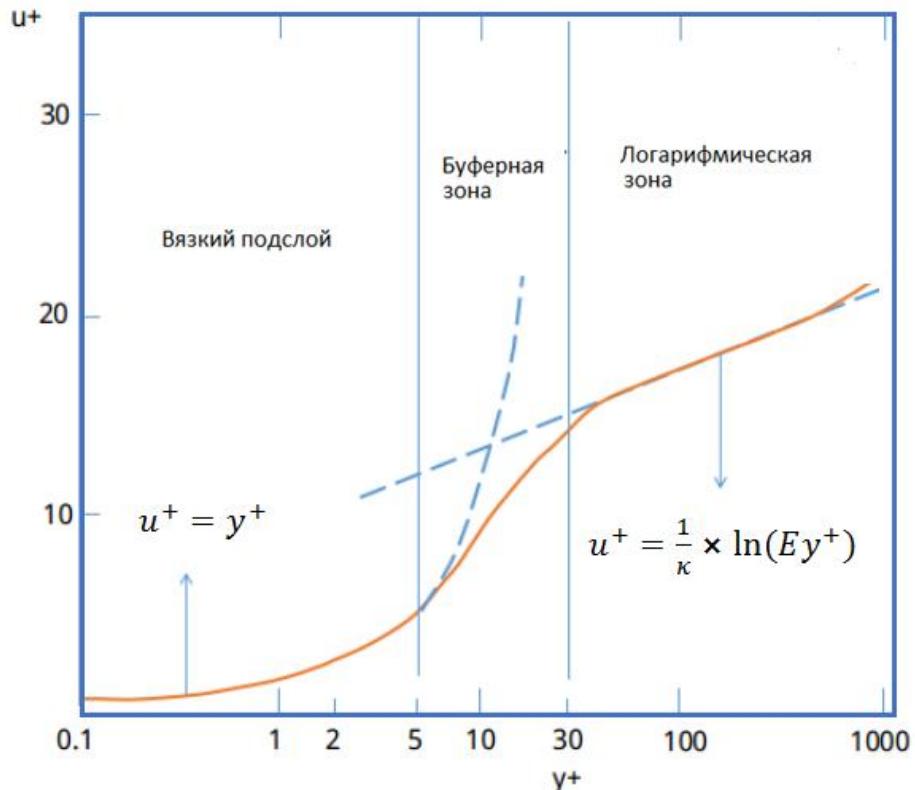

Рис. 1. Соотношение между безразмерным расстоянием и безразмерной скоростью.

В вязком подслое, когда $y^+ < 5$, течение практически является ламинарным, определяющим является вязкое трение и тензор вязких напряжений в жидкости равен напряжению сдвига на стенке. Поэтому профиль скорости является линейной функцией от расстояния:

$$u^+ = y^+ \quad (1)$$

В логарифмической области, когда $30 < y^+ < 200$, вязкие напряжение малы, течение определяется турбулентными напряжениями, а поперечный профиль скорости u^+ является логарифмической функцией от расстояния y^+ :

$$u^+ = \frac{1}{\kappa} \times \ln(Ey^+) \quad (2)$$

где $\kappa = 0,41$ – постоянная Кармана, а $E = 9,8$ для гладких стен.

В буферной зоне, когда $5 < y^+ < 30$ вязкие и турбулентные напряжения по величине одинаковы по величине. Поэтому в первоначальном варианте пристеночных функций первый расчётный узел не должен располагаться в этой области.

В пакете OpenFOAM данная зона делится на две подзоны. В первой подзоне используется выражение (1) а во второй выражение (2). Модифицированные пристеночные функции позволяют расположить первый от стенки расчетный узел в буферной зоне.

Далее рассмотрим основной метод получения пристеночных функций в пристеночной области в случае двух моделей турбулентности: $\vartheta^2 - f$ – модель и $k - \omega$ – модель. Для этого используем следующие безразмерные величины для турбулентного пристеночного течения:

$$u^+ = \frac{u}{u_\tau}; \kappa^+ = \frac{\kappa}{u_\tau^2}; \varepsilon^+ = \frac{\varepsilon v}{\varepsilon_v^4}; \nu^+ = \frac{1}{\varepsilon^+} \overline{\vartheta^2}^+ = \frac{\overline{\vartheta^2}}{u_\tau^2}; f^+ = \frac{fv}{u_\tau^2}; \omega^+ = \frac{v\omega}{u_\tau^2};$$

1. Уравнения $\vartheta^2 - f$ – модели турбулентности в вязком подслое модели упрощаются следующим образом [4]:

$$\begin{aligned} -\varepsilon^+ \frac{d^2 \kappa^+}{(dy^+)^2} &= 0; -\frac{C_\varepsilon^2}{6} (\varepsilon^+)^{1.5} + \frac{d^2 \varepsilon^+}{(dy^+)^2} = 0; -N \frac{\varepsilon^+ (\overline{\vartheta^2})^+}{k^+} + k^+ f^+ + \frac{d^2 (\overline{\vartheta^2})^+}{(dy^+)^2} = 0; \\ \frac{2}{3} (C_{f1} - 1) - (N - C_{f1}) \frac{(\overline{\vartheta^2})^+}{k^+} - \frac{6}{(\varepsilon^+)^{0.5}} f^+ + \frac{C_\eta^2 C_L^2 6}{\varepsilon^+} \frac{d^2 f^+}{(dy^+)^2} &= 0; \end{aligned} \quad (3)$$

Из этих уравнений при использовании соответствующих условий получим выражение для безразмерной кинетической энергии турбулентности k^+ безразмерной скорости диссипации кинетической энергии турбулентности ε^+ , турбулентной вязкости ν^+ , безразмерного квадрата скорости $(\overline{\vartheta^2})^+$, безразмерной характерной частоты f^+ для логарифмической зоны:

$$k^+ = \frac{C_k}{\kappa} \log(y^+) + B_k; \varepsilon^+ = \frac{1}{ky^+}; \nu^+ = ky^+;$$

$$(\overline{\vartheta^2})^+ = \frac{C_{V^2}}{k} \log(y^+) + B_{V^2}; f^+ = N \frac{(\overline{\vartheta^2})^+}{(k^+)^2} \varepsilon^+;$$

Для вязкого подслоя имеем:

$$\begin{aligned} k^+ &= C_k (y^+)^2; \varepsilon^+ = 2 \frac{k^+}{(y^+)^2}; \nu^+ = \varepsilon^+; \\ (\overline{\vartheta^2})^+ &= C_{V^2} ((y^+)^4); f^+ = \frac{-4(6-N)(\overline{\vartheta^2})^+}{\varepsilon^+ (y^+)^4}; \end{aligned}$$

Входящие в эти уравнения коэффициенты имеют следующие значения:
 $C_k = -0,416$; $B_k = 8,366$; $C_{V^2} = 0,193$; $B_{V^2} = -0,940$;

2. Для $k - \omega$ – модели турбулентности для вязкого подслоя и логарифмической зоны имеем следующее уравнение для характерной частоты турбулентности $\omega^+ = \frac{6}{\beta_1(y^+)^2}$ и $\omega^+ = \frac{1}{k\sqrt{C_\mu y^+}}$ соответственно.

В буферной зоне выражение для ω^+ обычно получается комбинированием вязкого подслоя и логарифмической зоны:

$$\omega^+ = \sqrt{[\omega_{vis}^+]^2 + [\omega_{log}^+]^2}$$

Выводы. Кратко рассмотрены теоретические методы вывода имплементированных в пакет OpenFOAM 4.0 пристеночных функций, для двух $\vartheta^2 - f$ и $k - \omega$ моделей турбулентности. При этом безразмерное расстояние y^+ является подходящим критерием выбора конфигурации расчетной сетки и модели турбулентности. В дальнейшем необходимо тестировать пристеночные функции путем сравнения с соответствующими экспериментальными данными.

Литература:

1. Versteeg H. K., Malalasekera W. AnIntroduction to Computational Fluid Dynamics. Edinburg: Pearson Education Limited. –2007. –P.517.
2. D. B. Spalding. A single formula for the law of the wall. Journal of Applied Mechanics, -1961. 28, 3, -P.455-458,
3. <https://openfoam.org/download/4-0-source/>.
4. George Kalitzin, Gorazd Medic, GianlucaIaccarino, Paul Durbin. Near wall behavior of RANS turbulence models and implications for wall functions. Journal of Computational Physics, - 2004. -P.265-291,

**“МАНАС” ЭПОСУНДАГЫ ФЕТИШТИК ИШЕНИМДЕРДИН АРХАИКАЛЫК
ЭПИКАЛЫК МОТИВ КАТАРЫ БЕРИЛИШИ**

Маданова К.Ж., окутуучу
Ош мамлекеттик университети

**ФЕТИШИЗМ КАК АРХАИЧЕСКИЙ ЭПИЧЕСКИЙ МОТИВ В ЭПОСЕ
“МАНАС”**

Маданова К.Ж., преподаватель
Ошский государственный университет

THE USE OF FETISHISM AS AN ARCHAIC- EPIC MOTIVE IN THE “MANAS” EPIC

Madanova K. Zh., lecturer
Osh State University

Аннотация: Макалада “Манас” эпосунда архаикалык диний ишеним катары фетишизмдин эпикалык мотив катары келиши каралды.

Аннотация: В статье рассматривается художественное изображение фетишизма в составе эпических мотивов эпоса “Манас”.

Abstract: The article considers the use of religious fetishism as an archaic- epic motive in the “Manas” epic.

Түйүндүү сөздөр: архаика, дин, фетишизм, фольклор, эпос, поэтика, салттуу мотивдер.

Ключевые слова: архаика, религия, фетишизм, фольклор, эпос, поэтика, традиционный мотив.

Key words: archaism, religion, fetishism, folklore, epic, poetics, traditional motives.

Элдик оозеки чыгармачылык коомдун жалпы маданий, адабий-эстетикалык жана диний-конфессионалдык тарааптарынын бирдиктүү методологиялык контекстинде өнүгөт. Диний-культтук элестөөлөрдүн көркөм сөз өнөрүндө эстетикалык чагылуусун табуусу өзгөчө мааниге ээ. Иликтөөбүздүн актуалдуулугу берилген проблеманын кыргыз фольклористикасында, анын ичинде “Манас” эпосунда жетишсиз изилденгендигине байланыштуу. Аталган темага кайрылуу улуттук маданиятыбыздын, этникалык салттарыбыздын кайра жарапуусу жана өнүгүшү, диний-культтук элестөөлөргө, диний жөрөлгөлөрдү аткаруунун түрдүү формаларына кызыгуунун өсүшү менен шартталат. Фетишизм адамды курчап турган жансыз предметтерге сыйынууга байланыштуу келип чыккан көөнө ишеним болуп саналат. Илимде алгач фетишизм Батыш Африканын урууларындагы диний ишеним катары сүрөттөлгөн. Терминдин өзү илимий айлампага XVIII кылымдын аягында француз колониалдык чиновники Шарль де Бросс тарабынан киргизилип, XIX кылымда француз философи Огюст Конт тарабынан жайылтылган. Кыргыз фольклорундагы фетишизм тууралуу окумуштуулар С.М. Абрамзон, И.Б. Молдобаев, Т.Д. Баялиева ж.б. эмгектери бар [1;2;6].

Фетишизм ишеним өзүнүн жөнөкөйлүгү, элементардык жөрөлгөлөрү, басымдуу көбүрөөк индивидуалдуу мүнөзү менен айырмаланат. Анын негизинде предмет же нерсе тууралуу адамдын көчүрмөсү тууралуу элестөө жатат. Ал нерсе (фетишизм) адамдык сезимдер, ой максаттарга ээ болуп, өз каалоосу менен адамга жагымдуу жана жагымсыз таасир этет. Бул фетишизм адамга ыраазы же нааразылыгынан келип чыгат деген түшүнүккө таянат.

Фетишизм француз тилиндеги “fetiche” – “керемет” деген сөзүнөн алынып, “Манас” эпосундагы адамдарга тиешелүү сапаттарды буюмдарга, нерселерге да таандык кылыш, алардын кереметтүү күчүнө ишенген көз караш. Фетишизм нерселердин (мисалы: тумар, крест) адам тагдырына таасир берүүчү кереметине ишениүүдөн көрүнөт. Ошондой эле байыркы адамдардын дүйнө таануу жана түшүнүү жаатындагы мифологиялык-

фантастикалык ой жүгүртүүгө негизделген идеологиянын өзгөчө бир формасы болуп эсептелет. Ал адамдарга гана мүнөздүү сапаттарды тигил же бул буюмга, нерсеге таандык кылып, алардын адаттан тыш керемети бар деген диний ишенимге таянган көз караш катары пайда болгон жана жашаган.

Фетишизм көптөгөн элдердин коомдук аң-сезиминде туруктуу орун алыш, алардын материалдык жана маданий өнүгүшүнө өз таасирин тийгизген. Диний мифологиялык мындай түшүнүктөр менен ишенимдер кыргыз элинде да жашап келген жана анын калдыктарын “Манас” эпосунан кеңири жолуктурууга болот [3.114].

Фетиштик көз караштар менен ишенимдер эпостун С.Орозбаков менен С.Каралаев айткан вариантында туруктуу орун алган, ошону менен биргээ эпостун байыркылык негиздерин бекемдейт. Байыркы адамдар буюмду жана нерсенин керемет күчүнө табынышы жана ал ишенимдин бир көрүнүшү катарында эпикалык душмандардын идол катары бутка же бурканга сыйынгандыгын көрсөтүүгө болот. “Манас” эпосунда бут жана буркан калмак-кытайлардын кудайынын сөлөкөтү катары сүрөттөлөт. Алардын керемет касиетине ишенүү С. Орозбаковдо кеңири орун алыш, образдуу баяндалган. Атап айтканда, эпикалык башкы терс каарман Нескара арык каздырып жаткан эпизоддо бут жөнүндө маалымдалат:

Бут койдуруп бултуйтуп,
Эки ууртун дулдуйтуп,
Алтындан кылган баштарын,
Осмодон койгон каштарын,
Коохардан кылып көзүнү,
Көркүн ондоп өзүнү.
Сары алтындан бой кылып,
Забар зерден кол кылып,
Инжиден сайып тиши кылып,
Жыргатчудай иш кылып,
Эрди, мурду зумурут,
Эртели – кечти кызматын,
Эрикпей кылып олтурат [2.178].

Мында буттун көрүнүшүндө “анын бултуюп, эки уурту дулдуюп” турушу, келбетин жана башын алтындан, көзүн көөхардан, колдорун забар менен зерден, тиштерин инжиден, эрди-мурду зумураттан жасалгандыгы сыппатталат да, ага башын уруп, анын “айтканын” жасап турууга милдеттүү экендиги баяндалат. Ал эми аны жамандоо, ага терс мамиле жасоо адам баласына жамандык, кырсык алыш келиши мүмкүн экендиги эскерилет. Адамдын башына келген түрдүү оор кысталыш учурларда бут же буркан өз керемети менен аларды сактап кала тургандыгы жөнүндө ишеним айтылат.

Бут менен буркандын касиетине, колдоочулук кереметине ишенүү мотиви эпикалык душмандардын аракеттеринде, согуштук сценаларда конкреттүү окуялар менен бекемделип жүрүп олтурат. Мисалы, Көкөтөйдүн ашында Кошой менен күрөшөрдө Жолой өзүнүн бурканына сыйынып, колдоо күтөт. Ошондой эле Конурбай, Манас жана анын баатыр чоролору менен кандуу кагыльшкча чыгарда бутка же бурканга сыйынат. Бул фетиштик көз караш Манас баатырдын тегерегинде өткөн окуяларда активдүү пайдаланылат. Эпостун “Семетей” бөлүмүндө фетиштик мындай буюмдар кеңири баяндалбаса да, “Каныкейдин жомогу” сыйактуу айрым бир эпизоддордо эскерилет. Ошондой эле Конурбай Семетей менен беттешерде жеңишке жетишүү үчүн бурканына көмөк көрсөтүүнү сурал кайрылат.

Сырткы жасалышы, кооздолушу, формасы жана сымбаты жагынан алыш караганда калмак-кытайлардын бут жана бурканына окшош келген фетиштик буюм, нерсе - тул кыргыздарда да кеңири колдонулганын эпостон жолуктурууга болот. Бирок, ага болгон ишеним мазмуну жана идеялык багыты бут менен буркандан кыйла айырмалуу. Тул байыркы кыргыздардын ишениминде туруктуу түрдө колдонулган жана кеңири тараган.

Эри өлгөн аялдын эринин келбетине, кебетесине окшошуруп, жасап, өлгөн күйөөсүнүн кийимин жаап, көшөгө тартып, бурчка отургузуп, анын чоң ашын бергиче сактоочу сөлөкөтү тул катарында эсептелип, анын арбагын сыйлоо каастарлоо түшүнүгүн билдирген. Анткени, жан денеден бөлүнгөндөн соң ал өлбөй, улам өз үйүнө келип туугантушкандары анын арбагын канчалык сыйлап, урматтап жатканын байкап турат жана анын жарыкчылыкта калган адамдарга өзүнүн оң жана терс таасирин тийгизет деген ишенимге негизделген түшүнүктүн натыйжасы катарында чыккан [3.223-224].

Жогорудагы мисалдардан байкалгандай, “Манас” эпосундагы көөнө диний ишенимдердин бири болуп эсептелген фетишизм чыгармадагы диний катмарлануунун тутумунда кездешүүчү туруктуу эпикалык мотив болуп, эпостун түптөлүшүндө жана өгүгүшүндө мааниге ээ.

Башка көөнө диний ишенимдердин ичинде фетишизм алгачкы жамааттык коомдун адамынын баштапкы диний элестөөлөрүнүн комплексинин калыптануу жарайындағы акыркы стадиясы катары келет. Фетиштин пайда болуусу магиялык күчтөрдүн убакыт жана мейкиндикте каторулуу менен бирге эле реалдуу дүйнөнүн предметтеринде орун алгандыгын көрсөтөт [3. 38].

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз фольклорунда өзгөчө орунду ээлеген “Манастагы” көөнө диний ишенимдер, анын катарында фетишизм тууралуу маалыматтар эпостун сюжеттик катмарлануусунда сакталып калган. Эпостогу мифо-поэтикалык чыгармачылык адамдардын руханий турмушу жана диний элестөөлөрү менен тыгыз байланышта келет. Бул алгачкы жамааттык коомдогу адамдардын магиялык күчтөрдү буюмдарга, алсак тумарага ж.б. таандык кылуусу, анын колдоосуна ишенүүсү менен түшүндүрүлөт. Эпосто кыргыз элиnen башка дагы көптөгөн этностор сыппатталат жана алардын маданияты, диний ишенимдери тууралуу маалыматтар берилет. Коңшу жашаган кытай, калмак сыйкуу элдердин бутка, бурканга сыйынуусу, алардын кереметтүү күчүнө ишенүүсү эпосто көркөм сүрөттөлөт. “Манас” эпосундагы архаикалык ой жүгүртүүнүн фетишизм сыйкуу диний ишенимдик формасы анын сюжеттик тутумунда байыркы доорлордон бери жашаганын, сакталып келгенин кыргыз элини тарыхынын руханий жагдайдагы бир көрүнүшү катары кароого болот.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.М. Киргизии и их этногенетические и историко-культурные связи. – Л.: Наука, -1971.
2. Баялиева Т.Д. Доисламские верования и их пережитки у киргизов. – Фрунзе, -1972.
3. Васильев Л.С. История религий Востока. Учебное пособие для вузов. – 3-е изд., перераб.и.доп. – М.: “Книжный дом “Университет”, -1998.
4. Манас. Эпос. Сагымбай Ороздак уулунун варианты боюнча. – 1-китеп. – Фрунзе: Кыргызстан, -1978.
5. Манас. Энциклопедия. 2-т. – Б.: Кыргыз энциклопедиясынын башкы редакциясы, -1995.
6. Молдобаев И.Б. “Манас” – историко-культурный памятник кыргызов. – Б.: Кыргызстан, -1995.
7. Семетей: Эпос. С. Карадаевдин варианты боюнча. 2-китеп. – Фрунзе: Адабият, -1989.

ЖУРНАЛИСТИК КЕСИПКӨЙЛҮК

Маматжанова Зарина Маматкаrimовна, окутуучу,
Ош мамлекеттик университети

ЖУРНАЛИСТИЧЕСКОЙ ПРОФЕССИОНАЛИЗМ

Маматжанова Маматкаrimова Зарина, преподаватель,
Ошский государственный университет

JOURNALISTIC PROFESSIONALISM

Mamatjanova Zarina Mamatkirimovna, lecturer
Osh State University

Аннотация: Макалада журналисттик кесипкөйлүк жана аларды өндүрүшкө даярдоодогу сапаттуулук тууралуу сөз болот.

Аннотация: В данной статье рассматривается журналистский професионализм и качество подготовки журналистов.

Abstract: This article considers journalistic professionalism and quality of training journalists.

Түйүндүү сөздөр: журналистика, журналисттик кесипкөйлүк, журналисттик мектеп, журналистиканын тарыхы.

Ключевые слова: журналистика, журналистский професионализм, журналистская школа, история журналистики.

Key words: journalism, journalistic professionalism, journalistic school, history of journalism.

Журналисттик кесип дүйнөдөгү байыркы кесиптердин катарына кирет. Байыркы мезгилде «журналист» деп аталбаса да, анын милдетин аткарған адамдар болушкан. Б.з.ч. 44-жылдары Байыркы Римде императордун өкүлдөрү коомчулукта болуп жаткан түрдүү окуяларды жарыялоо үчүн шаардын ар жерлерине илинген тактайлардын бетине жаңылыктарды жазышса, Россияда болсо XIX кылымдын башына чейин кабарларды адрестерге жеткирүү милдети чабармандарга жүктөлгөн [1]. Изилдөөлөргө караганда, бүгүнкү күнгө чейин сакталган таштагы, ылайдагы, тактайдагы байыркы жазуулар пайда болуп, кийин папирус, андан соң биринчи кагаз ойлоп табылып, маалымат алышуу системасы башталган. Ошондон бери маалымат каражаттары адам жашоосунун ажырагыс бөлүгүнө айланды. Адамдар ортосундагы жана мамлекеттер аралык мамилени өнүктүрүүдө, өндүрүштү өстүрүүдө, соода-экономикалык карым-каташты жакшыртууда, гуманитардык, агартуучулук, интеграциялык ж.б., маселелердин алкагында иш алпарууда журналистиканын, массалык маалымат каражаттарынын ролу эбегейсиз чоң. Улам убакыт өткөн сайын маалымат жазуу жана аны таркатуу менен алектенгендер көбөйүп, басма иши жакшырып, маалыматтын коомдук пикир жаратууда рөлөө терендел жатат. СССР учурунда журналисттердин башкы милдети, максаты комунисттик идеология, марксисттик-лениндик идеяны жайылтуу, социалисттик жашоону даңазалоо, батыштын турмушун, баалуулуктарын сындоо, каралоо болчу. Союз таркагандан кийин журналисттик кесиптин багыты, милдети өзгөрдү. Алардын башкы иши коомдук аң-сезимди өнүктүрүү менен бирге адамдын социалдык-психологиялык баалуулуктарын сактоо, көз караш, пикир жана ынанымдарды туура багыттоо ж.б. эсептелинет. Мына ушундай тарыхый шарттар себеп болуп журналистиканы кесип катары окутуу, адистик билим берүү зарылчылыгы келип чыкты.

Дүйнөлүк аренада журналисттик кесипке даярдоонун интенсивдүү өнүгүүсү XIX кылымдын аягына туура келет. 1893-жылы АКШда Пенсильвания университетинде журналисттер үчүн биринчи жолу курс ачылып, кийин андай курстар Европанын

көптөгөн мамлекеттеринде иштей баштады. 1904-жылы нью-йорктук гезиттик ишмер Джозеф Пулитцер эки миллион доллар өлчөмүндө материалдык жактан каржылоосу менен Колумбия университетинде журналисттердин коллежи ачылган. Бул учурда журналистика чөйрөсүндө басылмаларды монополизациялоо процесстери күч алыш, бул конкуренциянын, нусканын, прессанын санынын өсүшүнө өбөлгө болот. Мындай шарттар журналистикадагы кесипкөй кадрлардын жетишсиздигине алыш келген.

Ал эми Россияда болсо журналисттерди даярдоо үчүн окутуу мекемесин ачуу зарылдыгы боюнча кызуу талкуулар XX кылымдын башында жүрө баштаган. "Русское слово", "Биржевые ведомости" журналдары журналисттерди даярдоо үчүн окутуу мекемесинин ачылуусунун тарапкерлеринин жана каршы тараптардын материалдарын байма-бай жарылашкан. "Русское слово" журналында С.В.Потресов (псевдоними С.Яблоновский) "Сети и тени" макаласында журналисттик атайын билимге ээ болуунун каршылаштары эмне үчүн көп экендигин негиздеп жазып чыккан. Ал журналистика кесибине негизги кесип катары авторлордун карабашы, журналисттер мектебинде жаңы, олуттуу билимге үйрөтө албайт деген көз караштардын болгондугу менен түшүндүрөт [2].

Жогорудагы журналисттерди даярдоо үчүн окутуу мекемесин ачуу тууралуу дискуссиялар Европа жана АКШ өлкөлөрүндөгү маалыматтардын агымы менен кошо келген. Анткени бул мезгилде Германияда, Улуу Британияда, АКШда журналистика кесибинин мектептери ачылып, ал эми Францияда болсо социалдык илимдердин Жогорку мектебинде журналистика факультети ачылып, иштей баштаган. Америкадагы гезиттик ишмердүүлүктүн жогорку мектебиндеги окуу планы филологиялык, тарыхый предметтерден сырткары, журналисттик ишмердүүлүктүн аспектилеринин административдик-укуктук дисциплиналарын камтыган.

Кыргызстанда журналистика адистигине окутуу XX кылымдын экинчи жарымынан кийин башталып, алгач азыркы Жусуп Баласагын атындагы кыргыз улуттук университетинде 1956-жылы кыргыз филологиясы факультетинин базасында журналистика бөлүмү ачылган. 1994-жылдын апрель айынан баштап кыргыз филологиясы факультетинин курамынан чыгып, журналистика өз алдынча факультет болуп калды. СССРдин жогорку билим берүү министрлигинин 1959-жылдын 30-майынын №648 буйругу менен Кыргыз мамлекеттик университетинин (азыркы Жусуп Баласагын атындагы кыргыз улуттук университети) филология факультетинде журналистика кафедрасы ачылып, ал кафедранын түптөөчүлөрү болуп Т. Мамбетсарiev, М.Сасыкулов, М. Борбуголов, А. Камиловдор болгон [3]. Аталган кафедра Кыргызстанда журналисттик профессионалдык билим берүүнүн башаты болуп эсептелинет. 1990-жылдардан кийин Кыргызстандын башка окуу жайларында да журналисттик кесипке даярдай башташты: Бишкек гуманитардык университети, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети, Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети, Кыргыз-Түрк "Манас" университети, Борбордук Азиядагы американлык университети. Түштүктөгү окуу жайлардын ичинен бириңчилерден болуп Ош мамлекеттик университетинде 2000-жылы орус филологиясы факультетинин ошол кездеги деканы М. Тагаевдин демилгеси менен журналистика бөлүмү, ал эми Журналистика кафедрасы 2003-жылы ачылган.

Цивилизациянын улам өнүгүүсүнө тендешсиз салымын кошуп келе жаткан журналистика 2008-жылкы экономикалык жана финансалык глобалдык кризистен кийин эң кыйын учурларды басып өттү. Келечек үчүн көйгөйлөрдү жаратып, бул нерсе журналисттик билим берүүгө да таасирин тийгизбей койгон жок. 2012-жылы журналистиканын Европа борборунда (EIS) Ховард Фингберг айткандай: «Биз аудиторияда окутуунун формасын жаңыртууга мажбурбуз. Журналисттик билим алууну жеңилдетүү үчүн, жаңычылдыкты киргизүүбүз керек» [4].

Чындыгында эле болочок журналисттер аналитикалык ой жүгүртө алган, адистештирилген тажырыйбага ээ болгон, журналисттик көндүмдөргө бай, ошол эле

учурда медицинаны да, экономиканы да ж.б. татаал темаларды, так илимдерди, тилдерди, диндерди жана маданияттарды да мыкты өздөштуре алган инсандардан болуусу керек экендигин заман талабы тастыктап турат. Ал өзүн коом жана инсан алдында жоопкерчилигин сезбесе, кесипкөй журналист катары эсептелбейт. Журналисттик кесипти тандап алгандан кийин социалдык талаптардын тереңдигин түшүнүшү керек.

Биздеги калыптынып калган ар кандай моделдерге таянсак, журналистиканын теоретиктери болочок журналисттердин негизги кесиптик сапаттары: адистиги боюнча кесиптик билиминин жогору экендиги, демилгелүүлүгү, өз алдынча чечим кабыл ала билгендиги, коммуникабелдүүлүгү, керектүү деп саналган тилдерде (орус, английс, кыргыз) эркин сүйлөй жана жаза билгендиги, оратордук жөндөмдүүлүгү мыкты, ишке чыгармычыл мамилеси, ар кандай саясий-коомдук кырдаалга баа бере алгандыгы менен сыпатталат деп белгилешет.

Ал эми Батыш өлкөлөрүндө болсо, журналист – кайсы бир маселе, багыт же окуя жөнүндө маалыматты чогултуп, анализедеп, текшерип анан жарыялоого даярдаган тарап деп белгилешет. Алардын баамында журналист – макалада башкы каарман болбошу керек, андай болууга да аракет кылбашы керек. Ал окурунга кызыктуу, такталган, текшерилген маалыматты таап берген ишенимдүү адам катары сыпатталат. Журналист өз алдынча экономика, саясат же медицина, билим берүүнүн билерманы боло албайт, болууга да укугу жок. Эгер кайсы бир тема же көйгөй жөнүндө жаза турган болсо, ошол тармактын өкүлүнөн адис катары маалымат алууга милдеттүү.

Жогоруда белгиленген негиздерге таянып, журналисттерди университетте даярдоодо бир гана эркин академиялык рамкада практика гана кылбастан, сөз эркиндиги укугуунун сакталып турушуна таасир эткен, журналисттик зарыл көндүмдерүнө жолду ачкан жана мындай укуктарга ээ болуунун платформаларына да жетүүнү көздөгөн адистерди даярдоо керек.

Журналисттик сапаттуу билим берүүгө байланышкан дагы бир нерсе – окутуунун эркин колдонулушу. Кандай гана көйгөйлөр жаралбасын, журналисттик билимге ээ болууга умтулгандардын саны көбөйүүдө. Дүйнөнүн көптөгөн региондорунда, айрыкча, өнүккөн өлкөлөрдө, журналисттик билим берүү менен коммерциялык уюмдар да студенттерди коммерциялык максаттар менен даярдоодогу сапатсыздыкка карабастан алектене баштاشты. Журналисттик билим берүүнүн негизги максаты болуп студенттердин гана эмес, журналистиканын өзүнүн да мүмкүнчүлүктөрүн көңөйтүү эсептелет. Башкача айтканда, журналисттик билим берүүнүн сапаты коомдун жана жарандыктын да сапаттуулугуна таасирин тийгизүүсү зарыл. Журналистика чөйрөсүндөгү билим кесипкөйлөрдү гана эмес, коомду да тарбиялайт. Мына ушул максаттар журналистика жаатындагы педагогдордун негизги ролуна – журналисттер муунун коомго кызмат кылгандай медиаиндустрияга кызмат кылууну киргизет.

Журналисттик кесиптик стандарттар – демократиянын, пикир алмашуунун жана өнүгүүнүн өсүүсүнө өбөлгө болуучу массалык маалымат каражаттарынын системасы үчүн маанилүү. Журналисттик билимдин сапатын көтөрүү менен журналистиканын окутуучулары жана студенттери журналистиканын өзүнө жаңылыктарды интерактивдүү жаратуу менен институционалдык баскычта таасир эте алышат. Ал эми өз кезегинде редакцияда иштеген мыкты даярдалган журналисттер демократиянын процесстерине жана анын коомдо өнүгүүсүнө оң таасир этүүлөрү талашсыз. Сапаттуу журналисттик билим демократиянын өнүгүүсүнүн гана эмес, эркин басма сөздүн да кепилдиги болуп саналат.

Журналисттик билимдин системасы – көп пландуу түшүнүккө ээ. Бул – жөнөкөй эле айтылган сөз айткашы эмес, окутуунун конкреттүү методикасына негизделген реалдуу көрүнүштөгү база, негиз, чөйрө. Анын ичинде уюмдук чектер (окуу жайлар, башкаруу органдары ж.б.у.с.), структуралык-мазмундук (окутуулучу дисциплиналар жана алардын жыйынтыгы) жана илимий-концептуалдык системалар бар. Системдүүлүк журналистиканын маңызынын өзүндө болгондуктан, билим башкача түзүлүүсү мүмкүн эмес. Анын себеби эле мезгилде массалык-маалыматтык организациялардын топтому

да, ишмердүүлүктүн түрү да, көлөмдүү чыгармачылык да (тексттердин), кесиптик квалификациянын чөйрөсү да, илимий изилдөөчүлүк специализацияны да бар болгондугунда. Эгер практика демейдегидей эле редакцияда, региондордо өтсө, анда коомго пайдалуу өнүгүү алып келери ишенимсиз. Өнүгүп жаткан журналисттер үчүн дал ушундай текшерилген концепциялар база болуп түзүлөт. Бул мыйзам ченемдүүлүктөрдүн ишке ашуусуна билим берүүнүн системасы, анын элементтери, уюмдар, формалар, окутуунун методдору кызмат кылат.

Жогорку окуу жайлардагы дагы бир кенемте – журналисттик кесипке үйрөтүүде билим берүүнүн эл аралык стандарттарынын колдонулбагандыгы, ар бир студенттин билим, шык жана тажрыйбасына таянуу менен журналист-автор, журналист-редактор, журналист-уюштуруучу, журналист-программист-дизайнер, журналист-өндүрүшчү технолог ишмердүүлүгүнө үйрөтүү маселеси азырынча колго алынбагандыгы менен да түшүндүрүлөт.

Заманбап журналисттердин кесиптик сабатынын төмөндүгү тууралуу бир гана ММК кызматкерлеринин арасында эмес, жалпы коомдо да дискуссиялуу темага айланып баратат. Сабатсыздык маселелерине жол берилип жаткан тенденцияларга баам салып көрсөк, алардын бири болуп – тиешелүү билимге ээ болбой туруп, же болбосо кандайдыр бир профессионалдык даярдыксыз эле ММК чөйрөсүнө, журналистикага аралашып жаткандыгы. Бардык чыгармачылык кесиптердей эле, журналистика да багыттуу жөндөмдүүлүкту, зээндүүлүкту талап кылат. Журналист болуп төрөлүш керекпи же аны үйрөнүү жетиштүүбү? – деген талаш-тартыш кечээ эле пайда болгон жок жана аны эртең токtotуп коюу мүмкүн эмес. Мурдагы совет, азыркы Россия журналистикасынын алдыңкы теоретиктеринин бири, Москва мамлекеттик университетинин журналистика факультетинин 40 жылдан бери башкарып келген декан, профессор Я. Засурский журналист кесиби жөнүндө оюн мындай билдирген: "Журналист төрөлөт жана калыптанат. Төрөлөт дегеним – бул табият берген шык, жөндөм. Бул – билимге болгон умтуулуу, адамга, анын тагыдырына, коомго, өлкөнүн тагдырына, андагы болуп жаткан окуяларга болгон кызыгуу болгондо гана жаралат. Журналисттик кесиптин өзү чеберчиликти, тыкандыкты, тактыкты талап кылат. Кудай берген таланттардан сырткары дагы журналистте иштөө жөндөмдүүлүгү жогору болушу керек" [5]. Ооба, бул кесипте бир гана жөндөмдүүлүк аздык кылат. Журналистика да – бардык башка кесиптердей эле профессионалдык технологияларды өздөштүрүү жана бийик деңгээлдеги эрудицияны талап кылган кесип (айрыкча, бүгүнкү күндөгү конвергенттик журналистикада). Казандык изилдөөчү М. Симкаев журналисттик кесипкөйлүктү жанытоого эки жол менен карайт. Бириңчиси, журналисттин чеберчилиги жана чыгармачыл жөндөмү, ал үчүн табигат берген талант жана кесипке берилгенди болушу кажет. Экиңчиси, эмгек технологиясын учур талабына ылайык уюштура билгендиги менен бааланат [6]. Ырас, журналисттик кесипкөйлүктү жанытоого үч жол менен кароого болот. Бириңчиси, журналисттин чыгармачыл чеберчилиги, жөндөмү, ал табият берген талант жана кесипке берилгенди менен аныкталууга тишиш. Экиңчиси, эмгек технологиясын учур талабына ылайык уюштура билгендиги менен бааланышы зарыл. Үчүнчүсү, журналистикадагы профессионализмди этикадан бөлүп кароого болбайт. Азыр дүйнөнүн алдыңкы өлкөрүндө ар бир редакцияда журналисттердин этикалык кодекси кабыл алынган. Аны аткарууга ар бир журналист кепилдик берип, кол коюп, анан жумушка кабыл алынат.

Адабияттар:

1. Г.В.Прутцков История зарубежной журналистики. (1 часть) Москва –2003
2. Т.Н. Владимирова Дидактическая концепция профессиональной подготовки журналистов в высшей школе России. Москва – 2015
3. Б. Орунбеков Журналистика негиздери. Бишкек – 2015
4. Серия ЮНЕСКО по образованию для журналистов «Модель учебной программы по журналистике» ЮНЕСКО - 2017

5. Аргументы и факты гезити, - 2003, №18
6. М.В. Симкачева Профессионализм журналиста: трансформация понятия, модели практического воплощения. Казань – 2006

УДК: 398.8 (575.2)

ЭЛДИК МУЗЫКА - ЭЛДИН ЖҰЗҮ

Маматова Малика, оқтуучу Mamatova-ogpi@mail.ru

Ош гуманитардык-педагогикалық институту

НАРОДНАЯ МУЗЫКА-ЛИЦО НАРОДА

Маматова Малика, преподаватель Mamatova-ogpi@mail.ru

Гуманитарно-педагогический институт

FOLK MUSIC IS THE FACE OF THE PEOPLE

Mamatova Malika, lecturer Mamatova-ogpi@mail.ru

Humanitarian Pedagogical Institute

Аннотация: Бул макалада элдик музыка элдин жұзұ экендиги ажөнүндө сөз болот.

Аннотация: В данной статье раскрывается народная музыка как лицо народа. .

Abstract: This article reveals folk music as the face of the people.

Түйүндүү сөздөр: элдик музыка, элдик музыкалык аспаптар, элдик ырлар, күүлөр.

Ключевые слова: народная музыка, народные музыкальные инструменты, народные песни, кюи, мелодии.

Key words: Folk music, folk musical instruments, folk songs, cuies melodies.

Элдик музыка – элдин жұзұ. Кылымдардан қылым карытып келе жаткан элдик музыка ар бир элдин жашоо шартын, тарыхын, басып өткөн жолун, көз карашын, турмуштук проблемаларын, психологиясын, мұнәзүн чагылдырып турғандығы жалпыға маалым. Адам баласы жарагандан тартып адам коомун музыканын коштол келгендиги, музыкалык тарбия жөнүндөгү маалыматтар б.з.ч. алгачки маданияты өнүккөн Грециянын Спарта жана Афина шаарларында уюштурулган мектептердеги тарбиялануучулардың ырларды жана бийлерди аткаруусуна карата болгон талаптар арқылуу белгилүү. Демек, элдин музыкалык чыгармачылығы, музыкалык тарбия б.з.ч. адамзаттын алгачки өнүгүү доорлорунан баштап пайда болғондуғунан, тарбиянын башаты экендинин кабар берет [1].

Ал эми кыргыз элинин музыкалык чыгармачылығы элдик ырлардын, күүлөрдүн өзгөчө кайрыктар менен байытылып келгендиги жалпыбызга маалым. Учурдагы жаш муундарга элдик музыканын кайталанғыс өзгөчөлүгүн сезүүгө, туюга, нукура элдик обон, күүлөрдү жан дүйнөсү менен берилип рахаттана угууга, кабыл алууга даярdap баруу биздин кечикирилгис милдеттерибиздин эн башкысы болуп саналат. Анткени азыркы муун үчүн ар кандай музыкалык чыгармаларды (элдик, классикалык, эстрада ж.б.) угуу, тандоо токтоосуз, тоскоолдуксуз ишке ашары белгилүү.

Учурда элдик музыка мектеп программасында кенири берилген. Ал программадагы материалдарга жогорку окуу жайларында билим алыш жаткан адистерди даярдоо биздин негизги максатыбыз жана милдетибиз болуп саналат. Адистикте окуган музыкант-студенттер аспапта сабаттуу (нота менен), мыкты, чебер аткаруучулукту өздөштүре алганда гана педагог катары адистик кесипке даяр боло алат. Комуз аспабында мыкты ойногон адис ошол мектептин комуз ийримин да жогорку денгээлге алыш чыгып, жеке үйрөнүүнү каалаган окуучулар менен иштөө мүмкүнчүлүгү түзүлөт.

Музыка сабагын адабият жана башка сабактар сыйктуу оозеки же компьютерге жаздыруу менен өтүүгө болбойт. Мугалим тарабынан аспапта жандуу ойноп өтүлгөн

музыка сабагы гана окуучулар үчүн кызыктуу болуп, программалык материалдын толук ачылыши камсыздалып, предметтин өзгөчөлүгүн сезе алышат. Учурдагы эч кайсы техника, компьютер жана башкалар мугалимдин ордун алмаштыра албайт. Анткени, компьютердин программасын да сабактын программасына ылайыкташтырып мугалим түзгөндүгү жалпыбызга маалым.

Ушул мезгилде мектептеги музыка сабагынын программына ылайык элдик музыкаға канчалык маани берилген, ал кайсы класстардан баштап өтүлөт, максаты жана милдети кандай? Жогорку окуу жайларынын көркөм адистиктеринде (музыка) окуп жаткан студенттердин мектеп программынын ушул өнүтүнө карата адис катары даярдыктары жооп береби? - деген суроолор пайда болуп, учурдагы мектептин музыка сабагынын программынын материалдарын иликтөөгө туура келди.

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү орто мектебинин 1-4-класстары үчүн музыка предмети боюнча программында белгилендеген III классынын I чейрегинде окуучулар “ЭЛДИК МУЗЫКАЛЫК АСПАПТАР” менен таанышат. Биринчи сабакта комуз аспабы менен, ал эми экинчи сабакта ооз комуз жана кыл кыяқ, үчүнчү сабакта чоорлор (сыбызгы чоор, чопо чоор, ышкырык чоор, чогойно чоор ж.б.) жана урма аспаптар менен таанышып барышат [2, 19-20 бб].

Бул программанын максаты окуучуларды кыргыз элинин элдик аспаптарынын атальштары менен тааныштыруу, бул аспаптар менен кандай музыкаларды аткарууга болот жана ар бир аспаптын үндүк тембринин көркөм, кооздугун уга билүү жөндөмүнө тарбиялоо болуп саналат.

Кыргыз элинин музыкалык аспаптарын изилдеген искусство таануу илимдеринин кандидаты С. Субаналиев: “Албетте, кыргыздын элдик музыкасы, ошонун ичинде музыкалык аспаптарын изилдеген баалуу эмгектер советтик мезгилде пайда болду”. – деген пикирин билдириген. А.В. Затаевичтин элибиздин музыкалык аспаптарынын беш түрүн сүрөттөп жазгандыгын билдириүү менен кыргыз элинин элдик музыкалык аспаптарын А.В. Затаевичтен башка изилдеген баалуу эмгектер В.С. Виноградовдун, В.М. Беляевдин калемдерине да таандык экендигин белгилейт [4, 4-5-б].

Азыркы мезгилде да Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептеринде музыка сабагын адистик билими жок мугалимдердин өтүп жаткандыгы музыкант адистердин жетишсиздигин тастыктайт. Мындан улам башталгыч класстардагы музыка сабактары өз денгээлинде өтүлбөйт. Анткени, программадагы талаптарды адис мугалим гана камсыздоо мүмкүнчүлүгүнө ээ. Адистик билими жок мугалимдер өздөрү билген бир гана ырдоо ишмердүүлүгүн өтүү менен окуучулардын башка шыктарынын өнүгүүсүнө түрткү бере алышпайт.

Элдик аспаптардын бардык түрүндө ойной алган адистер өтө аз санда. Музыканы жаздыруу аркылуу уктуруу жана ыргактуу кыймыл ишмердүүлүктөрүн учурдагы өнүккөн технологиянын жардамында өтсө болот, бирок бул башка табит. Музыка өнөрүнө өзгөчө шыгы, жөндөмү бар балдарды аспапта ойноого жаш кезинен сабаттуу тарбиялоо – келекчектеги мыкты музыкант-аткаруучу, обончу, композиторго карата көрүлгөн өзгөчө камкордук болуп саналат.

Ал эми ушул эле үчүнчү класстын IV чейрегинде “КЫРГЫЗ ЖАНА КОНШУ ЭЛДЕРДИН МУЗЫКАСЫ” менен тааныштыруу программада берилген. Мында “Сары Арка” музыкасы Курмангазыныкы, “Өзбек эл бийи” (Гүлсара музыкалуу драмасынан) ж.б. [2, 23-24 бб]. Мында окуучулар кыргыз, казак, өзбек ж.б. элдердин элдик музыкасынын өзгөчөлүктөрүнө сарасеп салып, ар бир элдин элдик музыкасынын мотивин айырмалай алуу жөндөмдүүлүгүнө тарбиялана тургандыгын баса белгилеп кетүү абзел.

Төртүнчү класстын I чейрегинде «БАЛДАР ФОЛЬКЛОРДУК АНСАМБЛИ ЖАНА ОРКЕСТРИ» деген тема менен 3 saat берилип анын биринчи саатында окуучуларга комузчулар жана ооз комузчулар ансамблери жөнүндө баяндалат. Экинчи сабакта балдар фольклордук ансамбли, ал эми үчүнчү сабакта балдар фольклорунун оркестри жана анын аспаптары менен таанышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушат [2, 26-27-бб].

Мунун максаты фольклордук ансамбль жана оркестр деген түшүнүктөрдү окуучулардын айырмалап түшүнүү мүмкүнчүлүктөрүнө чыйыр салынышын камсыздайт.

Учурда жалпыга билим берүүчү орто мектептердин башталгыч класстарынын музыка сабагы боюнча түзүлгөн программадагы элдик музыка, ыр, күүлөр менен окуучуларды тааныштырып баруу, билимин терендетүү үчүн сааттар жетишээрлик болбосо да совет мезгилиндеги бул багытка тиешелүү каралган сааттардан бир топ айырмаланып тургандыгын белгилеп кетүүгө болот.

Демек, мектеп программасындагы элдик музыка, ыр, күүлөр үчүн берилген сааттар музыка мугалимдеринин бул багыттагы билимдерди максаттуу пайдаланып, өсүп келе жаткан келечек муундарга элдик музыка, элдик музыкалык аспаптар, элдик ырлар, күүлөр жөнүндөгү маалыматтарды берүү мүмкүнчүлүгүнүн жетишээрлик экендигин баса белгилеп кетүүгө болот. Элдик музыка, ыр, күүлөр элдин үнү, элдин жүзү деген билимди терендетүү музыка мугалимдеринин негизги милдети болууга тийиш.

Адабияттар:

1. Асипова Н.А. Билим философиясы жана тарыхы. Окуу китеби. – Б.: 2010.
2. Программаны түзүүчүлөр: Ниязова Набат, Касей Мурат, Болот Малдыбаев. Жалпы билим берүүчү орто мектептеринин 1-4-класстары үчүн музыка предмети боюнча программы . – Б.: Шам, -2002. -6.23-27.
3. Программаны түзүүчүлөр: Ниязова Набат, Касей Мурат, Жумабек Дүйшөналиев. Жалпы билим берүүчү орто мектептеринин 5-7-класстары үчүн музыка предмети боюнча программы . – Б.: Шам, -2002.
4. Сагыналы Субаналиев Кыргыздын элдик музыкалык аспаптары: идиофондор, мембренофондор, аэрофондор. – Ф.: Адабият, -1991, - 6.4-5.

УДК:81.004.855.3

РЕФЛЕКЦИЯ КОНЦЕПТА «РАДОСТЬ» В ОБЩЕСТВЕННОМ СОЗНАНИИ МОЛОДЕЖИ

*Марипжан кызы Гулзирек, преподаватель
Ошский государственный университет*

REFLECTION OF THE CONCEPT "JOY" IN SOCIAL CONSCIOUSNESS OF YOUTH

*Maripjan kyzyl Gulzirek, lecturer
Osh State University*

Аннотация: Статья посвящена анализу отражения концепта “Радость” в языковом сознании студентов. В ней описываются результаты ассоциативного эксперимента.

Abstract: The article is devoted to the analysis of the reflection of the concept "Joy" in the linguistic consciousness of students. It describes the results of an associative experiment.

Ключевые слова: концепт «радость», языковое сознание, ассоциативный эксперимент, семантическая классификация, респондент.

Key words: concept "joy", language consciousness, associative experiment, semantic classification, respondent.

Радость относится к базовым концептам, которые заключают в себе особо важные смыслы, поскольку обозначают жизненные потребности человека. Психолингвистическое значение слова гораздо шире и объемнее лексикографического, «это упорядоченное единство всех семантических компонентов, которые реально связаны с данной звуковой оболочкой в сознании носителей языка» [4: 97].

Содержание же концепта интегрирует психолингвистические значения общего и индивидуального содержания. В него входят «не только актуально осознаваемые и

используемые в общении смысловые компоненты, связанные со словом, но и признаки, которые отражают общую информационную базу человека, его энциклопедические знания о предмете или явлении...» [1: 99-100]. Другими словами, концепт является «результатом столкновения значения слова с личным и народным опытом человека» [2: 282].

Таким образом, концепт в языковом сознании выявляется в ходе психолингвистического эксперимента, так как для выделения многих концептуальных признаков нужна рефлексия носителя языка.

Для подтверждения выдвинутой гипотезы мы провели психолингвистический эксперимент. В нем приняло участие 105 человек в возрасте от 17 до 30 лет. Основной состав опрашиваемых — студенты и аспиранты (от 17 до 25 лет).

Психология возраста определяет жизненные предпочтения носителей языка, поэтому представление о некоторых концептах может меняться в зависимости от возраста. В этом смысле показателен концепт радость: по содержанию и по образу переживания радость в молодости и радость в старости существенно отличаются. Как известно, уже сама старость не радость.

Содержание нашей статьи составляет описание результатов анкетирования молодежи 17-30 лет, всего 105 человека. Испытуемыми выступили молодые специалисты различного профиля (предприниматели, экономисты, юристы, преподаватели, инженеры и др.), а также работающие студенты и аспиранты Иркутского госуниверситета (факультет филологии и журналистики) и Иркутского государственного технического университета (факультеты строительства и городского хозяйства, кибернетики, транспортных систем).

Эксперимент проводился в форме анонимного анкетирования. Опросный лист включал 15 заданий, направленных на выявление когнитивных признаков, формирующих исследуемый концепт как ментальную единицу. Для данной статьи нами обработано первых 5 вопросов.

В начале анкеты испытуемым предлагались словарные статьи, цель которых — «натолкнуть» участника эксперимента на узнавание слова, предоставить ему возможность сопоставить дефиниции различных словарей и сделать необходимые выводы. Текст анкеты выглядел так:

«Мы рады, что Вы согласились участвовать в психолингвистическом эксперименте. Суть его — выяснение особенностей русского отношения к жизни. С Вашей помощью мы хотим уточнить, что есть радость для русского человека, что он воспринимает как радость. Предлагаем Вам ряд вопросов и будем благодарны, если Вы на них ответите. Пусть Вас не смущает, что некоторые вопросы как будто повторяют друг друга. Это условие эксперимента.

Радость, согласно 4-х томному словарю русского языка — «чувство удовольствия, удовлетворения» — пьянящая радость, светлая радость; «то, что доставляет радость» — Была у меня радость: любил меня хороший человек.

В Толковом словаре С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведовой слово радость определяется следующим образом: 1. Веселое чувство, ощущение большого душевного удовлетворения: Испытывать радость.

2. То, что вызывает такое чувство: Радости жизни.

3. Радостное, счастливое событие, обстоятельство: В семье радость: приехал сын.

Словарь синонимов русского языка считает, что слово радость тождественно по смыслу словам восторг, восхищение [4: 97]. Он определяет радость как чувство большого удовольствия и душевного удовлетворения, а восторг и восхищение как высшую степень удовлетворения, удовольствия»

После прочтения словарных статей участникам эксперимента предлагалось ответить на следующие вопросы:

1. Что вызывает у Вас радость? (просим дать не менее 5 причин, поводов, ситуаций).

2. Какие из этих слов ассоциируются с понятием радость? Подчеркните их, пожалуйста.

Удовлетворение, мудрость, эйфория, восторг, удовольствие, веселье, восхищение, праздник, ликование, просвет, торжество, деньги, услада, утеша, победа, свобода, встреча, верность, достижение цели, подарок, очищение, познание, признание, озарение, пища, красота, творчество, любовь, покой, благодать, утешение, удача, добро, вера, надежда, счастье.

3. Какие из данных ниже слов не ассоциируются с понятием радость? Отметьте их.

Нежность, удовольствие, очищение, верность, дотошность, снисходительность, гордость, честность, сытость, пунктуальность, подлость, весна, природа, творчество, мудрость, признание, популярность, путешествие, деньги, любовь, добро, благодать, надежда, утешение, вера, власть, справедливость.

4. В каких ситуациях можно испытать радость?

5. В каких ситуациях ВЫ испытывали радость?

Цели и задачи анкетирования: выявить у испытуемых, что именно их радует: причины, поводы, обстоятельства; активизировать в сознании респондентов ассоциативное поле стимула радость; проверить, насколько предлагаемые вниманию испытуемых слова-ассоциаты стимула радость актуальны в их языковом сознании; выявить потенциальные ситуации, в которых мыслится переживание данной эмоции; зафиксировать реальные ситуации переживания радости, т. е. личный опыт каждого участника эксперимента [6: 182].

В результате эксперимента от 106 испытуемых было получено 193 ответа-реакции. Полученные данные были обобщены, классифицированы и представлены по принципу частотности отдельных признаков. По итогам расчета составлена диаграмма, показывающая процентное соотношение понятийных признаков концепта радость.

Следует особо отметить, что наполняемость поля, детализация признаков, формирующих концепт, осуществлялась (хотя и опосредованно) самими респондентами — в предложенных ими формулировках.

По мнению психологов, эмоция “радость” первична с точки зрения филогенеза и переживается человеком в силу витальных и психологических причин. Эта эмоция представляет собой способ сохранения психического здоровья, форму психической самозащиты и, особо подчеркнем, важнейший мотив деятельности человека [5: 231].

Самым радостным событием-переживанием для зрелой молодежи оказывается рождение ребенка (88 реакций). На второй и третьей позициях — веселые моменты жизни (73) и любимый человек рядом, взаимная любовь (68).

Затем следуют удовольствие (в т. ч. от еды, сытость) — 34, удача, везение (30), торжественно-ритуальные события (бракосочетание и т. п.) — 30, восторг, восхищение (23), счастье (22), здоровье (20), физкультура и спорт (18), разрешение тревожной ситуации — 18, ожидание приятных событий (рыбалка, праздник) — 11, неожиданное приятное событие (подарили цветы, поймал большую рыбу) — 9, веселое чувство (7), новые впечатления (5), исполнение желаний (5), сон (4), приятные воспоминания (4), услада, утеша, наслаждение (4), нежность (3), ликование (3), перемены в жизни (3), игра (1).

Согласно данным опроса, на втором месте в иерархии ценностей молодежи оказался признак профессиональная/творческая деятельность (348 реакций), он составил 17% от общего количества ответов-реакций.

Радость профессиональной и творческой деятельности у молодых специалистов ассоциируется в первую очередь с решением основной проблемы, которая встает перед ними после окончания профессиональных учебных заведений, — проблемы трудоустройства. В собственных формулировках респондентов это: получение работы (хорошая должность, любимая работа, успешная работа, не сократили на работе), победы,

достижения и успехи в работе — 49 реакций. На второй позиции — достижение цели (33 реакции).

Любое целесообразное действие-предполагает оценку его выполнения. Переживание успешной деятельности, молодые люди, непосредственно связывают с удовлетворением от конкретной работы или творчески выполненного задания (31), уважением и признанием заслуг, поощрениями, благодарностью от начальника — 24, карьерным ростом (20), творчеством (13), любимым занятием (12), решением проблемы (11), порядком в делах (2), новыми идеями (1), вдохновением (1), профессиональной удовлетворенностью (1).

Признак радость-как вас приятие мира, подразумевает удовлетворение жизнью в целом, способность радоваться жизни уже только потому, что это жизнь, которая и есть самая бесценная и бескорыстно дарованная радость. Об этом хорошо сказал А. Эйнштейн: «Радость видеть и понимать есть самый прекрасный дар природы» [3: 231].

По продуктивности реакций (63) этот признак оказался на третьем месте. На его долю приходится 15,5% от общего количества ответов. Этот признак представлен богатым спектром ассоциаций: когда любишь (63), отдыхаешь (активно, на природе, за границей) — 50, семья вместе, мир, покой, счастье, благополучие в семье (43), хорошая погода (солнечное утро, ясный день) — 23, удовлетворение от жизни, все есть в данный момент (21), дети (15), времена года — 14 (весна — 6, лето — 7, зима — 1), воля, независимость, свобода действий, дома оказалась одна (11), гармония с природой (8), все хорошо, все получается, все правильно (8), стабильность, спокойствие, благосостояние (8), хорошее настроение (4), рождение нового, мелочи жизни, каждый новый день (4), тебя любят родные и близкие (4), природа (шум моря, начало дня, бескрайний горизонт) — 3, всеобщая радость, все счастливы (3), животные (2), мир на земле (2), патриотизм (2), наблюдение за стихией (огонь, вода) — 2, по одной реакции имеют любая позитивная ситуация, эйфория, нет проблем.

Высокую актуализацию в сознании молодых носителей языка получил признак, обозначенный нами как духовно-коммуникативное переживание. Это переживание удовлетворения, веселья и радости в процессе доброжелательного общения. На его долю приходится 14,5% исследуемого фактического материала (74 ответа-реакции).

Как показали данные опроса, приоритетное место у зрелой молодежи занимает общение с родными, семейные события и праздники (79), а также общение с детьми (успехи детей, смех, первое слово, первые шаги ребенка, игры с детьми, воспитание детей) — 32. Общение с друзьями отходит на второй план (48).

Радуют самостоятельно сформулированные и названные респондентами хорошие новости (16), взаимопонимание (10), юмор, шутки, смех (7), улыбки людей (4), комплименты, приятные слова (4), любовь и внимание близких (2), общение с животными (2), положительные эмоции (2), звонок друга (2), просмотр ТУ (2), а также искренность коллег (1), письма от друзей (1), известие из прошлого (1), спор (1).

Признак концепта, условно обозначенный как материальное удовлетворение, подразумевает получение радости или удовольствия от разного рода вещно-материальных и финансовых приобретений. Он занимает в языковом сознании молодых людей 9%, что указывает на не самую высокую его актуальность в системе жизненных приоритетов.

Ведущую позицию занимают покупки, приобретения, удовлетворение материальных потребностей (73): автомобиль — 16, дом, квартира, дача — 14, хорошая вещь — 3.

Материальное удовлетворение ассоциируется также у молодых с финансовым успехом, благополучием (собственная формулировка) — 52: много денег, дополнительный доход, отсутствие материальных проблем, премия, вознаграждение, зарплата (первая — 3, высокая — 9, дали вовремя — 3, повысили — 1). Троє респондентов назвали удачную сделку, двое — достаток и двое — корпоративный вечер

на халяву. Показательно, что получать подарки для молодых предпочтительнее, чем дарить (44 ответа против 20).

Радость духовного просветления, порождаемого созерцанием красоты природы и произведениями искусства, отмечена 17 респондентами. В их собственных формулировках это — цветы, восход солнца, рассвет, цветет абрикос, фейерверк. Затем идут чтение (7), музыка (3), кино (3), театр (2), музей (1), пение (1), созерцание природы и искусства (1).

Итак, действительно, «мы познаем человека не по тому, что он знает, а по тому, чему он радуется». Мы не предлагали респондентам никаких отрицательных коннотаций, связанных с радостью (злорадство, удовлетворение от неуспехов кого-либо, удавшаяся месть и др.). И среди собственных формулировок, предложенных участниками эксперимента, не нашлось ни одной подобной. Анкета была анонимной, поэтому можно предположить, что негативные проявления радости не являются актуальными для молодежи. Напротив, их творческий подход был нацелен на конкретизацию пережитых ситуаций, что свидетельствует о добросовестном участии в эксперименте и актуальности концепта радость в языковом сознании зрелой молодежи.

Литература:

1. Воробьев В. В. Лингвокультурология: Монография. М., 2008.
2. Димитрова Е. В. Трансляция эмотивных смыслов русского концепта «тоска» во французскую лингвокультуру: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Волгоград, - 2001.
3. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах: Монография. Волгоград, - 2001.
4. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: Учеб. пос. М., - 2007.
5. Пеньковский А. Б. Радость и удовольствие в представлении русского языка // Логический анализ языка. Культурные концепты. М., 1991.
6. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: Опыт исследования. М., 1997.

УДК 371.3 (073)

КОМПЬЮТЕРДИН ПЕРИФЕРИЯЛЫК ТҮЗÜЛÜШТӨРҮН ОКУТУУДА ADOBEFLASH ПЛАТФОРМАСЫНДА ИНТЕРАКТИВДҮҮ ОКУУ МОДУЛДАРЫН ИШТЕП ЧЫГУУ

*Молдояров Уларбек Дүйшибекович, улук окутуучу
E-mail: ular_osh@list.ru,*

*Ажисбекова Айзада Токтогуловна, окутуучу
E-mail: aizada_osh@bk.ru*

*Маматова Венера Токтобаевна, окутуучу E-mail: venerka_mamatova@mail.ru
Ош мамлекеттик университети*

РАЗРАБОТКА ИНТЕРАКТИВНЫХ МОДУЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ НА ПЛАТФОРМЕ ADOBEFLASH ПРИ ОБУЧЕНИИ ПЕРИФЕРИЙНЫХ УСТРОЙСТВ

КОМПЬЮТЕРА

*Молдояров Уларбек Дүйшибекович, ст. преподаватель
E-mail: ular_osh@list.ru,*

*Ажисбекова Айзада Токтогуловна, преподаватель
E-mail: aizada_osh@bk.ru,*

*Маматова Венера Токтобаевна, преподаватель E-mail: venerka_mamatova@mail.ru
Ошский государственный университет*

DEVELOPMENT OF INTERACTIVE MODULES OF TRAINING ON ADOBEFLASH PLATFORM AT TRAINING OF COMPUTER PERIPHERAL DEVICES

Moldoiarov Ularbek Duishonbekovich, senior lecturer,

E-mail: ular_osh@list.ru,

Azhibekova Ayzada Toktogulovna, lecturer

E-mail: aizada_osh@bk.ru,

Mamatova Venera Toktobaevna lecturer

E-mail: venerka_mamatova@mail.ru

Osh State University

Аннотация: Макалада компьютердин түрдүү перифериялык түзүлүштөрүн окутуучу интерактивдик окуу модулдарын иштеп чыгуу маселеси AdobeFlash платформасында каралган. Мисал катары “Зымсыз Wi-Fi киругү түйүнү” интерактивдүү окуу модулунун сценарийи каралат жана окуу процессинде бул модулдарды пайдалану мүмкүнчүлүктөрү бааланат.

Аннотация: В данной статье речь идет о разработке интерактивных модулей обучения на платформе AdobeFlash при обучении периферийных устройств компьютера. В качестве примера рассматривается интерактивный модуль обучения “Беспроводные точки доступа WiFi” и оцениваются возможности использования этих модулей в учебном процессе.

Abstract: This article is focused on the development of interactive learning modules on the Adobe Flash platform in teaching computer peripherals. As an example, the interactive training module "Wireless WiFi access points" is considered and the possibilities of using these modules in the learning process are evaluated.

Түйүндүү сөздөр: перифериялык түзүлүштөр, интерактивдик окуу модулдар, AdobeFlash, Зымсыз Wi-Fi киругү түйүнү.

Ключевые слова: периферийные устройства, интерактивные модули обучения, AdobeFlash, беспроводные точки доступа WiFi.

Key words: peripherals, interactive learning modules, Adobe Flash, wireless WiFi access points.

Үстүбүздөгү ХХI кылымды жогорку деңгээлдеги технологиянын кылымы деп атоого болот. Бүгүнкү күнү адамдын ишин көлөмдүү өлчөмдө “акылдуу” машиналар жана роботтор алмаштырып калды. Андагы акылдуу түзүлүштөрдүн бири болуп учурдагы жашоонун жүрүшүндө эң зарыл болгон компьютер эсептелет. Компьютер издеөнү, маалыматты иштеп чыгууну жана сактоону камсыз кылууда, ааламдашуу желеси менен коммуникация каражаттарынын жыйындысы катары алмаштырылгыс курал.

Компьютердин мүмкүнчүлүгүн перифериялык түзүлүшсүз (ПТ) толук өлчөмдө жүзөгө ашыруу мүмкүн эмес. Перифериялык түзүлүш – бул анын функционалдык мүмкүнчүлүктөрүн көнөйтүү үчүн компьютерге туташкан ар кандай кошумча жана көмөкчү түзүлүш. Бул түзүлүштөр бүгүнкү күнү адамдын компьютер менен эффективдүү иштөөсүн камсыздаган түзүлүш болуп эсептелет.

Негизги ПТны колдонуу өзгөчөлүгүн жана курамын бүгүнкү күнү ар бир адам билүүсү керек. Муну менен байланышкан орто мектептердеги жана ЖОЖдордогу информатиканы окутуу программасында перифериялык түзүлүштү үйрөтүү милдети аныкталган.

ЖОЖдордогу жана мектеп курсарындагы информатика предмети перифериялык түзүлүштү окуп-үйрөнүүгө арналган атايын бөлүктүү камтыйт. Жыйынтыгында аталган бөлүмдү өздөштүрүүдө окуучу жекече компьютерди гана колдонгонду билбестен, анын перифериялык жабдыктарын да (принтерди, сканерди, модемди, мультимедиялык проекторду, санараптик камераны, санараптик көрсөткүчтөрдү) пайдалана билүүсү керек.

Жогорку окуу жайында окугандар багыты жана өзгөчөлүктөрү боюнча информатиканы жана информациялык технологияны окуп-үйрөнүү менен байланышкан түрдүү окуу курсарынын рамкасында ПТы окуп-үйрөнүшөт, мисалы: “Эсептөө техникасынын жана системасынын түзүлүшү”, “ЭЭМдин перифериялык түзүлүшү” ж.б. Аталган курсарды ийгиликтүү өздөштүрүү бул ПТны жакшы окуп – үйрөнүү дегенди

билдирет.

Санараптик окуу модулдарды колдонуунун эффективдүүлүгү билим берүүдө бир топ өсүүдө, окуучуларга алардын түзүлүшү жана иштин принциби менен таанышууга гана мүмкүнчүлүк бербестен, алардын курамына перифериялык түзүлүштөрдүн интерактивдүү моделдерине кириүгө, алардын виртуалдык чөйрөдө өзүнчө окулган иш-аракеттер да жүзөгө ашат жана модулдарды колдонуунун эффективдүүлүгү жакшы натыйжа берет.

Федералдык билим берүү коллекцияларынын санараптик ресурстарында анализ жүргүзүлгөн. Санараптик билим берүү ресурстарынын (СББР) бирдиктүү коллекциясы, информациялык билим берүү ресурстарынын Федералдык борбору (ИББРБ) жана “Физикон”, “1С”, “Кирилл и Мефодий” компанияларынын окуу ресурстары. Алардын мазмуну, негизинен перифериялык жабдуулардын түзүлүшүнүн составы тууралуу жалпы түшүнүктүү берген бир катар иллюстрацияланган окуу тексттеринен жана видеоматериалдардан турарын анализдин жыйынтыгы көрсөттү. Мындай ресурстардын интерактивдүүлүгү жана түзгөн мультимедиялык деңгээли анча жогору эмес. Берилген ресурстарда перифериялык моделдердин түзүлүштөрү чындыгында жок. Ушуга байланыштуу перифериялык түзүлүштөрдүн ар кандай түрү боюнча санараптик интерактивдүү окуу модулдарын иштеп чыгуу маселелери актуалдуу болуп эсептелет.

Биздин ишибизде “Зымсыз Wi-Fi кириүү түйүнү” интерактивдүү окуу модулунун сценарийин иштеп чыгуу тапшырмасы коюлган. Берилген модулдун базалык бөлүгү болуп Зымсыз Wi-Fi кириүү түйүнү интерактивдүү окуу модулу эсептелет. Берилген модулду иштеп чыгуу үчүн анын түрлөрүн тандап алуу зарыл.

Биздин ишибизде перифериялык түзүлүштөрдүн окуу моделдери иштелип чыккан. Маанилүүсү болуп берилген моделдердин иштөлмеси үчүн технологиянын тандалмасы жөнүндөгү маселе эсептелет. Эң жакшы технологиялардын бири - AdobeFlash тандалып алынган.

AdobeFlash – вебтиркемелерди, мультимедиялык презентацияларды түзүүчү Adobe компаниясынын мультимедиялык платформасы. Жарнамалык баннерлерди, анимацияларды, оюндарды, ошондой эле, веб-страницалардагы видеолорду жана аудио жазууларды жүргүзүүдө кенири колдонулат.

Мисал катарында “Зымсыз Wi-Fi кириүү түйүнү” темасы боюнча түзүлгөн интерактивдүү окуу модулун карап көрөлү. Бул интерактивдүү окуу модулун түзүүдө, санараптик окуулуктарга коюлган бардык шарттар толугу менен аткарылган.

“Зымсыз Wi-Fi кириүү түйүнү” окуу модулу AdobeFlashти колдонуу менен иштелип чыккан. Модуль төмөндөгү элементтерди камтыйт (1-сүрөт):

- зымсыз Wi-Fi кириүү түйүнү объектисин окуунун кеңейтилген планын;
- берилген объект тууралуу кыскача маалыматты камтыган таяныч конспектини;
- Wi-Fi түзүлүшүнүн интерактивдүү интерфейстин;
- зымсыз Wi-Fi кириүү түйүнүнүн иштөө принцибин иллюстрациялаган моделин.

1-сүрөт. “Зымсыз Wi-Fi кирүү түйүнү” модулдарынын элементтери.

Федералдык билим берүү коллекцияларынын санаариптик ресурстарынан айырмаланып түзүлүштүн иштөө принципин иллюстрациялаган моделин камтыйт. Аталган модель зымсыз Wi-Fi кирүү түйүнүн ишинин өзгөчөлүгү менен студенттерди тааныштырууга мүмкүн болгон окуу модулу башкач айтканда зымсыз Wi-Fi кирүү түйүнүнө кошулуу ишинин визуалдык көрүнүшү чагылдырылып, студенттер өздөштүрүүгө мүмкүн болгон көрүнүштөр, мыйзамдар каралган. Студенттерде калыптануунун жана үйрөнүүнүн ачыктыгы болуш үчүн аткарылуучу иш аракеттерди сүрөттөө принциптерин бир топ терең түшүндүргөн анимациялык материалдарды көрүү менен коштолот. (2-сүрөт).

2-сүрөт. Зымсыз Wi-Fi кирүү түйүнүнүн иштөө принципи.

Интерактивдүү моделдин компоненти болуп:

- Бар тармака (желеге) зымсыз кошулууну камсыз кылган Wi-Fi-роутер (zymsyz же zymduu) же жаңы зымсыз желени түзүү;
- Интернет желесине кошулууга шарт түзгөн сервер-провайдер;
- стационардык персоналдык компьютер;
- ноутбук.

Моделдердин бардык компоненттери интерактивдүү болуп эсептелет. Компонент менен башкаруу негизги жана кошумча интерактивдүү элементтердин жардамы менен ишке ашат.

Башкаруунун негизги интерактивдүү элементтерин көрсөтөбүз: ток булагына кошуу кнопкасы, Wi-Fi кирүү түйүнүн камсыздоо иши; паролду киргизүү талаасы; сервер-провайдер менен башкаруу үчүн Интернетке жана ток булагына кошуу кнопкасы.

Кошумча интерактивдүү элементтерге чычканды объектке жылдырганда көзгө көрүнүп турган терезе (объекти аталышы менен айтып турган); компьютердин жана ноутбуктун ишинин абалын мүнөздөгөн көз алдыдагы терезе, өз алдынча иштөө үчүн тапшырма, (“help”) жардамчы, үн кирет.

Биз иштеген окуу модулдарын колдонуу зымсыз Wi-Fi түйүнүнө кошулуу сыйктуу перифериялык түзүлүш жөнүндөгү базалык билимге ээ болушуна окуучуларды жөндөмдүү кылат.

ОшМУнун МИТ факультетинин окуу процессинде берилген модулдун апробациясы өткөрүлгөн. Студенттерге модулдун мазмуну менен таанышуу жана зымсыз Wi-Fi түйүнүнө кошулуу интерактивдик моделге байланышкан иш боюнча тапшырманы аткаруу сунушталган.

Жыйынтыктап айтканда түзүлүштөрдүн иллюстрациялаган моделин камтыган санариптик интерактивдүү окуу модулдарын окуу процессинде колдонуу бир топ пайдалуу экенин жана окуу материалдарын толук жана терең өздөштүрүүгө ынгайлуу болорун көрсөттү.

Адабияттар:

1. Дворецкий С.И., Муромцев Ю.Л., Погонин В.А. Моделирование систем. – М.: Изд. центр «Академия», -2009.
2. Ильин И.В., Оспенникова Е.В. Систематизация и метауровень обобщения технического знания как одно из направлений реализации принципа политехнизма в обучении физике // European Social Science Journal. – 2012. – № 3. – С. 111–118.
3. Ильин И.В., Оспенникова Е.В. Формирование системы метатехнического знания как базовой составляющей технической культуры современного школьника / И.В. Ильин, // Педагогическое образование в России. – 2011. – № 3. – С. 208–216.
4. Оспенникова Е.В. Использование ИКТ в преподавании физики в средней общеобразовательной школе: методическое пособие. – М.: Бином. Лаборатория знаний, -2011. – С.655.

УДК 811.161.1.37

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ОШИБКИ ПРИ УПОТРЕБЛЕНИИ ГЛАГОЛОВ РЕЧИ

*Mуратова Эльмира Кочкоровна, преподаватель E-mail: muratova29.71@mail.ru
Ташматова Гульзада Толубаевна, ст.преподаватель
Oшский технологический университет*

СҮЙЛӨӨДӨ ЭТИШТЕРДИ КОЛДОНУУДАГЫ ЛЕКСИКАЛЫК КАТАЛАР

*Mуратова Эльмира Кочкоровна, окутуучу E-mail: muratova29.71@mail.ru,
Ташматова Гульзада Толубаевна, улук окутуучу
Oш технологиялык университети*

LEXICAL ERRORS IN THE USE OF VERBS IN SPEECH

*Muratova Elmira Kochkorovna, lecturer
E-mail: muratova29.71@mail.ru,
Tashmatova Gulzada Tolubaevna, senior lecturer
Osh Technological University Osh, Kyrgyz Republic*

***Аннотация:** В данной статье мы постараемся показать, что системные связи глаголов со значением речи, а также особенности их лексической сочетаемости создают объективные трудности для усвоения этих глаголов и их правильного употребления.*

Аннотация: Бул макалада биз этиштердин кеп мааниси менен болгон системалуу байланыштары ошондой эле алардын лексикалык айкашка кирүү өзгөчөлүктөрү бул этиштерди өздөштүрүүдө жана туура колдонууда объективдүү кыйынчылыктарды жаратарын көрсөтүүгө аракет жасасдык.

Abstract: In this article we will try to show that the systemic connections of verbs with the meaning of speech, as well as the peculiarities of their lexical compatibility, create objective difficulties for the assimilation of these verbs and their correct use.

Ключевые слова: глаголы, ошибочное словоупотребление, ошибка, лексическое значение, анализ, смешение в речи, неправильное употребление, переносное значение.

Түйүндүү сөздөр: этиштер, туура эмес колдонуу, ката, лексикалык маани, анализ, кептеги адаштыруу, туура эмес колдонуу, өттөө маани.

Key words: verbs, erroneous usage, error, lexical meaning, analysis, confusion in speech, misuse, portable meaning.

Глаголы речи представляют собой хорошо изученную группу глаголов русского языка, однако особенностям усвоения и употребления их в речи школьников до сих пор не уделялось достаточного внимания. Количество же ошибок в школьных сочинениях при использовании слов с подобной семантикой велико.

Как известно, глаголы речи являются группой слов, объединяющей шесть основных классов:

- 1) глаголы, характеризующие внешнюю (акустическую и графическую) сторону речи: *произносить, говорить и др.*
- 2) глаголы, характеризующие содержание мысли, выражаемой с помощью устной или письменной речи: *выразить, заявить и др.*;
- 3) глаголы, характеризующие коммуникативную сторону устной или письменной речи: *сообщать, передавать др.*;
- 4) глаголы со значением речевого взаимодействия и контакта: *разговаривать, говорить и др.*
- 5) глаголы со значением побуждения, выраженного устной или письменной речью: *побуждать, принуждать и др.*;
- 6) глаголы со значением эмоционального отношения и оценки, выраженных посредством устной или письменной речи: *обижать, унижать и др.*;

Ошибка словоупотребление захватывает не все из названных классов, а лишь некоторые. Остановимся на наиболее характерных ошибках.

Так, глагол *говорить* (*сказать*) совмещает в своем значении все аспекты речевой деятельности, обладает наиболее обобщенной семантикой и пронизывает все шесть названных групп [2]. Не случайно в письменной речи школьники наиболее часто и регулярно допускают ошибки при употреблении именно этого глагола. Широта и универсальность лексического значения глагола делают его весьма частотным в речи и приводят не только к правильному, но и неправильному употреблению.

В литературном языке глагол *говорить* обладает лексическим значением «выражать в устной речи какие-либо мысли, мнения, сообщать факты; произносить что-либо». Подобное же значение имеет и его синоним *высказывать*: «выразить, передать словами (свои мысли, свои чувства)» [4]. Но значение первого глагола более универсально. Названиями объекта его действия (позиция прямого дополнения) могут быть слова, лишь оценочно передающие мысли, чувства, соображения: *правда, ложь, глупости, нелепости, ерунда и т.п.* В отличие от него *высказывать-высказать*, как и *выражать-выразить*, может сочетаться с существительными, обозначающими какие-либо внутренние сущности (*мысли, чувства, взгляды, мнения и т.п.* - без всякой оценочности), речь о которых заходит по какому-либо поводу. На основании словарных дефиниций с помощью методики компонентного анализа и данных о лексической сочетаемости можно представить лексические значения указанных слов в следующем виде:

говорить = *передавать* + с помощью слов +устно +оценочно
О что-л. (мысли ,мнения) : *правду ,ложь, глупости ,ерунду и др.*;
высказывать =*передавать*+ с помощью слов
О что- л. (свои мысли, чувства): *мнения, взгляды, сомнения , протест;*
выражать= *передавать* с помощью слов
О что-л. (мысль, чувство): *стремление, мнение, сомнение, протест, гнев [1].*

Как видим, особенности лексического значения глагола *говорить* (*сказать*) определяют его сочетаемость с названиями объекта действия. При употреблении в речи происходит, невероятно неосознанное «упрощение» лексического значения этого глагола за счет утраты семы «оценочно», что приводит и к нарушению норм лексической сочетаемости (в качестве названий объекта в предложениях школьников стоят слова мысли, протест и т.п.)

Случаи смещения в речи глаголов *говорить* (*сказать*) и *произносить* (*произнести*) не менее интересны. Глаголы синонимичны по значениям, характеризующим внешнюю сторону речи: «*Сказать* (выражить что –л. вслух обычно немногими словами), *произнести, проговорить...*» (Словарь синонимов /Под ред. А.П Евгеньевой –М.,1975- С.520) [3].

Сочетаясь с существительными типа слова, речи, многозначный глагол *говорить* (*сказать*) называет процесс произнесения каких-либо речевых единиц .Круг таких существительных невелик, в него не входят слова типа лозунг, («*призыв, в краткой форме выражющий руководящую идею ...*»), *обещание* («*добровольное, обязательство выполнить что–либо*») употребленные студентами. С этими существительными должен был быть употреблен глагол *произнести* («*сказать какие-либо слова, фразы, звуки; проговорить...*»// *Сказать, высказать публично во все услышанье*». Именно этот глагол основной для класса слов, характеризующих внешнюю сторону речи. Его лексическое значение лишено конкретизирующих признаков, сочетаемость в силу этого предельно широка. Названиями объекта этого действия могут быть существительные, обозначающие какие –либо речевые единицы и цельные по смыслу отрезки речи: *тост, здравица, монолог, речь, лозунг, призыв,*

Произнести =сказать +публично+ во всеуслышанье.

О что-либо, (какие-либо слова, фразы, звуки,): тост, здравицу, монолог, речь, лозунг, призыв и др.сказать=произнести

О что-л.: речь, фразу,какие-либо слова.

При употреблении студентами одного глагола вместо другого происходит нарушение лексической сочетаемости из-за незнания ее ограничений.

Употребление глагола *говорить* (*сказать*) в сочетании с существительными выражение также ошибочно. Несмотря на то, что существительное обозначает оборот речи, речевую единицу , с глаголами речи оно не употребляется. Наиболее часто с ним встречаются глаголы другой семантики – *применять, использовать, употреблять.* В предложениях студентов, мы в первую очередь сталкиваемся с нарушением лексической сочетаемости, так как учащихся видимо затрудняет выбор глагола речи с существительным *выражение.*

Таким образом, в речи школьников расширено употреблять один глагол –*говорить* (*сказать*), чему способствует, на наш взгляд, предельная обобщенность его лексического значения, предназначеннного для выражения самых различных сторон речевого процесса. Обобщенность, универсальность значения глагола, его простота, понятность порождают частотность его употребления в речи студентов, а незнание ограничений сочетаемости и семантики приводит к лексическим ошибкам.

Кроме неправильного употребления данного глагола в письменной речи школьников, распространены ошибки в употреблении слов другого семантического класса этой же группы, характеризующих коммуникативную сторону речи. Глаголы с такой семантикой объединены общим значением «сообщать что – либо (какие – либо сведения,

мысли и т.п.) кому – либо посредством речи». При этом наиболее часто встречается неправильное употребление глагола *рассказывать-рассказать*.

Например: «Варвара *рассказывает* ей свои принципы (IX кл. соч.), «На суде Павел выступает как опытный агитатор, рассказывающий программу борьбы рабочего класса (Х кл., соч.) – вместо: излагает, излагающий; «В этом произведении писатель *рассказывает* протест против существующего строя»(VI-кл ., соч.) – вместо выражает (высказывает).

Смещение в речи глаголов *говорить* и *сказать* имеет значение иные причины. Эти глаголы в значениях «выражать в устной речи какие-либо мысли, мнения, сообщать факты ...» и «высказывать, повествовать, сообщать печатно или письменно» образуют видовую пару. Глагол *говорить* отличается разветвленной системой значений, в которую входит много переносных значений. Этому глаголы несовершенного вида в разных значениях соответствуют разные глаголы совершенного вида. Интересующим нас переносным значением глагол *говорить* обладает только в форме несовершенного вида. Глагол *сказать* не имеет разветвленной системы значений, нет у него и переносных значений.

Для такой работы возможным, с нашей точки зрения, представляется использование схем, изложенных в статье. В дальнейшем все эти сведения могут быть закреплены в ходе выполнения различного рода упражнений, например при исправлении речевых ошибок, состоящих в неправильном употреблении того или иного глагола из указанных, или упражнений, где необходимо вставить подходящий по смыслу глагол, обязательно объяснив свой выбор. При этом схемы могут быть вынесены на плакаты или на доску, чтобы учащиеся могли активно ими пользоваться.

Литература:

- 1.Бутаков Л.О. О принципах неправильного словоупотребления // РЯШ. – 1987. - №3
2. Васильев Л.М Семантика русского глагола. – Уфа, - 1981.-С.6
3. А.П Евгеньевой –М.,1975-С.520
4. Словарь русского языка (В 4 т. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1981-1984)

УДК: 81 (005.57)

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Мусаева Туйгун, Ошский государственный университет

МАДАНИЯТТАР АРАЛЫҚ БАЙЛАНЫШТАРДЫН ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТИЛЕРИ

Мусаева Туйгун, Ош мамлекеттик университети

LINGVOCULTURAL ASPECTS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Tuigun Musaeva, Osh State University

Аннотация: Данная статья дает представление о новых направлениях в современных лингвистических исследованиях – лингвокультурологии и межкультурной коммуникации в их взаимосвязи, знакомит с культурными коннотациями вербальных и невербальных сущностей, составляющих культурный фонд нации, показывает возможности дальнейших научных изысканий в этой перспективной области.

Аннотация: Бул макала азыркы лингвистикалық изилдеөлөрдөгү жаңы бағыттар лингвомаданиятаануу жана маданияттар аралық коммуникация жөнүндө, аларды өз ара байланыштыруу менен түшүнүк берет, улуттун маданий фондусун түзүп турган вербалдык жана вербалдук эмес маданий коннатациялар менен тааныштырып, бул клечектүү тармактагы мындын аркы изденүүлөрдүн тәктигүн көрсөтөт.

Abstract: This article gives an idea of new directions in modern linguistic studies - linguoculturology and intercultural communication in their interrelationship, introduces the cultural

connotations of verbal and nonverbal essences that make up the nation's cultural fund, shows the possibilities for further scientific research in this promising area.

Ключевые слова: лингвокультурология, межкультурная коммуникация, культура, язык, взаимодействие.

Түйүндүү сөздөр: лингвокультурология, маданияттар аралык байланыш, маданият, тил, өз ара аракеттенүү.

Key words: *linguoculturology, intercultural communication, culture, language, interaction.*

В настоящее время, когда планета становится единым многонациональным, мультикультурным и многоязычным целым, чтобы нормально адаптироваться к современной ситуации, общество должно понять, как важно знать разные языки. Изучение языков - это способ воспитания толерантности, способности к сотрудничеству, достижения взаимопонимания между народами. Такое мировое требование наметил курс на обращение к таким научным парадигмам, как лингвокультрология и межкультурная коммуникация.

В 1954 году вышла книга Э.Холла и Д. Трагера «Culture as communication», в которой было положено начало исследований межкультурной коммуникации (МК). Они впервые использовали понятие «межкультурная коммуникация», которая должна была отражать специфику отношений между людьми, принадлежащими к разным культурам (Э. Холл). Основная проблема теории межкультурного взаимодействия состоит в объяснении характера культурных влияний, т.е. отмеченной противоречивости. Почему иногда вроде бы не очень полезная с утилитарной точки зрения компонента нашей культуры с энтузиазмом принимается чужой культурой, носителем которой является чужой этнос, а иногда, казалось бы, очень полезная в утилитарном отношении компонента с негодованием отвергается?

В то же время обогащается понятийный аппарат новой дисциплины. Появляются термины «кросскультурная», «мультикультурная» коммуникация. Причем в специальной литературе не проводились строгие разграничения, но термин «межкультурный» оказался наиболее приемлемым. Как известно, МК трактуется отечественными лингводидактами как совокупность специфических процессов взаимодействия партнеров по общению, принадлежащих к разным лингвокультурным сообществам (И.И. Халеева).

Однако, как показала практика, даже глубокого знания иностранного языка недостаточно для эффективного общения с его носителем: каждое слово другого языка отражает другой мир и другую культуру, «за каждым словом стоит обусловленное национальным сознанием представление о мире» (С.Г. Тер-Минасова). Главная задача в изучении иностранных языков как средства коммуникации заключается в том, что языки должны изучаться в неразрывном единстве с миром и культурой народов, говорящих на этих языках.

Сегодня, в век глобализации, все внимание ученых направлено на изучение языка через тип той или иной культуры. По Гумбольдту «изучение иностранных языков, - подобно приобретению иной точки мировоззрения в прежнем миропонимании» [1]. Поэтому одного только владения языком, его лексическим составом, фонологической и морфологической системой еще недостаточно для успешной коммуникации. В определенной ситуации следует не только понять значение высказывания, но и что имеется ввиду в этом случае говорящим, какое воздействие оно оказывает на адресата. Поэтому лингвисты с помощью теории речевых актов, которая рассматривает речь как действие, т.е. описывает выражение определенных языковых форм как прагматическое воздействие на слушателя и, тем самым, достижение определенной цели в коммуникации, пытаются решать традиционные языковые проблемы.

Основоположник теории межкультурной коммуникации - Э.Холл, который убедительно доказал связь между культурой и коммуникацией говорит: «Коммуникация – это культура, культура – это коммуникация» (Hall 1959, 1981, 1982).

Э. Холл при помощи грамматических категорий провел аналогию с изучением иностранных языков. Таким образом, овладение иноязычным кодом, позволяющим успешно осуществлять межкультурное взаимодействие, предполагает изучение особенностей культуры, определяющих специфику общественного и делового поведения партнера, детерминируемого влиянием исторических традиций и обычаев, образа жизни и т.п. Поэтому иностранные языки как средство коммуникации между представителями разных народов и культур должны изучаться в неразрывном единстве с миром и культурой народов, говорящих на этих языках (раньше у нас иностранный язык изучался в отрыве от его социокультурного контекста как самоцель и практически не нес функциональной нагрузки). Практический аспект МКК затрагивает непосредственно те процессы, которые связаны с коммуникацией представителей разных лингвокультур, их способностью осуществлять взаимодействие и на уровне осознания, и на уровне непосредственного контакта.

В России и странах СНГ, в отличии от США, теория МКК находится в состоянии становления. В настоящее время выделяются следующие области исследования, основанные на идее взаимодействия языка и культуры: лингвострановедение, этнолингвистика, лингвокультурология. Последнюю многие лингвисты определяют как часть этнолингвистики, посвященную изучению и описанию корреспонденций языка и культуры в их синхронном взаимодействии [2].

Лингвокультурология как новое знание, как новая парадигма, как наука, изучающая проявление, отражение и фиксацию культуры в языке, становится самостоятельной научной парадигмой и занимает важное место на современном этапе развития науки о языке. В. Маслова (2001:37-37) выделяет следующие предметы лингвокультурологии: 1) безэквивалентную лексику и лакуны; 2) мифологизированные языковые единицы: архетипы и мифологемы, обряды и поверья, ритуалы и обычаи, закрепленные в языке; 3) паремиологический фонд языка; 4) фразеологический фонд языка; 5) эталоны, стереотипы, символы; 6) метафоры и образы языка; 7) стилистический уклад языков; 8) речевое поведение; 9) область речевого этикета. Все эти области лингвистики направлены на изучение национально-специфических особенностей одной отдельно взятой лингвокультуры.

Лингвокультурология - продукт антропоцентрической парадигмы в лингвистике, которая развивается в последние десятилетия. Интегративный подход к лингвокультурологии принимается В.В. Воробьевым, который определяет ее как «комплексная научная дисциплина синтезирующего типа, изучающая взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в его функционировании и отражающая этот процесс как целостную структуру единиц в единстве их языкового и внеязыкового культурного содержания при помощи системных методов и ориентацией на современные приоритеты и культурные установления (система норм и общечеловеческих ценностей)» [3].

Лингвокультурология использует методы, которые применимы как к языку, так и к культуре. Когнитивный подход к лингвокультурологии, например, позволяет увидеть специфику в различных картинах мира. По мнению специалистов, лингвокультурология в качестве своего объекта рассматривает язык, культуру и языковую личность. (Телия 1996, Воробьев, 1997, Маслова 2008, Тхорик 2006) и т.д.). Предметом лингвокультурологии являются языковые единицы, выражающие культурные смыслы, ценности, характеризующие ту или иную культуру и служащие предметом описания в лингвострановедении. Основной единицей лингвокультурологии является лингвокультурэма. Это могут быть слова, словосочетания, тексты, обладающие этнокультурной ценностью.

Все это очень важно для изучения и становления теории МКК. Не менее важным для нее является и рассмотрение взаимоотношений языка и культуры сквозь призму психолингвистики, социолингвистики, а также этнопсихолингвистики и лингвосоциопсихологии. Значительным вкладом в развитие теории МКК является

описание национально-специфических особенностей языковой картины мира [Б. А. Серебренников, А.А. Уфимцева, С. А. Арутюнов, Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев], а также соотношения языка и национального самосознания [Н. Д. Арутюнова, Н. В. Уфимцева, В. Г. Гак].

Именно российским лингвистам принадлежат такие значимые для теории МКК понятия как *языковая личность* [Ю. Н. Карапулов, Г. И. Богин, Ю. Д. Апресян, Г. И. Берестенев], *концепт и концептосфера* [Д. С. Лихачев, Е. С. Кубрякова, Ю. С. Степанов, В. И. Карасик].

Отсюда, мы делаем следующие выводы: лингвокультурология и теория МКК тесно перекликаются. Проблемы МКК актуальны почти во всех странах мира (включая Кыргызстан), знание иностранного языка вовсе не означает, что человек не будет испытывать затруднения при общении с носителем языка. Это говорит о когнитивной негибкости человека.

Чтобы адекватно понимать чужой язык и культуру, нужно быть готовым, во-первых, к восприятию явлений, не знакомых индивиду из предыдущего опыта; во-вторых, отказаться от попыток втиснуть новый опыт в жесткие рамки собственных представлений; в-третьих, признать право представителей другой культуры на восприятие мира с иных позиций; в-четвертых, быть способным к преодолению стереотипов [4].

Каждая культура формирует свои стереотипы сознания и поведения, опирающиеся на собственное видение мира. То, что значимо в одной культуре, может не иметь никакого значения в другой. Хорошо известно, что символическое значение движений, поз, жестов и даже взгляда в разных культурах несет различный, иногда прямо противоположный смысл. Кивок головой у русских означает «да», а у болгар — «нет». Европеец и американец о постигшем их горе или несчастье сообщают со скорбным выражением лица, ожидая, что и собеседник сделает то же самое; вьетнамец в аналогичной ситуации будет улыбаться, потому что он не хочет навязывать свое психологическое состояние собеседнику и избавляет его от притворного выражения эмоций.

Успешная межкультурная коммуникация предполагает наряду с владением иностранным языком еще и умение адекватно интерпретировать коммуникативное поведение представителя иносоциума, а также готовность участников общения к восприятию другой формы коммуникативного поведения, пониманию его различий и варьирования от культуры к культуре. В этом и заключаются лингвокультурологические аспекты МКК - сложный процесс интерпретации, который зависит от комплекса как собственно языковых, так и неязыковых факторов, достижение понимания в межкультурной коммуникации, где участники должны не просто владеть грамматикой и лексикой того или иного языка, но знать культурный компонент значения слова, реалии чужой культуры.

Литература:

1. Гумбольдт В. Издательство: М.: Прогресс.- 1985. - С. 49
2. В. Н. Телия Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М.: Наука, - 1986. - С.73
3. Воробьев В.В.- Лингвокультурология (теория и методы). Монография,- Изд-во РУДН. - 1997, - С.331:47
4. Мадмарова Г.А.межкультурные концепты в тексте художественного произведения. Бишкек: - 2017.

О ПЕРСПЕКТИВАХ СОВРЕМЕННОЙ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ

Нурдинова К.Х. к.ф.н., профессор Уринбаева Х.□□
Ошский государственный университет

ON THE PROSPECTS OF MODERN DEMOCRATIZATION

Nurdinova K.H., c.ph.s. professor, Urinbaeva H.
Osh State University

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы траектории и перспектив демократизации современного мира, отмечается ее разновекторный характер. Указывается, что различные траектории политического развития стран третьей «волны» демократизации, в частности, посткоммунистического и постсоветского пространства требуют разработки новой концепции политических трансформаций и новой типологии политических режимов в современном мире.

Аннотация: Макалада азыркы учурдагы дүйнөнү демократизациялаштыруунун траекториясы жана перспективасы маселелери каралып, анын ар тараптуу багыттагы мунөзү белгиленет. Мамлекеттердин саясий өнүгүүсүндөгү демократизациянын үчүнчү толкунуунун ар кандай, атап айтканда, посткоммунистик жана постсоветтик мейкиндиктеги траекториялары саясий трансформациянын жаңы концепциясын жана саясий режимдердин жаны типологиясын иштеп чыгууну талап кылары корсатулат.

Abstract: The issues of a trajectory and the prospects of the democratization of the modern world are touched in this article, and its various characters are pointed out. It is pointed out that various trajectories of political development of countries of the third “Wave” of democratization, in particular, of the post communist and former Soviet Union requires the drafts of the new concepts of political transformation and new typology of the political regimes in the modern world.

Ключевые слова: демократизация, разновекторный характер демократизации, посткоммунистическое и постсоветское пространство, новые концепции политических трансформаций, новая типология политических режимов.

Түйүндүү сөздөр: демократизацияланыштыруу, демократизацияланыштыруунун ар тараптуу багыттагы мунөзү, посткоммунистик жана постсоветтик мейкиндик, саясий трансформациянын жаңы концепциясы, саясий режимдердин жаны типологиясы.

Key words: democratization, various characters of the democratization, post communist and former Soviet Union requires, new concepts of political transformation, new typology of the political regimes.

Современная мировая политическая реальность показывает многообразие и разнонаправленность процессов демократизации. Теоретическое осмысление современных демократических трансформаций становится актуальной задачей исследователей, поскольку это в определенной степени позволит представить возможные варианты развития процессов демократизации в современном мире.

Под демократизацией мира понимается: во-первых, рост количества демократических государств; во-вторых, усиление и развитие демократических институтов и процедур в различных странах. В самом общем смысле демократизация означает процесс политических и социальных изменений, направленных на установление демократического строя. Как пишет российский политолог А. Мельвиль, «история становления и развития демократических норм и практик говорит о том, что демократия — это процесс, процесс развития, расширения и обновления идей и принципов, институтов и процедур» [3, с.70].□

Согласно научной литературе появление демократических государств в мире шло нелинейно, выделяются периоды в мировой истории, связанные с развитием демократических процессов (волны демократизации), и своеобразные демократические «откаты». Понятие «волны демократизации» ввел американский политолог С.

Хантингтон, под которой он понимает группу переходов «от недемократических режимов к демократическим, происходящих в определенный период времени, количество которых значительно превышает количество переходов в противоположном направлении в данный период»[6,с.36]. С. Хантингтон пришел к выводу, что в современном мире имели место *три «волны» демократизации*. Нынешняя третья «волна» демократизации рассматривается многими авторами как «яркая глобальная и транснациональная особенность» современного мирового развития.

Сегодня исследователями наблюдаются и широко обсуждаются различные траектории политического развития стран третьей «волны», прежде всего посткоммунистических и постсоветских государств. Так, в странах СНГ формируются разные политические режимы, разные структуры власти и степени плюрализма, разные партийные и политические системы.

А. Мельвиль выделяет следующие причины разнообразия постсоветских трансформаций:

- специфика и различия в докоммунистических и досоветских традициях (цивилизационные, культурные, политические и др.), в том числе в смысле наличия или отсутствия каких-либо элементов демократического опыта;
- особенности внешней среды в качестве фактора, поддерживающего или препятствующего внутренним трансформациям;
- различия в исходных социально-экономических, политических, культурных и др. точках политических трансформаций, даже в условиях СССР;
- различия в условиях эрозии и распада авторитарных структур власти;
- различия в типах смены и репродукции политических и экономических элит;
- различия в выборе и строительстве новых политических институтов;
- различия в избираемой тактике политических акторов (в том числе с учетом их конкретных индивидуально-психологических особенностей) [4,с.140].

Конечно, указанный перечень может быть дополнен. На наш взгляд, должны быть более дифференцированно учтены и другие параметры, способные оказывать влияние на направление, ход и результаты трансформационных процессов в постсоветском и посткоммунистическом пространстве.

Современная мировая политическая реальность показывает многообразие и разнонаправленность процессов демократизации, самый широкий спектр поставторитарных, в том числе посткоммунистических и постсоветских траекторий развития, более того неоднозначность самой демократизации.

Между тем, последняя четверть XX характеризовалась как эпоха глобальной демократизации, которая понималась как главная тенденция и направление мирового политического развития. Это было время распада авторитарных и пост тоталитарных режимов и постепенного становления демократических институтов и практик в целом ряде стран. Концепция глобальной демократизации третьей «волны» того времени смогла предоставить достаточную теоретико-методологическую схему для осмыслиения указанных процессов и представляла модель демократического транзита в качестве универсального вектора политического развития во всех странах, переживающих распады авторитарных и пост тоталитарных режимов.

Следует отметить, что идеи сторонников «глобальной демократизации» получили определенное подкрепление на рубеже XX-XXI вв. Так, в докладе американского «Дома свободы» утверждалось, что глобальный прогресс демократизации продолжается и, в частности, приводились данные о том, что за последние годы 44% всех стран мира (85 из 192) стали «свободными» (т.е. соблюдающими высокий уровень политических и экономических прав и уважающими основные гражданские свободы), 31% (59 стран) - «частично свободными» (т.е. с более ограниченными политическими правами и гражданскими свободами, зачастую при коррупции, слабом уровне обеспечения главенства права и правового государства в целом, этнических раздорах и даже

гражданских войнах), а 25% (48 стран) остались «несвободными» - на две меньше, чем в 1999 г. [5,с.95].

При этом к «свободным» из числа посткоммунистических стран были отнесены только Болгария, Чехия, Венгрия, Польша, Монголия, Румыния, Словакия, Словения, Литва, а также Эстония и Латвия. А Россия, Армения, Азербайджан, Грузия, Молдавия, Кыргызстан и Украина причислены к разряду «частично свободных»; Белоруссия, Казахстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан - к разряду «несвободных».

В этой классификации «Дом свободы» за модель берет «электоральную демократию» - тип политического режима, который использует формальные демократические институты и процедуры «электоральных демократий».

Однако, опыт демократического транзита третьей «волны» свидетельствует, что формальное провозглашение демократических институтов и процедур «электоральной демократии» не определяет общий результат трансформационных процессов. Анализ реальных политических процессов в странах «новой демократии» показывает, что формальные электоральные процедуры могут привести к трансформации одного недемократического режима в его другой вид, или даже, к консолидации «новых автократий».

В современном мире траектории развития поставторитарных, в том числе посткоммунистических и постсоветских стран, включают не только переходы от одних типов недемократических режимов к другим их типам, но и к «гибридам» и «мутантам», которых нельзя отнести к демократиям. В связи с этим в научно-политическом словаре появились понятия «делегативная демократия», «авторитарная демократия», «имитационная демократия», «электоральная демократия», «нелиберальная демократия» и др.

Последнее, в сущности, является весомым аргументом против представлений об обязательной направленности политических трансформаций третьей «волны» в сторону демократии западной модели. Как указывает американский исследователь Т. Карозерс, «в своем большинстве „переходные страны“ — и не диктатуры, и не однозначно выбравшие демократию. Они вошли в политически „серую“ зону» [2,с.23].

Таким образом, основное теоретическое положение о направленности современных политических трансформаций от распада авторитаризма к демократическому транзиту, а затем к консолидации демократии, требует серьезного пересмотра и переосмыслиния. Особенно это относится к траекториям политических процессов в постсоветских странах.

Разнообразный и разновекторный характер современных политических трансформаций требует обновления теорий политического развития, в частности, разработки новой типологии политических режимов и режимных изменений.

Сегодня уже предлагаются новые модели политических транзитов. Так, Даймонд предлагает следующую классификацию политических режимов посткоммунистических и постсоветских государствам:

- либеральные демократии (всего 73 страны) - Чехия, Венгрия, Польша, Словакия, Словения, Эстония, Латвия, Литва, Болгария, Хорватия, Румыния;
- электоральные демократии (всего 31 страна) — Молдавия, Югославия, Албания;
- амбивалентные (двойственные; англ. *ambiguous*) режимы (всего 17 стран) Армения, Грузия, Македония, Украина;
- конкурентный авторитаризм (всего 21 страна) — Босния и Герцеговина, Россия, Беларусь;
- гегемонистский электоральный авторитаризм (всего 25 стран) - Азербайджан, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан;
- политически закрытый авторитаризм (всего 25 стран)- Туркменистан [4,с.139].

Как видно, указанная классификация подрывает оптимистические прогнозы в отношении «глобальной демократизации».

Касаясь вопроса о траекториях и перспективах демократизации А.Мельвиль не исключает возможности отката и нынешней третьей «волны» демократизации. В качестве потенциальных причин, которые могут способствовать третьему откату, он указывает следующие:

- ♦ снижение легитимности демократических режимов из-за систематической неспособности действовать эффективно;
- ♦ всеобщий экономический кризис, который также может во многих странах лишить демократию легитимности;
- ♦ возникновение эффекта «снежного кома» из-за перехода к авторитаризму какой-либо демократической или демократизирующейся великой державы;
- ♦ переход нескольких недавно демократизировавшихся стран к диктатуре из-за отсутствия многих необходимых для демократии условий, что также может привести к эффекту «снежного кома»;
- ♦ успешная экспансия со стороны недемократического государства по отношению к демократическим странам;
- ♦ возникновение различных форм авторитаризма, отвечающих нуждам своего времени: авторитарный национализм, религиозный фундаментализм, олигархический авторитаризм, популистские диктатуры, групповые диктатуры, которые могут поставить под свой контроль все общество. Однако нельзя сказать, что какая-либо из этих старых или новых форм авторитаризма наиболее вероятна, как нельзя сказать, что она полностью невозможна [3, с.66].

Можно согласиться с А.Мельвилем, по мнению которого сравнительный анализ политических трансформаций и режимных изменений в странах бывшего СССР мог бы стать одним из шагов к теоретико-методологическому обновлению представлений о современных политических процессах.

Думается, анализируя траектории современных политических трансформаций в мире необходимо признать реальность и возможность возникновения новых типов и видов «нового авторитаризма». В современной реальности существующие политические режимы в какой-то степени являются смешанными, а сама демократия представляет собой постоянный процесс эволюции и трансформации. В связи с этим перед исследователями-международниками сегодня стоит важнейшая задача: разработать новую концепцию политических трансформаций и, соответственно, новую типологию политических режимов в современном мире. Это требует не только разработки критериев классификации новых политических режимов, но и их теоретико-методологического обоснования.

Литература:

1. Даль Р. Демократия и ее критики. М., - 2003
2. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита // Политическая наука.- 2003. №2
3. Мельвиль А.Ю. Демократические транзыты. Теоретико-методологические и прикладные аспекты. М, - 1999.
4. Мельвиль А.Ю. Становление транснациональной политической среды и «волны» демократизации. // Современные международные отношения и мировая политика: учебник.- М., Просвещение, - 2005.- С.106-142
5. Салмин А. М. Современная демократия: очерки становления. М., 1997.
6. Хантингтон С. Третья волна: Демократизация на исходе XX века. -М, 2003.

АДЕП ЖАНА АҚЫЛ-ЭС ТАРБИЯЛАРЫН ЖҮРГҮЗҮҮ

(“Алиппе” окуу китебинин мисалында)

*Османалиева А.А., Абдашимова С.А., окутуучу
№18 А. Навои атындагы мектеп-гимназиясы,
№38 Б. Алыкулов атындагы мектеп-гимназиясы*

**ПРОВЕДЕНИЕ НРАВСТВЕННОГО И УМСТВЕННОГО
ВОСПИТАНИЯ**

(на примере учебника «Алиппе» - «Букварь»)

*Османалиева А.А., Абдашимова С.А., преподаватель
№18 А. Школа-гимназия имени Навои,
№38 Б. от имени Алыкулова школа-гимназия*

MORAL AND MENTAL EDUCATION

(on the example of the textbook “Alippe” – ABC-book”)

*Osmonalieva A. A., Abdalimova S. A., lecturer
№18 A. school-gymnasium named after Navoi,
№ 38 B. on behalf of Alykulov high school*

Аннотация: Сунушталган илмий макалада “Алиппе” окуу китебинин мазмунунда орун алган айрым элдик жомоктордун негизинде адеп жана ақыл-эс тарбияларын жүргүзүү мисалдары каралат.

Аннотация: В предлагаемой научной статье рассматриваются примеры нравственного и умственного воспитания учащихся на основе изучения отдельных сказок, включенных в учебник «Алиппе».

Abstract: The proposed research article examines some examples of moral and intellectual education of school students based on the study of certain fairy tales included in the textbook “Alippe”.

Түйүндүү сөздөр: табылды, ынтымак, жомок, тарбия, таттуу, өлүм, дискуссия.

Ключевые слова: таволга, согласие, сказка, воспитание, сладкий, смерть, дискуссия.

Key words: spirea, consent, fairy tale, education, sweet, death, discussion.

Коомдук, мамлекеттик түзүлүштөрдүн баарында адамды тарбиялоо маселесин эң алдынкы орунга коюп келишкендерин карт тарых барактары ырастап келет. Бул орчундуу маселени ийгиликтүү чечкен өлкөлөр өскөн, өркүндөгөн. Чыгыштын жана батыштын эчен-эчен улуу ойчул аалымдары, көрүнүктүү саясатчылары мына ушул проблемага байланыштуу эмгектерин жазышкан жана ишке ашырууга белсенишкен, күрөшүшкөн. Алардын айрымдарын атай кетсек: Ал-Фараби, Ибн Сина, Жусуп Баласагын, Платон, Я.А. Коменский, Томас Мор, Жан-Жак Руссо, Г. Гельвеций ж.б.

Албетте, тарбия ишин жүргүзүү ондай эмес, татаал, көп кырдуу процесс экени белгилүү. “Тарбия” деген түшүнүктүн курамында адеп жана ақыл-эс тарбиялары негизги орунду ээлейт. Бул - тарбиянын бөлөк түрлөрүн кандайдыр кийинки орунга жылдырып салуу дегендикке жатпайт. Реалдуу тарбия процессинде анын бардык багыттарын эришарка, тыгыз байланышта жүргүзүү абзел. Бирок, биздин көз карашыбызда, адеп жана ақыл-эс тарбиялары тарбиянын башка түрлөрүн эрчитип, жетелөөсү максатка ылайыктуу. Ал эми айрым учурларда, кырдаалга жараша тарбиянын башка түрү (же түрлөрү) алдынкы орунга коюлуп калуусу мүмкүн.

Адеп тарбиясынын маанилүүлүгүн кыргыздын көрүнүктүү этнопедагогу А.Ж. Муратов: “Адеп – улуу таажы, аны кийгин да кайда барсаң бара бер” деп айтылат чыгыш насааттарында. Кеп ошол адеп таажысына ээ болууда. Анын жолу көп жана татаал, аны бешиктен табытка чейин издөөгө туура келет жана аны миндердин жардамы менен гана табасын”, - деп таржымалдайт. [2:4-5] Демек, адептүү болсон, каерге барсан,

каерде болсоң, өз абийириңди, кадыр-баркыңды сактай аласың. Чөйрө менен туура мамиле, жагымдуу ымала, ысык карым-катыш түзүп, нукура нарк-насилиниң сактап каласың.

Айтылгандарды 1 – класстын “Алиппе” окуу китебинин мазмунунда орун алган айрым жомоктордун мисалында карап көрүүгө аракеттенели.

Маселен, “Ырыс алды – ынтымак” аталышындагы кыргыз эл жомогунун сюжетинде бир кишинин тогуз уул болот. Ал уулдары өз ара ынтымаксыз жашашкандыктан, аларды сыноо үчүн атасы тогуз табылғыны алыш, табылғыларды бир тутам кылып, балдарына: -Кана, муну сындыргылачы, - дейт. Балдарынын эч кимиси тутам табылғыны сындыра албай коюшат. Андан соң, ар бир баласына бирден табылғы карматып, “Эми сындыргылачы” дегенде, женил эле сындырып коюшат [1:72].

Ушул айкын көрүнүш ынтымактуулуктун маанисин балдарына түшүндүрүүгө негиз болот.

Мугалимдик иш тажрыйбабызга таянып, ангемелешүүнү төмөндөгүдөй нукта жүргүзүүнү максатка ылайыктуу деп эсептедик.

Мугалим: -Балдар, үй-бүлөдө ынтымактуу болуш учун эмне кылуу керек экен?

Окуучулар: -Ата-эненин сөзүн угуу керек.

Мугалим: -Ата-энелер балдарына көбүнчө кайсы сөздөрдү айтышат?

Окуучу: -Бири-бириңдердин сөзүңөрдү угуп, өз ара жакшы мамиледе болгула. Бири-бириңерге жаман сөздөрдү айтпай, өз ара урматтуу мамиледе болгула, - деп.

Мугалим: -Класс ичинде ынтымактуулукка кантип жетишебиз?

Балдар: -Агай-әжейлердин айткандарын угуп, жакшы окуп, тартиптүү болуп, бири-бирибизге жакшы мамиле кылсак.

Мугалим: -Классташтар арасында ынтымак качан бузулат?

Окуучулар: -Агай-әжейлердин кенештерин, насааттарын укпай, тартипти сактабай, бири-бирибиз менен начар мамиледе болгонубуда.

Мугалим: -Ошентип, балдар, силер жакшы жооп бердиңер. Улуулардын сөзүн угуп урматтоону, жакшы окууну, бири-бириңер менен сыйлуу мамиледе болуунарды, класста тартипти сактоону, ушул айтылгандардын баарын бириктирип, жалпылап, бир сөз менен айтчу болсок, силердин оюнчарча кайсы сөз менен туондуруу ылайыктуу болуп турат?

Окуучулар: -“адептүүлүк” деп жооп беришет.

Мугалимдин жыйынтык сөзү: -Адептүү болсоңор, көп жакшы нерселерге, ийгиликтерге жетишесиңер; күндөн-күнгө жакшы окуй баштайсынар; бири-бириңер менен жакшы, жагымдуу сүйлөшсөңөр, жакшы мамиледе болсоңор, бири-бириңдерден көп пайдалуу нерселерди үйрөнөсүңөр, тартиптүү окуучу болосуңар. Мугалимдин окуучулар менен болгон мына ушул таризде ангемелешүүсү, баланын аны курчаган жакынкы жашоо чөйрөсү менен тыгыз байланыштуулугун камсыздап, теманын мазмунун тереңирээк түшүнүүсүнө өбөлгө түзөт.

Ал эми “Акылдуу кыз” жомогунда [1:74] Хан караткан элине эки суроо берип, башкача айтканда, “Бул дүйнөдө таттуунун таттуусу эмне? жана ачуунун ачуусу эмне?” деген суроо коюп, суроонун чечимин табууга кырк күн убакыт берет жана эгер ушул мөөнөттө суроонун жообун таба алышпаса, анда элге кыргын салуу катаал шартын көёт. Ошондо бир абышканын акылдуу кызы атасына: “Таттуунун таттуусу бала. Ачуунун ачуусу ажал болот”, - деп, элин кыргындан сактап калган жагдай нускаланат.

Мугалим жомокту көркөм окуп, андан ары балдарга окутуп, кайталап, ошону менен тема өтүлгөн катары эсептелинет. Бул жомоктун маанисин, чынында, 7-8 жаштагы балдар анчалык элестете алышпайт. Маселен, таттуунун таттуусу кандайча эле бала болусу мүмкүн? “Таттууну”, балдар кыялында “бал”, “момпосуй”, “балмуздак”, “шекер” ж.у.с.лар менен байланыштырып ойлошот.

Аның үчүн аларга төмөндөгүдөй суроолор узатылат: -ымыркай төрөлгөндөн кийин анын чоңоюусу, өсүүсү жөнүндө эмнелерди билесиңер? Бөбөктүн тили эң алгач кантип

чыкканын, анын тай-тай басканын айтып бергилечи? “Бала тили бал” дешет. Эмнеликтен ушинтип айтышат? Тили чыккан бөбөк, алгач, адатта, кайсы сөздөрдү айтат? ж.б.

Балдар оюна келген түрдүү сөздөрдү айтып жооп беришет. Алардын жообундагы айрым туура эместикитерди, каталарды белгилеп, ондоп, жооптордо айтылган ойлорду жалпылап, мугалим төмөндөгүдөй корутундуга келет: “Ымыркайдын эң алгачкы жылмаусу, күлкүсү, там-туң кадам шилтеп анын тик басууга болгон аракеттери, тили булдур-чулдур, үзүл-кесил чыга баштаган кездери, “апа”, “ата” деген сөздөрдү биринчи айта баштаганда, мына ушул өзгөчө көрүнүштөрдүн баары өтө сүйкүмдүү да, эч нерсеге теңегис ширин да, таттуу сезилет”.

Ал эми “Ачуунун ачуусу ажал” болуусу, бул, адамдын өлүмү дегенди билгизет. Башкача айтканда, өлгөн адам менен мындан ары эч качан сүйлөшө албайсын, көрүшпөйсүн, жолугушпайсын.

Ушул формада уюштурулган аңгемелешүүдөн соң, 1-класста окушкан бөбөктөр аталган жомоктун мазмуну жөнүндө терекирээк түшүнүк алышат.

Адепдүү, акылдуу болуп өсүү, чоңоюу керектигин билишет, маанисин түшүнүшөт.

Абалтадан кыргыз элдик тажрыйбасында үй-бүлөдө улуулардын үлгү болуусу, өрнөк көрсөтүүсү эң негизги таалим-тарбиялык ыкмалардан боло келген.

Жогорудагы маселеге байланыштуу белгилүү этнопедагог Сабыр Иптаруулу: “коомдун бүгүнкү онолуусу балдардын эмес, чондордун онолуусуна, алардын көрсөткөн өрнөгүнө, алардын бала деп толгонуусуна, баланын кадыры, ден соолугу, көңүлү, жан дүйнөсү, бир сөз менен айтканда, баланын адамдык парасаты кандайча эске алынгандыгына байланыштуу болуп турат” деген омоктуу оюн ортого салат [3:52].

Адабияттар:

1. Кубаталиева Б., ж.б. Алиппе: Жалпы билим берүүчү мектептин 1 – классы үчүн окуу китеби/ Б. Кубаталиева, А. Абыканова, М. Асаналиева. 2-бас. –Б.: “Кутаалам”, -2016. – 6.112.
2. Муратов Абдыкерим. Аталар сөзү – акылдын көзү. Адеп аңгемелери. 1 – ките. –Б.: - 2008. –б.152.
3. Сабыр Иптаруулу. Кыргыз жан дүйнөсү (этнолингвопедагогикалык илик). –Б.: -2017. – 6.240.

УДК:81.80

АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ПРОИЗВЕДЕНИИ Ч.АЙТМАТОВА НА МАТЕРИАЛЕ КЫРГЫЗСКОГО, РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Пазилова Тунукай Жамолдиновна, преподаватель

E-mail: tunuk85@mail.ru

Кыргызско-Узбекский университет

ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ КЭЭ БИР ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫК БИРДИКТЕРДИН КЫРГЫЗ, ОРУС ЖАНА АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ АНАЛИЗИ

Пазилова Тунукай Жамолдиновна, окутуучу

E-mail: tunuk85@mail.ru

Кыргыз-Өзбек университети

ANALYSIS OF CERTAIN PHRASEOLOGICAL UNITS FROM CH. AITMATOV'S WRITINGS IN THE KYRGYZ, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

*Pazilova Tanuki Zamaldinova, lecturer
E-mail: tunuk85@mail.ru Kyrgyz-Uzbek University*

Аннотация: В данной статье анализируются переводы фразеологических единиц с кыргызского языка на английский, отобранных из повести Ч.Айтматова «Гулсарат». При этом русские переводы фразеологических единиц выполняют роль корреляции.

Аннотация: Бул макалада Чыңгыз Айтматовдун «Гулсарат» чыгармасынан алынган фразеологиялык бирдиктердин кыргыз тилинен англий тилине орус тили аркылуу которулусу караплан.

Abstract: The given article analyzes translation of some phraseological units from the Kyrgyz language into English through the Russian language. Examples have been selected from the literary work of Ch. Aitmatov "Gulsarat".

Ключевые слова: Фразеологические сращение, фразеологические единство, фразеологические сочетания, фразеологические выражения.

Түйүндүү сөздөр: фразеологиялык ширешме, фразеологиялык бирдик, фразеологиялык айкаш, фразеологиялык сөздөр (терминдер).

Key words: phraseological fusion, phraseological unity, phraseological combinations, phraseological expressions.

Фразеологизмы - это более красочная сторона любого языка. Фразеологизмы отличаются своим эмоциональным окрасом. В них находят мысли и культура. Однако, нельзя забывать, что главная цель фразеологизмов это все же передача информации. Оба этих аспекта являются причиной того, что переводом фразеологических единиц занимаются лучшие лингвисты мира. Данное направление лингвистики представляет особую важность в науке перевода. Быть писателем – это творчество, а творчество всегда основано на эмоциях, фразеологизмы помогают автору выразить желаемые эмоции на бумаге, без них автор не способен написать, а переводчик перевести ни одно художественное произведение. Толковый словарь Ушакова определяет фразеологию, как «Совокупность устойчивых оборотов речи и выражений, свойственных данному языку» [4].

Фразеология (от греч. выражение и учение) - раздел теоретической лингвистики, изучающий устоявшиеся в речи обороты и выражения, так называемые фразеологические единицы [2]. Мнения лингвистов о способах правильного перевода художественных текстов с языка оригинала расходятся. Одни считают, что фразеологизм, использованный автором, необходимо выражать иначе при переводе (как это делал А. Пушкин). Вторые придерживаются мнения отом, что порой нужно отдалиться от выражения для того, чтобы быть более точным, другими словами сохранить смысл, хотя это, возможно, и приведет к отличиям от оригинала (как это делал Н. Гоголь). Третьи утверждают, что не нужно переводить конкретные выражения, слова или даже сам смысл выражения. Главная цель - передать чувства, впечатления, задуманные автором (А. Толстой). Последняя группа призывает переводить путем передачи эмоций, например позитивных - смехом, улыбкой и т. д. (К. Чуковский).

Фразеология не так давно стала считаться независимой лингвистической дисциплиной. Вследствие чего до сих пор не существует единого мнения о вопросах ее изучения. Мнения лингвистов расходятся о способах изучения фразеологии. Даже в наше время методы изучения данной дисциплины проработаны не в достаточной мере. Ученых- лингвистов не существует общепринятого термина - «фразеологизм». Соответственно не представляется возможным прийти к единству взглядов на классификацию, т.е. какие единицы должны входить в состав фразеологизмов, а какие нет. Теперь рассмотрим разные мнения: некоторые лингвисты (Л. Смит, В. Жуков, В. Телия, Н. Шанский и др.) считают, что нельзя исключать из состава фразеологии

любые устойчивые сочетания. Следующие (Н. Амосова, А. Бабкин, А. Смирницкий и др.) – полагают, что к составу фразеологии можно относить только некоторые группы устойчивых выражений. Так, например, множество исследователей (в том числе и В. Виноградов) не относят, из-за их семантической и синтаксической структуры, такие устойчивые сочетания, как пословицы и поговорки. По их мнению, они имеют слишком много отличий от других фразеологизмов. В. Виноградов утверждал: «Пословицы и поговорки имеют структуру предложения и не являются семантическими эквивалентами слов» [3].

Выдающийся писатель кыргызского народа Ч. Айтматов в своих произведениях широко использует фразеологическое богатство кыргызского языка. Приемы использования фразеологических единиц с позиций автора, предназначенных для создания речевых портретов персонажей, делает воспроизведение повестей, романов Ч.Айтматова на тот или иной язык сложной задачей. Разработка проблемы перевода фразеологический единицы на материале (киргызского, русского и английского языков) может представлять ценнейший научно-исследовательский материал для более глубокого проникновения в специфику перевода с разноструктурных языков, которая определяется не только степенью не близко родственности исходного и переводимого языков, но и характером тесного контактирования различных культур.

Относительные эквиваленты отличаются от полных по некоторым признакам: различием лексического состава, несоответствием семантики отдельных компонентов, сочетаемости, а также незначительным расхождением компонентов. Наряду с выше указанными признаками ученые выделяют индивидуальные способы перевода фразеологических единиц методом калькирования и перевода с помощью аналогии. Для достижения максимально адекватного перевода необходимо использование эквивалента абсолютно полностью совпадающего по семантике, эмоционально экспрессивной насыщенности внутренней формы, грамматической структуре. Фразеологические единицы – это лучший способ передачи фразеологической единицы с одного языка на другой.

1.Камактан боштондукка чыккансып, абдан энтиге дем алгандан башы айланып, көнүлү карангылай түштү (Гулсарат. Кыргызстан. Ф. 1978, 396).

Голова закружилась от притока воздуха в легкие (Повести и рассказы. Кырг. Ф.,1985, 511). His head swam with flow of air into his lungs (Raduga publishers, Moscow, -1983, 86). При переводе *көнүлү карангылай түшү* - *өзүн начар сезүү*.

Понятие фразеологических эквивалентов: кыргызские фразеологические единицы, соответствующие русским и английским оборотам по смыслу, экспрессивности, образности, отличаются незначительно изменением компонентов.

2.Чоң сайдын таманынан тиги кырга чыккычакты ит апкан өр [-С. 3] (Гулсарат, Ч. Айтматов, III том, Бишкек, 2014).

Дорога взбиралась на плато томительно долго. (Ч. Айтматов том II Москва 1998) стр 6

The road winding up to the plateau was tediously long (Chingiz Aitmatov, “Tales of the Mountains and steppes”. Progress publishers, Moscow, -1977, -Р. 125, Gyulsary)

При переводе “ит апкан өр” - абдан алыс. Фразеологизмы в трех языках означают – “очень далеко”. Из переведенных примеров видно, что эти фразеологизмы совпадают по смыслу.

3.Анан өпкөсү ачышып, аптыга дем алып,этекте жылжып келаткан арабаны күтүп турар эле.

От быстрый ходьбы сердце бешено колотилось и кололо в груди. Там, хватая ртом воздух, ждал ползущую внизу колымагу [-С. 6].

Then breathing hard, he would wait for the lumbering wagon crowling along down below. (Р. 125)

Кыргызский фразеологизм “өпкөсү ачышуу”- энтигип, кыйналып дем алуу. Сердце бешено колотилось и кололо в груди. Breathing hard - трудно дышать. Фразеологические эквиваленты равны по смыслу.

Довольно широкое применение имеют относительные эквиваленты. Относительные эквиваленты в языке перевода допускают некоторые расхождения с нахождением фразеологической единицы в лексическом составе и ее грамматической структуре.

4. Гулсары, Гулсары болуп турган тушунда арабага чегиш үч уктаса түшкө кирбес эле [-С. 6].

Раньше никому бы не пришло в голову запрячь его в телегу это было бы кощунством [-С. 8].

There was a time no one would have dreamed of harnessing him to a wagon, it would have been sacrilegious [P 127].

Фразеологические единицы “үч уктаса түшүнө кирбөө” - “эч качан оюна келбөө”. Раньше никому бы не пришло в голову- никогда не думал. No one would have dreamed- никто бы не думал.

5.Бирок ат башына күн түшсө, суулугу менен суу ичет , эр башына күн түшсө өтүгү менен суу кечет дегени ырас [-С. 6].

Но, как говорится, если беда свалится на коня, конь, будет взнужданным воду пить; если беда свалится на молодца, молодец « вброд пойдет в сапогах» [С.8].

But as the sayings goes? If trouble comes to a horse, he'll drink bridled, and if trouble strikes a man, he'll ford a river in his boots.-[P.128]

“Күн түшсө”- кыйынчылыкка кабылуу, башына оор иш түшүү.Если беда свалится- затруднение припятствие, трагедия. If trouble comes-если проблемы возникнут.

6. Не бир сынакы жорголор чанында калып, арылдап марага чыгып келип, элдин жер дүнгүрөткөн дуусуна кулагы тунуп, өпкөсү көөп турчу күндөр да артта калды. [С. 6]

Теперь иноходец шел к своему последнему финишу из последних сил [С. 8].

Now Gyulsary was struggling valiantly to reach his last finish line [p. 127]ю

7. Сен жаратты тырмаба! -деп жарыя сүйлөп жиберди Танабай [С. 12].

Это ты не тронь.

«Don't you ever speak of it» repeated aloud, pacing back and forth [p 131].

“Жаратты тырмоо”- өткөн ишти кайра козгоо.

8.”Кабыргасы сыйзап”, жинди айтырдын кордугун унута албай турду [С. 26].

Смирно стоял, прибиввшись с края табуна, с ноющей болью в боку и обидой на свирепого жеребца [p.22].

Made no more attempts to be independent but stood there meekly, pressed against the outer edge of the herd, grinding pain in his side and hurt in his heart at the brutal treatment [P. 140].

Кабыргасы сыйзоо –айласы кетүү.

9. Кайсы жетимдер? Бээ десе төө дейсин да! [С. 29].

Какие ясли? Вечно ты все перепутаешь!

Which nursery school? Can't you ever get anything straight!

10. Анда жорго тиги атчанды тегерене чапты, ушу тегерек жазылып кетсе баш оогон жакка окторулуп алыш учмак.

И тогда он побежал по кругу, побежал, ожидая, что круг разомкнется он пустится прочь отсюда, куда глаза глядят.

The pacer reared and plunged, neighing indignantly, enraged, he thrashed about, kicking out his hind legs, he tensed, trying to throw off the weight, and pranced aside but the helper, who had now mounted another horse, was holding the end of the rope and would not let him have his head [p 145].

Некоторые фразеологические единицы переведены при помощи лексических средств хотя есть соответствующие фразеологизмы русского и английского языка.

11. Мынданай жорго такымына тийгенде кыргыз баласынын тебесү көккө жетип, колтугуна канат бүтөрү ырас.

Великая честь для киргиза, когда под ним бежит такой знаменитый иноходец.

It was a great honor for a kirghiz to ride such a pacer [p 150].

“Тебесү көккө жетүү”- чексиз кубануу. Английский фразеологизм “be in the seventh heaven” - быть на седьмом небе, быть счастливым. Таким образом, рассмотренный материал показал, что имеются различные способы перевода ф.е. с одного языка на другой, их использование зависит от наличия или отсутствия фразеологических соответствий исходного языка в языке перевода.

12. Бул үнү Гулсарының жылдызы көкөлөп жанды [С. 64].

И снова героем дня был Гулсары [С. 49].

Once again Gyulsary was the hero of the day [P. 154].

Литература:

1. Баранов А.Ю., Добровольский Д.А. «Основы фразеологии (краткий курс)» [цит. 01.04.2015].
2. Влахов С.И., Флорин С.П. «Непереводимое в переводе. 5-е изд.» Издательство: Р. Валент (2012).
3. Виноградов В. В. «Об основных типах фразеологических единиц в русском языке». Издательство: Наука, - 1986, - С. 243.
6. ПАТАЕВА Т. Г. «Семантические типы фразеологизмов в бурятском и английском языках» ВЕСТНИК.
4. Ушаков Д.Н. «Толковый словарь русского языка» [online] [цит. 01.04.2015] Доступен: <http://ushakovdictionary.ru/>
5. Шанский Н. М. «Лексика и фразеология русского языка: Пособие для студентов-заочников факультетов русского языка и литературы педагогических институтов», Издательство: Учпедгиз, (1957).

УДК:616-036.838

СТИРАЕМОСТЬ ТВЕРДЫХ ТКАНЕЙ ЗУБОВ, ЭПИДЕМИОЛОГИЯ, КЛИНИКА

*Пакыров Женишибек Каракозуевич, старший преподаватель,
Ошский государственный университет
jpakyrov65@box.ru*

ТИШТЕРДИН КАТУУ ТКАНДАРЫНЫН ЖЕШИЛИШИ, ЭПИДЕМИОЛОГИЯСЫ, КЛИНИКАСЫ

*Пакыров Женишибек Каракозуевич, улук окутуучу,
Ош мамлекеттик университети
jpakyrov65@box.ru*

ERASABILITY OF HARD TOOTH TISSUES, EPIDEMIOLOGY, CLINIC

*Pakyrov Jenishbek Karakozuevich, senior lecturer,
Osh State University
jpakyrov65@box.ru*

Аннотация: В данном обзоре литературы отражена этиология и распространенность патологической стираемости твердых тканей зубов.

Аннотация: Берилген адабияттык талкууда тишигердин катуу ткандарынын паталогиялык жешилишинин себептери жана таркалышы чагылдырылган.

Abstract: This review of literature reflects the etiology and prevalence of pathological erasability of hard tissues teeth.

Ключевые слова: этиология, клиника, патогенез патологической стираемости твердых тканей зубов.

Түйүндүү сөздөр: себептери, клиникасы, тишигердин каттуу ткандарынын патологиялык жесишишинин патогенези.

Key words: etiology, clinic, pathogenesis, pathological erasability of hard tissues teeth.

1.1.1 Микротвердость эмали и дентина.

Патология твердых тканей зубов является одной из распространенных в стоматологии. Одна из основных проблем стоматологии – стиреомость зубов. В стоматологии патология твердых тканей зубов является одной из самых распространенных. Данной проблеме уделяют немало внимания [6,15,16,17, 18, 19, 20, 21] и другие исследователи вложили огромный труд в эту сферу стоматологии.

Эмаль является самой твёрдой тканью в организме человек. Под эмалью зуба располагается мягкий дентин, в нижней половине корня дентин более твердый. Стирание эмали зуба в некоторых участках является последствием механических воздействий, что ухудшается с возрастом. В этом случае на верхнем слою окажется дентин. Микротвердость здоровой эмали достигает 400кг/мм², дентин в этом уступает в 6-7 раз меньше и составляет около 60 кг/мм². Повышение устойчивости корневого дентина можно объяснить возникновением компенсаторной защитной реакции дентина на внешние раздражения.

Причиной нарушения минерализации и реминерализации эмали по всей вероятности является нарушение биосинтеза, секреции и укладки этих белков [28]. В эмали временных и постоянных зубов отмечается высокая концентрация элементов: С и А1, также определяется, Ва, А1, Br, Mo, V. От окружающих факторов (вода, пища) зависит содержание других элементов в твердых тканях зуба. Доказано, что эмаль и дентин у человека имеют разные характеристики в структурном строении в различных отделах каждого зуба, соответственно имеет отличие по сопротивляемости к воздействию кислот. Так, исследованиями [21] установлена функциональная неоднородность структуры эмали зубов содержание Са и Р неодинаково [7]. Содержание Са и Р определяется в поверхностных слоях эмали [2,3] важным для развития и возникновения патологии твердых тканей является минерализация. Обнаружение множественных неколлагеновых белков эмали и их изменений при ее созревании позволяет по-новому рассматривать механизмы нуклеации гидроксиапатита в этой ткани.

При экспериментах доказано, к деминерализации эмали приводят при полоскание полости рта 10% раствором сахарозы, а те же полоскания с добавлением 0,162 моль/л различных солей калия, кальция, натрия и стронция полностью ингибируют деминерализацию эмали [38].

Свойства твердых тканей зуба определяет содержание минеральных компонентов. Фтор и кальций являются важными компонентами в эмали зуба. Доказано, что внутри аппарата Гольджи определяется кальций в одонтобластах, электронноплотный преципитат внутри везулярных структур выявлен в одонтобластических отростках и в некоторых митохондриях [36]. Фтор более насыщен в поверхностных слоях эмали, а в средних слоях содержание фтора меньше. Содержание фтора в пределах поверхностных слоев меньше в области режущего края резцов и клыков, бугров и фиссур премоляров и моляров.

Установлено, что благодаря связи эмали от пульпы приводят не только к исчезновению описываемых явлений, но и к потере эмалью твердости, кислотоустойчивости и способности к минерализации, за счет этого происходит саморегулирование твердости и растворимости основных параметров лишь в эмали зуба [26].

Проницаемость твердых тканей зуба обеспечивает гомеостаз и поступление необходимых веществ в эти ткани. Обеспечивается проницаемость твердых тканей зуба циркуляцией эмалевой и дентинной жидкости [3]. При этом известно, что состояние

динамичного равновесия эмали зависит как от состояния зуба, так и от качественного и количественного состава ротовой жидкости [3] и состояние пелликулы [21,56]. Установлено, при увеличении уровня фтора в питьевой воде снижается амелогенный протеин, связанный со снижением в целом протеина в эмали [42]. По мнению исследователей, это является свидетельством того, что фтор мешает нормальному развитию эмали.

1.2. Клиника, этиология и патогенез стирамости твердых тканей зубов.

Клинические проявления и причины развития, условия, способствующие и влияющие на течение патологических изменений твердых тканей зубов самые разнообразные. Так, гипоплазия эмали может быть обусловлено заболеванием кишечника и сальмонеллезной инфекции в раннем детском возрасте [67]. Установлено, что возникновение гипоплазии эмали более вероятно у детей, перенесших тяжелые заболевания дыхательных путей [49]. Ряд авторов [66, 68] отмечают, что даже малые концентрации сахаров в слюне с высоким значением времени клиренса глюкозы, могут приводить пациентов к устойчивому снижение pH и последующей деминерализации эмали, которое может усиливаться под влиянием обычных пищевых кислот. Зубы с ослабленной структурой поверхностного слоя, легко поддаются механическому стиранию при пользовании зубными пастами, даже с малой абразивностью.

Известно, что физиологической стирамости подвержены зубы с момента их прорезывания, что обусловлено окклюзионными контактами антагонирующих зубов в процессе механической переработки пищи. Патологическая стирамость зубов развивается в результате действия местных (нарушение окклюзии) и общих (нарушение обмена веществ) факторов [30,35].

По мнению [34] повышенная стирамость зубов полиэтиологична. Причинами патологического процесса являются: 1. Функциональная недостаточность твердых тканей зубов, обусловлено их морфологической неполноценностью; 2.Функциональная перегрузка зубов; 3. профессиональные вредности. Часть причин может вызывать генерализованную стирамость, а часть лишь местное поражение. При начальной стадии стирания зубов на коронках обнаруживаются гладко отполированные фасетки, расположенные в эмальном слое, или точки, полоски или большие плоскости, обнаженного первичного дентина [5]. Исследуя характер форм фасеток стирания, при гистологическом изучении препаратов отмечено, что нет чистых горизонтальных и вертикальных форм стирания зубов. Плоскости стирания всегда направлены под разным углом к продольной оси зуба.

Стирания твердых тканей зубов влечет за собой нарушение анатомической формы коронковой части зубов и вместе с этим изменяется характер распределения жевательного давления на режущие и жевательные поверхности, а также на пародонт и элементы ВНЧС. Это один из факторов, способствующих ускорению процесса патологической стирамости, в основе которой лежит ослабление функциональной выносливости твердых тканей зубов. Часто травмируется слизистая оболочка полости рта, повышается чувствительность зубов к действию различных раздражителей, уменьшается межокклюзионная высота, укорачивается нижний отдел лица, изменяется соотношение элементов ВНЧС.

Патологическая стирамость зубов клинически проявляется в разных формах. В связи с этим предложены различные классификации стирамости твердых тканей зубов в зависимости от глубины стирамости зубов по М.Г. Бушану:

1. Физиологическая стирамость в пределах эмали;
2. Переходная – в пределах эмали и частично дентинах;
3. Патологическая – в пределах дентина;

В зависимости от плоскости поражения по А.Л. Грозовскому :

1. Горизонтальная
2. Вертикальная

3. Смешанная

В зависимости от локализации по В.Ю. Курляндскому

1. Локализованная

2. Генерализованная.

Имеются указания на наличие анатомических и функциональных особенностей жевательного аппарата при патологической стираемости [10, 19, 27, 34]. Влияние частичной потери зубов на стирание твердых тканей зубов [44]. Установлена различная реакция в зубочелюстной системе на убыль твердых тканей зубов при стираемости. Различают три формы стираемости 1.Компенсированная форма – наличие зубоальвеолярного удлинения и отсутствие снижения высоты нижнего отдела лица; 2.Декомпенсированная форма – отсутствие зубов альвеолярного удлинения и наличие снижения высоты нижнего отдела лица; 3.Субкомпенсированная форма – небольшое зубоальвеолярное удлинение и небольшое снижение высоты нижнего отдела лица [6, 34]. Автор[15] доказал, что клинические проявления генерализованной формы стираемости особенно сильно выражено при уменьшении количества удерживающих окклюзционную высоту антагонирующих пар зубов. В результате этого увеличивается функциональная нагрузка на зубы, вследствие чего ускоряется процесс стирания твердых тканей зубов, возникают их перегрузка и деструктивные изменения в тканях пародонта.

Он же считает, что в патогенезе повышенной стираемости твердых тканей зубов взаимодействуют структурная неполноценность эмали и дентина и повышенная окклюзионная нагрузка на зубы. Первая, по мнению автора, может быть обусловлена генетическими особенностями строения этих тканей, расстройствами обмена веществ, заболеваниями, нейродистрофическими и эндокринными нарушениями, сопровождающиеся неполноценными обычествлениями твердых тканей зубов. Вторая – патологией окклюзии, частичным отсутствием зубов, особенностями функции жевательных мышц. Различают патологические и физиологические фасетки стираемости зубов[59].

Влияние формы прикуса на стираемость твердых тканей зубов. Смыкание зубных рядов верхней и нижней челюстей называется окклюзией. Прикусное положение возникает при свободной окклюзии челюстей. В этом положении бугорки зубных рядов максимально соприкасаются, т.е. наблюдается равномерный двусторонний контакт бугорков и бороздок. При правильном строении жевательного аппарата прикусное положение и привычная окклюзия идентичны [22].

Вид прикуса оказывает существенное влияние на процесс стираемости зубов. В отличие от ортогнатического прикуса при других его видах отмечается увеличение или уменьшение стираемости твердых тканей зубов[33]. Выявлено также, что зубные протезы, имеющиеся в полости рта, оказывают влияние на стираемость зубов антагонистов. Отмечено достоверное различие в количестве контактирующих зубов утром и вечером. Утром 66,6% всех контактов имели диффузный, 33,3%- точечный характер, а вечером 80,0% имели точечный и 20,0%- диффузный характер [37]. Авторы утверждают, что окклюзия и окклюзионные контакты в течение дня зависит от физиологического состояния мышц и психоэмоционального состояния.

Многие исследователи [3,5,11] и др. исследовали зубы только верхней челюсти; при изучении стираемости твердых тканей зуба (жевательной поверхности) ограничивались лишь качественными критериями, без учета количественного (цифрового) коэффициента. Известно, что роль зубов верхней и нижней челюстей в акте жевания неоднозначна. Наиболее активной в процессе жевания является нижняя челюсть. Следовательно, имеются основания говорить о неодинаковых темпе и интенсивности стираемости зубов на верхней и нижней челюстях.

Как показали наблюдения [33] из всех перечисленных выше отклонений от нормального состояния и развития зубов и челюстей особо важное значение в динамике стирания зубов имеет форма прикуса.Был изучен зубочелюстной аппарат у живых ли и

трупов мужского женского пола от 17 лет и старше (9 возрастных групп). Было обследовано свыше 2500 человек. При обследовании использовалась международная классификация болезней (ВОЗ, Женева, 1968, пересмотр 1965, т.1). Большинство обследованных имели ортогнатический прикус, который принято считать нормальным. Наряду с этим, были отмечены и другие формы прикуса, относящиеся к аномалиям прикуса у взрослых, в том числе прогнатия нижней челюсти - 82 человек, прогнатия верхней челюсти – у 43 человек, прямая форма прикуса – у 20, открытый прикус – у 14, глубокий прикус – 24, смешанная форма прикуса – у 14; у 45 человек были зубы, расположенные вне дуги. Таким образом, у 249 человек из общего числа обследованных, т.е. у каждого 10-го выявлена та или иная патология прикуса.

Форма прикуса оказывает существенное влияние на процесс стираемости зубов. В отличии от степени стирания зубов у лиц с ортогнатическим прикусом, при других видах прикуса отмечается увеличение степени стирания на 1-3 балла. Степень и характер стираемости зубов на верхней и нижней челюстях также зависит от формы прикуса.

Достоверно: вне зависимости от возраста нижняя челюсть чаще поражается повышенным стиранием, чем верхняя, наиболее выражен этот процесс в пятой возрастной группе. В остальных возрастных группах таких различий нет.

Таким образом, анализ данных литературы о влиянии формы прикуса на особенности стираемости различных групп зубов противоречив, что может свидетельствовать о различных подходах к оценке стираемости твердых тканей зубов, использовании различных классификаций степени их стираемости и подтверждает необходимость анатомо-клинических исследований этой стоматологической проблемы в половом и возрастном аспектах.

Указано на влияние функциональных нагрузок на ткани пародонта [22,55]. В экспериментах на собаках установлено, что функциональная нагрузка зубов уже через 3 месяца вызывает значительную стираемость режущего края передних зубов. Со временем процесс постепенно прогрессирует, и через 2 года зубы оказываются стертными почти на половину длины коронки. Убыль твердых тканей зубов путем избирательного пришлифования предупреждает функциональную перегрузку пародонта и развитие подвижности зубов[43]. Проведенные исследования подтверждают мнение о функциональном происхождении многих стоматологических заболеваний [59]. Для патологической стираемости зубов, обусловленной функциональной перегрузкой, типичным является гиперцементоз, образование заместительного дентина, который наслаждается со стороны полости зуба соответственно участку стираемости коронки [18]. При этом явление гиперцементоза и хорошо сохраненные альвеолярные отростки челюстей способствуют устойчивости зубов, которая весьма типична для патологической стираемости их твердых тканей.

Замечено, что профессиональная деятельность в ряде случаев способствует развитию повышенной стираемости твердых тканей. Фосфорсодержащие вещества, выделяющиеся в процессе фосфорного производства, приводя к развитию активной поверхностной деминерализации [3] повышенная стираемость отмечена у портных и швей, у стеклодувов, музыкантов, на химическом производстве, у рабочих угольных шахт и т.д. [4,8,9]. Считается, что основными причинами повышенной стираемости зубов у шахтеров антрацитовых шахт являются угольная и породная пыль, химические вещества (двуокись кремния, двуокись углерода), повышенная влажность и температура воздуха [8]. При этом у лиц с ортогнатическим прикусом отмечается меньше патологической стираемости (64-61%), при глубоком и прямом прикусе – 91,2% и 89,4% соответственно. У 29,5% отмечена стираемость локализованная, у 70,5% генерализованная.

Многие исследователи изучали частоту и распространенность повышенного стирания твердых тканей зубов [1] было обследовано 150 больных с повышенным стиранием твердых тканей зубов и было выяснено: горизонтальная форма стирания зубов у пациентов 60%, вертикальная - 12% и смешанная – 30%. Наблюдалось патологическое

стирание твёрдых тканей в возрасте от 25 до 30 лет у - 54% больных, в 50 летнем возрасте – у 26% и старше 60 лет – у 12%. [12] обследовала 531 рабочих комбината искусственного волокна и было выявлено повышенное стирание жевательных поверхностей и режущий краев зубов у 74 человек, это менее 15% от всех рабочих. Автор [13] обследовал рабочих старше 20 лет г. Кишинева около 2500 человек и обнаружил патологическое стирание твердых тканей зубов у 12% больных.

При обследовании менее 2500 человек в возрасте 30 лет и старше, выявлено повышенное стирание твердых тканей зубов у 19% мужчин и 19% женщин. Более всего повышенное стирание зубов приходится на возраст 45-54 года.

При обследовании 1000 человек, обратившихся по поводу ортопедического лечения, было обнаружено патологическое стирание твердых тканей зубов с преобладанием горизонтальной формы стирания у 52 обратившихся (5,2%), чаще всего фронтальных зубов. Наибольшее число больных составили люди в возрасте от 50 до 70 лет. По виду прикуса они распределились следующим образом: у 23 человек был прямой прикус, у 26 – ортогнатия и у 3 – прогения.

При исследовании причин патологического стирания твердых тканей зубов, исследователи обнаружили определенную зависимость между патологическим стиранием твердых тканей зубов и иными стоматологическими болезнями. При рентгенологическом обследовании межзубных перегородок и альвеолярного отростка у больных с повышенным стиранием твердых тканей зубов, было обнаружено у них атрофия – от незначительной до сильно выраженной. [14] выяснили сочтание стирания окклюзионных поверхностей зубов с клиновидными дефектами. По исследование [24] ни у одного из 318 обследованных коренных жителей Заполярья не обнаружила видимых клинических признаков пародонтоза и отмечала снижение заболеваемости карIESом, в то время как многие из зубов имели значительную стираемость. Исследуя частоту пародонтоза в сельского местности Ровенской области, отметил, что при повышенном стирании твердых тканей зубов пародонтоз составил у мужчин 31,8 около 4,52% и у женщин 28,2 или 2,17%. Постоянная функциональная нагрузка ведет к меньшему поражению пародонта считает Автор [27] приходит к выводу, что существует физиологическая стираемость в пределах эмалевого слоя без нарушения очерченности зуба и патологическая стираемость, где имеет место стирание дентинного слоя, нарушение очерченности зуба с понижением высоты прикуса. Причем в патологический процесс могут вовлекаться все зубы (тотальная форма) или отдельные зубы и группы зубов (частичная форма). При тотальной форме выражены горизонтальный и смешанный характер стирания, а при частичной форме к указанным двум добавляется еще и вертикальный характер стирания. Авторы, не опуская значения фактора перегрузки зубов, считает, что нельзя недооценивать в патогенезе повышенного стирания твердых тканей зубов и нейротрофическую дистрофию.

Исследователь [57] наблюдал патологическую стираемость зубов при неполноценной структуре их твердых тканей и при неудовлетворительном обывательствении зубов. К таким случаям автор относил отсутствие слоя эмали на жевательных поверхностях в возрасте от 25 до 30 лет, сопровождающееся потерей дентина в виде углублений, доходящих до рогов пульпы. Характер повышения стирания фронтальных зубов зависит от вида прикуса.

Авторы [53,54] считают, что повышенное стирание зубов наблюдается у больных, страдающих заболеваниями желудка (гастриты, язвенная болезнь желудка и двенадцатиперстной кишки, печени и желчевыводящих путей). Они полагают, что основной причиной повышенного стирания твердых тканей является функциональная нагрузка при нарушении непрерывности зубных рядов.

Многие авторы [3,29,40,41] и др. считают причиной повышенного стирания зубов бруксизм. полагают, что повышенное стирание возникает от чрезмерных абразивных сил, неполноценного развития и созревания твердых зубных тканей. По наблюдениям [45] при

одном и том же виде прикуса можно встретить неодинаковую степень и характер стирания, связывает это явление не только с трением антагонистических поверхностей в процессе акта жевания, но и нейтрофическими нарушениями в организме.

Отмечена убыль твердых тканей зубов под действие средств гигиены полости рта [52,58,61,62]. Различные гигиенические средства имеют различные абразивные характеристики. Так, при испытании с мелсодержащими зубными пастами скорость изнашивания более чем в 3 раза меньше, чем в опытах с зубным порошком [29]. Наибольшее влияние на скорость истинания эмали и дентина оказывает увеличение жестокости зубной щетки. Подсчитано, что стирание эмали в день составляет 0,2 мкм, а это равно 0,7 мм в 10 лет [57, 63, 64,65]. Таким образом, анализ данных специальной литературы показал, что частота встречаемости стираемости твердых тканей зубов очень высока. Это свидетельствует об актуальности данной стоматологической проблемы. Вместе с тем требуются дополнительные исследования особенностей стираемости различных групп зубов, степени и формы ее выраженности у людей различного пола и возраста.

1.3. Эпидемиология стираемости твердых тканей зубов.

Современная эпидемиология рассматривает любое заболевание в тесной связи с разнообразными и многочисленными биологическими, психологическими и социально-культурными факторами, в той или иной степени влияющими на происхождение, развитие и трансформацию заболевания [51]. Показана зависимость между концентрацией ионов фтора и функцией почек у госпитализированных больных с почечными заболеваниями, живущих в районах с низким содержанием фтора [46]. Патология твердых тканей зубов в сочетании с патологической стираемости занимает 20% среди других поражений зубочелюстной системы [11].

Отмечено влияние экологических факторов на формирование зубочелюстной системы, а так же зависимость некоторых функциональных свойств эмали зуба и их изменения под влиянием различных экзо- и эндогенных факторов [25, 39]. Считают, что патологический процесс в твердых тканях зубов возникает вследствие непосредственного воздействия неблагоприятных факторов на тот или иной зуб в период эмбриогенеза, а в последующем он проявляется при неблагоприятных условиях в полости рта (негигиеническое содержание полости рта, изменения pH среды полости рта и т.д.). Ряд авторов указывают на этнические особенности формирования челюстно-лицевой области [21, 60].

Выявлено увеличение заболеваемости полости рта в слаборазвитых странах [66] и особенности окклюзии у представителей различных народов Европы, Азии, стран Американского континента и тесная взаимосвязь между развитием человека и условиями жизни. В более раннем возрасте в период развития зубов увеличивается потребность организма в расходовании значительных количеств фтора, а в старшем – процессы стирания и реминерализации эмали сбалансированы [48]. Исследование рабочих хлопководства показало, что среди некариозных поражений зубов достоверные различия выявлены лишь в отношении частоты патологической стираемости зубов. Распространенность в основной группе составляла 6,2+0,3, а в контрольной группе 1,9+0,4 ($p<0,001$) [31]. Авторы делают заключение, что среди сельского населения, работающего в хлопководстве, где для борьбы с сорняками, болезнями и вредителями хлопчатника применяются различные хлор- и фосфорогенные пестициды, поражаемость зубов достоверно больше, чем у людей, не имеющих производственного контакта с этими химическими веществами. Считают, что действующими факторами при этом являются как пестициды, так и различные факторы производственной среды.

Отмечено, что у зубного техника имела место стертость фронтальных зубов в результате работы с керамикой, который смачивал кисточку во рту [47]. Как считают авторы фарфоровый порошок, обладающий очень высокой абразивностью, вызвал стертость фронтальных зубов. Многие авторы подчеркивают важную роль питания в

профилактике стоматологических заболеваний [37, 53]. Недостаток витаминов, низкая калорийность пищи, существенный недостаток кальция, железа, тиамина, общее обезвоживание организма пожилых людей во многих случаях является причиной дегенеративных изменений в полости рта.

Имеются экспериментальные данные, которые указывают на роль питания и физических нагрузок для минерального обмена в твердых тканях зубов [14]. Отмечено, что легкая физическая нагрузка сглаживала резкие изменения в обмене, оказывала тренирующее воздействие.

Установлено, что в условиях Крайнего Севера, где имеются очень низкое содержание фтора (0,001 мг/л), кальция и фосфора по сравнению с эндемической зоной по фтору, зубочелюстная система у школьников менее совершенна [32]. При этом отмечено, что различное содержание одонтотропных элементов существенно влияет на формирование зубочелюстной системы у жителей различных регионов страны. Исследованы зубы удаленные у 89 пациентов в возрасте от 8 до 67 лет, проживающих в различных районах сельской местности восточной Финляндии [50]. В местах жительства пациентов проведен геохимический анализ почвы. Установлено, что с возрастом концентрации РЬ в дентине повышается, а концентрация Си, Со и Ni с возрастом не изменяется.

В возрасте 20-30 патологическая стираемость встречается у 0,76,8% обследованных, в возрасте 51-60 лет встречается чаще – 2,1-21,7%. При этом чаще патологическая стираемость встречается при прямом прикусе. Вертикальная стираемость чаще наблюдается при глубоком блокирующем прикусе. Преобладает локализованная форма стираемости, при которой поражаются твердые ткани передних зубов [17].

Отмечено абразивное стирание при длительном взаимодействии эмали зуба с керамикой. Зубная эмаль при сухом трении стирается в 6 раз, а во влажной среде в 10 раз интенсивнее керамики.

Таким образом, исследование влияния природно-климатических условий южного региона Кыргызской Республики на патологическую стираемость твердых тканей зубов позволит определить распространенность стираемости твердых тканей зубов, оценить особенности эпидемиологического процесса, выявить роль различных климато-географических и экологических факторов в развитии стираемости зубов.

Литература:

1. Балабановский Р.Б., Исаикин А.С., Леонтьева И.Г., Лобкова С.Н. Поляризационно-интерференционный метод исследования функциональных напряжений в твердых тканях патологически стертых зубов, восстановленных литыми вкладками. // Стоматология, №5, -1989, - С.67-70
2. Боровский Е.В., Леонтьев В.К., Максимовская Л.Н., Нарушение процесса твердых тканей зуба принципы его регуляции// Стоматология, -1984, №5, -С.19-22.
3. Боровский Е.В., Рузуддинов С., Максимовская Л.Н., Ремизов С.М., Смирнова Т.А. Содержание кальция, фосфора в зубах, крови, слюне и микротвердость эмали, дентина у рабочих фосфорного производства. // Стоматология, - 1987, №3, - С.7-9.
4. Бынин Б.Н., Бетельман А.И. Ортопедическая стоматология. М./, - 1947, - С.90-91
5. Брозголь А.М. Морфологические изменения в зубных и окружающих зубных тканях при повышенной стирании зубов. // Стоматология, - 1970 №3, - С.48-51.
6. Гаврилов Е.И., Оксман М.А. «Ортопедическая стоматология». Учебник М., Медицина, - 1978 -С.464.
7. Герасимчук П.Г. Содержание солей Са и Р в различных слоях дентина корня зуба. // (Рукопись депон. во ВНИИМИ МЗ СССР №8040-84)
8. Демнер Л.М., Елизарова Л.А. Эффективность ортопедического лечения патологической стираемости зубов. // Стоматология, - 1980, №3, - С.48-51.

9. Гумецкий Р.А. Применение композиционных материалов для ортопедического лечения больных с вертикальной формой патологической стираемости. // Стоматология, №3, - 1989, -С.51-52.
10. Дистель В.А., Онгоева А.Г1. Анatomические особенности жевательного аппарата при патологической стираемости твердых тканей зубов. Омск, - 1980, - С.189-190. (Рукопись депон. во ВНИМИ МЗ СССР №3578-80).
11. Елизарова Л.А., Валеев М. Б., Агапов Т.А. Восстановление высоты прикуса, функции и эстетичности при патологической стираемости зубов. // В кн.: «Организация стоматологической помощи и вопросы ортопедической стоматологии». Том I. - 1987, - С.151-152.
12. Замурейко А.И. Изменение содержания серомукоида смешанной слюны у больных с патологической стираемостью зубов. Материалы VII съезда стоматологов УССР, Киев, - 1989, - С.219-219
13. Золоев Р.В. Влияние камдия и цинка на состояние органов полости рта у лиц, занятых их производством: Дисс. Канд. Мед. наук. М., - 1997
14. Кабульбеков А.А., Джумадилаев Д.Н., Демина Т.В. Макро- и микроэлементы при карiesогенном питании и физических нагрузках. // Стоматология, - 1988, №4, - С.10-12.
15. Каламкаров Х.А. Клиника патологической стираемости твердых тканей зубов. // В кн.: «Ортопедическое лечение патологической стираемости твердых тканей зубов». М., - 1984, - С.19-40.
16. Каламкаров Х.А. Морфологические изменения в зубных и околозубных тканях.. // В кн.: «Ортопедическое лечение патологической стираемости твердых тканей зубов». М., - 1984, - С.10-18.
17. Каламкаров Х.А. Ортопедическое лечение патологической стираемости твердых тканей зубов. М. Медицина, - 1984, - С.51.
18. Каламкаров Х.А.Этиология патогенез патологической стираемости твердых тканей зубов. В кн., «Ортопедическое лечение патологической стираемости твердых тканей зубов». М., - 1984, - С.5-10.
19. Каламкаров Х.А., с соавт Нарушение функции жевательных мышц и височно-нижнечелюстного сустава при патологической стираемости зубов. // Стоматология, - 1994, №3, - С.49-53.
20. Курляндский В.Ю. Функциональная патология зубочелюстной системы. В кн.: Ортопедическая стоматология. - 1969, - С.188-323.
21. Леонтьев В.К. Пелликула зуба: состав, возможное происхождение и значение при патологии. // Стоматология, - 1976, №3, - С.1-5.
22. Логинова Н.К., Зайцева И.В., Гусева И.Е. Влияние использования жевательной резинки на биомеханику жевательного аппарата и ткани пародонта. // Стоматология, №5, - 1998, - С.63-67.
23. Маслова А.М., Балашов А.Н. Некоторые показатели стоматологического и общего статуса в однородных группах. // стоматология №4, - 1995, - С.59-61.
24. Образцов Ю.Л. Нарушение стираемости временных зубов как фактор риска зубочелюстных аномалий и заболеваний пародонта. // Стоматология, - 1991, №4, - С.82-84.
25. Окушко В.Р., Мелехин А.В. Адаптационные реакции зуба, изменения микротвердости эмали и дентина при начальном стирании зубов. Донецк, - 1980, С.-6. (Рукопись депон. во ВНИМИ МЗ СССР, №3256-80).
26. Окушко В.Р. В кн.: «Клиническая физиология эмали зуба». Киев, - 1984, - С.64.
27. Олейник Е.Е., Пушкарь Э.И., Рыжков С.М., Лещенко Н.Ф. Восстановление анатомической формы фронтальных зубов при патологической стираемости. // В кн.: "Организация стоматологической помощи и вопросы ортопедической стоматологии". Том I. - 1987, - С.165-166.

28. Петрович Ю.А., Подорожная Р.П., Турин Н.А. Изменения и роль множественных фосфопротеинов эмали при ее созревания и минерализации. // Стоматология, - 1985, №6, - С.73-77.
29. Ремизов С.М., Пружанский Л.Ю. Исследования влияния зубных щеток на истирание эмали и дентина зубов человека. // СТОМАТОЛОГИЯ, 1990, №4, С.4-6.
30. Садыков С.Б. Особенность патологической стираемости зубов при их функциональной травматической перегрузке. // Здравоохранение Киргизии. - 1983, №5, - С.52-53.
31. Сафаров Т., Искандаров Т.Н., Жуматов У.Ж. Частота стоматологических заболеваний у людей, работающих в хлопководстве. // Стоматология, - 1981, №3, С.75-77.
32. Черемнов Н.Ф. Особенности строения зубочелюстной системы у жителей регионов с различным содержанием кальция, фосфора и фтора в питьевой воде. // В кн.: "Организация стоматологической помощи и вопросы ортопедической стоматологии". Том. I. - 1987, - С.91-92.
33. Чернявская З.П. Определение возраста по степени стертости зубов в практике судебно-медицинской и стоматологической экспертизы. // Стоматология, - 1981, №2, - С.76-78.
34. Шульков В.М. Клиническая и рентгеноцефалометрическая характеристика повышенной стираемости твердых тканей зубов. Дисс. канд. мед. наук. М., - 1989.
35. Andreeescu C., Traistaru T. Abraziunca si eroziunca dentara. // "Stomatologis", - 1979, - С.26, №2, - С.101-108.
36. Appelton J., Morris D.C. An Ultra structural Investigation of the Role of the Odontoblast in Martix Calcification Using the Potassium Piroantimonate Osmium method for Calcium Localization. // "Arch. oral Biol.", 1979, 24, №6, 467-475.
37. Baxter J. The importance of nutrition in prosthodontic treatment of the older patient. "Quintess. Intern.", - 1983, - С.14, №2, - С.185-191.
38. Brudevold F., Terani A., Bakhos Y. Intraoralmineralization of abraded dental enamel. // "J.dent. Res.", - 1982, - С.61, №3, - С.456-459.
39. Carlsson G.E., Johansson A., Lundqvist S. Occlusal wear. A follow up study of 18 subjects with extensively worn dentitions. Acta odontol. Scand., - 1985, - С.43, №2, - С.83-90
40. Crawford A.W? Bruin H.J. concentration in surface. Ca, P, F, Zn, Fe, and Sr during white spot formation. "J.dent.Res.", - 1983, - С.62, №9, - С.964-968.
41. Davis W., Winter P. The Effect of abrasion on enamel and dentine after exposure to dietary acid. "Brit. J. Dent.", - 1980, - С.148, №11-12, - С.253-256.
42. Denbesten P.K. Grenshaw M.A. The effect of chrnjic high flboride levels on forming enamel in the rat. // Arch. Oral. Biol., - 1984, - С.29, №9, - С.675-679.
43. Einrauch – Hornecker E., Kruger W., Mausberg R. Verhalten der mobilitat funktionell traumatisierter oberer Frontzahne nach Einschleiftherapie. // "Dtsch. Zahnarztl. Z", - 1982, - С.37, №11, - С.912-915.
44. Grandos J.I. The Influence of the Loss of Teeth and Attrition on the Articular Eminence. // "J. prosth. Dent.", - 1979, - С.42, №1, - С.78-85.
45. Goldberg A. J., Ryding E., Santucci E.A., Racr W.B. Climcal valuation methods for posterior composite restorations. // "J. Dent. Rec", - 1984, - С.63, №12, - С.1387-1394.
46. Hanhjalvi H., The effect of renal impairment on fluoride retention of patients hospitalized in a low-fluoride community. // "Proc. Finnish. Dent. Soc.", - 1982, -С.78, №1, - С.13-19.
47. Hengchang X., Soretark R., Wiktorsson G., Tong W., Wengy L. Abrasion of acrylic veneers by simulated tooth brushing. // Acta odontol. Scand., - 1984, - С.42, №6, -С.366-370.
48. Hoffmann D. Reparaturart und Hinfigkeit bei partieellen Prothesen. // Zahntechnir., - 1983. - P.13. - P.24. - P.47-49.
49. Johnson G.K., Sivers J.E. Attrition, abrasion and erosion: Diagnosis and therapy. // " Clin, prekent.", - 1987, - P.9, №5 - P.12-16.

50. Lappalainen R., Knuvtila M. The Distribution and Accumulation of Cd, Zn, Pb, Cu, Co, Ni, Mn and K in Human Teeth from Five Different Geological Areas of Finland. // "Arch, oral Biol", - 1979, - P.24, №5, 363-368.
51. Mandel J.D. Changing pattern of dental caries.// "Quintess Int.", - 1985, -P.16, №1, 81-87.
52. Meier Ch., Lutz F. Vergleichende Verschleibfestigkeitsmessungen in vivo zwischen Amalgam und Komposit. // Dtsch. zahnarztl. Z.", 1980, 35, №4, 489-492.
53. Nizel A.E. Nutrition in preventive dentistry: Science and practice. -2~ ed. -Philadelphia, - 1981, - C.11, - C.61.
54. Nico H.J. Greugers, Arid F. Kayser. Использование адгезивных частичных металлических коронок для восстановления дефектов, вызванных истиранием тканей зубов. "Квинтэссенция", №3, - С.15-18.
55. Martinko V. Biomechanika orofacialnej sustavy. All Mechanicke vlastnosti periodoncia. // "Cs. Stomatol.", 1983, 83, №5, 353-357.
56. Moreno E.C., Zahradnik R.T. Demineralization and Remineralization of Dental Enamel. "J. dent/Res". - 1979, - C.58, - C.896-902.
57. Nordbo H., Skogedal O. The rate of cervical abrasion in dental students. // "Acta odontol. Scand.", - 1982, - C.40, №1, - C.45-47.
58. Powers J.M., Ryan M.D., Hosking D.J., Goldberg A.J. Comparison of in vitro and in vivo wear of composites. // "J. Dent. Res.", - 1983, - P.62, №10, - P.1089-1091.
59. Richter H. Gnathologie: Functions diagnostic-Therapies-Psychotherapie. // "Dent. Lab.", - 1983, - P.31, №2, - P.153-156.
60. Richards L.C. Dental attrition and craniofacial morphology in two Australian aboriginal populations. // "J. Dent. Res.", - 1985, - P.64, № 11, - C.1314-1315.
61. Sheiham A. The Epidemiology of Dental Caries and Periodontal Disease. // "J. clin. Perioont.", - 1979, - C.6, №7, C.7-15.
62. Tappe A., Eichhorn T. Zur Abrasionsfestigkeit zahnärztlicher Materialien. // "Stomatol. DDR", - 1980, - P.30, №4, - P.250-256.
63. Turner R.A., et all. Restoration of the extremely worn dentition // J. Prosthet. Dent. 1984/ - v. 52, № 4 - P.467-474.
64. Thibault J., Rouot J. Lateralite en prothese totale. // "Rev Odonto-Stomat., Fr.", - 1980, - C.37, №2, - C.117-120.
65. Horowitz H.S., Heifetz S.B., Driscoll W.S., Kingman A., Meyers R.J. A new method for assessing the prevalence of dental fluorosis-the tooth surface index of fluorosis. // J. Amer. Dent. Ass., - 1984, - C.109, №1, - C.37-40.
66. Sperr W. Stomatognathic Ursachen von Kiefergelenksbeschwerden. // "Prakt. Arzt.", -1979, - P.33, №404, - P.1836-1845.
67. Smith D.M., Miller J. Gastro-enteritis, Coeliac Disease and Enamel Hypoplasia. 11 " Brit. dent. J.", - 1979, - P.147, №4, -P.91-95.
68. Wolfgens J.H., Vingerling P., de Blieck-Hogervorst J.M.A., Bervoets D.J. Enamel erosion and saliva. // Clin, prevent. Dent., - 1985, P- .7, №3, - P.8-10.

УДК:81.1

О ХАРАКТЕРИСТИКЕ МЕЖДОМЕТИЙ ПО СПОСОБУ ОБРАЗОВАНИЯ И ПРОИСХОЖДЕНИЮ В КЫРГЫЗСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Рахимова Хайтхон, соискатель
Динара Суркеева, доцент, din_ra2011@mail.ru
Омский государственный университет

DESCRIPTION OF INTERJECTIONS BY THEIR FORMATION AND ORIGIN IN KYRGYZ AND ENGLISH LANGUAGES

Rakhimov Haithon, applicant

Dinara Surkjeva, docent, din_ra2011@mail.ru

Osh State University

Аннотация: В статье рассматривается вопрос о классификации междометий по происхождению. Выявлены две группы междометий в кыргызском и английском языках. Показано, что они могут происходить от самостоятельных частей речи, а также находиться в их составе.

Аннотация: Бул макалада англис жана кыргыз тилдериндеги сырдык сөздөрдүн классификациясы жана алардын келип чыгуу маселеси каралган. Эки тилде тең сырдык сөздөр башка сөз түркүмдөрүн пайда болорун, же башка сөз түркүмдөрүн өтүп кетүү мисалдары берилген.

Abstract: The paper considers an issue of classifying interjections by their origin. Two groups of interjections have been sorted out in both the Kyrgyz and English languages. The study showed they are likely to be derivatives of independent parts of speech or be their components as well.

Ключевые слова: междометие, интеръективизм, образование, производные, субстантивация, процесс, словосложение, сращение, редупликация.

Түйүндүү сөздөр: интеръективизм, түзүү, туунду, субстантивация, редупликация, сөздөрдүн биригүүсү, ширешүү.

Key words: *interjection, interjectivizing, formation, derivatives, substantivizing, process.*

Как известно, класс междометий постоянно меняется и пополняется, что и является его характерной чертой. По способу образования и происхождению в кыргызском языке выделяются два вида интеръективизмов: 1) основные (непроизводные), состоящие из междометий, которые сформированы на основе изучений и исследований эмоционального состояния человека. Такие интеръекционные единицы не имеют связи с другими частями речи по происхождению и фонетическому составу. В свою очередь эта группа междометий делится на три подгруппы: – простые: *a, ax, э, о, ox, у, ii, иии, ээ, яя, ах, ах, ох, уф, эхе, туу, фу* и т.д. – повторные: *а-а и-и, ай-ай, ээ-ээ, хе-хе, ии-ии, и т.д.* – парные: *пай-пай, оух-оух, ай-ии, ай-яй, ай-вай, ой-бой, кхе-кхе, уах-уах* и т.д.

2) составные (производные), которые перешли, либо образовались от других частей речи и характеризуют чувства и волю человека. По мнению Хисамовой Ф.М.[10;1990], в языке таких междометий, образованных морфолого-сintаксическим способом, много и по составу они делятся на три категории: – интеръективизмы, обособленные от самостоятельных частей речи: *балээ* (удивление), *ботом* (неодобрение какого-либо дела), *катыкун* (неприятное происшествие), *кокуй!* (испуг). Среди таких междометий есть и перешедшие из словосочетаний: *аиши шумдук!* (сильное удивление, неожиданность), *кудай урсун* (мольба), *шайтан алгыр* (проклятие) и т.д. – междометия, связанные с божественными и мифическими силами: *Кудай сактасын 'Боже упаси'*, *ай Кудай-* 'о Боже' и т.д.; – связанные с этикетом, приветствием, прощанием: *Ассалам алайкум* 'здравствуйте', *жасыны туруңуз* 'до свидания', *кечирип коюңуз* 'извините', *кош анда* 'прощайте' и т.д. [2, с. 416]. В английском языке так же, как и в кыргызском, выделяют две группы междометий по происхождению: 1) производные, образованные от полноценных, знаменательных слов: *bother* 'тоска', *heaven* 'небеса', *my foot* 'пренебрежение', *God! Боже!* и т.д. В отличие от кыргызского языка слова, которые обслуживают сферу этикета, как правило, относят к производным интеръективизмам: *thank you* 'рахмат', *good bye* 'кош калыңыз', *see you* 'көрүшкөңчө', *Hello* 'привет' и т.д. Но такие слова не всегда относят к междометиям, их могут называть коммуникативными формулами; 2) непроизводные, которые не происходят ни от какой другой части речи и которые нельзя разделить на морфемы: *ah 'ax', oh 'ox', wow 'oxo', er 'ээ', um 'мм', eh 'а', hmm 'мм', ouch 'ай', uh 'ээ'* и т.д. Как отмечают многие исследователи, в языке постоянно

происходит пополнение класса производных междометий в результате перехода других лексико-грамматических разрядов (существительных, прилагательных, глаголов, наречий, местоимений) и фразеологических оборотов в разряд интеръективизмов [3, с. 584]. Об условиях перехода отдельных слов и целых предложений в интеръективизмы упоминал еще Аксаков К.С. в XIX в. [2014, с. 541]: «Междометием может быть и целое предложение, но именно тогда, когда оно теряет свой смысл и становится восклицанием... Как же скоро речь становится сознательным, так оно перестает быть междометенным...» Переход из других частей речи в разряд интеръекционных единиц происходит в результате функционально-семантического преобразования слов из других лексико-грамматических разрядов в процессе интеръективизации. Германович А.И.[1996, с. 153] отмечал, что в процессе интеръективизации слова из разных частей речи меняют свою «внешнюю форму», теряя свою «внутреннюю форму», и превращаются в «слова-восклицания».

Кырг.: Шайтандыкы!, Кудайым-ай! Карапты! Катыгун! Кусур урсын! Kan! Атаганат! Есть! и т.д.

Англ.: Hilloo! - есть; By the 'tarnal Almighty! - клянусь; Faugh! - жаль; Be japers! – шайтандыкы; By my faith! – кусур урсын; Mil demonios! – шайтан алгыр и т.д.

Таким образом, основная характеристика процесса интеръективизации – это отсутствие лексического значения и номинативной функции. Этот процесс можно наблюдать в обоих исследуемых нами языках. В кыргызском языке можно наблюдать и обратный процесс – субстантивацию интеръекционных единиц, т.е. переход междометий в состав других частей речи. Переход интеръективизмов в глаголы и существительные «является результатом использования междометий в функциях подлежащего, дополнения и сказуемого и других членов предложения» [Леканта, 2001, с. 216]. Например: *Йа алахым! Падишам! О Боже! Мой повелитель!; Карапты менин, жалгызыл!; Анын “Кокуй” сөзү тажатты!; Менин балам азамат! Ай сен көп эле үшүлдөбөчү! Ваши “охи” и “ахи” здесь неуместны!* и др. Таким образом, интеръекционные единицы, которые употребляются в значении знаменательных слов, приобретают номинативное значение, теряя свою «внутреннюю форму», перестают быть междометиями и выступают в роли членов предложения. Анализ производных и непроизводных междометий в обоих языках выявил схожие признаки: отсутствие номинативности, морфологическая неизменяемость, выражение эмоций и волеизъявлений, синтаксически обособленное положение.

Сложные первичные междометия английского и кыргызского языков в зависимости от способа, по которому они образованы, могут быть поделены на 4 типа:

1. **словосложение** - сложные междометия этого типа образованы путем соединения двух простых первичных междометий: *ah-ha, boo(-)hoo, heigh-ho, hi-ya, ho-hum, holla-hoa, uh(-)huh, uh-oh, whoo-whoop, wo-ho, yah-boo, yo-ho (yoho), yoo-hoo* и др.; *пай-пай, ой-бой, ай-айи, ай кудай, ой тооба, алда кудай ай* и др.

2. **редупликация** - сложные междометия этого типа включают 4 подтипа:

Подтип А - чередование гласных + прибавление конечного. Этот подтип представлен междометием *fee-faw-fum* - восклицание людоедов в английских сказках (*фи-фо-фам!*). *Кхе-кхе-* знак вошедшего, *эхе-хе-хе* возглас сожаления, *уах-уах* знак восхищения и восклицания и др.

Подтип Б - рифмование двух первичных междометий: *hi-yi, ki-yi, um-hum, tee-hee* и др. *Түү-түү, пыш-пыш, ха-ха, хи-хи* и др.

Подтип В - двукратный (реже троекратный) повтор основы. Этот подтип представлен многочисленной группой междометий: *ah-ah, ay-ay, aye-aye, chook-chook, chop-chop, ee-ee, ha-ha, hubba-hubba, uh-uh, wee-wee, уит-уит; ай-кокуй-ай, алда-кудайым-ай, чу-чу, марс-марс, былк-былк* и др.

Подтип Г - удвоение конечного слога. Этот подтип представлен междометием *tra-la-la. Уах-ах-ха, чиркин-ай-ай* и др.

Подтип Д - удвоение начального слога. Этот подтип представлен междометием *blankety-blank*, ай ботомай-ботом.

3. *редупликация + словосложение*: hip-hip-hooray, o-ho-ho, oh ho ho; *xon-xon-ура, ай-ии-ии, пай-пай-ахии* и др.;

Таким образом,

- междометия слов отличаются от других классов своим происхождением, особенностями номинации, фонетической структурой, а также рядом семантических, морфологических и синтаксических свойств [8;1999];
- междометия - это часть речи, включающая неизменяемые слова и словосочетания, которые служат для выражения чувств, ощущений, душевных состояний и других реакций на речевые и неречевые стимулы, не называя их;
- междометия лишены форм словоизменения, но будучи субстантивированными они имеют способы образований.

Литература:

1. Виноградов В.В. Русский язык. – М.: 1972.
2. Аксаков К. С. О грамматике вообще. Полн. собр. соч., т. 2, – М.:1875.
3. Германович А. И. Междометия русского языка: пособие для учителя. – К. : Рад.школа, - 1966.
5. Современный русский литературный язык: учебник для вузов / под ред. П.А. Леканта. – М.: Высш. Шк., - 2001.
6. Интернет-словарь Язык поэзии Габдуллы Тукая. URL:
<http://www.klf.kpfu.ru/tukay/index.php> (дата обращения: 30.01.2014)
7. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики. - М., 2004.
8. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. - М.: Языки русской культуры, - 1999. – С.780.
9. Учеб.пособие для вузов. 3-е изд., испр. / отв. ред. Г.А.Золотова. - М.: Высшая школа, - 1986. – С.639.
10. Хисамова Ф.М., Функционирование и развитие старотатарской деловой письменности.- Казань. Изд-во КГУ.- 1990.
11. Суркеева Д.Б., “Тектеш эмес тилдерде сырдық сөздөрдү котуунун жолдору”. – Диссертация, - 2017 Редупликация // [Лингвистический энциклопедический словарь](#)

УДК:616.72.002.77

ПАТОЛОГИЯ ЛЕГКИХ ПРИ РЕВМАТОИДНОМ АРТРИТЕ (обзор литературы)

Салиева Рана Шербаевна, аспирант

E-mail: no-shpa24@mail.ru,

Мамасаидов Абдимуталиб Ташалиевич, д.м.н., профессор

E-mail: oshksma@yandex.ru

Ошский государственный университет

РЕВМАТОИД АРТРИТИНДЕГИ ӨПКӨ ПАТОЛОГИЯСЫ (адабият сереби)

Салиева Рана Шербаевна, аспирант

E-mail: no-shpa.24@mail.ru,

Мамасаидов Абдимуталиб Ташалиевич, м.и.д., профессор

E-mail: oshksma@yandex.ru

Ош мамлекеттик университети

PATHOLOGY OF THE LUNGS IN RHEUMATOID ARTHRITIS

(literaturereview)

Salieva Rana Sherbaevna, postgraduate E-mail: no-shpa. 24@mail.ru,

Mamasaidov Abdimalib Tashalievich, d.m.s., professor

E-mail: oshksma@yandex.ru

Аннотация: Данная работа представляет собой обзор литературы о распространенности, клинических, инструментальных, лабораторных и иммунологических проявлениях легочной патологии при ревматоидном артите (РА). Патология легких относится к относительно частым проявлениям РА и частота ее встречаемости при этой болезни колеблется от 4% до 30%. Наличие легочной патологии при РА коррелирует с тяжелым, неблагоприятным течением болезни и является показанием для назначения базисной противовоспалительной и генно-инженерной биологической терапии.

Аннотация: Бул шимуун ревматоид артриттиндеги өткө патологияларынын таралышы, клиникалық, аспаптық, лабораториялық жана иммунологиялық белгилери жөнүндө адабият серебин сунуштайды. Өткө патологиясы ревматоид артриттinde учурунда салыштырмалуу көп кездешүүчүү корунушко кирет жана анын бул дарт учурунда кездештируү жыштыгы 4%дан 30%га чейин. Ревматоидартииттиндеги өткө патологиясынын болушу дарттын оор, жасалымсыз жүрүшү менен бир катарга келишет жана негизги сезгенүүгө карши жана негизги гендик-инженердик биологиялык терапияны дайындоо учун көрсөткүч болуп саналат.

Abstract: This study is a review of literature on the prevalence, clinical, instrumental, laboratory and immunological manifestations of pulmonary pathology in rheumatoid arthritis (RA). Lung pathology refers to the relatively frequent manifestations of RA and the frequency of its occurrence in this disease ranges from 4% to 30%. The presence of pulmonary pathology in RA correlates with severe, unfavorable course of the disease and is an indication for the appointment of basic anti-inflammatory and genetic engineering biological therapy.

Ключевые слова: ревматоидный артрит, патология легких.

Түйүндүү сөздөр: ревматоид артрити, өткө патологиясы.

Key words: rheumatoid arthritis, lung pathology.

Ревматоидный артрит (РА) является хроническим аутоиммунным воспалительным ревматическим заболеванием, клинически отличающийся характерным суставным синдромом по типу прогрессирующего эрозивногополиартрита и системными внесуставными признаками [1, 2], и в патогенезе которого ведущее значение имеет спонтанная и антигенспецифическая активация Т- и В-лимфоцитов [3, 4, 5, 6, 7, 8].

К относительно частым системным (внесуставным) проявлениям РА относиться легочная патология, которая выявляется по данным разных авторов от 4 до 30% [9, 10, 11, 12, 13]. По-видимому, такая вариабельность частоты обнаружения поражения легких при РА зависит от использованных в исследованиях методов диагностики и критериев отбора больных.

При РА легочная патология представлена разнообразными нозологическими формами: интерстициальной пневмонией, пневмонитом, плевритом, фиброзом плевры, негнойными бронхэктомиями, бронхиолитом, ревматоидными узлами в легких, амилоидозом легких, пневмосклерозом, легочной гипертензией и альвеолитом [14, 15, 16].

В некоторых исследованиях показана более частая встречаемость поражения легких при РА у мужчин [14, 17, 18], несмотря на противоположную статистику в целом по болезни: РА гораздо чаще наблюдается у женщин, чем у мужчин [1, 2].

По данным многочисленных работ развитие поражения легких при РА сочетается с выраженным признаками суставного синдрома, быстрым прогрессированием суставной патологии, присутствием подкожных ревматоидных узелков лихорадкой, похуданием, признаками других висцеральных патологий, поздними стадиями болезни, высокими общепринятыми показателями лабораторной активности, высокими титрами ревматоидного фактора (РФ) и антител к циклическому цитруллинированному пептиду (АЦЦП), рентгенологически наличием множественного эрозивного поражения

суставов, неэффективностью базисных противовоспалительных препаратов (БПВП) необходимостью назначения генно-инженерных биологических препаратов (ГИБП), т.е. с неблагоприятным вариантом течения РА [19, 20, 21, 22, 23, 24].

Доказано то, что курение является независимым фактором риска развития поражения легких, как при РА, так и без РА (при самостоятельной легочной патологии), а также предиктором (предрасполагающим фактором) развития РА в целом [25, 26], особенно при большом (более 10 лет) стаже этой вредной привычки [27]. Еще одним из факторов риска развития легочной патологии при РА является пожилой возраст пациента: чем больше возраст больного во время дебюта РА, тем выше был риск развития поражения легких [18].

Поражение легких при РА стала часто выявляться в последние годы, благодаря применению компьютерной томографии (КТ), которая позволило диагностировать патологию легких до 30% случаев и более [19, 28, 30, 31, 32, 33].

В работе М. В. Шеяноваи соавт. (2009) прямые и косвенные признаки бронхиолита выявлены при КТ легких у 35% больных РА, которые сопровождались одышкой в 69%, кашлем в 56%, отделением мокроты в 56%, затрудненным дыханием в 25%, обструктивными изменениями в 53% и рестриктивными нарушениями легочной вентиляции в 8% случаев [28].

В исследовании Нестерович И.И. и соавт. (2016) пульмонологические жалобы (на одышку, кашель, мокроту) выявлены у 65%, изменения при объективном исследовании (коробочный звук при перкуссии, жесткое дыхание и шум трения плевры при аусcultации легких) обнаружены у 40%, рентгенологические отклонения (пневмофирбоз, очаговые изменения) зарегистрированы только у 10% и изменения на КТ наблюдались у 92% больных РА с поражением легких [29].

В большинстве случаев поражение легких при РА имеет мало- или бессимптомное течение, но несмотря на это легочная патология становится причиной смерти 10–20% больных РА [34, 35] и занимает второе место среди всех причин летальных исходов при данном заболевании, уступая только сердечно-сосудистым осложнениям [36]. При этом 5-летняя выживаемость пациентов РА с тяжелыми формами поражения легких составляет всего 20–36% [35, 36]. При РА смерть от пульмонологических осложнений связана с прогрессированием патологического процесса в легких, развитием дыхательной недостаточности, инфицированием (абсцедированием) легких, развитием рака легких, тромбоэмболией легочной артерии [37, 38, 39].

На развитие или прогрессирование легочной патологии при РА может оказаться применение БПВП и ГИБП [40, 41, 42, 43]. При этом метотрексат может индуцировать развитие пневмонита и интерстициальной пневмонии у 0,86–6,9% пациентов РА, а применение лефлуномидом может вызвать прогрессирование легочной патологии у больных РА [44, 45, 46, 47]. Основным механизмом развития и прогрессирования различных видов патологии легких при РА на фоне лечения метотрексатом и лефлуномидом считается трансформация эпителиальных клеток легочной ткани в фиброзную ткань и фиброз легких [47]. Ингибиторы ФНО α могут приводить к развитию или прогрессированию легочной патологии [48, 49, 50, 51], а анти-В-клеточный препарат (ритуксимаб) может потенцировать развитие интерстициальной пневмонии у пациентов РА [52, 53].

Заключение.

Таким образом, поражение легких при РА является частым признаком болезни и сочетается с тяжелым, неблагоприятным вариантом болезни. Появление легочной патологии при РА, с одной стороны, требует включение в комплекс лечения БПВП и ГИБП, с другой стороны, эти высокоэффективные антиревматоидные лекарственные средства сами могут вызвать поражение легких при РА. Вышеуказанное свидетельствует о том, что для окончательного уточнения патогенеза, клинических особенностей и методов лечения РА поражением легких необходимы дополнительные клинические исследования.

Литература:

1. Насонов Е. Л., Насонова В.А. Ревматология. *Национальное руководство*. М, Гэотар-Медиа, - 2008.
2. Turesson C. Extra-articular rheumatoid arthritis. *CurrOpinRheumatol.* 2013;25(3):360–6. DOI: 10.1097/BOR.0b013e32835f693f.
3. Е.В. Бененсон, Е.Г. Цай., А.Т.Мамасаидов. Антигенспецифическая В-клеточная активация при ревматоидном артрите и остеоартрозе. Ревматология. 1992;1:18-22.
4. Мамасаидов А.Т., Юсупов Ф.А., Грошев С.А. Показатели В-клеточной активации при ревматоидном артрите на фоне антифосфолипидного синдрома. Вестник «Санкт-Петербургской государственной медицинской академии им И.И.Мечникова». - 2005;3:148-52.
5. Мамасаидов А.Т., Абдурашитова Д.И. Корреляция показателя антигенспецифической В-клеточной активации с некоторыми признаками активности ревматоидного артрита. Вестник Ошского Государственного Университета. -2006;5:59-63.
6. Мамасаидов А.Т., Аширов К.Т., Мамасаидова Г.М. Спонтанная иммуноглобулинсинтезирующая активность В-лимфоцитов при воспалительных ревматических заболеваниях. Медицинская иммунология. – -2007;9(4-5):527–30.
7. Мамасаидов А.Т., Мурзалиев А.М., Токтомушев Ч.Т., Юсупов Ф.А. Показатели спонтанной пролиферации В-лимфоцитов в диагностике неврологических проявлений ревматоидного артрита. Журнал неврологии и психиатрии им. С.С.Корсакова.- 2009;109(9):63-6.
8. Мамасаидов А.Т., Абдурашитова Д.И., Ахматахунова Н.А., Сакибаев К.Ш., Исманов К.М. Корреляция показателя Ig- синтезирующего иммунного ответа В-лимфоцитов к aIgG с клиническими признаками болезни при РА. Центрально-Азиатский медицинский журнал. -2013;20(4):247-9.
9. Мамасаидов А.Т., Боромбаева Б.И. Встречаемость и характер патологии дыхательной системы при ревматоидном артрите. Центрально-Азиатский медицинский журнал. - 2013;19(приложение 1):59.
10. Мамасаидов А.Т., Эшбаева Ч.А. Поражение органов дыхания при раннем ревматоидном артрите. Центрально-Азиатский медицинский журнал. - 2013;19(приложение 1):59-60.
11. Ascherman DP. Interstitial lung disease in rheumatoid arthritis. *CurrRheumatol Rep.* 2010;12(5):363–9. DOI: 10.1007/s11926-010-0116-z.
12. Nogee LM, Dunbar AE, Wert SE, et al. A mutation in the surfactant protein C gene associated with familial interstitial lung disease. *New Engl J Med.* 2011;344(8):573–9. DOI: 10.1056/NEJM200102223440805.
13. Richman NC, Yazdany J, Graf J, et al. Extraarticular manifestations of rheumatoid arthritis in a multiethnic cohort of predominantly Hispanic and Asian patients. *Medicine (Baltimore).* 2013;92(2):92–7.DOI: 10.1097/MD.0b013e318289ce01.
14. De Lauretis A, Veeraraghavan S, Renzoni E. Connective tissue disease-associated interstitial lung disease: how does it differ from IPF? How should the clinical approach differ? *ChronRespir Dis.* 2011;8(1):53–82. DOI: 10.1177/1479972310393758.
15. Kim EJ, Elicker BM, Maldonado F, et al. Usual interstitial pneumonia in rheumatoid arthritis-associated interstitial lung disease. *EurRespir J.* 2010;35(6):1322–8. DOI: 10.1183/09031936.00092309.
16. Grutters JC, du Bois RM. Genetics of fibrosing lung diseases. *EurRespir J.* 2005;25(5):915–27. DOI: 10.1183/09031936.05.00133404.
17. Gauhar UA, Gaffo AL, Alarcon GS. Pulmonary manifestations of rheumatoid arthritis. *SeminRespirCrit Care Med.* 2007;28(4):430–40.DOI: 10.1055/s-2007-985664.

18. Mori S, Koga Y, Sugimoto M. Different risk factors between interstitial lung disease and airway disease in rheumatoid arthritis. *Respir Med.* 2012;106(11):1591–9. DOI: 10.1016/j.rmed.2012.07.006.
19. Habib HM, Eisa AA, Arafat WR, Marie M. Pulmonary involvement in early rheumatoid arthritis patients. *ClinRheumatol.* 2011;30(2):217–21. DOI: 10.1007/s10067-010-1492-5.
20. Aubart F, Crestani B, Nicaise-Roland P, et al. High levels of anti-cyclic citrullinated peptide autoantibodies are associated with co-occurrence of pulmonary diseases with rheumatoid arthritis. *J Rheumatol.* 2011;38(6):979–82. DOI: 10.3899/jrheum.101261.
21. Inui N, Enomoto N, Suda T, et al. Anticyclic citrullinated peptide antibodies in lung diseases associated with rheumatoid arthritis. *ClinBiochem.* 2008;41(13):1074–7. DOI: 10.1016/j.clinbiochem.2008.06.014.
22. Gizinski AM, Mascolo M, Loucks JL, et al. Rheumatoid arthritis (RA)-specific autoantibodies in patients with interstitial lung disease and absence of clinically apparent articular RA. *ClinRheumatol.* 2009;28(5):611–3. DOI: 10.1007/s10067-009-1128-9.
23. Harlow L, Rosas IO, Gochuico BR, et al. Identification of citrullinated hsp90 isoforms as novel autoantigens in rheumatoid arthritis-associated interstitial lung disease. *Arthritis Rheum.* 2013;65(4):869–79. DOI: 10.1002/art.37881.
24. Saravanan V, Kelly C. Drug-related pulmonary problems in patients with rheumatoid arthritis. *Rheumatology (Oxford).* 2006;45(7):787–9. DOI: 10.1093/rheumatology/kel075.
25. Balbi B, Cottin V, Singh S, et al. Smoking-related lung diseases: a clinical perspective. *EurRespir J.* 2010;35(2):231–3. DOI: 10.1183/09031936.00189309.
26. Vassallo R, Ryu JH. Smoking-related interstitial lung diseases. *Clin Chest Med.* 2012;33(1):165–8. DOI: 10.1183/09031936.00189309.
27. Mikuls TR, Sayles H, Yu F, et al. Associations of cigarette smoking with rheumatoid arthritis in African Americans. *Arthritis Rheum.* 2010;62(2):3560–8. DOI: 10.1002/art.27716.
28. М. В. Шеянов, С. К. Терновой, Е. В. Фоминых, И. Н. Завражина, В. И. Маколкин, В. А. Сулимов. Поражения дистальных бронхов у больных ревматоидным артритом. Научно-практическая ревматология. 2009;6:14-9.
29. Нестерович И.И., Ночевная К.В., Рабик Ю.Д., Сперанская А.А., Золотницкая В.П., Амосова Н.А., Ким Ю.Е., Амосов В.И., Власов Т.Д., Трофимов В.И. Комплексная клинико-инструментальная оценка поражения легких у больных ревматоидным артритом. Научно-практическая ревматология. 2016;(54):535–42.
30. Терновой СК, Шеянов МВ, Фоминых ЕВ и др. Мультиспиральная компьютерная томография в диагностике поражений легких у больных ревматоидным артритом. Медицинская визуализация. 2009;(5):33-8.
31. Perez-Darame R, Mejia M, Mateos-Toledo H, Rojas-Serrano J. Rheumatoid arthritis-associated interstitial lung disease: lung inflammation evaluated with high resolution computed tomography scan is correlated to rheumatoid arthritis disease activity. *Reumatol Clin.* 2015;11:12-6. DOI: 10.1016/j.reuma.2014.02.007.
32. Бестаев ДВ, Божьева ЛА, Никонорова НО и др. Сравнительная клинико-лабораторная и инструментальная характеристика интерстициальных изменений легких при ревматоидном артрите. Научно-практическая ревматология. 2014;52(3):277-82.
33. E.J. Kim, B.M. Elicker, F. Maldonado, W.R. Webb, J.H. Ryu, J.H. VanUden, J.S. Lee, T.E. King Jr, H.R. Collard. Usual interstitial pneumonia in rheumatoid arthritis-associated interstitial lung disease. *EurRespirJ.* 2010;35:1322–8. DOI: 10.1183/09031936.00092309.
34. Аверкиева ЮВ, Раскина ТА, Малышенко ОС и др. Интерстициальное поражение легких у больной ревматоидным артритом. Современная ревматология. 2014;8(1):27-30.
35. Olson AL, Swigris JJ, Sprunger DB, et al. Rheumatoid arthritis – interstitial lung disease-associated mortality. *Am J RespirCrit Care Med.* 2011 Feb 1;183(3):372-8. doi: 10.1164/rccm.201004-0622OC.

36. Tsuchiya Y, Takayanagi N, Sugiura H, et al. Lung diseases directly associated with rheumatoid arthritis and their relationship to outcome. *Eur Respir J.* 2011 Jun;37(6):1411-7.DOI:10.1183/09031936.00019210.
37. Young A, Koduri G, Batley M, et al. Mortality in rheumatoid arthritis. Increased in the early course of disease, in ischaemic heart disease and in pulmonary fibrosis. *Rheumatology (Oxford).* 2007;46(2):350–7. DOI: 10.1016/j.berh.2007.05.007.
38. Schreiber J, Koschel D, Kekow J, et al. Rheumatoid pneumoconiosis (Caplan's syndrome). *Eur J Intern Med.* 2010;21(3):168–72.DOI: 10.1016/j.ejim.2010.02.004.
39. Stolt P, KKllberg H, Lundberg I, et al. Silica exposure is associated with increased risk of developing rheumatoid arthritis: results from the Swedish EIRA study. *Ann Rheum Dis.* 2005;64(4):582–6.DOI: 10.1136/ard.2004.022053.
40. Toyoshima M, Chida K, Suda T, Sato M. Methotrexate might increase mortality from interstitial lung disease in rheumatoid arthritis. *Am J RespirCrit Care Med.* 2012;185(9):1024.
41. Inokuma S. Leflunomide-induced interstitial pneumonitis might be a representative of disease-modifying antirheumatic drug induced lung injury. *ExpOpin Drug Safety.* 2011;10(4):603–11. DOI: 10.1517/14740338.2011.560835.
42. Perez-Alvarez R, Perez-de-Lis M, Diaz-Lagares C, et al. Interstitial lung disease induced or exacerbated by TNF-targeted therapies: analysis of 122 cases. *Semin Arthritis Rheum.* 2011;41(2):256-64.DOI: 10.1016/j.semarthrit.2010.11.002.
43. Panopoulos ST, Sfikakis PP. Biological treatments and connective tissue disease associated interstitial lung disease. *CurrOpinPulm Med.* 2011;17(5):362–7.DOI: 10.1097/MCP.0b013e3283483ea5.
44. Furukawa H, Oka S, Shimada K. HLA-A*31:01 and methotrexate-induced interstitial lung disease in Japanese rheumatoid arthritis patients: a multidrug hypersensitivity marker? *Ann Rheum Dis.* 2013;72(1):153–5. DOI: 10.1371/journal.pone.0033133.
45. Ju JH, Kim SI, Lee JH, et al. Risk of interstitial lung disease associated with leflunomide treatment in Korean patients with rheumatoid arthritis. *Arthritis Rheum.* 2007;56(6):2094–6.DOI: 10.1002/art.22666.
46. Chikura B, Lane S, Dawson JK. Clinical expression of leflunomide-induced pneumonitis. *Rheumatology (Oxford).* 2009;48(9):1065–8. DOI: 10.1093/rheumatology/kep050.
47. Namba T, Tanaka K, Ito Y, et al. Induction of EMT-like phenotypes by an active metabolite of leflunomide and its contribution to pulmonary fibrosis. *Cell Death Differ.* 2010;17(12):1882–95.DOI: 10.1038/cdd.2010.64.
48. Perez-Alvarez R, Perez-de-Lis M, Diaz-Lagares C, et al. Interstitial lung disease induced or exacerbated by TNF-targeted therapies: analysis of 122 cases. *Semin Arthritis Rheum.* 2011;41(2):256–64.DOI: 10.1016/j.semarthrit.2010.11.002.
49. Pearce F, Johnson SR, Courtney P. Interstitial lung disease following certolizumab pegol. *Rheumatology (Oxford).* 2012;51(3):578–80. DOI: 10.1093/rheumatology/ker309.
50. Caporali R, Pallavicini FB, Filippini M, et al. Treatment of rheumatoid arthritis with anti-TNF- α agents: a reappraisal. *Autoimmun Rev.* 2010;8(3):274–80.DOI: 10.1016/j.autrev.2008.11.003.
51. Ye Q, Dai H, Sarria R, et al. Increased expression of tumor necrosis factor receptors in cryptogenic organizing pneumonia. *Respir Med.* 2011;105(2):292–7.DOI: 10.1016/j.rmed.2010.10.022.
52. Wagner SA, Mehta AC, Laber DA. Rituximab-induced interstitial lung disease. *Am J Hematol.* 2007;82(10):916–9. DOI: 10.1002/ajh.20910.
53. Wu Y, Jia Y, Xu J, et al. Fatal interstitial lung disease induced by rituximab-containing chemotherapy, treatment with TNF- α antagonist and cytokine profiling: a case-report and review of the literature. *J Clin Pharm Ther.* 2013;38(3):249–53.DOI: 10.1111/jcpt.12052.

УДК: 574. 24. (575.2)

ОРГАНИКАЛЫК ХИМИЯ ПРЕДМЕТИНДЕ «СПИРТТЕР» ТЕМАСЫН ӨТҮҮДӨ ИНТЕРАКТИВДҮҮ ОКУТУУНУ КОЛДОНУУ МЕТОДИКАСЫ

Сарыева Ырысбү Токтомаматовна, улук окутуучу,
Жумагулова Барчынгүл Токомбаевна, окутуучу
Токтомамат кызы Калия, окутуучу
Ош мамлекеттик университети,
Ош гуманитардык педагогикалык институту

ПРИМЕНЕНИЕ ИНТЕРАКТИВНОГО МЕТОДА ПРЕПОДАВАНИЯ В ОРГАНИЧЕСКОЙ ХИМИИ ПО ТЕМЕ «СПИРТЫ»

Сарыева Ырысбү Токтомаматовна, старший преподаватель,
Жумагулова Барчынгүл Токомбаевна, преподаватель,
Токтомамат кызы Калия, преподаватель
Ошский государственный университет,
Ошский гуманитарно-педагогический институт

INTERACTIVE METHODS OF TEACHING AT THE LESSON ORGANIC CHEMISTRY ON THE THEME "SPIRITS"

Sarieva Yrysbu Toktomamatovna, senior lecturer,
Jumagulova Barchyngul Tokombaevna, lecturer,
Toktomamat kyz Kalyia, lecturer
Osh State University, Osh Humanitarian Pedagogical Institute

Аннотация: Бул макалада интерактивдүү окутуу жана анын мааниси, ошондой эле, «Спирттер» темасын өтүүдө сыңыл ойломдун: «Кубик», «Э.Вендин диаграммасы», «Кластер» жана «Синквейн» стратегияларын пайдалануу менен студенттерди сабакка кызыктыруу ыкмалары берилди.

Аннотация: В этой статье даны интерактивные методы обучения и их значении, о применении стратегии «Кубик», «Диаграмма Э. Венна», «Кластер», «Синквейн» на уроке для активирования интереса студентов по теме «Спирты».

Abstract: In this article given interactive methods of teaching and their meaning on teach the theme "Spirits" in application of the strategy «Cub», «Diagram of E.Venn», «Claster», «Thinkwein» in the lesson to activate the interest of students

Түйүндүү сөздөр: Окутуунун жаңы технологиялары, интерактивдүү усулдар, фасилитатор, спирттер, этанол, метанол, фенолдор, Э.Вендин диаграммасы. кластер, синквейн, кубиктер стратегиялары, инфекция, ассоциация, анализ.

Ключевые слова: Новые технологии обучение, интерактивные методы, фасилитатор, спирты, этанол, метанол, фенолы, стратегии: «Диаграмма Э.Венна», «Кластер», «Синквейн», «Кубик», инфекция, ассоциация, анализ.

Key words: New ways of teaching, interactive methods, facilitator, spirits, ethanol, methanol, phenols, strategy: «diagram of E.Venn, Claster, Tshinkwein, Cub», infection, association, analizis.

Окутуунун жаңы технологиялары, интерактивдүү усулдар, фасилитатор, спирттер, этанол, метанол, фенолдор, Э.Вендин диаграммасы. кластер, синквейн, кубиктер стратегиялары, инфекция, ассоциация, анализ.

Азыркы кезде жогорку окуу жайлардын окутуучуларынын, мектеп мугалимдеринин окутуу ишине, өз окуучуларына заманбап билим жана тарбия берүүгө мамилесин өзгөртүү аркылуу гана элибиздин илим - билимин, маданиятын өстүрүүгө жетишебиз жана элибиз үчүн күйүп - жанган жетик инсандарды тарбиялап өстүрө алабыз. Мугалимдин милдеттеринин бири-дайыма өз чыгармачылыгын өстүрүүнүн, өнүктүүнүн

үстүнөн иштөө. Анткени мугалимдик кесип – өз табиятынан чыгармачылыкты талап кылган кесип. Башкача айтканда, ар бир өтулүүчү сабак өзгөчө чыгармачылыкты талап кылат. Мугалимдерди окутуунун жаңы технологиялары менен куралдандырып туруу алардын ишиндеги чыгармачылыкты арттырат. Азыркы кезде дүйнө жүзүндө билим берүү окутуунун жаңы технологияларын көнцири колдонуу менен жүргүзүлүүдө.

Окутуунун жаңы технологияларына:

1. Проблемалуу окутуу технологиясы;
2. Оюн технологиялары;
3. Окутуунун дифференциялоо жана жекелештируү технологиялары;
4. Окутуунун модулдук-рейтингдик технологиясы;
5. Окутуунун интернет технологиясы;
6. Автордук технологиялар;
7. Интерактивдик окутуу стратегиясы кирет [3.496.]

Өнүккөн коомдун, башкача айтканда, илимий прогресстин учурунда өспүрүмдөрдү илимий билимин жана интелектуалдык денгээлин көтөрүү үчүн окутуунун салттык формасын колдонуу кызыксыз, тажатмадай туюлуп, мугалимдин авторитардык мамилеси алардын эркиндигин уурдагандай сезилет. Ошондуктан учурда практикада окутуунун жаңы технологияларын, алардын ичинен интерактивдүү окутууну колдонуу окуучулар үчүн ынгайлуу болууда. Анткени, интерактивдүү окутууда мугалим фасилитатор (насаат берүүчү) катары гана функция аткарат да негизинен окуучулар өздөрүн – өздөрү окутушат. Башкача айтканда, мугалим 20% гана сүйлөйт, ал эми окуучулар 80% өздөрүн - өздөрү окутушат [1.236.]

Химиялык билимдерди калыптандыруу көндүмдөрү, интерактивдүү усулдарды колдонгондо жакшы калыптанат. Анткени, мында алынган жооп менен бирге студенттердин иш аракети да көбүрөөк маанигэ ээ. Бирок студент маселени чечкенде үйрөнгөндөн кийин ошол түрдөгү маселелерди өзү жалгыз чечүүгө машигышы керек.

Интерактивдүү окутууда студенттердин жана окуучулардын ички мотивациясын арттырууга жана окуу материалынын төгерегинде ой жүгүртүүнү, чечим кабыл алууну үйрөтүүгө багытталган окуу методдору колдонулат. Мынтай методдордун бири – сынчыл ойлом методу. Окутуунун үч баскычтуу бул модели Боган жана Эстес (1986), Огл (1986), Жилем жана Темпл (1996) тарабынан иштелип чыккан [1].

Окутуунун бул методу окуучулардын сынчыл ойломун өстүрүүгө багытталган.

Сынчыл ойлом – бул аң - сезимдүү, аналитикалык ойлонуу. Ал маалыматты кабылдоодон баштап, чечим кабыл алганга чейинки татаал ойлом процесси.

Сынчыл ойлом – идеяларды жана мүмкүнчүлүктөрдү чыгармачылык менен интеграциялоочу татаал процес, малыматтарды жана концепцияларды кайрадан акыл калчоодон өткөрүү жана кайра түзүү. Сынчыл ойлом процесси бир канча стадиядан турат:

1.Чакыруу стадиясы. Бул баскычта окуучулардын мурда ээ болгон билимдерин козгоо, аракетке келтириүү жүрөт.

2.Түшүнүү стадиясы. Мында окуучулардын жаңы маалыматтын мазмунун түшүнүүсү, аңдап билүүсү, өздөштүрүүсү ишке ашат.

3.Ой жүгүртүү стадиясы. Бул жаңы өздөштүрүлгөн билимдерди бекемдөө баскычы.

Мисалы "Спирттер" деген тема боюнча практикалык сабакты өтүүдө сынчыл ойломдун стратегияларын колдонуу жакшы эффект берери талашсыз. Алардын ичинен жаңы темага чакыруу этапында проблемалык кырдаал түзүлүп, суроолор берилет, жаңы тема жөнүндөгү түшүнүктөрдү калыптандырууда «Кубиктер» стратегиясын, теманы жыйынтыкоодо, башкача айтканда, ой жүгүртүү стадиясында «Синквейн» жана Э.Венндин диаграммаларын колдонуу студенттердин активдүүлүгүн жогорулатып, спирттер жана алардын медицинадагы мааниси жөнүндөгү билимдерин, билгичтикерин терендөтет. Сабактын башталышында: Медицинада кайсыл спирт жана ал эмне үчүн къп

колдонулат? Эмне үчүн алдын ала спирт сүйкөп андан кийин уколь саят- деген проблемалык суроолор берилет. Студенттердин ой-пикирлери доскага жазылат:

Күтүлүүчү жооптор:

- этил спирти; -метил спирти; -этанол;
- ар кандай инфекциялардан сактоо үчүн;
- ар кандай кирлерден тазалоо үчүн;
- уколь сайылган жер шишип кептеш үчүн ж.б.

Демек, бул суроолорго жооп бериш үчүн «Кубиктер» стратегиясы пайдаланылат.

Ал үчүн группадагы студенттерди 6 группага бөлөбүз:

I группа-сүрөттөйт. (формасын (агрегаттык абалын), түсүн, формуласын, массасын).

II группа-салыштырат. (башка заттар менен).

III группа- анализдейт. (Составы эмнеден турат? Кандай жол менен алынат? Кайсыл заттар менен кантитп реакцияга кирет?).

IV группа-Ассоциация жасайт. (Спирт дегенде оюёарга эмне келет?).

V группа-Пайдалуу жана зыяндуу жактарын айтышат.

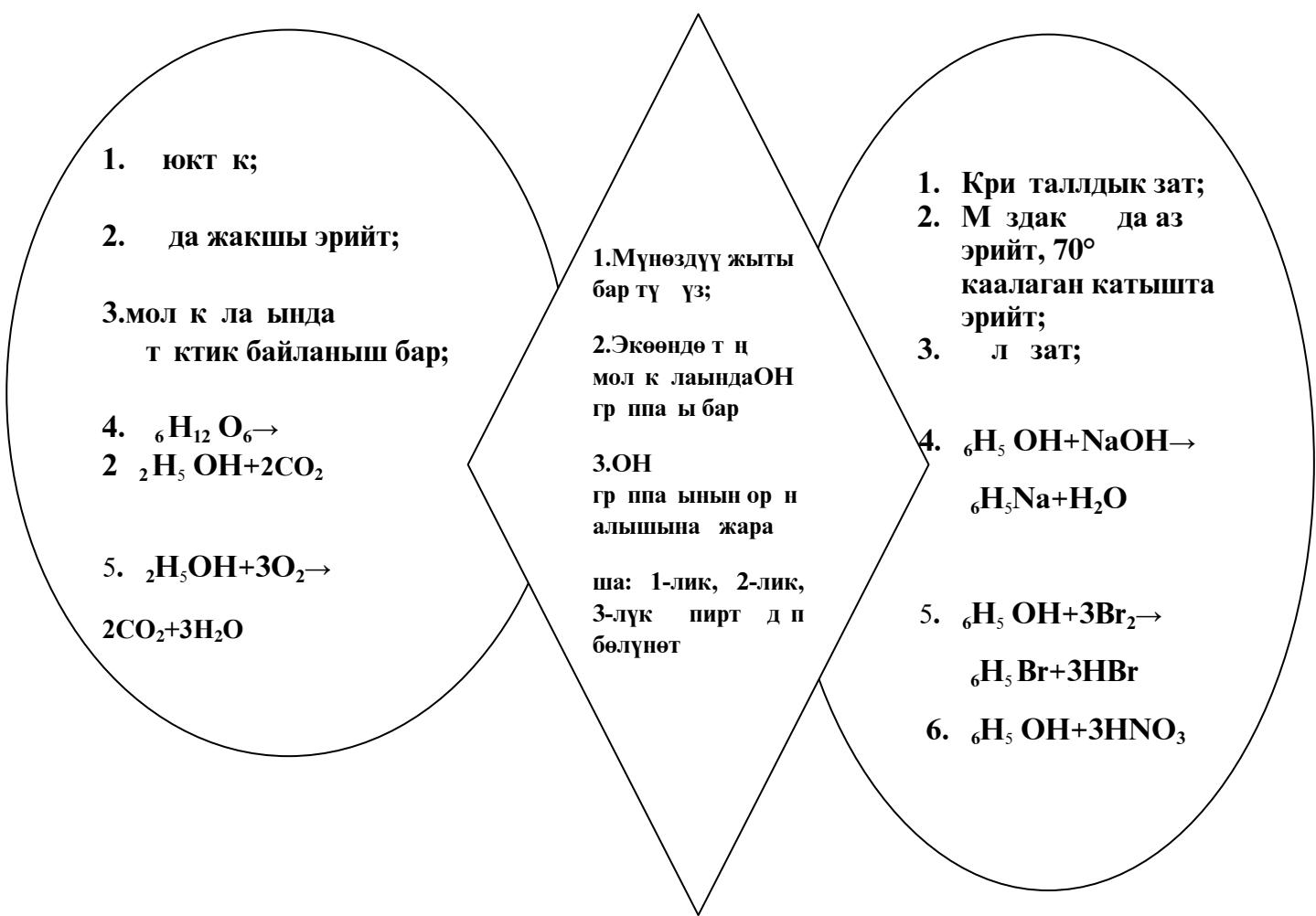
VI группа-Колдонуусун (практикада колдонушун жана медицинадагы маанисин).аныктайт.

Күтүлүүчү жооптор: Ар бир группа өзүнүн жоопторун презентациялоодо керектүү заттардын үлгүлөрүн, приборлорду жана керектүү реакцияларды демонстрациялап кетет.

I группа. Сүрөттөө: (кластер)

II группа – Салыштырат: (Э. Венидин диаграммасы). Спирттер (этил спирт) Фенолдор айырмачылыктары оқшоштуктары айырмачылыктары

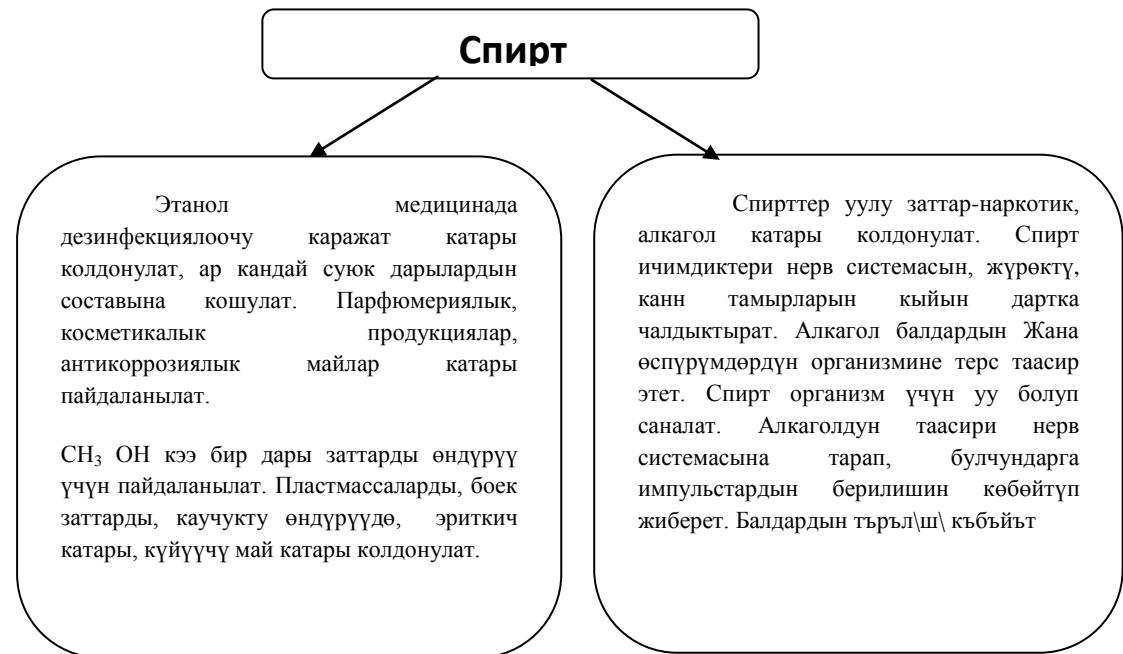
III группа- Анализдейт: Спирттер деп, молекуласында углеводороддук радикалдар менен байланышкан бир же бир нече гидроксил группасы бар органикалык бирикмелер аталат.

Биринчилик спирттер түссүз, мүнөздүү жыты бар суюктуктар жогорку түзүлүштөгүлөрү катуу заттар. Алардын атын атоо үч номенклатура колдонулат. 1. Тарыхый номенклатура боюнча углеводороддук радикалдын аты аталып, ага «спирт»деген сөз кошуулуп жана «кан» мүчөсү «ил» мүчөсүнө өзгөрөт. Мисалы: этил спирти, метил спирти ж.б. 2. Систематикалык номенклатура боюнча: спирттердин аттарын чектүү углеводороддорун аттарынан алынып, аягына «ол» мүчөсү уланып, OH группасы канчанчы Стин атомунда тургандыгы цифра менен көрсөтүлөт. Мисалы: 2-этанол, 3-пропанол-1 ж.б. 3. Рационалдык номенклатура боюнча 1-радикалдын аты аталып, аягына «карбинол» деген сөз кошуулуп айтылат. Мисалы: метил карбинол ж.б.

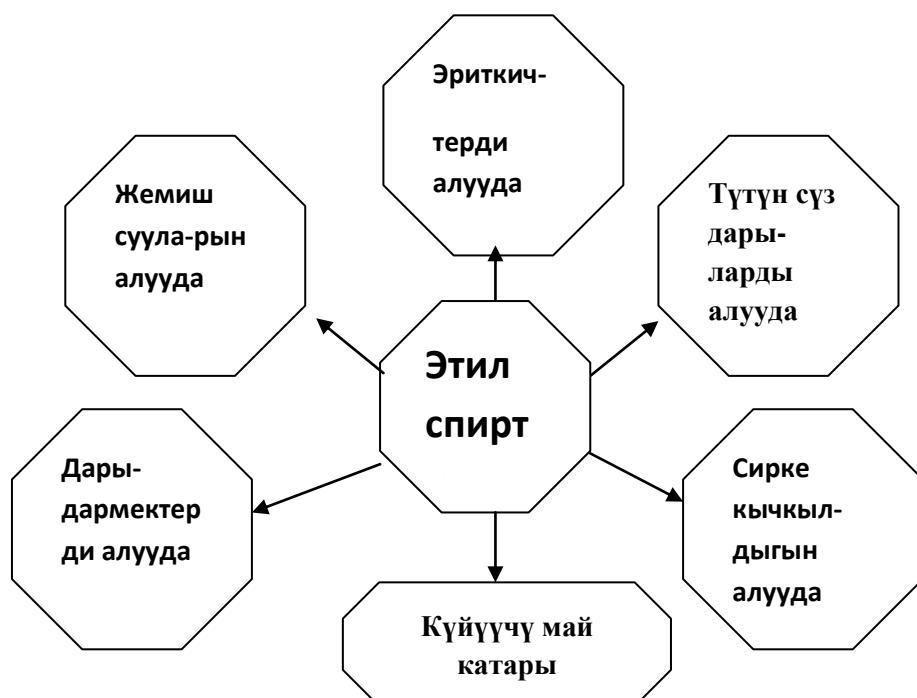
IV группа-Ассоциациялайт: Спирт деген сөздү укканыбызда биздин оюбузда алкаголдук ичимдиктер, о.э. дары-дармектер бир катар өтөт. Ичимдик ичкич адамдар өзүнүн өмүрүн байкаларлыктай кыскартат. Алкоголь борбордук нерв системасына олуттуу терс таасириң тийгизүү менен жүрөк-кан тамыр системасында, боордо, ичеги-карында, жыныс ж.б. органдарда олуттуу бузулуларды пайдалы кылат.

Статистика боюнча ичен кишилердин жүрөк-кан тамыр системаларындагы оорулары 18 эсе, дем алуу органдары 4 эсे къп ооруйт. Алкоголизм менен жабыркагандарда гипертоникалык оору 3 эсе көп кездешет. Оор бузулуулар боордо байкалат; алкоголиктердин типтүү цирроз оорусу пайда болот. Ал көпчүлүк учурда өлүмгө алып келет [5].

Өлүмдүүлүктүн себептеринин ичинен алкоголизм жана андан пайда болгон оорулар жүрөк-кан тамыр жана шишик ооруларынан кийинки үчүнчү орунда турат. Ал өмүрдүн орточо узактыгын 17-20 жашка кыскартат. Кылмыш иштеринин 80-90% и алкаголь ичимдиктерин пайдалануу менен байланышкан. Аракечтик үй-бүлөнүн бузулусуна (жалпы ажырашуулардын жарымы) алып келет, балдардын ден соолугу жана алардын тарбиялануусуна терс таасирин тийгизет. **V группа-Пайдалуу жана зыяндуу жактарын айтышат:**

VI группа-Колдонуусун: (кластер)

Презентациялар бүткөндөн кийин бышыктоо иретинде доскага синквейн түзүлөт: Мисалы:

1. Этил спирти;
2. Тұссұз. суюктук;
3. Күйөт, эрийт, өлтүрөт;
4. Дезинфекциялоочу каражат катары колдонулат,
5. Алкаголь.

Демек, студенттердин жана окуучулардын химия предметине болгон кызыгуусун арттырууда жогорудағыдай окутуунун учур талап кылган усулдарын колдонуп, турмуштиричилік менен байланышта өтүү алардын активдүүлүгүн арттырып, сабактын эффективдүү болуусуна өбелгө түзөрүнө күмөн жок.

Адабияттар:

4. 1. Н.А.Тюкавкина. Органическая химия. Москва: «Медицина» - 1998г
- 2.Ы.Сарыева, М.Сатиев ж.б. Органикалық химиядан практикум. -Ош:- 2016ж.
- 3.Ы. Сарыева, Токтомамат к. К. Валеология . - Ош: -2009.- б.90.
- 4.Тайиров М.М., Мурзаев М.С. Окутуунун жаңы технологиялары. –Ош: -2007ж.
5. О.Саалаев. Окутуунун интерактивдүү усулдары. –Б.: Нұска АС. - 2009ж.

УДК 612.15(575.2)

**ВАРИАБЕЛЬНОСТЬ СЕРДЕЧНОГО РИТМА И ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ ВЕГЕТАТИВНОЙ РЕГУЛЯЦИИ У ИНОСТРАННЫХ
СТУДЕНТОВ ПРИ ОРТОСТАТИЧЕСКОЙ ПРОБЕ**

Сатаркулова Айнурा Манасовна, младший научный сотрудник

E-mail: asat79@mail.ru

*Институт горной физиологии и медицины НАН КР,
Шаназаров Алмаз Согомбаевич, д.м.н., профессор*

E-mail: ifepv@mail.ru

*Международная высшая школа медицины
Бишкек, Кыргызская Республика*

**ОРТОСТАТИКАЛЫҚ СЫНОО УЧУРУНДА ЧЕТ ЭЛДИК СТУДЕНТТЕРДИН
ЖҮРӨК ҮРГАГЫНЫН ӨЗГӨРҮҮСҮ ЖАНА ВЕГЕТАТИВДҮҮ ЖӨНГӨ
САЛУУНУН ТҮРЛӨРҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Сатаркулова Айнурा Манасовна, кенже илимий кызметкер

E-mail: asat79@mail.ru

*КР УИАнын Тоо физиологиясы жана медицина институту,
Шаназаров Алмаз Согомбаевич, м.и.д., профессор*

E-mail: ifepv@mail.ru

*Эл аралык жогорку медициналык мектеби
Бишкек, Кыргыз Республикасы*

**HEART RATE VARIABILITY AND TYPOLOGICAL FEATURES OF
VEGETATIVE REGULATION IN FOREIGN STUDENTS
ON ORTHOSTASTIC TEST**

Satarkulova Ainura Manasovna, junior researcher

E-mail: asat79@mail.ru

*Institute of mountain physiology and medicine of the NAS KR,
Shanazarov Almaz Sogombaevich, d.of m.s., professor*

E-mail: ifepv@mail.ru

International higher school of medicine,Bishkek, Kyrgyz Republic

Аннотация: Представлены результаты оценки вариабельности сердечного ритма на ортостатическое воздействие у иностранных студентов. Показаны изменения временных и спектральных характеристик ВСР на тестирование, а также выявлена централизация управления сердечным ритмом и смещение вегетативного баланса в сторону симпатического звена регуляции. Выделены типы: а) с умеренным преобладанием центральной регуляции; б) с умеренным преобладанием автономной регуляции, для каждого из которых характерна различная реакция на ортостатическую пробу.

Аннотация: Ортостатикалык таасир учурунда чет элдик студенттердин жүрөк ыргагынын Өзгүрүсүнүн жыйынтыгы көрсөтүлдү. Сыноодо ЖЫӨНҮН убактылуу жана спектралдык мүнөздөмөлөрүнүн өзгөрүүсү карапды, ошондой эле жүрөктүн ыргагынын борборлоштуруусу жана вегетативдүү тең салмактуулуктун симпатикалык байланышына карай жылуусу аныкталды. Даилденген түрлөрү: а) борбордук жөнгө салуунун орточо таралышы; б) автономдуу жөнгө салуунун орточо таралышы, алардын ар бири ортостатикалык сыноого ар кандай өзгөрүүлөрдү көрсөткөн.

Abstract: The results of an assessment of heart rate variability on orthostatic exposure in foreign students are presented. Changes in the temporal and spectral characteristics of HRV for testing are shown, and centralization of heart rate control and the vegetative balance shifted towards the sympathetic part of the ANS are revealed. The following types are distinguished: a) with a moderate predominance of central regulation and b) with a moderate predominance of autonomous regulation, each with a different reaction to orthostatic test.

Ключевые слова: иностранные студенты, вариабельность сердечного ритма, ортостатическая проба, типы вегетативной регуляции.

Түйүндүү сөздөр: чет элдик студенттер, ортостатикалык сыноо, жүрөк ыргагынын өзгөрүүсү, вегетативдүү жөнгө салуунун түрлөрү.

Key words: foreign students, heart rate variability, orthostatic test, type of vegetative regulation.

В предыдущих статьях, указывая на важность осуществления динамического контроля за функциональным состоянием иностранных студентов, прибывающих на обучение из-за рубежа, подчеркивалось целесообразность использования в этих целях метода вариабельности сердечного ритма (ВСР)[6]. Математический анализ ВСР надежен, не инвазивен и в сочетании с активной ортостатической пробой [5] позволяет получить дополнительную информацию не только о состоянии регуляторных систем [2] и реактивности обоих отделов ВНС, но и об индивидуально-типологических особенностях человека.

В этой связи целью исследования явилось выявление особенностей вегетативной регуляции сердечного ритма у иностранных студентов при ортостатическом тестировании.

Материал и методы: в обследовании приняли участие 50 студентов-юношей первого курса Международной высшей школы медицины в возрасте от 18 до 24 лет. Параметры вариабельности сердечного ритма (ВСР) изучались в положении лёжа на спине 5 минут (фоновая проба) и при переходе в положение стоя 5 минут (активная ортостатическая проба) во II стандартном отведении. Запись и оценка показателей ВСР проводилась с помощью программно-аппаратного комплекса УПФТ – 1/30 – «ПСИХОФИЗИОЛОГ» фирмы Медиком МТД (Россия), в соответствии с международным стандартом, предложенным Североамериканским обществом электрофизиологов и Европейским обществом кардиологов [4]. При этом определялись следующие временные и спектральные характеристики ВСР: SDNN, мс - среднее квадратичное отклонение R-R интервалограммы; Mo(мода), мс - начальное значение диапазона наиболее часто встречающихся R-R интервалов; AMo (амплитуда моды)% - количество кардиоинтервалов, соответствующих диапазону моды, выраженное в процентах от общего количества кардиоинтервалов; Max, мс - значение самого продолжительного интервала R-R; Min, мс - значение самого короткого интервала R-R; MxDm (вариационный размах), мс- разница значений максимального и минимального кардиоинтервалов; SI, у.е. - индекс напряженности по Баевскому; IC - индекс централизации; HF, мс² - мощность спектральной плотности в

высокочастотном диапазоне (0,15-0,4 Гц); LF, мс²- мощность спектральной плотности в низкочастотном диапазоне (0,04 -1,5 Гц); VLF, мс²- мощность спектральной плотности в очень низкочастотном диапазоне (<0,04 Гц); TP, мс² - общая мощность спектра; HF, % - мощность высоких частот в процентах; LF, % - мощность низких частот в процентах; VLF, % - мощность очень низких частот в процентах; LF/HF - показатель соотношения низкочастотных и высокочастотных волн; HR, уд/мин - частота сердечных сокращений.

Результаты исследования были подвергнуты статистической обработке с использованием программы SPSS 16 версии с учетом нормальности распределения признака. Нормальность распределения измеренных переменных проверяли при помощи теста Колмогорова-Смирнова. Сравнение выборок проводили при нормальном распределении данных признака с помощью параметрического теста t-критерия Стьюдента с вычислением средней величины (M), стандартного отклонения (SD) (M±SD). При распределении, отличном от нормального, использовали непараметрический критерий для двух независимых выборок Манна-Уитни. Результаты непараметрических методов обработки данных представлялись в виде медианы (Me), первого (Q₁), и третьего (Q₃) квартилей (Me(Q₁;Q₃)). Критический уровень значимости (p) в работе принимался равным 0,05.

В соответствии с требованиями проведения исследований оценка ВСР проводилась [4] в изолированном помещении с температурой среды 20-22°C, через 1,5-2 часа после еды; до начала эксперимента - период покоя в течение 5-10 минут, во время наблюдения дыхание должно быть равномерное, спокойное, без глубоких вдохов, без кашля, без сглатывания слюны.

Результаты и их обсуждение:

Данные исходного вегетативного тонуса и вегетативной реактивности при ортостатическом тестировании приведены в таблице 1.

Таблица 1.

Показатели ВСР у иностранных студентов до и после ортостатической пробы

Показатели	Фоновая запись	Ортостатическая проба	P
HR, уд/мин	76,98±11,18	92,60±12,52	0,000*
SDNN, мс	47 (35;60)	38 (27;54)	0,000*
Mo, мс	790,00±129,06	650,00±100,12	0,000*
AMo, %	40,30±12,66	46,34±13,91	0,002*
Min R-R , мс	666,66±92,32	567,76±73,62	0,000*
Max R-R , мс	925,80±163,38	772,68±131,17	0,000*
MxDMn, мс	259,14±136,29	204,92±82,16	0,001*
TP, мс²	3300 (1743;5415)	2167 (1269;4153)	0,000*
VLF, мс²	1236 (575;1616)	712 (387;1740)	0,025*

LF, мс²	736 (439;1443)	1068 (543;1533)	0,866
HF, мс²	1477 (592;2629)	478 (231;840)	0,000*
LF/HF, у.е.	0,77±0,56	2,11±0,99	0,000*
IC, у.е.	1,63 (0,86;2,43)	3,71 (2,85;5,38)	0,000*
SI, у.е.	97 (66;197)	193 (107;336)	0,000*

Из таблицы следует, что показатель, наиболее часто встречающихся значений интервалов R-R, Мода, характеризующий наиболее вероятный уровень функционирования сердечно-сосудистой системы, в состоянии относительного покоя составил 790 мс; после выполнения ортостатической пробы значение Мо достоверно снижалось до 650мс ($p=0,000$). АМо - условный показатель активности симпатического звена регуляции, напротив, после функциональной пробы увеличился с 40% до 46%.

Значение среднего квадратичного отклонения (SDNN), отражающее суммарный эффект влияния на синусовый узел симпатического и парасимпатического отделов ВНС [3], снизилось с 47 до 38 мс после тестирования. Вариационный размах, как характеристика степени влияния парасимпатической нервной системы на кардиоритм, проявлял тенденцию к уменьшению (259 мс в состоянии покоя и 204 мс после пробы). Выявленные изменения являются свидетельством умеренного повышения функционального состояния симпатического отдела ВНС.

Увеличивается после ортостатической пробы и индекс напряжения регуляторных систем(SI), который является крайне чувствительным параметром; в норме он колеблется в пределах 80-150 у.е. и является индикатором тонуса симпатической нервной системы. Его средние значения превысили фоновые данные в два раза, что указывает не только на активизацию симпатического отдела ВНС, но и на повышение степени централизации управления сердечным ритмом.

При ортостатическом тестировании студентов изменяются также спектральные характеристики ВСР. В частности, отмечается достоверный и выраженный рост (от 25% до 41%), относительного значения мощности волн низкой частоты (LF%), характеризующих активность симпатического центра продолговатого мозга (кардиостимулирующего и вазоконстрикторного). Направленность изменений величины HF% - относительного значения мощности волн высокой частоты, отражающих активность парасимпатического кардионгибиторного центра продолговатого мозга, была противоположна LF% и статистически значимо уменьшалась при переходе из горизонтального положения в вертикальное (рис.1). Со стороны относительного значения волн очень низкой частоты (VLF%) - показателя активности симпатического звена вегетативной регуляции (преимущественно надсегментарных отделов), наблюдалась лишь тенденция к повышению.

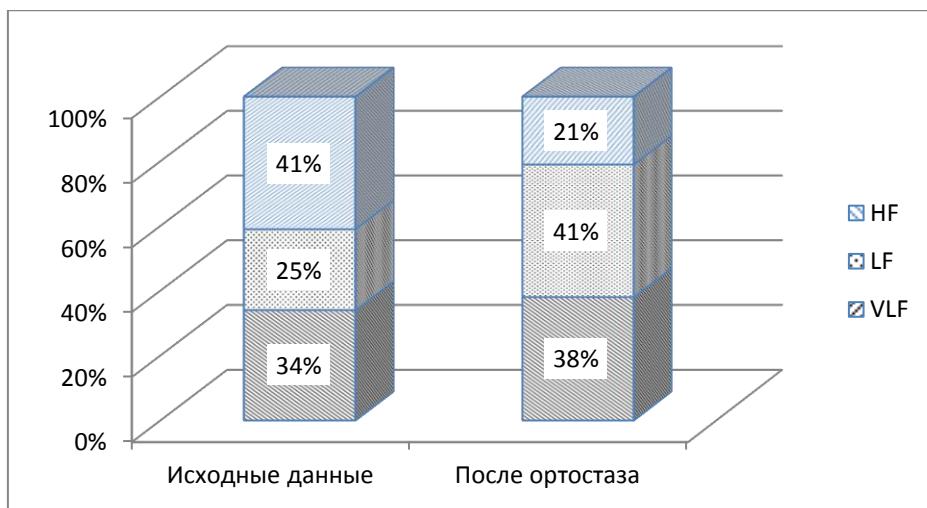

Рис. 1 Относительные значения мощности волн ВСР до и после ортостатической пробы

В норме, при переходе из горизонтального состояния в вертикальное, как правило, происходит снижение мощностей всех компонентов спектра (VLF, LF, HF) и, как следствие, снижается общая мощность спектра (TP). В большей степени при этом снижается мощность высокочастотных компонентов и в меньшей - мощность низкочастотных волн (Бабунц И.В., 2002). В наших исследованиях величина HF и VLF уменьшились статистически значимо с 1477 до 478 мс² и с 1236 до 712 мс² соответственно ($p<0,05$), в то время как величина LF после пробы увеличилась (с 736 до 1068 мс²). Но это не повлияло на снижение TP (с 3300 до 2167 мс²). При ортостазе было выявлено и повышение средних значений вагосимпатического индекса (с 0,77 у.е. в исходном состоянии до 2,11 у.е. после пробы), то есть в группе обследованных нами студентов происходит смещение вегетативного баланса в сторону симпатического звена регуляции ($LF/HF>1,1$ у.е.) и централизация управления сердечным ритмом ($IC=3,71$ у.е.). Рост мощности LF и увеличение коэффициента вагосимпатического баланса LF/HF в группе практически здоровых лиц молодого возраста при проведении ортостаза наблюдаются также в исследованиях Михайлова В.М. (2002).

Результаты оценки ВСР, полученные в период проведения ортостатической пробы рассмотрены и с позиции типологических особенностей вегетативной регуляции. Согласно рекомендациям Шлык Н.И. (2009), преобладающий тип вегетативной регуляции определялся по предложенной ею классификации, а за основу взяты количественные критерии показателей ВСР индекс напряжения и мощность волн очень низкой частоты.

По данным нашего исследования выделены лишь два типа: с умеренным преобладанием центральной регуляции, которому соответствуют значения $SI>100$ у.е. и $VLF>240$ мс², и с умеренным преобладанием автономной регуляции сердечного ритма ($25<SI<100$ у.е. и $VLF>240$ мс²). Студентов с выраженным преобладанием центральной регуляции не выявлено; с выраженным преобладанием автономной регуляции их оказалось пятеро, в связи с чем результаты этих студентов на данном этапе в сравнительный анализ не включены.

Таблица 2

Показатели ВСР у студентов с различными типами вегетативной регуляции при ортостатическом тестировании

Показатели	I тип (n=24)		Ш тип (n=21)	
	лёжа	стоя	лёжа	стоя
HR, уд/мин	83,5±10,0	97,3±12,4	73,0±8,1	91,0±10,1
SDNN, мс	35,5±7,8	36,6±15,7	60,2±12,0	42,7±14,8
Mo, мс	727,0±100,5	620,8±106,2	832,1±95,2	656,0±76,6
AMo, %	50,9±9,1	51,4±12,6	32,2±3,8	45,0±12,6
MxDMn, мс	173,8±47,7	176,4±68,8	281,9±55,9	203,3±64,4

SI, y.e.	231,5±113,8	291,1±166,9	72,8±19,7	210,7±148,2
TP, мс²	1963,3±224,8	2140,4±295,0	5527,6±247,2	3127,7±213,1
VLF, мс²	771,5±382,2	752,4±366,7	1852,0±292,6	1341,6±276,6
LF, мс²	507,5±251,32	884,2±362,1	1255,6±234,2	1090,7±274,9
HF, мс²	684,2±244,23	503,6±249,1	2420,0±175,5	695,3±270,1
VLF, %	40±12,3	35±14,2	32±12,0	39±9,4
LF, %	27±9,1	44±12,8	23±7,0	39±10,1
HF, %	33±12,6	21±8,1	45±13,8	22±4,6
LF/HF, y.e.	0,9±0,6	2,5±1,1	0,6±0,4	1,9±0,6

В таблице 2 представлена динамика изменения показателей ВСР студентов с различными типами вегетативной регуляции в положении «лёжа» и в положении «стоя». У обследуемых с центральным типом вегетативной регуляции при ортостатической пробе со стороны автономного контура регуляции отмечается незначительное увеличение разброса кардиоинтервалов (MxDMn), слабовыраженные и статистически не значимые сдвиги показателей SDNN и AMo, достоверное снижение Mo и увеличение SI. Со стороны центральных структур вегетативной регуляции при этом происходит увеличение суммарной мощности спектра (TP), вазомоторных волн (LF), незначительное уменьшение очень низкочастотных (VLF) колебаний и снижение суммарной мощности высокочастотных дыхательных (HF) волн. Наряду с повышением суммарной мощности медленных волн (LF) увеличивается их относительное содержание (LF%) в спектре, что характерно для преобладающего типа центральной регуляции.

Реакция на ортостатическое тестирование у студентов с умеренным преобладанием автономной регуляции (III тип) проявлялась по-иному. Более значительно и достоверно уменьшались временные показатели вариабельности сердечного ритма SDNN, Mo, MxDMn, значительно увеличивалась AMo. Индекс напряжения (SI) составил трехкратный рост, что указывает на снижение активности парасимпатического отдела ВНС. Показатели спектральных компонентов ВСР при ортостазе (HF, LF, VLF), включая общую мощность спектра (TP), снижались, особенно HF, что свидетельствует об усилении центральных структур вегетативной регуляции. Считается, что реакция регуляторных систем третьего типа на ортостатическое воздействие является оптимальной, отражая достаточность адаптивных возможностей организма, и напротив, первый тип чаще всего встречается при психоэмоциональном напряжении, голоде и выраженному утомлении (Шлык Н.И., 2012).

Таким образом, при ортостатическом тестировании, судя по средним значениям показателей ВСР, происходит достоверное снижение среднеквадратичного отклонения, моды и вариационного размаха, а также уменьшение мощности дыхательных и очень низкочастотных волн. Увеличиваются мощность вазомоторных волн и индекс вагосимпатического воздействия, отмечается выраженный рост индекса напряжения. В процессе исследований с помощью количественных критериев (индекса напряжения и мощности очень низкочастотных волн) выявлены два типа вегетативной регуляции: с умеренным преобладанием центральной регуляции и с умеренным преобладанием автономной регуляции сердечного ритма, которые определяют реакцию дыхательных, вазомоторных и эрготропных надсегментарных центров на ортостатическое воздействие.

Литература:

- Бабунц И.В., Мириджанян Э.М., Машаех Ю.А. Азбука вариабельности сердечного ритма. - Ставрополь. - 2002. -С.112.
- Баевский Р.М., Берсенева А.П. Введение в донозологическую диагностику. М.: Слово. - 2008. – С.220.

3. Баевский Р.М., Иванов Г.Г., Чирейкин Л.В. и др. Анализ вариабельности сердечного ритма при использовании различных электрокардиографических систем (методические рекомендации) // Вестник аритмологии. - 2001. - № 24. - С.66-85.
4. Вариабельность сердечного ритма: стандарты измерения, интерпретации, клинического использования: доклад рабочей группы Европейского общества кардиологии и Североамериканского общества кардиостимуляции и электрофизиологии // Вестник аритмологии. -1999. - №11. - С.53-78.
5. Михайлов В.М. Вариабельность ритма сердца: опыт практического применения метода. – Иваново. - 2002. – С.290.
6. Сатаркулова А.М., Шаназаров А.С. Вариабельность сердечного ритма у иностранных студентов в процессе учебной деятельности // Известия вузов. - 2017. - №8. - С.14-17.
7. Шлык Н.И. и др. Об особенностях ортостатической реакции у спортсменов с разными типами вегетативной регуляции. // Вестник УдГУ. - 2012. - №1. - С.114-125.
8. Шлык Н.И. Сердечный ритм и тип регуляции у детей, подростков и спортсменов / УдГУ. Ижевск. - 2009. – С.255.

УДК 398.8 (575.2)

ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯ БЕРҮҮДӨ МУЗЫКА ЖАНА ИСКУССТВО ЖӨНҮНДӨГҮ ЭЛДИК ТУШУНҮКТӨР

Смадиарова Зымырат Акуновна, п.и.к. доцент,
Маматова Малика, улук окутуучу
e-mail: Mamatova-ogpi@mail.ru
Ош гуманитардык-педагогикалык институту

НАРОДНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О МУЗЫКЕ И ИСКУССТВЕ В ЭСТЕТИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ

Смадиарова Зымырат Акуновна, к.п.н., доцент,
Маматова Малика, старший преподаватель,
e-mail: Mamatova-ogpi@mail.ru
Ошский гуманитарно-педагогический институт

FOLK CONCEPTS OF MUSIC AND ART IN AESTHETIC EDUCATION

Smadiarova Zymyrat Akunovna, c.p.s., docent,
Mamatova Malika, senior lecturer
e-mail: Mamatova-ogpi@mail.ru
Osh Humanitarian Pedagogical Institute

Аннотация: Бул макалада эстетикалык тарбия берүүдөгү музыка жана искустводогу түшинүктөр жөнүндө сөз болот..

Аннотация: В данной статье раскрываются народные понятия музыки и искусства в эстетическом воспитании.

Abstract: This article reveals the people's concepts of music and art in aesthetic education.

Түйүндүү сөздөр: элдик музыка, эстетикалык тарбия, искусство, элдик түшинүктөр.

Ключевые слова: народная музыка, эстетическое воспитание, искусство, народные понятия.

Key words: folk music, aesthetic education, art, folk concepts.

Заман өзгөрүп, азыркы мезгилде элдик педагогикага өзгөчө көнүл бурулуп жаткандыгы жалпыбызга маалым. Ушул мүмкүнчүлүктөн пайдаланып кыргыз тарыхы, географиясы, кол өнөрчүлүгү, дене тарбиясына түздөн-түз тиешеси бар кыргыздын

улуттук оюндары, кыргыз үй-бүлөсүнүн этикасы жана психологиясы өзүнчө предмет катары окутулса, кээ бир таалим-тарбияга карата болгон элдик мурастарды башка сабактардын системасында окутууга аракеттер көрүлүүдө.

Ошондуктан элдик каада-салттардын тарбиялык мааниси, улуттук маданияттын улуулугун окуучуларга түшүндүрүүнүн артыкчылыктарын үрп-адат, ырым-жырымдардан тышкary бешик ырлары, элдик ырлар, күү ж.б музыкалык чыгармалардын өсүп келе жаткан муунга тийгизген тарбиялык таасири жөнүндө туура түшүнүк берүү ар бир мугалимдин, тарбиячынын эң негизги милдети болуп эсептелет. Байыркы кыргыз элинин, ата-бабаларыбыздын мезгилиинен бери мураска калып келе жаткан күү, ырлар аш-тойлордун көркүнө-көрк кошуп, аш-тойго келген элдин маанайын көтөрүп келгендиги жалпыбызга маалым. Устат-шакирт формасындагы укумдан-тукуумга сакталып келе жаткан өнөрдү, кечээ жакында эле б.а. совет доорунан бери карай сабаттуу үйрөтүү иштери колго алышып, кыргыз элин дүйнөлүк аренага алыш чыгып, элдик нускалду өнөрүбүз болгон комуз күүлөрү, элдик ырлар өсүп келе жаткан муунду адамдык кадыр-барктын, асыл сапаттардын, көркөм, кооздуктун, сулуулуктун дүйнөсүн акыл парасаты менен айырмалап, сезүү жөндөмдүүлүктөрүнө тарбиялайт [1].

Кыргыз элинин кандай гана керемет күүлөрү ошол күндөн ушул күнгө чейин муун улап жетип келди. Мындан залкар күүлөр учурда классикалык симфониялык оркестрдин коштоосунда бүткүл дүйнө элине кыргыз элинин көөнөрбөс өнөрүн таанытты. К.Орозовдун “Камбаркан”, Айдараалынын “Көйрөң күүсү”, Т. Сатылгановдун “Чон кербез”, Ы. Тумановдун “Паравоз”, Н Абдырахмановдун “Улуу Тоолор”, М. Күрөнкеевдин “Ат кетти” [3,7-9 б].

Мындан сырткары кыргыз элинин ооз комузда, кыл кыякта аткарылуучу сан жеткис күүлөрү биздин күндө өзүнүн актуалдуулугун жоготпой келе жаткандыгы жалпыбызга маалым. Учурда бул күүлөр симфониялык оркестрдин гана коштоосунда эмес, өсүп келе жаткан муундун бүгүнкү күнкү талабына ылайык эстрадалык оркестрдин да коштоосунда жаны түс, жаңы боёк менен элге тартууланууда. Жаш муундун эстетикалык табитин өстүрүүдө элдик ыр-күүлөрдүн орду опол тоодой. Кыргыздын жүзүн музыкалык-искусство аркылуу дүйнөгө тааныткан мына ушул эзелтеден биздин күнгө жетип келген элдик ыр-күүлөр болуп саналат.

Кыргыз эли эл болуп жаралгандан баштап үйүндө бешик терметип, нечен сонун бешик ырларын жаратып келген эмеспи. Бебөк төрөп бешик терметкен энелерибиз ал ырларда баланын келечегине кыял чабыттап, далай жарық, жаркын үмүтүн, тилегин, энелик мээримин арнаган. Ал ырларды бебөк эне сүтү менен кошо оозанып, эзелтеден калыптанган элдик-эстетикалык тарбиянын таасиринде чоңоюп, эс тарткан. Бешик ырынын мукам, сыйызтыган добушунан музыкага, ырга болгон алгачкы эстетикалык ырахатты наристе сезген. Ошондуктан кыргыздын балдары элин-жерин, ата-энесин урматтай билген эр жүрөк, көкүрөгү тунук инсандардан болуп калыптанышкан [4].

Окуучуларга эстетикалык тарбия берүүдө, эстетика жөнүндөгү элдин түшүнүгүнө кайрыла турган болсок, ал эң бириңчи реалдуу предметтерди, кубулуштарды кабылдоонун негизинде, алар тууралуу калыптанган белгилүү билим. Масалы, жакшылык, жамандык, уят, намыс жөнүндө алганда, биз образдык элестөөлөргө эмес, баарыдан мурда, конкреттүү этикалык түшүнүктөргө туш болобуз. Асылдык, залкардык, ырайымсыздык, көркүздүк деген да ушул сыйктуу. Алар өзгөчө адамдардын турмуштук эстетикалык көрүнүштөрүнө карата болгон маалыматын, билимин чагылдырат. Искусство чыгармаларын толук кабылдоо жана ал аркылуу эстетикалык толгонууларды жаратуу үчүн баарыдан мурда андагы образдардын түзүлүшүнө сүнгүп кириүү, анын тилин, башкача айтканда, андагы колдонулган көркөм шарттуулуктардын максатын түшүнө билүү зарыл. Мисалга: сүрөттө боек, композиция, түс, жарық, көлөкө, музыкада обондуулук, лад, ыргак, гармония, тембр; кинодо монтаж, план, ритм, пландын симметриясы, персонаждардын тили, үн тууроолор сыйктуу шарттарды билүү талап кылышат. Демек, көркөм чыгарма менен байланыш жасоо адам үчүн жалаң гана маалымат

алуу үчүн эмес, ошондой эле сүрөткердин дүйнө туюмдарын кабыл алуу үчүн зарыл. Мунсуз толук түрдөгү кабылдоо келип чыкпайт. Мындайча алганда, искусство чыгармалары адамды кубанычка бөлөп, кайғыга чөмүлтүп, сүйүү жана жек көрүү туюмдарын пайда кылганда гана, ушуну менен түйшөлүүгө салганда гана эстетикалык кабылдоонун актысы жарапат.

Кабылдоо бул ақыл - эстин негизги сапаты катары да көрүнгөн образдуу ойлоо операциясы, ойлонуу, эмоционалдык мээде эрктик компоненттерден түйшөлүү актысы, үстүртөн жыйынтыктоо жана бүтүмгө алып келүү жолу катарында эстетикалык түшүнүктүн маанилүү жагын аныктайт. Ал бириңчи иретте ақыл-эс байланышын тикелей байкоо да ойлоого өтүүнүн баскычы болуп саналат.

Ал эми эстетикалык түшүнүк болсо, тикеден-тике таасирден эмес, мурунку орун алган кабылдоо жана туюнтуулар аркылуу пайда болот. Ал мындайча алганда өткөндөгү кабылдоонун жана аны кайра билим формаларында таасири көрүнөт. мына ушуладын булагы реалдуу турмуш болуп саналат.

Элдин көп кылымды ичине камтыган тарыхында өзүнө таандык жаратылыштагы, турмуш тиричиликтеги, адамдардын өз ара мамилелериндеги эстетикалык көрүнүштөр тууралуу белгилүү пикирлер, ойлор, иштелип чыккан. “Эл - деп жазган, А.М. Горький, бүткүл материалдык байлыктарды жараткан күч гана эмес, ал рухий байлыктардын жападан жалгыз булагы”.

Элдин ушул багыттагы кажыбас ишмердүүлүгүнүн бири фольклор анда элдин эмгек, жаратылыш, турмуш тиричилик, каада-салт, үрп-адат жөнүндөгү түшүнүктөрү чагылдырылган. Фольклор, өзгөчө эл массасын коллективдүү түрдө иштеп чыккан турмуштагы асылдык, кооздук, сулуулук, сонундук, каармандык, шаңдуулук жана башка көрүнүштөр тууралуу калыптанган түшүнүктөрдү көнүри камтыгандыгы менен да көнүлдү өзүнө бурага.

Эл түзгөн атайын маданиятты салт-санааны жан дүйнөбүз менен кабылдап жана да адамдык барк-баасын жете түшүнгөн коргоочуларды кошо тарбиялашыбыз керек. А биз болсо билимди, илимди өздөштүрүүнүн көздөп өз маданиятыбызды үйрөнүү жана коргоону ойлоп да койгон эмес экенбиз, башкача айтканда бул маселеге бир беткей технократтык мамиле жасап келдик. Ошондуктан өзүбүздү изилдебей туруп иштегенибиздин натыйжасында рухий маданиятыбыз жардыланып, ыйманыбызга доо кетип жаткандыгын мына ушундан деп түшүнсө болот.

“Бүгүн элибизде боор ооруу, ийге келүү, кечирим, кайрымдуулук, салттуулук, элдүүлүк кыскасын айтканда адамгерчилик дегеле, дилибизди да, тиричилигибизди да кайрадан түзүү зарыл болуп турат” – деген пикирлерин билдиришет окумуштуу педагогдор [1, 19-б].

Демек, абийирибизди колго алып, ыйманыбызды тазалай турган мезгил келди. Ата-энелердин максаттуу түрдө илимий педагогикалык тажрыйбаларды үйрөнүүсү башкы максат болууга тийиш жана ата-энелердин мектептерин уюштурууну колго алуу зарыл. Анткени, эгерде ата-энелерибиз балдарды тарбиялоодо кандайдыр бир билимдерге, сабаттуулукка ээ болсо келечек муундардын тарбиясы, өзөгөчө жашоо-турмуштуу, эстетикалык баалуулуктарды өнүктүрүүгө карата болгон көз караштары өзгөрүп, маданияттуу, адеп-ахлактуу жана ыймандуу адам коому түптелмөк.

Адабияттар:

1. Матиева Г., Жакишова З. “Коомдун ыйманын сактоочу” Ош жаңырыгы - 1993-ж., - б.19.
2. Музыка. 1- класс үчүн. Дүйшөналиев. М. Бишкек - 2011.
3. Программаны түзүүчүлөр: Ниязова Набат, Касей Мурат, Жумабек Дүйшөналиев. Жалпы билим берүүчү орто мектептеринин 5-7-класстары үчүн музыка предмети боюнча программасы . – Б.: Шам, - 2002.-б.7-9.
4. Раимкулова А. С. “Улуттук салт-санаабыз туурасында учкай кеп” Эл агартуу – 1991

УДК:81.373.611.

ПАРНЫЕ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОВ С ИДЕНТИЧНЫМИ КОМПОНЕНТАМИ

(на материале кыргызского и английского языков)

Суркеева Динара, доцент, din_ra2011@mail.ru,

Рахимова Хайтхон, исследователь, ОшГУ

ИДЕНТИКАЛЫК КОМПОНЕНТАРКЫЛУУ ЖАСАЛГАН ЖУП СӨЗДӨР

Суркеева Динара, доцент, din_ra2011@mail.ru,

Рахимова Хайтхон, изденүүчү

Ош мамлекеттик университети

PAIR FORMATIONS OF WORDS WITH IDENTIC COMPONENTS

(on the material of the Kyrgyz and English languages)

Surkieva Dinara, docent, din_ra2011@mail.ru,

Rakhimova Haithon, researcher Osh State University

Аннотация: В статье рассматривается вопрос об образовании слов при помощи редупликации. Выявлены две группы образований междометий в кыргызском и английском языках: ДКП (двойные контактные повторы) с идентичными сегментами и с неидентичными асемантизованными сегментами.

Аннотация: Бул макалада редпликация жардамы менен сөздөрдүн жасалышы каралган. Кыргыз жана англий тилдеринде сырдык сөздөрдүн группасы берилген, бирдей жана ар кандай компоненттен турган кайталанма сөздөр.

Abstract: The paper considers an issue of the formation of the words via reduplication. The author gives two groups of interjectional formation in Kyrgyz and English. They are: double contact repetitions with identical segments and non-identical segments.

Ключевые слова: редупликация, словообразовательные особенности, «чистое» «точное» «осложненное» повторения, двойные контактные повторы.

Түйүндүү сөздөр: редпликация, фонетикалык өзгөрүү, морфология, компонент, детерминатив.

Key words: reduplication, word-formative peculiarities, “pure, exact, complicated” repetitions, double contact repetitions.

Как известно, редупликация является одним из древнейших способов словоизводства. **Редупликация** ([позднелат.](#) *reduplicatio* — удвоение) — фономорфологическое явление, состоящее в удвоении начального [слога](#), [основы](#) (полностью или частично) или [слова](#). Предельным случаем редупликации является [повтор](#) — удвоение всего слова ([рус.](#) еле-еле, очень-очень; явление, близкое к [словосложению](#)). В случае удвоения корня возможно изменение его [гласного](#) ([др. - греч.](#) δί-δωμι [dí-dōmī] — даю, δέ-δοκα [dé-dōka] — дал).

Образование редуплицированных спаренных слов происходило еще в глубокой древности, а новообразования происходят по аналогии с ними [1;1955]. Существует мнение, что "их распространение было вызвано потребностью живо и образно обрисовывать какую-либо ситуацию, с тем, чтобы слушатель или читатель мог легко ее воспроизвести в своем воображении. Поэтому все они относятся к стилистическим средствам языка. В парных образованиях сегменты могут оставаться без изменений и подвергаться различным фонетическим изменениям: чередование гласных, согласных, наращение и выпадение звуков. Итак, парные образования с формообразовательной точки зрения можно разделить на две группы:

- 1) парные образования без фонетических изменений;

2) парные образования с фонетическими изменениями (ломаные или неполные повторы).

Эта классификация исходит не из словообразовательных особенностей, а из морфонологических. Каждая из групп имеет свои разновидности. В кыргызском языкоznании редупликацию рассматривают как явление, имеющее словообразовательную и словоизменительную значимость (переход из одной части речи в другую, выражения множественности и т. п.). Мы выделяем следующие типы редупликаций: 1) корневая редупликация 2) усеченная редупликация. Данный тип Г.Б. Джакуян [1999, 106] определяет как корневую редупликацию и проявление гетерогенной модели корня, где "вместо обычного приядерного члена-детерминатива выступает тот же корень, беря на себя новую функцию. Как и детерминатив, редупликат не придает нового значения, а может лишь усиливать значение редуплицируемого корня". В этом случае редуплицируемым (ядром) является обычно первый член, редупликатами - второй.

В повторах с идентичными сегментами можно выделить следующие разновидности.

I. Редупликаты, образованные полным повторением полноценных слов, каждый компонент которого является лексической единицей и имеет самостоятельное употребление. Например, в кыргызском языке *зорго-зорго*, *кел-кел*, *ыссык-ыссык*, *болок-болок*, *арзан-арзан*, *кою-кою*, *ыссык-ыссык*, *секин-секин*, *ылдам-ылдам*, *секирип-секирип*, *кыйкырып-кыйкырып*, *акырын-акырын* и т.д. Данная группа редупликатов многочисленна и в английском языке. С.Г. Николаев[2001, 83-87] данную группу определяет как ДКП (двойные контактные повторы) с идентичными сегментами. Например: *quick-quick*, *big-big*, *come-come*, *never-never*, *tasty-tasty*, *look-look*, *well-well*, *go on-go on* и т.д. Редупликаты с идентичными сегментами, каждый сегмент, которого является полноценной лексической единицей, в английском языке представляют большую группу, где можно найти большое количество междометий и междометных фраз. Например: *buy-buy* пока пока; *bling-bling* брюлики, цацки (дорогие вещи); *chi-chi* модный красивый; *chop-chop* быстро быстро; *rah-rah* восторженный полный энтузиазма; *no-no* запрет, табу; *so-so* ни то ни се; *yada-yada* пустая болтовня; *blah-blah* жарг. болтать чепуху и т.д. Редупликаты с идентичными сегментами, где сегмент представлен в форме междометия имеются и в кыргызском языке. Например: *пай-пай* похвала, восхвалении; *ах-ах* удовлетворении; *ха-ха-ха* смех; *пыш-пыш* призыв к кошке; *тарс-тарс* выстрел, удар; *кокуй-кокуй* причитания; *айланып-айланып* обращение к любимым; *ургулун-ургулун* любовь к близким; *э-хе-хе* разочарование; *салам-салам* здороваться; *коши-коши* прощание; *ой-ой* удивление; *хы-хы* высмеивание; *хо-хо* сарказм; *кучу-кучу* призыв к щенкам и т.д. Итак, мы представили группы примеров с парными неизменяемыми образованиями, где оба слова являются полноценными сегментами. Парные образования с идентичными сегментами Г.Б. Джакуян [1999, 99-100] определяет как простой тип редупликации (или корневая редупликация) и рассматривает их как проявления гетерогенных моделей корня, где вместо обычного приядерного члена - детерминатива - выступает тот же корень, беря на себя новую функцию. Как и детерминатив, редупликат не придает нового значения, а может лишь усиливать значение редуплицируемого корня. В этом случае, редуплицируемым (ядром) является первый член, а редупликатами - второй и третий члены. Следует особо выделить парные образования, когда корни встречаются только в редуплицированной форме и нет противопоставления редуплицированных и нередуплицированных форм. Например, *агар-агар* (биол. термин), *бери-бери* (мед. термин), *иланг-иланг* (наименование растения), *фифти-фифти* (половина на половину) и т.д.

Все повторы с идентичными сегментами подразделяются на три основные подгруппы: ДКП волеизъявительные, ДКП эмоциональные и ДКП образные. К волеизъявительным междометиям относятся слова: 1) призыва и отгона животных: *тубо-тубо*, *оиш-оиш*, *чу-чу*, *му-му*; 2) колыбельные песенные повторы: *алей-алей*, *бай-бай*, и др.

3)утешительные слова: оу-оу, болду-болду и др. К эмоциональным ДКП с идентичными сегментами относятся повторы - междометия, употребляющиеся при передаче чувств: (*ай-ай-ай, ох-ох-ох*); б) досада, презрение, отвращение. Образные ДКП с идентичными сегментами составляют повторы звукоподражательной природы (*ва-ва, иго-иго*). "Повторяемость в данном случае сигнализирует об однородной множественности", - отмечает С.Г. Николаев.

Есть редупликаты, которые представлены парными образованиями с фонетическими изменениями (ломаные или неполные повторы). В таких повторениях парные слова не всегда являются лексической единицей, имеющей самостоятельное употребление. Например, в кыргызском языке: *тарс-турс, тияка-бияка, арзан-парзан, албул, болок-салак, солк-салк, кыйышык-пыйышык, ой-бой, ай-ий, идииш-аяк, нан-пан, чай-пай* и т.д. В английском языке эта группа представлена в разнообразном количестве, где мы приводим в основном междометия: *bric-f-brac* безделушки; *chit-chat* сплетничать, говорить чушь; *dilly-dally* медленно делать; *fiddle-faddle* вздор, ерунда; *flim-flam* мошенничество; *shilly-shally* нерешительность; *tip-top* отлично; *harum-scarum* безрассудство; *heebie-jeebies* мурашки по телу и т.д. С.Г. Николаев, с точки зрения структурных особенностей называет эту группу ДКП с неидентичными асемантизованными сегментами. Структурные особенности повторов и их семантическая специфика взаимосвязаны. В русском языкознании учение о лексических повторениях было заложено еще А.А. Потебней [1954, 4-5] в его известном труде "Из записок по русской грамматике". А.А. Потебня указывает на повторение как на явление грамматики, отмечает несколько наиболее распространенных форм и значений повторений. Но, не занимаясь специально этой проблемой, А.А. Потебня охватывает наибольшее количество повторений. А.Е. Киселев в кандидатской диссертации "Лексическое повторение как грамматическое средство русского языка" по структурным особенностям лексических повторений выделяет две основные группы: 1."Чистое" или "точное" повторение, т.е. повторение слова в одной и той же грамматической форме без участия вспомогательных средств (префиксов, суффиксов, служебных слов, частиц). Примеры: думал-думал, ай-ай-ай, дерг-дерг, только-только, синий-синий и др. 2."Осложненное повторение", оно выступает в нескольких разновидностях, в зависимости от того, чем осложняется оно в целом или как осложняется один из его компонентов. Данные повторы образованы, в основном, повторением корня. Редупликация простой основы характерна также для русского, казахского, узбекского, татарского, грузинского и других языков. Повторы встречаются, как отмечает А.А. Реформатский, для выражения особых оттенков вида глагола, например: "*ходишь-ходишь*", "*молишь-молишь*" (А.С. Пушкин, "Борис Годунов"). Повтор глагольных форм "*ходишь*" и "*молишь*" не равен лексически и грамматически их одиночному употреблению. В глаголах "*ходишь-ходишь*" и "*молишь-молишь*" выражена продолжительность в пределе несовершенного вида, а в глаголах "*порезвились-порезвились да утихомирились*", "*поговорили-поговорили да все зря*", "*поплакали-поплакали да утишились*" глаголы совершенного вида получают видовой оттенок продолжительности. Повтор используется также для выражения превосходной степени прилагательных "зеленый-зеленый", "большой-большой", "добрый-добрый" и т.д. Часто повторение основ применяется для выражения множественного числа. Это особенно характерно для китайского, корейского, японского, а также индонезийских, австронезийских, палеоафриканских языков. Так, в китайском "женъ" - человек, "женъ-женъ" - люди, в бушменском "ка" - рука, "ка-ка" - руки, в индонезийском orang - человек, orang-orang "люди", kuda "лошадь", kuda-kuda "лошади" и т.п. Такие повторы не типичны для литературного языка, но это не значит, что нет случаев повтора.

Литература:

1.А. Реформатский, Введение в языкознание, М., - 1955, -С. 190.

2. Е. П.Лебедева, Редуплицированные и парные слова в маньчжурском языке. (Вопросы языкознания, - 1974, № 2, - С. 99).
3. Ж. Вандриес. Язык. М., - 1937, - С.183-184.
4. А.А. Потебня. Из записок по русской грамматике. А. Е. Киселев. Лексическое повторение как грамматическое средство русского языка. Автореферат канд. диссертации, М., - 1954, - С.4-5.
5. С. Г. Николаев. Многоязычие как элемент культурного наследия. Ростов на Дону, РГУ, - 2001.-С. 83-87 указ. соч., -С.12.
6. Г. Б. Джакунян. Универсальная теория языка. М., 1999, -С. 99-100.
7. Петросян, С. А. Галстян, Т. А. Карагулян. Лингвистический словарь, Е., - 1975, - С.160.

УДК:618.396.(575.2)

ЭТАПНОСТЬ ОКАЗАНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ НЕДОНОШЕННЫМ ДЕТИМ С ЭКСТРЕМАЛЬНО НИЗКОЙ И ОЧЕНЬ НИЗКОЙ МАССОЙ ТЕЛА В УСЛОВИЯХ ПЕРИНАТАЛЬНОГО ЦЕНТРА ЮГА КЫРГЫЗСТАНА (г. ОШ)

*Табышова Айнурा Койчукеевна, зав. ОРиИТ ,
городской перинатальный центр Минздрава,
e-mail: ainura.71.com@gmail.com г.Ош, КР.*

STAGES OF MEDICAL CARE TO PREMATURE BABIES WITH EXTREMELY LOW AND VERY LOW BIRTH WEIGHT IN THE PERINATAL CENTER IN THE SOUTH OF KYRGYZSTAN (c. OSH)

*Tabashova Aynurа Coychueebna, head. Oriit ,
city perinatal center of the Ministry of health,
e-mail: ainura.71.com@gmail.com c.Osh, KR.*

Аннотация: В работе представлена модель оказания медицинской помощи недоношенным детям с экстремально низкой и очень низкой массой тела при рождении в перинатальном центре города Ош, КР . Этапность оказания помощи формируется из двух составляющих: отделения реанимации и интенсивной терапии новорожденных, отделения патологии новорожденных и недоношенных.

Abstract: the paper presents a model of medical care for premature infants with extremely low and very low body mass at birth in the perinatal center in Osh CU . Phasing of care is formed of two components: intensive care unit of the and neonatal intensive care unit, pathology Department of newborn and prematurely born children.

Ключевые слова: Перинатальный центр, оказание помощи новорожденным, экстремально низкая масса тела, очень низкая масса тела, последующее наблюдение.

Key words: Perinatal center, providing care to infants, extremely low birth weight, very low body weight, follow-up.

С января 2004г Кыргызстан перешел на международные критерии регистрации детей: 22 недель и 500грамм. Перед неонатологами возникла большая задача эффективного выхаживания и реабилитации глубоконедоношенных детей с экстремально низкой (ЭНМТ) и очень низкой массой тела (ОНМТ), решение которой приводит к снижению перинатальной и младенческой смертности [1,9]. В последнее десятилетие в стране наблюдается тенденция к преобразованиям в неонатологической службе. Широкое внедрение программы «Эффективного перинатального ухода за новорожденными» (ЭПУ), разработка национальных клинических протоколов и применение в практике, повышение квалификации врачей – неонатологов, улучшение материально-технической базы отделения реанимации и интенсивной терапии новорожденных, последовательное

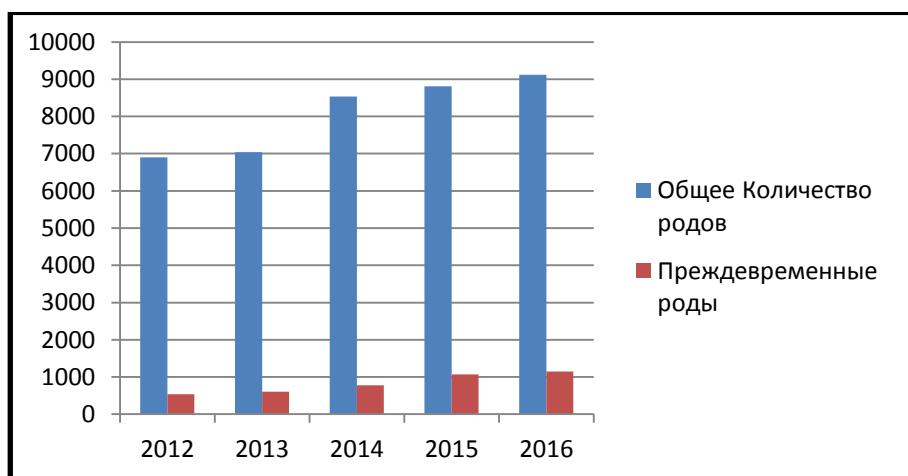
этапное выхаживание недоношенных детей, способствует в какой-то мере снизить раннюю неонатальную смертность [3].

За период с 2014-2016гг. в Перинатальном Центре г.Оша родилось 26501 новорожденных , из них недоношенных было 3128 детей (<37 недель) гестации, что составило 11,8% из общего количества живорожденных, при этом глубоко недоношенных с очень низкой и экстремально низкой массой тела с весом при рождении от 500-999г и 1000- 1499г, рождается примерно 2,3% от всех живорожденных, и в то же время ,несмотря на небольшой процент, в структуре младенческой смертности 70% занимают дети с массой тела до 1500грамм [5,11]. Это позволяет прогнозировать нарастание актуальности данной проблемы в нашей стране.

Общепризнано, что недоношенные дети, прошедшие реанимацию и интенсивное лечение, подвержены высокому риску различных осложнений, такие как-отставание в нервно-психическом и физическом развитии, часто болеющие дети, хронические заболевания легких, проблемы со слухом, зрением, нарушения питания, это состояния ,нарушающие качество их жизни во всех периодах детского возраста, часть из них можно предотвратить [2,6,7,8,12]. Опыт работы крупных федеральных перинатальных центров России и зарубежных стран с высоким уровнем дохода показывает, что новорожденные с экстремально низкой и очень низкой массой тела при рождении должны выхаживаться в лечебных учреждениях третичного уровня, так как рождение в стационарах первичного уровня приводит к перинатальным потерям [4,13].

В указанном исследовании мы предоставили опыт работы перинатального центра города Ош. Согласно Приказу « О регионализации перинатальной помощи» Минздрава Кыргызской Республики № 280 от 23.05. 20014 года начата оптимизация перинатальной помощи в южном регионе на базе родильного стационара Ошской городской клинической больницы, беременным женщинам из группы высокого риска и тяжелобольным детям, это привело, в свою очередь к росту общего числа родов, главным образом, за счет увеличения преждевременных родов и достигла 12,6% к 2016 году.

Рисунок 1.
Преждевременные роды с 2012 – 2016гг.(абс.число)

По статистическим данным годовых отчетов Ошского городского перинатального центра за прошедшие 5 лет, с 2014 по 2016г, количество детей, рожденных преждевременно, с экстремально низкой (ЭНМТ) и очень низкой массой тела(ОНМТ) увеличилось в 2 раза (табл.1).

Таблица 1
Количество детей с ЭНМТ и ОНМТ, прошедших лечение в ГПЦ г. Оша в 2012 - 2014гг. (абс. числа)

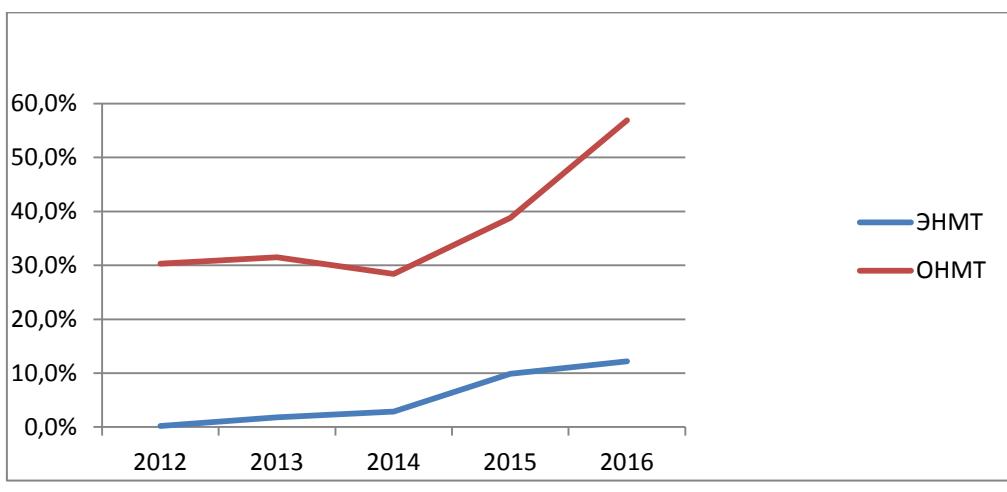
Показатель	2012	2013	2014	2015	2016
ЭНМТ<1000гр.	51	54	68	111	107
ОНМТ<1500гр.	88	89	81	121	116
Всего	139	143	149	232	223

Для успешного выхаживания детей с экстремально низкой(ЭНМТ) и очень низкой массой тела(ОНМТ) и улучшения качества жизни глубоко недоношенных детей, снижения инвалидизации, необходимо внедрение передовых технологий, это с одной стороны, с другой стороны – соблюдение этапности оказания медицинской помощи. Следовательно, преемственность в оказании помощи детям с экстремально низкой и очень низкой массой тела при рождении на всех этапах выхаживания, является залогом качества медицинской помощи [3]. На данный момент на базе перинатального центра г.Оша функционирует модель двухэтапного выхаживания недоношенных детей, которая состоит из:

1 этап. Отделение реанимации и интенсивной терапии новорожденных детей, за 2014год расширен с 6 коек на 12 коек. Отделение функционирует с 1996 года, обслуживает родильные дома города Ош, Ошской , Баткенской, Жалалабадской областей и госпитализирует тяжелых новорожденных для оказания реанимационной и интенсивной помощи. Внедрение недорогих и простых лечебно- профилактических методик это: антенатальная профилактика респираторного дистресс-синдрома(РДС) при угрозе преждевременных родов, антибактериальная профилактика и терапия у беременных женщин и новорожденных, практика метода «кенгуру», приводит одновременно к экономии больших финансовых средств; использование современных технологий выхаживания больных новорожденных: первичная реанимация новорожденных, ранняя респираторная поддержка с использованием метода спонтанного дыхания под положительным давлением (Continuos Positive Airway Pressure –CPAP), высокочастотная искусственная вентиляция легких, установка периферических катетеров, полное парентеральное питание, и опыт, накопленный за время работы отделения, дает значимые результаты в снижении смертности и заболеваемости детей. Динамика выживаемости глубоконедоношенных детей с ЭНМТ и ОНМТ представлена на рис.2

Рисунок 2

Выживаемость недоношенных детей с ЭНМТ и ОНМТ с 2012-2016гг.

За прошедшие 3 года , процент выхаживания детей в весовой категории до 1000г увеличился с 2,9% до 12,2%, до 1500г –с 28,4%до 56,9%.

Представленные результаты позволяют сделать заключение, что проблема выживаемости и смертности детей с экстремально низкой и очень низкой массой тела на примере южного региона республики остается значимой.[9].

2 этап. Отделение патологии новорожденных и недоношенных детей организовано на базе Городского перинатального центра, , куда поступают дети из отделения реанимации родильных домов города, после стабилизации первичного состояния, а также дети из других районных, областных стационаров южного региона для дальнейшего обследования, лечения и выхаживания. Динамика роста поступления тяжелых новорожденных и недоношенных за период с 2013-2016гг. представлена в таблице 2.

Таблица 2

Общее количество новорожденных,поступивших в ОПН ГПЦ в 2013 -2016гг.

Показатели	2016	2015	2014	2013
Поступило всего:	1410	1505	1287	1063
из ГПЦ	664 47,1%	601 40,0%	520 40,4%	317 29,8%
из облроддома	86 6,1%	133 8,8%	119 9,2%	147 13,8%
из дома	506 35,9%	622 41,3%	497 38,6%	401 37,7%
из ОМДКБ	2 0,3%	1 0,06%	1 0,07%	-
из Жалалабадской области	8 0,5%	7 0,4%	7 0,5%	11 1%
из Баткенской области	17 1,2%	27 1,8%	17 1,3%	22 2%
из ЛПУ районов:	127 9,0%	147 9,8%	126 9,8%	157 14,7%
- Алайский	9 0,6%	14 0,9%	8 0,6%	19 1,7%
- Карасуйский	61 4,3%	59 4,1%	43 3,3%	63 5,9%
- Каракульгинский	1 0,07%	5 0,3%	2 0,15%	4 0,3%
- Ноокатский	7 0,5%	6 0,4%	12 0,9%	8 0,7%
- Узгенский	39 30,7%	26 17,7%	36 2,8%	48 4,5%
- Чон-алайский	6 0,4%	3 0,2%	7 0,5%	6 0,5%
- Баткенский	6 4,7%	4 2,7%	-	20 1,9%
Араванский	4 0.3%	13 0,8%	18 1,4%	9 0,8%

Из вышеизложенного очевидно видно, как работает с 2014года программа централизации преждевременных и ранних родов в родильном стационаре ОГКБ, по сравнению с 2013годом количество поступлений в ОПН увеличилось в 5,5 раз, в основном за счет недоношенных детей из отделения реанимации ГПЦ и переводных недоношенных новорожденных из других родовспомогательных учреждений районов и областей юга республики.

В 2016году 47,1% детей – 664- поступают из ГПЦ, больше на 17,7% чем в 2015году, из них 12,2% составляют новорожденные с экстремально низкой массой тела и

56,9% с очень низкой массой тела при рождении. В 2015 году из ГПЦ переведен 601 ребенок - 40,0%, в 2014 году – 520 – 40,4%. Увеличивается поступление из отделения реанимации ГПЦ за счет недоношенных детей. Но уменьшилось количество переводных детей из других родильных учреждений: из Областного родильного дома – меньше на 30,7%, из ЛПУ районов – на 8,1%.

Динамика роста поступления общего количества недоношенных новорожденных в отделении **2 этапа** выхаживания представлена в табл. №3

Таблица 3. Показатели поступления недоношенных детей в ОПН (абс.число)

2013	2014	2015	2016
431	457	594	614

За 3 анализируемого года в Перинатальном центре г.Ош удалось достичь незначительного снижения неонатальной смертности среди недоношенных во всех весовых категориях с 56,0% до 15,9%, среди глубоконедоношенных с экстремально низкой массой тела от 750-999гр.на 56,6%; у детей с очень низкой массой тела от 1000-1499гр. на 41,7%. Это говорит о том, что выхаживание самого тяжелого контингента отделения детской реанимации – глубоконедоношенных детей , является высокозатратной, требует больших финансовых вложений, строго соблюдения инфекционного контроля в отделениях **1-го и 2-го этапа**, усиленной работы с клиническими протоколами и профессионализма врачей – неонатологов и неонатальных медсестер.

Отделение патологии новорожденных и недоношенных детей развернуто на 40 коек для больных новорожденных и недоношенных, боксированное , имеются два бокса по 5 и 6 палат. Палаты 2-х и 3-х местные, рассчитаны на совместное пребывание матери и ребенка. И первый и второй боксы предназначены для недоношенных и больных новорожденных детей из ГПЦ, родильных отделений Ошской, Баткенской и Жалалабадской областей. В 2011году в отделении **2-го этапа** по рекомендации эксперта ЮНИСЕФ был выделен отдельный бокс интенсивной терапии на 8 мест. Там имеются 3 палаты для детей – отдельно для переведенных из родильных домов. Одна палата, 2-х местная, для совместного пребывания матери с ребенком. ПИТЫ оснащены централизованной подачей кислорода. С 2009года отделение патологии новорожденных обслуживает больных детей периода новорожденности с различными патологическими состояниями, преимущественно инфекционного характера по направлениям амбулаторно-поликлинического звена и без направлений. Новорожденные, поступающие самостоятельно в ОПН, составляют из общего количества больных детей в отделение патологии новорожденных 35-41,3%, и создается угроза для недоношенных детей с незрелым иммунным статусом с одной стороны, с другой стороны, эти дети должны получать квалифицированную медицинскую помощь в многопрофильной детской больнице , а не на базе родильного стационара.

Ошский городской перинатальный центр является « Больницей доброжелательного отношения к ребенку», прошел Международную сертификацию и имеет Золотую доску, подтверждающую это высокое звание.

В отделении строго соблюдаются стандарты инфекционного контроля.

Медицинский персонал оказывает квалифицированную лечебную помощь недоношенным новорожденным, уделяя большое внимание на создание оптимальных условий для их выхаживания: соблюдает принципы исключительно грудного вскармливания, температурного комфорта в помещении, обучают матерей уходу за недоношенными детьми, акцентируют внимание на тактильную и эмоциональную стимуляцию.

Широко внедрены в практику метод «кенгуру» и реабилитационные физиопроцедуры [10].

Во время лечения и реабилитации недоношенных практикуется мультидисциплинарный подход: вызываются для консультаций невропатолог, кардиолог, нейрохирург, ортопед, окулист, хирург, уролог, гематолог, оториноларинголог, травматолог, челюстно-лицевой хирург и другие узкие специалисты из Ошской областной детской больницы.

Дети подлежат выписке из стационара при отсутствии кислородозависимости, наличии хорошего сосательного рефлекса, ежедневной прибавке веса. В дальнейшем после выписки из Перинатального центра, недоношенные дети наблюдаются в амбулаторно-поликлинических лечебных учреждениях по месту жительства. Остается «открытым» вопрос отсутствия кабинетов последующего наблюдения, где глубоко недоношенные дети находились бы под динамическим наблюдением до 3-х лет. На Западе уже 20 лет функционируют специализированные отделения последующего наблюдения «follow-up». Работа этих структур позволила сохранить и улучшить качество жизни у 75% глубоко недоношенных детей с экстремально низкой и очень низкой массой тела при рождении [3].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Таким образом, реализация программы «Регионализации перинатальной помощи» в южном регионе страны, начатая в августе 2014 года, способствовала увеличению общего количества родов в Ошском городском перинатальном центре, за счет роста преждевременных родов, что составило 12,6% в 2016 году.

Существующая практика соблюдения принципов и подходов двухэтапного лечения и выхаживания глубоконедоношенных детей, в значительной степени способствует ранней адекватной адаптации к условиям социальной среды, лучшим исходам у детей с экстремально низкой (ЭНМТ) и очень низкой массой тела (ОНМТ).

Литература:

1. Володин Н.Н. Актуальные проблемы неонатологии // Москва. Изд.дом «ГЭОТАР-МЕД», - 2004г. -С.448.
2. Лебедева О.В. Заболеваемость и смертность детей с очень низкой и экстремально низкой массой тела при рождении: факторы риска и пути снижения // Вестник новых медицинских технологий. Электронное издание 2015г.№2. Публикация 3-2.
3. Потапова М.В., Сафина А.И., Малова А.А. Этапность оказания медицинской помощи недоношенным детям с экстремально низкой и очень низкой массой тела в условиях в условиях городской детской больницы / Вестник современной клинической медицины. №1 том 6. - -2013г.
4. Сорокина З.Х. Централизация помощи новорожденным: значимость и метод оценки // Вопросы практической педиатрии, -2008, том 3 №6, -С.59-62.
5. Абдуллаева Г.М., Батырханов Ш.К., Керимханова А.Т. Выхаживание детей с экстремально низкой массой тела в условиях ОРиТ перинатальных центров Республики Казахстан// Здоровье матери и ребенка, -2015.Том 7.№1.
6. Барапов А.А., Альбицкий В.Ю., Волгина С.Я. и др. Недоношенные дети в детстве и отрочестве (медико-психосоциальное исследование). М., -2001г. – С188.
7. Язык Г.В. Дементьева Г.М. и др. Современные проблемы выхаживания маловесных детей // Педиатрия.- 1991. - №5. - С.5-9.
8. Краснов М. В., Виноградова И.В., Самойлова А.В. Современные технологии в выхаживании детей с очень низкой и экстремально низкой массой тела // Педиатрия и детская хирургия в ПФО.- 2008г.
9. Коваленко Т.В., Зернова Л.Ю., Бабинцева Н.В. Результаты выхаживания детей с экстремально низкой массой тела при рождении // Практическая медицина.- 2013г.
10. Моисеева Т.Ю. ЛФК и массаж в реабилитации недоношенных детей с перинатальной патологией нервной системы.-2002г.- №1- С.13- 15.

11. Муц Е.Ю. Ермашева М.А. Здоровье глубоконедоношенных детей на первом и втором этапах выхаживания в Калининградской области // Смоленский медицинский альманах.- 2016г.- №1- С.160-163.
12. Валиулина А.Я., Ахмадеева Э.Н. Крывкина Н.Н. Проблемы и перспективы успешного выхаживания и реабилитации детей, родившихся с низкой экстремально низкой массой тела // Вестник современной клинической медицины. - 2013г. – Т.6, Вып.1 – С.34-41-
13. Lasswell SM, Barfield WD, Rochat RW, Blackmon L. Perinatal regionalization for very low-birth-weight and preterm infant: a meta – analysis // JAMA. -2010. -1226.

УДК: 376.578.033

БИЛИМ БЕРҮҮ ЧӨЙРӨСҮНДӨ ЖОГОРКУ КЛАССТАРДЫН ОКУЧУУЛАРЫНЫН УКУКТУК МАДАНИЯТЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ

Таникулова Айзада Мокушевна
Ош мамлекеттик университети
Ош, Кыргыз Республикасы

РОЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В ОБЛАСТИ ОБРАЗОВАНИЯ

Таникулова Айзада Мокушевна
Ошский государственный университет
Ош, Кыргызская Республика

THE ROLE OF FORMING THE LEGAL CULTURE OF THE HIGHER SCHOOLS IN THE FIELD OF EDUCATION

Tanikulova Aizada Mokushevna
Osh State University Osh, Kyrgyz Republic

Аннотация: Бул макалада окуучулардын укуктук маданиятын калыптандыруу жөнүндө пикирлер айтылган. Ошондой эле критерийлери жана көрсөткүчтөрү аныкталган.

Аннотация: Данная статья посвящена формированию правовой культуры учеников. Также определены критерии и показатели, охарактеризованы уровни ее сформированности у обучаемых старших классов.

Abstract: This article is devoted to the formation of the legal culture of students. Criteria and indicators are also defined, levels of its formation among senior students are characterized.

Түйүндүү сөздөр: укуктук маданият, окучуулар, укуктук балуулуктар, ишмердүүлүк, окутуу – тарбиялоо.

Ключевые слова: правовая культура, школьники, правовые ценности, деятельность, обучение и воспитание.

Key words: legal culture, schoolchildren, legal values, activities, education and upbringing.

Азыркы кездеги социалдык-тарыхый шартта адеп-ахлактык жана укуктук маданияттын өзгөрүшүнүн зарылдыгы, баарынан мурда, билим берүү системасынын реформаланышы менен байланыштуу. Кыргыз Республикасында болуп жаткан демократиялык кайра түзүү коомдогу, үй бүлөдөгү жана жогорку окуу жайлардагы адеп-ахлактык жана укуктук маданияттын кескин өзгөрүшүнө алып келди. Социалдык, экологиялык, экономикалык жана психологиялык шарттардын туруксуздугу рухий маданияттын типтеринин өзгөрүшүн шарттады. Бардык идеалдардын жана мамилелердин кадыр-баркы бекер жеринен төмөндөп кеткен жок. Себеби коомдогу туруктуу укуктук шарттардын аткарылышы учун зарыл болгон - жалпы жарандардын, анын ичинде өсүп келе жаткан жаш муундардын ишенимине ээ боло турган, улуттардын күндөлүк

турмушуна аралашып жаткан жана жайылта турган жаңы адеп-ахлактық, мыйзамдық нормалар талаптагыдай деңгээлде аткарылбайт.

Орто мектептердин билим берүү багыттарын модернизациялоонун азыркы этабында анын социомаданий жактан өзгөрүү динамикасы билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын жана программасынын мазмунуна карата жүргүзүлөт. Алардын адеп-ахлактық, укуктук кубаты жаш муундардын адеп-ахлакты, укуктук маданиятын жана анын негизинде ой жүгүртүүнүн жаңы типтеринин калыптанышына маанилүү фактор катары таасир этиши мүмкүн.

2003-жылдын 30-апрелинде кабыл алынган Кыргыз Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамына ылайык, таалим-тарбия - социомаданий, рухий-адеп-ахлактық баалуулуктардын негизинде, үй-бүлө, коом жана мамлекеттин кызыкчылыгына багытталган коомчулук тарабынан кабыл алынган жүрүм-турум эрежелеринин чегиндеги инсандын өнүгүүсүнө багытталган ишмердик катары каралат [1. С.12]. Ушуга байланыштуу жогорку билим берүү системасынын жана педагогикалык адистик коомчулулугунун алдында Кыргыз Республикасында жарандык коомдун түзүлүшүнө жана өнүгүшүнө активдүү катыша турган инсанды калыптандырууга багытталган өзгөчө маанилүү тапшырма турат.

Жаш муундардын жаңы типтеги позитивдик ой жүгүртүүсүн, адеп-ахлактық жана укуктук аң сезимин калыптандыруу, алардын укуктук талаптарга болгон түшүнүгү түрүктуу этикалык, адеп-ахлак нормалары менен дал келип, алардын моралдык түшүнүгү өзүнүн терең ишениминде бышыкталып, социалдык ишмердигингидеги активдүүлүгү пайда болгон шартта гана жүзөгө ашырылыши мүмкүн. Бирок азыркы жаштар, анын ичинде жогорку класстын окуучулары укуктук көрүнүштөр боюнча үстүрт түшүнүккө ээ болушуп, кылым-жоруктарынын акыры юридикалык жактан эмне менен бүтүшүн, алардын жүрүм-турумуна коомчулук кандай баа бере тургандыгы жөнүндө ойлонбай тургандыгын практика көрсөттү. Өзүнүн кылым-жоругуна коомчулуктун берген баасына маани бербей, айрым учурда ага карата терс мамиледе болушу жаш адамды коомго каршы аракеттенүүгө алып барат [2,С.43]. Укуктук нормаларды билбegenдик, өзүнүн укукка каршы аракеттеринин жана жүрүм-турумдарынын акырын ойлонбогондук так, коюлган максаттын жоктугу, баалуу багыттардын жетишсиздиги жаштарды терс көрүнүштөргө алып барат жана адистик ишмердиктеги, социалдык чөйрөдөгү жаңы системадагы социалдык-экономикалык карым-катышка интеграцияланышын чектейт.

Жаштардагы жалпы адамзаттык жана укуктук баалуулук жөнүндөгү түшүнүктүн жетишсиздиги, укуктук кырдаалдарга анализ жүргүзүү, жеке адеп-ахлактық-укуктук ишмердигин уюштуруу мүмкүнчүлүгүнүн чектелиши, маани-маңызды жана жалпыга милдеттүү болгон жүрүм-турум эрежелерин түшүнө алbastыгы окуу жайлардын окутуучуларынын жан дүйнөсүнө идеалдардын жана аракеттенүүнүн жаңы мазмуну, адеп-ахлактық, укуктук баалуулуктар жөнүндө түшүнүктөрдү кандай жол менен синириүү керек экендиги тууралуу ойлонууга аргасыз кылат. Мына ушуга байланыштуу бардык негизги активдүүлүк жана изилдөөнүн практикалык маанилери адеп-ахлактық-укуктук маданиятын кучагына алып, учурдагы турмуш чындыгын эске алуу менен илимий негизде аларды уюштурууга берилген сунушка ылайык, окучуулар мектепке келген алгачкы күндөн тартып аны калыптандыруу кезектеги зарылдык болуп калат.

Адеп-ахлактық-укуктук маданияттын пайда болушундагы ажыратылгыс шартынан биз инсандын адеп-ахлактық-укуктук туюмунун өздүк сезиминин өнүгүү деңгээлин бөлүп карадык. Адеп-ахлактық-укуктук туюму - бул адеп-ахлак на укуктук нормаларга адеп-ахлактық-укуктук кубулуштарга адеп-ахлак жана укук жөөнүндө алган билиминин негизинде, кабыл алуусунун субъективдик деңгээлиндеги позитивдик карым-катышы; жогорку окуу жайдын студентинин жеке сезиминин өнүгүшү – бул өзүн-өзү таануу, баалуулуктар боюнча өз алдынча ой жүгүртүү, өз алдынча рухий күчүн көбөйтүү, эмпирикалык тажрыйбаларга ээ болуу деңгээлине жараша жашоо тартибине ык алуу мүмкүнчүлүгү болуп саналат [4,С.49].

Окучуулардагы инсандык укуктук маданияттын структуралық түзүлүшүн биз төмөнкүдөй бөлүштүрөбүз:

-маалыматтык-когнитивдик компонент (маалыматтуулук, укуктук түшүнүктөр, адеп-ахлак жана укук нормалары боюнча гуманитардык предметтерди окутуунун жүрүшүндө, окуудан тышкary сааттарда өткөрүлгөн укуктук темалардан, адеп-ахлактык укуктук ишмердик процессине катышуудан, ар түрдүү клиникасына, кружокторго баруудан, ж.б.у.с. өздөштүргөн билими);

-баалуулук-мотивациялык (укуктук сезимдин жана адеп-ахлак түзүлүштөрүнүн калыптанышы; адеп-ахлактык-укуктук баалуулуктарга багытталышы: жаарандык милдет, ардақ, мекенчилдик, жаарандык жоопкерчилик, өз алдынчалуулук, тартиптүүлүк, мыйзамдарды сактай билүүчүлүк, кең пейилдүүлүк, адилеттик, ж.б.у.с.; социалдык маанилүүлүк жана адеп-ахлактык-укуктук ишмердиктиң оң мотивациясы, ошондой эле ага карата болгон суроо талап);

-үзгүлтүксүз (социалдык-укуктук активдүүлүктүн пайда болушу, турмуштук ар кандай кырдаалдарда адекваттуу адеп-аклактык-укуктук нормаларды пайдалана билүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу жана өзүнүн мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын сактап калуу, окучуулардын башка адамдардын укугун коргой билүүгө даярдыгы, адеп-ахлактык-укуктук кылык-жоруктарды жүзөгө ашыруу, өзүнүн социалдык жүрүм-турумун жолго салуу).

Берилген компоненттерге ылайык, окучуулардын укуктук маданиятынын жогорку, орто жана төмөнкү деңгээлин мүнөздөй турган маалыматтык-когнитивдик, баалуулук-мотивациялык, үзгүлтүксүз критерийлер бөлүнүп алынды [3, С.15].

Адеп-ахлактык жана укуктук маданияттын жогорку деңгээлиндеги зарыл болгон маалымат көлөмүнө ээ болуп, адеп-ахлактык жана укуктук билимди өздөштүрүп, адеп-аклактык-укуктук өнүккөн туюмга, ой жүгүртүүгө ээлик кылып, өзүндөгү билимди практикада пайдаланууга даяр; мыйзамдардын жана укуктун адеп-ахлактык маңызын таанып билет, ошондой эле аны адеп-ахлактык маанилүү баалуулук катары кабыл алат; адеп-ахлактык-укуктук ишмердикте өз алдынча жүзөгө ашырууга аракет кылат; көйгөйлүү кырдаалдарга туура анализ жүргүзүп, адеп-ахлактык жана мыйзам нормаларына ылайык чечимдерди кабыл алат; адеп-ахлактык-укуктук активдүүлүгүн күчтөт, адеп-ахлактык-укуктук ишмердиктиң лидери болуп саналат.

Адеп-ахлактык жана укуктук маданияттын орточо деңгээли аларды адеп-ахлактык-укуктук нормаларды билген адам катары мүнөздөйт. Бирок ал ар дайым эле окутуучуга жардам берүүгө багыт алыш, жетип келбайт. Ал адеп-ахлактык-укуктук билимдин теориялык мүнөзүн алыш жүрөт да, өз билимин практикада колдонууну чанда гана жүзөгө ашырат. Анда адеп-ахлак жана укук жөнүндөгү түшүнүк бар, ал адеп-ахлактык, ошондой эле укуктук нормаларга урмат-сый менен мамиле жасайт. Белгиленген нормаларды бузбайт. Бирок адеп-ахлактык-укуктук билимин, шык-жөндөмдөрүн, мүмкүнчүлүктөрүн практикада пайдалана албайт, өзүнүн милдеттери жөнүндө унутуп калган учурлары болот. Өзүнүн укуктарын жүзөгө ашырып жатып, башкалардын укугунун кысымга алынышина жол берип коюшу мүмкүн. Башкалардын жана коомдун кызыкчылыгы боюнча мамиледе активдүүлүгүн көрсөтө албайт, лидер болуп саналбайт.

Укуктук маданияттын төмөнкү деңгээлиндеги окучуулар адеп-ахлактык-укуктук билимди жеткиликтүү өздөштүре албайт, адеп-ахлактык-укуктук сезими, адеп-ахлактык-укуктук жөндөму жана ой жоруму төмөн болгондуктан, адеп-ахлактык талаптарга баш бербей коюшу мүмкүн. Бирок жоопкерчилик тартып калуудан коркондуктан, мыйзам талаптарында кармалат. Ошондой эле анын адеп-ахлактык-укуктук шык-жөндөмү иштелип чыккан эмес. Ошондуктан, ал өзүнүн адеп-ахлактык-укуктук ишмердигине, турмуштук адеп-ахлактык-укуктук кырдаалдарга анализ жүргүзө албайт. Өзүнүн укуктарын, эркиндигин туура пайдалана албайт, өзүнүн милдеттери жөнүндө унутуп калат [5, С.38-39].

Ошентип, окучуулардын укуктук маданиятын калыптандыруу орто мектептерде ишмердиктин активдүүлүгүн, адеп-ахлак жана укуктук түшүнүгүн баалуулуктарга багыттын өнүгүшүнө жол ача турган факторлор системасынын уюштуруу катары кабыл алыштан түшүнүктөгү рефлекстик багыттагы окутуу-тарбиялоо чөйрөсүнүн шартында бир топ ийгиликтүү жүргүзүлөт.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамы 30 апрель 2003-ж. №92
2. Желанова С.А. Правовая культура в условиях становления правового государства. // Вестник. – 2003. - № 2. – С.45
3. Иванов В. Вера – совесть – правосознание – государство //Право и жизнь. – 2000. - №6. – С. 17.
4. Керимов Д.А. Культура и техника законотворчества. – М., 1998.
5. Кузнецов Э.В. Кризис современного правосознания // Правоведение. – 1994. - №3

УДК:398.22

КЫРГЫЗ ФОЛЬКЛОРУНДАГЫ АЙБАНАТТАР ТУУРАЛУУ ЖӨӨ ЖОМОКТОР

*Тиллебаева Арзыкан, окутуучу
Ош гуманитардык-педагогикалык институту*

КУМУЛЯТИВНЫЕ СКАЗКИ В КЫРГЫЗСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

*Tillabaeva Arzykan, преподаватель
Ошский гуманитарный-педагогический институт*

CUMULATIVE FAIRY TALES IN THE KYRGYZ FOLKLORE

*Tillabaeva Arzykan, lecturer
Osh Humanitarian-Pedagogical Institute*

Аннотация: Илимий макаланын максаты айбанаттар тууралуу жөө жомоктордун өзгөчөлүктөрүн үйрөнүү жана тишиштүү теориялык жыйынтыктарды чыгаруу болуп саналат. Илимий макаланын практикалык мааниси орто мектептерде кыргыз эл жөө жомокторунун негизинде элдик оозеки чыгармачылыктын кара сөз жанрынын өзгөчөлүгүн түшүндүрүүсү, алар аркылуу улуттуу кментализетти, көркөм сөздүн кунун, касиетин баалоого жетишүүсү, тарбиялык мааниси аркылуу аныкталат.

Макаланын жыйынтыктарын орто мектептердин, атайын орто жана жогорку окуу жайларынын филология бөлүмдерүндөгү фольклор боюнча сабактарды, атайын курстарды өтүүдө колдонууга болот.

Аннотация: Основной целью статьи является определение жанровых особенностей кумулятивных сказок кыргызского фольклора. Практическая значимость заключается в восприятии учащихся средних школ особенностей прозаического фольклора и его посредством понять ментальную специфику народа.

Выходы научной статьи можно использовать в проведении уроков, спецкурсов по фольклору.

Abstract: The main purpose of the article is to determine the genre features of cumulative tales of Kyrgyz folklore. The practical significance lies in the perception of the characteristics of prosaic folklore by students in secondary schools and by understanding the mental specifics of the people. Conclusions of the scientific article can be used in conducting lessons, special courses on folklore.

Түйүндүү сөздөр: жөө жомоктор, фольклордук жанр, поэтика, көркөм сөз каражасттары, идеялык-мазмундук өзгөчөлүк.

Ключевые слова: сказки, фольклорный жанр, поэтика, художественные средства, идеино-содержательная особенность.

Key words: fairy tales, folklore genre, poetics, artistic means, ideological-content feature.

Көркөм сөздүн бардык жанрлары жана түрлөрү биз үчүн бирдей мааниге ээ экендиги белгилүү. Ошентсе да, биз өзгөчө сүймөнчүлүк менен мамиле жасаган адабияттын бир түрү бар, ал - келечектин муундарына таалим-тарбия берүү миссиясын аткарған балдар адабияты. Азыркы илимий-техникалык революция, коомдун ар тараптан дүркүрөп өсүшү, айыл менен шаардын айырмачылыгынын жоюлуп баратышы сыйктуу көптөгөн факторлор жаш муундарга да таасирин тийгизип, социалдык, турмуштук улам жаңы проблемаларды жаратып жатат. Балдар адабиятынын төл башында фольклордук чыгармачылык турат. Анын ичинде жөө жомок жанры өзгөчө орундуу ээлейт. Кыргыз фольклорундагы жөө жомоктордун ичинен айбанаттар тууралуу жөө жомоктор жаралыш тарыхы баюнча эң байыркысы десек болот.

Айбанаттарга тил киргизип адамча сүйлөтүү аркылуу алардын өзгөчөлүктөрү, мүнөздөрү, жашоо шарттары жөнүндө кабар берген окуялары жөнөкөй түзүлүп, элдин карапайым, элестүү тили менен сүрөттөлгөн, көлөмү анча чоң эмес, кара сөз түрүндө айтылган чыгармаларды айбанаттаржөнүндөгүжөө жомоктор дейбиз. Айбанаттар жөнүндөгү жөө жомоктор жөө жомок жанрынын эң көрүнүктүүсү жана чыгышы жагынан алгачкыларынан болуп саналат. Бул жомоктун өсүп-өнүгүү тарыхы коомдогу адамдардын турмушу, аң-сезими менен байланыштуу жүрүп отурат. Айбанаттар менен перенделер, макулуктар жана адам баласынын коомунун тиричилиги тууралуу сөз кылышып, көбүнчө акыл-насыят берүүчү дидактикалык жана социалдык аллегориялык мазмунда болушат. Бирок айбанаттар жөнүндөгү жомоктор балдарга насыят берүү максатында эле түзүлбөйт. Аларда берилүүчү сюжет “олдоксон тамаша” иретинде болуп, адамдардын кемчилдиги ашкерелеп, ақмакчылыгын маскарайт. Жомоктордо ақмакчылыкка мисал кылышып, көбүнчө карышкыр менен түлкүнүн образы алынып жөрөт. Алардын ақмачылыгы - каардuu, ач көз, жалкоолугу. Маселен “Коен менен түлкү” жомогун алалы. Коен менен түлкү экөө дос болуп, бирин-бири коноктойт, бирок биригинин даярдаган тамагын бири жебейт.

Айбанаттар жөнүндөгү жомоктордо катышкан каармандардын бири күчтүү болуп, аюу, түлкү, жылан, экинчиси, эмгекчил бечара коён, жамандыгы жок адам досу чабалекей – карама-каршы коюлат. Жомоктун каармандарынын бири алсыз макулуктар менен канаттуулардан тандалып алыныши бекеринен эмес. Ошондуктан алардын жеңиши таң каларлык. Анын себеби, алар эмгекчил, кең пейил, жамандыгы жок, ынтымактуу сезими күчтүү. Айбанаттар жөнүндөгү жомоктордо фантазия кыйыр мааниде колдонулуп, ошол мазмундуу түшүнүктөрдү ачууга угуучуларга жеткирүүгө пайдаланылат. Жомокто берилүүчү ойду ачууда белгилүү өлчөмдө кыялдуу фантазияга да орун берилген. Мисалы: Түлкү менен кененин адамча сүйлөшү, ой жүгүртүүсү, эгин айдап, аны багышп, кырманга бастыруусу сыйктуулар. Окумуштуу В.Е. Гусев жөө жомоктун социалдык турмуштук мазмунун жана андагы фантастикалык ойдон чыгаруусун анын жанрдык формасын аныктоочу белги катары эсептейт [3.124].

Бириңчиден, айбанаттар жөнүндөгү жомоктордо адамдар өздөрүн да, душмандарын да, коомдо чындыгында эле болгон кемчиликтерди айыпптайт. Акылсыздык, мактанаактык, жалкоолук, алдамчылык, каармандуулук, жасакерлик, эки жүздүүлүк, саткындык шылдындалат. Айбандар жөнүндөгү жомокторду окуганда, алардын ар бири эмне максат менен түзүлгөндүгү жөнүндө ойлонуусун, алардын сырткы көрүнүшү жөнөкөй болгону менен ички мазмундагы элдин адамгерчилик закону болгон турмуштук идея жатканын байкайбыз. Экиңчиден, айбанаттар жөнүндөгү жомокту балдарга окутуу аркылуу жаныбарлар дүйнөсү менен тааныштырабыз жана түркүн турмуштук тажрыйбаларга үрөтөбүз. Айбанаттар жөнүндөгү жомоктордун каармандары жандуу жаныбарлар: айбанаттар, перенделер, балыктар, өсүмдүктөр кээде эгин эгүүнү, чөп чабууну, балык уулоону кесип кылган адамдар. Алардын жанында ийик ийриген, тамак бышырган кемпирлер да болот.

Катышкан каармандардын тектика, түрдүк топторго бөлүнүүсүнө карата окумуштуу фольклорист А.П. Афанаев айбанаттар жөнүндөгү жомокторду төмөндөгүдөй алты топко бөлүп карайт:

1. Жапайы айбанаттар жөнүндөгү жөө жомоктор
2. Жапайы айбанаттар жана үй айбанаттар жөнүндөгү жөө жомоктор
3. Жапайы айбанаттар жана адамдар жөнүндөгү жөө жомоктор
4. Үй жаныбарлары жөнүндөгү жомоктор
5. Канаттуулар жана балыктар тууралуу жөө жомоктор
6. Өсүмдүктөр жөнүндөгү жөө жомоктор.

Кыргыз фольклорундагы айбанаттар тууралуу жөө жомоктордун негизги өзгөчөлүгү катары буларды эсептөөгө болот:

- 1) алардын сюжети тез өнүгөт;
- 2) айбанаттар жөнүндөгү жомоктордун каармандары бири-бири менен жолугушуу мотивинде куралып, диалог формасында түзүлөт;
- 3) катышкан каармандардын сүйлөөсү, кеби анын мүнөзүнө жана абалына карата түзүлөт;
- 4) алардын композициялык түзүлүшү жөңил келип, түшүнүүгө оңдоюраак болот;
- 5) эпизоддору окшош келип бир топ жолу кайталанат;
- 6) айбанаттар тууралуу жомоктор көбүнчө эл арасында ооздон-оозго өтүлүп айтылып жүрөт [2,78].

Айбанаттар жөнүндөгү жөө жомоктордо көбүнчө коомдо кездешүүчү түркүн окуялар, кагышуулар баяндалат же күндөлүк турмушта учурал жүрүүчү зордук-зомбулук менен адилетсиздик, ач көздүк менен митаамдык жана наадандык ондогон коомго жат көрүнүштөр айбанаттардын же канаттуулардын образдары аркылуу чагылдырылат.

Айбанаттар жөнүндөгү жомоктор өздөрүнөн чыгышы жагынан эң эзелки жомоктордун түрүнөн болуп эсептелет. Аларда, башка элдердин жомокторундай эле, элибиздин нечен кылымдарды ичине алган тарыхы, экономикалык абалы, баатырдык күрөштөрү, ой-санаасы, түшүнүгү кенири берилген. Ошондуктан, биз айбандар жөнүндөгү жөө жомоктордун өсүшү, өнүгүш тарыхын коомдогу адамдардын турмушу, аң-сезими, эмгеги менен байланыштуу карасак түшүнүктүү болот. Айбандар жөнүндөгү жомоктордун келип чыгышына алгачкы коомдогу адамдардын аңчылык кесиби көп таасирин тийгизген. Аңчылык менен құн өткөрүүнүн натыйжаласында алар көп айбандар менен жолугууга, алардын мүнөзүн, кыймыл-аракетин байкоого туура келген. Тотемдик көз караш менен тиги же бул айбандардын тобунун чыгышын, ал гана турсун адамдардын пайда болушун да белгилүү айбан же ошол мүнөздөгү жашырын көч менен байланыштырышкан, аны өздөрүнүн түпкү ата-бабасы катары кабыл алышкан. Азыр да тотемдик көз караштын изин кыргыз элинин арасында айтылып жүргөн уламалардан, жомоктордон көп кездештируүгө болот. Мисалы, төөнүн сактоочусу Ойсул ата, иттихи Кумайык. Ушул эле сыйктуу үй, кой, эчки, жылкынын да өзүнчө ар биринин колдоочусу, сактоочусу бар.

Өздөрүнүн чыгышын белгилүү айбан же ошонун тобу менен байланыштуу адамдардын арасында да учурайт. Мисалы, Ысык-Көлдөгү бугу уруусунун чыгышы кыргыздардын арасында Бугу байбиче менен байланыштырылып айтылып жүргөндүгү баарыбызга белгилүү. Ал эми тотем катары кабыл алынган айбан же жандык ошол жаныбарларды, элди ар түрдүү кырсыктардан, коркунучтан сактоочусу, калкалоочусу деп каралган, алар ыйык болгон. Алгачкы коомдогу адамдарга, ошондой эле жаратылыш-тын анимисттик көз караш менен түшүндүрүү мүнөздүү болгон. Алар өздөрүн курчап турган чөйрөнү, жан-жаныбарларды жандуу, адамга мүнөздүү касиетке ээ деп карашкан. Ушул себептүү жөө жомоктордогу айбандар да адам сыйктуу сүйлөөгө, бирин-бири жакшы түшүнүүгө, окуялардын алдын алыш билүүгө жөндөмдүү жандык катары сүрөттөлөт. Коомдун өсүшү, адамдардын турмуш тажрыйбасынын кешиши, таптардын пайда болушу менен айбандар жөнүндөгү жөө жомоктордун алгачкы мүнөзү да, мааниси да өзгөрүлөт.

Алар өздөрүнүн баштапкы мазмунундай айбандардын ортосундагы кадыресе мамилени, жашоо үчүн болгон күрөштө, жүрүм-турумун көрсөтүү менен гана чектелбестен ошондой эле ал аркылуу адамдардын турмушун, мамилесин, көз карашын каймана мааниде сүрөттөөгө өтөт. Башкачаайтканда, айбандардын айрым бир образ дары аллегориялык мааниге ээ болот. Жомоктордо антагонисттик мамилелер, күчтүүсү күчсүзүн, айы жардысын басып жеген социалдык эзүүгө басым көбүрөөк коюшат. Бул өзгөрүү жалаң кыргыз элиниң жомокторуна гана эмес, башка элдердин ушул темадагы жомокторуна да мүнөздүү. Жөө жомоктордогу бул өзгөчөлүктө улуу жазуучу М. Горький жогору баалап, адигей фольклорун жыйноочу П. Максимовго мындай деген: «Старшинаның жардамчысы коен, түлкү жана карышкыр жөнүндөгү жомок өтө кызык. Ал адатта айбандар жөнүндөгү жомоктордон көбүрөөк элдердин социалдык мамилелерин ашкерелейт» [1.56]. Кыргыз оозеки адабий казнасынан көрүнүктүү орунду алган айбандар жөнүндөгү жомоктор бизге белгилүү азыркы вариантында эки түрдүү мазмунда жолугат: бири айбандардын төз маанинде мүнөздөлөшү. Кыргыз эли эзелтен бери эле айбанаттар менен көп аралашып, алардын күчтүү жана көчсөз, жакшы жана жаман жактарын өтө жакшы билишкен. Кыргыз элиниң айбандар темасындағы жомоктордо коркок, энөө, куу, жырткыч, күчтүү, кытмыр, же болбосо эч кимге зыяны жок өз күнүн өзү көргөн момун айбандардын, канаттуулардын, өй жаныбарларынын реалдуу образын тарткан чыгармалар да арбын. Өзгөчө түлкү, аюу, карышкыр, арстан, жолборс өндүү жырткыч айбандарынын, эшек, мышык, козу сыйктуу үй жаныбарлардын, кыргый, үкү, каркыра», торгой өндүү күштардын жүрүм-турумдары жөнүндөгү жомоктор айбандар темасынан кеңири кездешет. Кейпи-кешири, жүрүм-турумдары башка болгон сыйктуу эле алардын мүнөздөрү, айбандык инстинктери өздөрүнө ылайыкташып реалдуу сүрөттөлгөн. Мисалы «Түлкү менен кене» деген жомокто түлкү менен кененин мүнөзү жөнүндө баяндалат. Экөө ортоқтошуп эгин айдашат. Бирок түлкү эгин бышкыча бир да басып келбейт, кол тийгизбейт. Ал эми буудай бышканда түлкү тең бөлүү гана эмес, баарын алууга аракет кылат. Кененин чуркай албаганын билип, ким чыкканыбыз алалык деген шарт коет. Кене амал менен түлкүгө жармашып келип, мурун төшөп калат. Ошентип, өз ак эмгегинин төлөмүн өз колуна тийгизет. Мында түлкү жалаң гана куу, шум эмес, ошондой эле бирөөнүн эмгеги менен жашаган арам тамак катары ашкереленип жатат. Түлкүнүн куулугу, ашкан шумдугу, бирөөнүн эмгеги менен жашоого кылган аракети «Түлкү менен карышкыр», «Койчу, жолборс жана түлкү», «Түлкү абышка менен карышкырды кантип алдады». «Абышка менен түлкүнүн аңчылыгы», «Чокчолой баатыр» өндүү жомоктордо өтө жакшы берилген.

Кыргыз элиниң жөө жомокторунда өзүмчүл жырткыч моралга карама-каршы коюлган зор социалдык мораль жөнүндө да баяндаган айбандар жөнүндөгү жомоктордо да кездешет. Бул мүнөздөгү чыгармалардан алсыз, зыянсыз айбандардын, көбүнчө үй жаныбарларынын биригип алыш, зордукчул, ачкөз жырткыч айбандарга каршы жүргүзгөн күрөшүн көрөбүз [5].

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз элиниң айбанаттар жөнүндөгү жөө жомокторуна мүнөздүү өзгөчөлүк, жогоруда белгиленгендей, алардын байыркылыгы жана жаратылыштан адам өзүн бөлүп карабаган доорго таандык экендиги болуп саналат. Аларда ар дайым алсыз, кичине айбан ақылы, айлакерлиги, жөндөмдүүлүгү менен женишке ээ болот. Жомокчунун симпатиясы да ар дайым ыза көрүп, жапа чеккендер жакта. Ошондуктан, биз алсыздардын ар дайым ақыл, башка жеке сапаттары жагынан да жогору турганын көрөбүз. Аларэмгекти сүйгөн, акниет, туруктуу. Ал эми алардын душмандары жырткыч жаныбарлар эмгектен качкан, бирөөнүн оокаты менен жан баккан куу, алдамчы, зулум кейпинде кабыл алынат жана ушул идеясы менен жаш жеткинчектердин сүймөнчүгүнө ээ болгон.

Адабияттар:

1. Аникин В.П. Русская народная сказка. – М.: Просвещение, - 1965.
2. Балдар фольклору. “Эл адабияты” сериясы. Калптар. – Б., -1998.
3. Гусев В.Е. Эстетика фольклора. - М., -1967.
4. Кыргыз адабиятынын тарыхы. 1-т. – Б., -2004.
5. Кыргыз эл жомоктору. - Б., -1998.

УДК: 94.325.451

РОССИЯ ИМПЕРИЯСЫНЫН КУРАМЫНДАГЫ КЫРГЫЗДАРДЫН БАШКАРУУ СИСТЕМАСЫ

*Токтакун кызы Гүлнурат, окутуучу
Ош мамлекеттик юридикалык институту*

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ КЫРГЫЗОВ В СОСТАВЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

*Токтакун кызы Гулнурат, преподаватель
Ошский государственный юридический институт*

THE SYSTEM OF KYRGYZOV MANAGEMENT IN THE COMPOSITION OF THE RUSSIAN EMPIRE

Toktakun kuzy Gulnura, lecturer Osh State Law Institute

Аннотация: Макалада Россия Империясынын Кыргыздандагы башкарруу саясатына, анализ жүргүзүлөт. Кыргыздардын коомдук турмушунда пайда болгон айрым маселелердин чечилишиндеги адилет иштеринин орду аныкталат. Милдеттүү башкарруу саясатынын орношуна, өнүгүшүнө баа берилip, салттуу башкарнуун колониялык башкарруу системасынына отушундөгү айрым өзгөчөлүктөр камтылган..

Аннотация: В статье проводится анализ политике управления Российской Империи в Кыргыстане. Определяется место правосудия в разрешении некоторых задач возникающих в общественной жизни кыргызов. Отмечается особенность перехода от традиционного к обязательному управлению, также характеризуется его становление и развитие.

Abstract: The article analyzes the policy of the Russian Empire in Kyrgyzstan. The place of justice in solving some problems arising in the social life of Kyrgyz people is determined. The peculiarity of the transition from traditional to compulsory management is noted, and its formation and development is also characterized.

Түйүндүү сөздөр: администрация, саясат, колония, жобо, каада-салт, манап, бий, сот иштери, башкарруу системасы.

Ключевые слова: администрация, политика, колония, положения, обычаи, манап, бий, судебные дела, система управления.

Key words: administration, politics, colony, regulations, customs, manap, biys, court case, control system.

Кыргызстан XIX кылымдын ортосунан баштап XX кылымдын биринчи чейрегине чейин Россия Империясынын курамында болгондуктан, падышачылык өзүнүн саясий, экономикалык жана милдеттүү башкарруу саясатын жүргүзүп турган.

1865-жылы 12-февралда Россия Империясынын курамына Сыр-Дарыянын кээ бир бөлүктөрү жана Кыргыздандын түндүк аймактары кошулгандыгынын натыйжасында Оренбург генерал-губернаторлугунун курамында Туркестан облусу түзүлгөн. 1917-жылдагы Октябрь революциясына чейинки убакытта Кыргыздандын аймагы Туркестан генерал-губернаторлугунун областарына бөлүнгөн. Түндүк Кыргызстан Жети-Суу облусу (Пишпек, Пржевальск аймактарына – уездерине); Талас өрөөнү Сыр-Дарыя облусунун Аулие-Ата аймагы; ал эми түштүк Кыргызстан – Фергана менен Самаркан облустарынын (Андижан, Ош, Наманган, Ходжен аймактары жана Памир району) курамына кирген. [1]

Ошого байланыштуу падышачылык озүнүн бийлигин жүргүзүү макатында бир канча “убактылуу жоболор” иште чыгып, падыша тарабынан бекилбей “убактылуу” колдонулуп келген. Жаңыдан түзүлгөн генерал-губернаторлуктун башкаруу түзүмүнүн негизги принциптери:

1) аскердик жана администрациялык бийликтин бөлүнбөстүгү жана анын бир колго топтолушу;

2) жергиликтүү калктын саясий мүнөзгө ээ болбогон, бардык маселелер боюнча ички башкаруусу, элдин ичинен шайлоо жолу менен анын каада-салттарына ылайык өздөрүнө ыйгаруу болгон.

Жаңы түзүлгөн административдик бирдикти башкаруу максатында 1865-жылы 6-августта император Александр II “Түркестан аймагын башкаруу тууралуу убактылуу жобону” бекиткен. Облустун биринчи аскер губернатору болуп генерал-майор Михаил Григорьевич Черняев дайындалган. Ал эми 1867-жылы 11 апрелде Александр II буйругу менен Россия империясынын курамындагы Түркестан генерал-губернаторлугу түзүлүп, “Жети-Суу жана Сыр-Дарыя облусун башкаруу тууралуу жобонун” проектиси иштелип чыгып колдонула баштаган. Түзүлгөн губернаторлуктун биринчи генерал-губернатору кызматына падыша Александр II К.П. Кауфманды дайындалган. Жогорудагы “жобонун” кабыл алышы менен салттуу кыргыз коому бир катар өзгөрүүлөргө дуушар болгон: коомдук-саясий түзүлүштүн өзгөрүүсү менен бирдикте сот, сот жүргүзүү тартиби, кылмыштарды өз ара ажыратуусуна, сот жарайнынын жүргүзүлүш тартибине бир катар өзгөчөлүктөр киргизген.

Кыргызстан Россия Империясынын тутумуна кошулгандан кийин, бул аймактарды башкарууга падышачылык үчүн аскер ведомствосу жетишерлик болбой калган. Ошого байланыштуу аскер башкармалыгы «аскердик-элдик» башкармалыгы менен алмаштырылган. Бул башкармалык административдик, соттук, аскердик жана аскердик-талаа соттордон жана башкаруунун жергиликтүү кыргыз административдик жана сот органдарынан турган. Волостор, кыштактар кыргыздардын төбөлдөрүнөн – бийлерден, манаптардан жана башка «жакшылардан» турган – башкармалыктар тарабынан башкарылган [2].

Кыргыздардын коомдук мамилелери негизинен мурун патриархалдык-феодалдык мүнөздө болуп, коомдогу ар кандай маселелер патриархалдык-уруулук тариздеги мамилелер аркылуу чечилип келинген. Буга байланыштуу кыргыздар урууларга, уруулар уруктарга, жайыттардагы уруктар өзөгүн кандаш туугандар түзгөн айылдарга бөлүнүшкөн. Кийин кыргыздардын уруктук жамааты айылдык жамаатка алмашкан, бирок ошону менен бирге уруктук башкаруу принциптеринин калдыктары көпкө чейин сакталган. Айырмачылыгы отурукташкан калктын биригүү принципи аймактык жалпылыкка негизделсе, көчмөндөрдүк туугандык мамилелерге негизделген. Уруу башчылары башкаруу ишин мурас боюнча алып калып, соттук жана башка маанилуу чечүүчү милдеттерди иш жүзүнө ашырышкан. Көчмөндөрдө болсо коомдук мамилелер, ошондой эле экономикалык, руханий турмушу, укуктук мамилелери адаттарга ылайык жөнгө салынган. Уруу башчылары – манап, бий, аксакалдардын бийлиги экономикага гана негизделбестен, ошондой эле салттуу каада-салттарга, айыл, урук, уруунун чарба иштерин жөнгө салган укуктардын негизине, аларды тышкы душмандардан коргоодогу ролуна да көз каранды болгон.

Кыргыздардын салттуу башкаруусун талдап көрүп, кыргыздардын салттуу башкаруусунда бийлердин, манаптардын ролу чоң болгондугун аныктоого болот. Алсак, кыргыздарда улук бийлер, чоң бийлердин болгону тарыхый булактарда баяндалат. Бирок чоң бийлер номиналдуу гана бийликтөө ээ болушуп, уруулук бирикмелердин анык жетекчилери улук бийлер болушкан [3]. Бийлер жөнүндөгү маалыматты XIX-кылымдын биринчи жарымында Кыргызстандын аймагына келген врач Зибберштейндик эскерүү күнделүгүнөн алууга болот. Кыргыздардын коомдук турмушуна кайрылган автор бийлердин кол алдындагы калктын санынына токтолуп: “арык уругунда 300 түтүн, бийи

Олжобай,...желден уруусунда 2000 түтүн, бийи Жапалак,...кыдык уруусунда 3000 түтүн, бийи Жайыке, белек уруусунда 3000ден 4000ге чейин түтүн, аларды көз жумган Шералы бийдин мураскорлору: Ажыбай, Муса, Мусакожо, Жанусак, Качыбектер башкарат...” - деп эскерет[4]. Бийлерди социалдык стратификацияның жогорку баскычында турган манаптар дайындай башташкан. Бийлердин алып барган иштери коомдун бардык тутумдарын өзүнө камтыган. Уруулукка, ажырашууга, оозеки даттанууларга, уруулук, уруктуқ общинанын талкуу, талаштарын чечүүгө байланыштуу болгон. Соттук процесс доочу, жоопкер жана өкүл адамдардын катышуусу менен гана башталган. Сот жарайны ачык жүргүзүлгөн жана уруунун баардык адамдары катыша алышкан, кээ бир учурларда гана соттошкондор өтүнүчү менен күбөлөрсүз өткөзүлгөн. Эгерде жоопкер маселени кароого келбесе өкүм сырттан чыгарыла берген. Доочунун жана жоопкердин каалоосу менен соттук ишти тескөөдө бир же андан да көп бийлер катыша алышкан.

Тарыхый булактарда белгиленгендай, жазалоонун түрлөрү жана алардын аткарылышы жоопкердин күнөөлүүлүгүнүн даражасынан жана жасаган кылмышынын оордугунан көз каранды болгон. Айыпталуучунун күнөөлүү же күнөөлү эместигин аныктоо үчүн далилдер жана күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүнөн тышкary актоочу же айыптоочу анттарды берүү кецири тараган. Кылмыш боюнча тергөө иштеринден жетишерлик далил табылбаган учурларда гана “ант берүү” жарайнын колдонушкан. “Женил кылмыштарды кароодо айыптоо же актоо үчүн далил табылбаса, доогерге же жоопкерге ант берүүнү сунушташат” - деп белгилеген Г.Загряжский [5].

XIXкылымдын экинчи жарымында кыргыздардын саясий, коомдук турмушунда «манап» деген социалдык жаңы термин кецири таркалыш, ал феодалдык бийлик ээси катары бий деген түшүнүктү бара-бара сүрүп чыгарган [6]. Бул жаңы терминдин пайда болушу жакынкы убакка чейин манапчылыктын жаңы, мурунку бийлерден айырмаланган социалдык институту катары пайда болушу менен байланыштуу. Чындыгында, азыр этнографиялык маалыматтар белгилөөгө мүмкүндүк бергендай, адегенде манаптар деп белгилүү бир аймакта жашаган өз уруу башчысынын аты боюнча “манап” - деген ысымды алыш жүргөн сарбагыш уруусунун тутумундагы бөлүкчөлөрдүн бирине таандык болгон бардык адамдарды аташкан. Манаптын бөлүкчөсүнүн феодалдары сарыбагыш уруусунун ичинде артыкчылык абалды гана ээлебестен, өздөрүнүн таасирин башка кыргыз урууларына да таркатышкан. Мына ушунун натыйжасында «манап» деген термин ушул уруунун башка бөлүкчөлөрүнүн феодалдары үчүн жалпы ат болуп калган, ал эми кийин башка уруулардын бийлерине карата да колдонула баштаган. Феодалдык ууруулук бийлиkti “манаптар” бийлешкен. Аталган терминдин пайда болуусу боюнча окумуштуу Радлов төмөндөгүдөй ойлорун айткан «Кыргыздарда манаптар XVIII кылымдарда пайда болгон Сарыбагыш уруусунун бийинин бириинин ысымы Манап болгон, бул адамдын көзү өткөндөн кийин бийлер манап деп аталашкан” [7].

Ал эми В.В. Бартольд А.Н. Вышнегорскийдин сөзүн мисал кылат, ал окумуштуу XIXкылымдын экинчи жарымында кыргыздардын жашоо турмушун изилдеген “Манаптар-бийлерден чыккан жакшылар, алардын бири да Чыңгыз хандын тукуму эмес. Эрдиги жана ақылмандыгы менен өзгөчөлөнгөн адамдар Манап аталган; баш аламандыкта алар жол көрсөтүшкөн. Сырткы жортуулдарда эл башында, башка манаптардан өзгөчөлөнгөндөр турган: аларды эч ким шайлаган эмес, эгер аларды тандоого туура келсе, дал ушул адамдар тандалышкан” деген ойлорун билдирген. Социалдык маанилүүлүгү боюнча манаптар төмөнкүдөй бөлүштүрүлгөн: “чоң манап”, же “ага манап” деп аталган манаптарга майда же кичи манаптар уруунун же уруктурун бийлери баш ийишкен, “чыңжырлуу манап”, “чала манап” чоң манаптарга баш ийген, “чолок манап” – эң майда манап, “букара манап” – манаптын тууганы башка элден өйдө турган [8]. Бул социалдык маанидеги топтордун маанилүүлүгүн аныктаган критерий ага баш ийген элдин санына жана жайыттарга ээлик кылуусуна, малдын санына, жылкы, кой, уй, төө, топозго байланыштуу болгон. Манаптар өздөрүнө баш ийген калкты салык төлөөгө мажбурлаган, ал мал түрүндө (кой же жылкы менен) жана азык-түлүк түрүндө өндүрүлгөн. Мындан

тышкary, букара манапка союш жеткирип тuruуга, манаптын меймандарын сыйлоого, тойго жана майрамдарга кеткен чыгымдарын төлөп берүүгө, ат чабыштарда жана мелдештерде байгелер үчүн, манаптын үй-бүлөсүнүн мүчөлөрүнүн тоюна белек үчүн мал чогултууга милдеттүү болгон. Манаптар көп учурда өздөрү сот-бийлер менен катар соттук милдеттерди жүзөгө ашырышып, ишти чечкендиги үчүн сот акысын (бийлик), ал эми күнөөлүү тараптан жазаны (айып) алып турушкан. Көпчүлүк учурларда бий-соттор да манаптардын койгон адамдары болуп, алар менен кеңешмейинче бир ишти да бүтүрүшкөн эмес. Сот практикасында манап менен бий жазылбаган салттуу укуктуу жетекчиликке алышкан. Манаптын бийлиги мурас боюнча өткөн.

Ошентип, Түркестандын административтик системасынын мүнөздүү белгилеринин бири катары, биринчиден, аскердик жана администрациялык бийликтин бир адамдын колуна топтолгондугу, экинчиден, кабыл алынган “жобого” ылайык жергиликтүү калктын коомдук, саясий турмушундагы көйгөйлөрдү чечүүдө калктын каада-салттарына ылайыкташпаган башкаруу системасынын айрым белгилерине тарых қубө. Андан сырткары кыргыздардын адат укугуна негизделген адилет иштери жаңы жободогу мыйзамдын нормаларына таянган чечимдер таасирдүү иштегенине оң баа берсек болот.

Адабияттар:

1. Интернет ресурс: jogorku.sot.kg
2. Атакурова А.А. «Кыргыз Республикасындагы сот бийлиги: тарыхый-укуктук изилдөө» Бишкек -2016., - 6.10.
3. Маматова А.Б. «Россия империясынын Кыргызстандагы административдик саясаты (XIX кылымдын экинчи жарымы - XX кылымдын башы)» Бишкек -2012
4. Тимковский, Е. Путешествие в Китай через Монголию в 1820 и 1821 годах –СПб., 1824. – Ч. 1.8. Кожоналиев С.К. Обычное право.-Бишкек.-2000
5. Загряжский Г . “О народном суде у кочевого населения Туркестанского края, по обычному праву” Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник.вып.4. - Спб.,- 1876.
6. Абрамзон С. «Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер» Бишкек.,- 1999 –С.203-204
7. Кыргызско-русский словарь. / Сост. К.К. Юдахин. – Б.: Шам., 1999..] - 6.240.
8. Джамгерчинов Б. Присоединение Киргизстана к России. – М., 1959.]. - 6.515.

УДК: 378.144.146

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Умаров Т. к.п.н., доцент, Самиева Гульнара Садиковна
Ошский государственный университет

ОКУУ ПРОЦЕССИНДЕ ОКУЧУУЛАРДЫ АДЕПТҮҮЛҮККӨ ТАРБИЯЛООНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

Умаров Т. п.и.к., доцент, Самиева Гульнара Садиковна
Ош мамлекеттик университети

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF MORAL EDUCATION OF STUDENTS IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL ACTIVITY

Umarov T. c.p.s., docent, Samiyeva Gulnara Sadikovna
Osh State University Osh, Kyrgyz Republic

Аннотация: В данной статье выявлены возможности учебно-воспитательного процесса школы и педагогические условия, необходимые для формирования востребованных нравственных качеств. Разработана модель формирования нравственности у учащихся.

Аннотация: Бул макалада мектептерде талап кылған адептүүлүк сапаттарын калыптандырууңун бирдиктүү окуу – тарбия процессиндеги педагогикалык шарттары аныкталды. Адептүүлүк тарбиялуулугун өнүктүүрүнүн модели шиателип чыкты.

Abstract: This article reveals the possibilities of the educational process of the school and the pedagogical conditions necessary for the formation of the claimed moral qualities. A model for the formation of morality in students is developed.

Ключевые слова: нравственность, нравственная деятельность, нравственные ценности.

Түйүндүү сөздөр: адеп-ахлак, адептүүлүк, нравалык ишмердүүлүк, нравалык балуулуктар.

Key words: morality, moral activity, moral values.

Сегодня современное общество уже достаточно ясно осознало, что переживает глубокий кризис во всех сферах - социальной, экономической и национальной. За подобной ситуацией, прежде всего, стоит кризис духовной жизни в стране.

Всеобщая бюрократизация, стандартизация, технократизм мышления - вот те негативные последствия технического прогресса, которые ощущает сегодня на себе человек и которые способствуют «угрозе массовизации культуры, «омассовения» человека, его обезличиванию, растворению среди других, потере индивидуальной самобытности» [1. с.16].

Все это ведет к осуждению человеческой духовности, нравственному релятивизму и пессимизму, разрушению веры в гармонию мира, в незыблемость духовных ценностей и, как следствие этого, к прагматизму и иллюзии технократического могущества. При этом неверие в высший мир духовных ценностей своеобразно сочетается с верой в человеческую самодостаточность, со стремлением к материальной власти и материальному благополучию, что отождествляется со счастьем.

За нравственным кризисом общества стоит духовный кризис отдельной личности, связанный с утратой смысла жизни и особенно остро переживаемый подрастающим поколением. В то же время, реальная ситуация, сложившаяся в школьной среде, свидетельствует об отчуждении молодежи от институтов воспитания, девальвации нравственных ценностей, смещении приоритетов в сторону материального благополучия. Как следствие, кризис сегодня остро проявляется не только в плоскости социально-экономических отношений и экологии, но и во внутренней жизни личности в виде потери смысла жизни, наркомании, суицидов.

В педагогической науке под нравственностью человека понимается совокупность его морального сознания, навыков и привычек, связанных с соблюдением морали и поведения, то есть системы выработанных в обществе норм, правил и требований, которые предъявляются к личности в различных сферах жизни и деятельности.

«Нравственность» - слово, возникшее в русском языке как синоним латинского «мораль» (moralis) – обычай, нрав и греческого «этика» - (ethos) - обычай, нрав, характер. Это говорит о его общественном характере.

В словаре русского языка [2], дается такое определение нравственности: **«Нравственность** – это внутренние, духовные качества, которыми руководствуется человек, этические нормы; правила поведения, определяемые этими качествами. А воспитанным считается такой человек, который отличается хорошим воспитанием, умеющий хорошо вести себя».[2. с. 348]

Словарь по этике [3], дает следующее толкование: **«Нравственность** – область практических поступков, обычая, нравов... сфера нравственной свободы личности, когда общественные и общечеловеческие требования совпадают с внутренними мотивами...»[3. с. 87].

В педагогическом словаре [7], дается следующее определение **«Нравственное воспитание** – это процесс формирования моральных качеств, черт характера, навыков и привычек поведения. Нравственно-воспитанный – это тот, для которого нормы и

требования морали выступают как его собственные взгляды и убеждения, привычные формы поведения [4. с. 230].

В нравственном воспитании молодежи большую роль играют изучение гуманитарных дисциплин, игры, занятия спортом и творческой самодеятельностью».

Это дает нам возможность говорить о том, что, несмотря на наличие дефиниций нравственности и нравственной воспитанности, их определения содержат логический круг, где «нравственность» определяется через мораль, а «нравственная воспитанность» - через «нравственность поведения личности».

В педагогической теории нет единого подхода к определению сущности таких понятий, как «нравственность» и «нравственная воспитанность». Эти термины понимаются как общее начало нравственного воспитания.

Опираясь на произведенный анализ философской, педагогической и психологической литературы, мы сделали вывод о том, что:

- нравственность – это идеальная потребность познания человеком сущности своего предназначения, в которой выражается стремление личности преодолеть конечность своего бытия, а также необходимость строить взаимоотношения с окружающим миром на основе единства свободы, любви, творчества, красоты, добра и истины;

- нравственная воспитанность – это область сознания и восприятие ценностей, идеалов и связанных с ними практических поступков, при совершении которых человек к другому человеку относится, как к себе, а к себе – с точки зрения другого; качество личности, являющееся (наряду с интеллектуальностью, интеллигентностью и другими), определителем ее нравственной культуры.

Анализ литературы по исследуемой проблеме позволили выделить три группы факторов, обуславливающих нравственное становление и развитие личности: биологические, социальные и педагогические. В рамках нашего исследования мы изучили педагогические условия нравственной воспитанности учащихся.

Теоретический анализ учебно-методической литературы, изучение образовательных программ, учебников и их содержание, а также изучение состояния нравственного воспитания в Кыргызской Республике позволили перейти к выявлению условий и возможностей целостного педагогического процесса по развитию нравственной воспитанности учащихся.

Выявленные условия нами разделены на три группы:

- **теоретико-методологические:** в принципах и подходах гуманистической педагогики и психологии, в центре которых – личность ученика;
- **психолого-педагогические:** в организации учебной и внеучебной деятельности всех участников педагогического процесса; включение в социально значимую деятельность; в наличии духовно-нравственной культуры учителя – направляющего и координирующего звена всего учебно-воспитательного процесса школы;
- **организационно-педагогические:** содержание образовательных программ, формы и методы обучения и воспитания. Возможности предметов общественно-гуманитарного цикла для реализации конкретных духовно-нравственных знаний и умений.

В рамках нашего исследования организационно-педагогические условия играют решающую роль. Среди них мы выделили следующие наиболее значимые условия:

- содержание образования и методики обучения по предметам гуманитарного цикла, приведенное в соответствии с целями и задачами нравственного воспитания;
- использование специальных форм, методов, дидактических средств и материалов нравственной проблематики;
- совместная внеучебная творческая деятельность учителя и ученика в различных ее формах и видах [5. с. 15].

Опираясь на закономерности, принципы и воспитательные механизмы целостного педагогического процесса, наблюдая организацию учебной и внеучебной деятельности учащихся, анализируя учебные программы по гуманитарным циклам, программы кружков, классных часов, мы пришли к выводу, что педагогический процесс школы обладает всеми условиями для формирования нравственной воспитанности учащихся.

Эффективность организации процесса развития нравственной воспитанности предполагает необходимость учета его особенностей, которые основываются на социально-педагогических и психологических особенностях развития личности.

Во-первых, нравственное воспитание личности в целом протекает под воздействием большого числа обстоятельств, которые условно можно свести к таким группам, как возрастные и индивидуальные особенности, социокультурные факторы: семья, школа, религия, общество, природа с растительным и животным миром, традиции, обычаи, произведение искусства и народного творчества, средства массовой информации и другие. Все они в различной степени непосредственно влияют на каждую конкретную личность, сами динамично изменяются, меняется и их удельный вес в нравственном воспитании молодежи.

Во-вторых, из-за недостаточности жизненного опыта они не всегда могут правильно сориентироваться в своем поведении в неожиданно возникших ситуациях. Вследствие конкретности мышления они испытывают затруднения в выборе оптимального варианта поступка, действия. Так как помимо особенностей, характерных для всего процесса нравственного воспитания в целом, существует целый ряд специфических условий, которые тесно связаны с возрастными и другими особенностями.

Мы разработали модель формирования нравственной воспитанности учащихся в процессе учебной и внеучебной деятельности, связывающую в единое целое все взаимодействующие педагогические явления, процессы, категории и обеспечивающие формирование нравственных качеств личности, развитие ее нравственной воспитанности.

Модель формирования нравственного воспитания учащихся

Цель: повысить уровень нравственной воспитанности учащихся

Задачи: определить принципы, методы, содержание и ожидаемый результат нравственного воспитания				
Нравственное осознание и осмысление	Нравственное поведение	Нравственные чувства	Нравственная направленность воли	Нравственные качества личности
Нравственные представления и знания	Нравственные поступки и действия	Самооценка	Ответственность	Патриотизм Искренность Сопереживание
Нравственное осознание и мышление	Нравственная деятельность	Оценка других	Моральный выбор	Гуманизм Терпение Правдивость
Нравственное убеждение	Личный опыт нравственной деятельности	Отношение к нормам морали	Активная позиция в делах	Дружба Честность Милосердие

		толерантность	Творческая инициатива	Доброта Щедрость
Результат: Нравственная культура личности – нравственная воспитанность ученика				

Несмотря на значительные успехи в отдельных школах в целом по республике, пока отсутствует единая комплексная система нравственного воспитания личности. Пожалуй, наибольший потенциал возможностей для нравственного образования заложен в содержании учебных дисциплин. Однако верно и то, по большой части это потенциал остается именно возможностью, не переходящей в действительность, поскольку далеко не каждый учитель делает в обучении приоритетным задачу нравственного воспитания. Представляется, что пути развития и формирования морали не могут складываться только из тропинок нравственного влияния всех педагогов. Необходим предмет ярко выраженного воспитательного характера, который бы интегрировал и закреплял нравственное влияние преподавателей всех других дисциплин и тем самым превращал воспитательный компонент образования в системно целенаправленный процесс.

Литература:

1. Рахимов А.З. Роль нравственного воспитания в формировании личности. // – М., -2001.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1990. – С.420.
3. Словарь по этике. Под ред. А.А.Гусейнова, И.С. Кона. – М., 1987. – С. 245.
4. Педагогический словарь. – М., 1984. Т.1. – С.320.
5. Манликова М.Х. Педагогические основы этнокультуроцеведческой лексиографии в воспитании этнотолерантности. Автореф. дисс... д-ра пед. наук. – Б., 2008. – С.44.

УДК: 802/809.20

МЕЙКИНДИК ТУШУНУГУ ФИЛОСОФИЯДА ЖАНА ЛИНГВИСТИКАДА

*Хабабуллаева Назгул Зулумбековна, улук окутууучу
Ош технологиялык университети*

ПРОСТРАНСТВО В ФИЛОСОФИИ И ЛИНГВИСТИКЕ

*Хабабуллаева Назгул Зулумбековна, старший преподаватель
Ошский технологический университет*

SPACE IN PHILOSOPHY AND LINQUISTICS

*Habibullaeva Nasgul Zulumbekovna, senior lecturer
Osh Technological University*

Аннотация: Бул макалада философия жана лингвистикадагы мейкиндик түшүнүгү каралып чыгып, ага таандык болгон кээ бир бөтөнчүлүктөрү жана ар түрдүү авторлор тарабынан берилген аныктамалар талдоого алынды. Ошондой эле автордун лингвистикада жана философиядагы мейкиндик категориясына толук түшүнүк берүүгө болгон аракети көрсөтүлдү.

Аннотация: В статье рассмотрено понятие пространства в философии и лингвистике, анализированы некоторые особенности и определения, которые даны разными авторами. Также показана попытка автора дать полное понятие к категории пространство в лингвистике и философии.

Abstract: The article is dealt with the notion of space in philosophy and linguistics, analysed some peculiarities and the definitions given by different authors. Also the author's attempt to give a complete explanation to the category of space in linguistics and philosophy is shown.

Түйүндүү сөздөр: мейкиндинк, аралык, объекттердин чеги, материалдуулук, чектөө, курчоо, ырааттуулук, ландшафт, материя, ченөө.

Ключевые слова: пространство, протяженность, границы объектов, материальность, разграничение, окружение, последовательность, ландшафт, материя, измерение.

Key words: space, length, the boundary of objects, materiality, demarcation, surrounding, consecution, landscape, substance, measurement.

Азыркы учурдагы лингвистиканын өнүгүүсүндө актуалдуу маселелердин бири болуп ар кыл улуттук-маданий өзгөчөлүктөрдү тилдик бирдиктердин семантикасында чагылдырууга арналган изилдөөлөр эсептелет. Мында бир кыйла маанилүү натыйжаны, биринчиден, универсалдык түшүнүк категорияларына кайрылуу берет, анткени универсалдуулук бардык тилдерде кездешет. Байыркы мезгилден тартып универсалдуулук категориясынын салттуу бөлүнүүсүнө мейкиндинк жана убакыт категориялары кирет. Булар адамзат үчүн негиз салуучу категориялар болуп саналат, анткени бардык жашоотиричилик белгилүү бир мейкиндикте жана белгилүү бир убакытта болуп өтүүсү шарт. Демек, бул макаланын негизги *максаты* – мейкиндинк категориясынын маани-маңызын ачып берүү болуп саналат. Анын маанисин ачуу үчүн мейкиндинк категориясына кайрылган көптөгөн окумуштуулардын ой-пикирлерине көз жүгүртөбүз.

Мейкиндинк философиялык категория болгондуктан, материалдык кубулуштардын касиеттерин: кайсы жерде тургандыгын, кандайча жайгашкандыгын, кандайдыр бир формага ээ экендигин чагылдырат. Материянын жашоо жолун көрсөтөт. Мейкиндинк – узундуктун, ченемдин структуралык формаларын жана түзүмдөрүн мүнөздөөчү материалдык дүйнө болумушунун жалпы формасы. Мейкиндиктин бөтөнчөлүктөрү өзгөчө мүнөз, деңгээл жана кыймылдын ылдамдыгы менен аныкталат. Тактап айтканда, мейкиндинк жана аралык болуп экиге бөлүнөт, мейкиндинк үч өлчөмгө ээ, аралык – эки; аралык, бул-устункү катмар, ошол эле учурда мейкиндинк, бул-көлөм. Мейкиндинк түшүнүгү, демек, интеллектуалдык жол менен түшүнүүгө мүмкүн болбогон сандык (көлөмдүк) түшүнүк болуп саналат, ал эми аралык тескерисинче, саналуучу жана реалдуу нерселердин катыштары менен так аныкталат.

Мейкиндинк жөнүндөгү түшүнүктүн өнүгүү тарыхында, негизинен, мейкиндиктин эки башка концептке бөлүнүшүнөн башталат деп баяндалат. Биринчисине ылайык, мейкиндинк – бул нерселердин чексиз орду (жайы), алардын кыймылынын аяты (аренасы). Мейкиндинк жөнүндөгү мындаи түшүнүк (Демокрит, Эпикур, Лукрецийлер да ушундай ойду кармашкан) атомисттердин нерселердин табияты тууралуу көз караштарына шайкеш келет. Бардык чындыкты алар бири-бири менен карым-катышта болгондо нерселердин табиятынын бардык көп түрдүүлүгүн түзгөн атомдордун бөлүкчөлөрүнүн чоңдуктары жана формалары боюнча өзгөрбөгөн чексиз сандарынын жыйындысы катары кармашкан. “Толук” жана “бош” –тыгыз байланышкан эки түшүнүк: *атомдор*: атомдор (чексиз «толук») чексиз (абсолюттук) “бош” мейкиндикте – орунда (жайда) жана жашай жана кыймылдай алат.

Бош мейкиндиктеги бул концепция Аристотель көрсөткөн концепцияга карама-каршы коюлат. Ал өзгөрбөс бөлүкчөлөрдүн кокусунан айкалышуусу нерселердин бүтүн жана сапаттуу бөтөнчөлүгү, алардын спецификалык мыйзам ченемдүүлүгү менен шартташа албайт деп эсептеген. Материя нерселердин субстраты болгону менен, бирок ал-кыймылга келүүчү, активдүү башталыш, бул форма. Атомизмди таануу өзүнөн кийин бош мейкиндикти танууга алыш келди. Боштук жашай албайт, анткени ал – бир нерсе, ошол эле учурда эч нерсе эмес, эч нерсеге таасир бере албаган жана таасирге кабылдабаган денесиз башталыш, нерсе болушу мүмкүн эмес, анткени ал жок нерсе. Мындан мейкиндинк – нерсе ээлеп турган орундуң (жайдын) жыйындысы деп тыянак чыгарууга болот.

Мейкиндинк категориясынын кээ бир бөтөнчүлүктөрүнө токтолобуз. Мейкиндикти аныктоочу биринчи мүнөздөмө бул адамдын мейкиндикти күнүмдүк таанып-билүүсүнө

таасир берүүсү, анын **материалдуулугу** болуп саналат, бул өзгөчөлүктүү Аристотель да көрсөтүп кеткен. А.Эйнштейн бош мейкиндиктин болушунун мүмкүн эместигине ылайык белгилүү мейкиндик концепциясын өнүктүрүү менен «Мейкиндик нерселердин жайгашуу абалдары менен аныкталат» деп жазат [7]. Ал эми Ньютондун мейкиндикти абстрактуу түшүнүүсүнө ылайык – «мейкиндик объекттер үчүн “сактоочу жай” катары аныкталат» – анын материалдуулугу четке кагылбайт: объекттерди сактоочу жайдын материалдык четеринин ички мейкиндиктеринин өздөрүнүн бош болуп калышы мүмкүн деп элестетүүгө болот. Материалдуулук мейкиндиктин бир бөтөнчөлүгү катары объекттерди кармалап көрүү жана аларды тартипке келтиүү (жөнгө салуу) үчүн шарт болуп эсептелет, мисалы жаш бала. Кадимки көзү азиз адамдай өзүнүн тактилдик багыт алуусу (ориентациясы) мейкиндиктин материалдык манифестациясына көз каранды. Мейкиндиктин материалдуулугунан мейкиндиктин үч өлчөмдүк түшүнүгү келип чыгат. Адамдын кабыл алуусу боюнча мейкиндиктин вертикальдык жана горизонталдык көрүнүшү бирдей маанилүү ролду ойнойт. Нерселердин кулап түшүүсү, адамдын тик туруп басуусу, өсүмдүктөрдүн өсүшү, баш – аяқ, жер – асмандын өз ара катышы вертикальдуулукту түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Биздин органдарыбыздын жайгашуусун түшүнүүнүн өзү эле горизонталдуулук ролун көргөзөт: көздүн көрүү бурчу вертикальдыкка караганда горизонталдык жактан кенирәек, угуунун жардамы менен стереоэффекттер кабыл алынат, жаңырык багытты жана он-сол, алды-арты, алыс-жакын белгилери боюнча мейкиндик абалын аныктоо жүзөгө ашырылат. Жер шарынын глобусунун моделинде экватордун жайгашкан орду, деңиз деңгээли жана бардыгыбызга көндүм болгон горизонт – булардын баары мейкиндиктин горизонталдуулугун спецификалык таанып билүүдөгү кошумча аспекттери болуп эсептелет.

Мейкиндик – адам тарабынан кабыл алынат жана дифференцияланат, ал бытиянын алгачкы реалийлеринин бири болуп саналат. Ал өзүн макро- жана микрокосмостун борборуна коюучу адамдын тегерегинде түзүлөт. Бир гана мейкиндик бардык тилдерде тилдик каражаттар менен толук дифференциацияланбаганы кокусунан эмес, бирок ал башка сферага тикеден-тике тиешелүү көп түрдүү номинациялардын түзүлүү негизинде жүзөгө ашат. Көптөгөн предлогдор, байламталар, тактоочтор сематикалык өнүгүүнү башынан өткөрүүдө: «мейкиндик» – «убакыт» – «себеп» (ж.б. логикалык катыштар). В. Г. Гактын пикири боюнча мейкиндиктен бир гана таануу башталбайт, ал аны менен көп жолу аяктайт [1].

Таануу теориясы үчүн, демек, когнитивдик лингвистика үчүн да номинациянын бир чөйрөдөн экинчи чөйрөгө, бир семантикалык талаадан башка талаага өтүүнү үйрөнүү олуттуу мааниге ээ.

Ар кандай семантикалык талаага толук жарамдуу талдоо эки негизги изилдөө багытын өз ичине камтыйт:

1. Талааны өз ичинде изилдөө, анын айрым бөлүктөргө ажыратылышины жана аспекттерин ачып көргөзүү. Талаанын ичинде мейкиндик бир катар структурага бөлүнүшү мүмкүн:

- 1) мейкиндиктин типтери (чен, өлчөмдө): түйүн – багыт (линия) – үстүнкү катмар, бет – көлөм;
- 2) мейкиндикти уюштуруу – оппозиция: борбор/периферия (чет жактар); ачык/жабык мейкиндик;
- 3) объекттердин позициясы, алардын мейкиндик мамилеси: жакын/алыс; он/сол ж.б.;
- 4) багыт, багыт алуу (ориентация); координаттар;
- 5) узундук чени, аралык, үстүнкү катмар, көлөм ж.б.;
- 6) мейкиндикти кабыл алуу: түр, аспект, бурч, көз караш, мамиле.

2. Дал ушул талааны башка талаалар менен болгон сырткы байланыштар жана карым-катнаштарын изилдөө. Бул багыт эки милдетти божомолдойт: номинациянын ушул талаадан башка талаага, жана тескерисинче башка талаадан ушул талаага өтүүсү [1].

Мейкиндик номинациясын түзүүдө байыркы заманда Протагор тарабынан формулировкаланган принцип ачык-айкын көрүнүп турат: Homomensura – «Адам – бардык нерселердин чени». Мейкиндик номинациясы түшүнүктөн пайда болуп, борбордошуп кенейүүчү төрт айлампаны түзөт: адам – үй – өлкө – дүйнө.

Адам өзүнүн түзүлүшүнө тиешелүү болгон, адамдын түшүнүгүнө байланышкан түшүнүк, анын жөндөмдүүлүгү, кыймылы жана аракети, акырында, ал жараткан нерселер (артефакттар) [1].

Латин тилиндеги costa «кабырга, кыр» сөзү француз тилиндеги côte «каптал, жанжак» жана мейкиндик сөзү acote «жанынды, капиталында, катарында, жанаша» деген сөздөрдүн маанисин берет. Аяк же бут деген сөздөн этеги же төмөн жагы деген маани келип чыккан. Дененин бөлүктөрү чен болуп эсептелет: чыканак (о.э. жарым метрге барабар узундук өлчөөсү), бармак, таман – англ исче Foot ж.б., аралык. Дененин бөлүктөрү менен байланышкан сөздөр аралыкты атоодо да колдонулганын көрсөтсөк болот: эки кадам жана көлөмдү: кучак (эки кучак ж.б.)» [1].

Адамдын акыл жөндөмдүүлүгүнө тиешелүү лексемалар мейкиндик түшүнүгүн, көбүнчө өлчөмдү белгилөө үчүн да колдонулат. Metre, measurer, dimension сөздөрүнүн мааниси алгачкы «түшүнүү, акылы жетүү, баа берүү» деген түпкү тамырына кетет (мында биз абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өтүүдөгү мисалын көрө алабыз, мейкиндикти белгилөө системасында карама-каршы семантикалык өнүгүүсүндө бир кыйла байма-бай жолугат).

Көптөгөн мейкиндикти белгилеген сөздөрдүн мааниси кыймылды же адамдын көз карашын билдириген сөздөргө кетет. Мисалы, аралыкты салыштырып көрсөк (сөзмө-сөз. «ажыратылган») жана англ исче distance, лат. dis- stare сөзүнөн келип чыккан. Периферия гректин regi «айланы» и pherein «алып жүрүү» деген сөзүнөн келип чыккан. Адамдын кыймыл аракетин билдириген башка этиштерди, ташымал жана сөз жасоо жолу менен пайда болгон, мейкиндик талаасына тиешелүү сөздөргө буларды мисал келтирсе болот: «кармоо, алуу»; тегеректөө, көлөмдөө; «кесүү» - сектор, кесинди, бир бөлүк (жолдун); «саюу» - пункт (б.а. «укол»).

Аралыкты белгилөө көбүнчө адамдын аракети менен жүзөгө ашкан кыймылдарга байланышкан: эки saatык жол; беш мүнөттүк басып баруу; жаанын жебесинин учуп барган аралыгы ж.б.

Мейкиндиктик белгилөө адам тарабынан жараган же алар байкаган нерселердин атальштарынан келип чыккан: «ийне, ок (киндик) орууча - ось» – борбор, ордо; «пояс» – зона; англ. plain («майдан (арена)») – «аракеттин орду» же space - «мейкиндик, аралык»; англ. volume - «көлөм, чондук»; англ. fringe (с.с., «бахрома») – «зона, тилке» (көбүнчө чет жак, так чеги жок).

Биздин мейкиндикти түшүнүүбүз, мейкиндикти баамдообуз жана ал жөнүндө элестөөбүз кээ бир чектөөлөрдү өз ичине алат. Көз алдыбызга чексиз, эч нерсе менен чектелбеген чондукту биз таптакыр, түшүнө, байкай, кабылдай жана элестете албайбыз. Чексиздик түшүнүгүнүн өзү кыялдануу конструкту, жана анын негизинде оң эмес белги жатат, ал эми аны тануу, табигый берилген белгини алып таштоо, түпкү белги, башкача айтканда, белгилүү гана мааниде, психологиялык реалдуулукка зомбулук кылуу гана болуп эсептелет. Акыры же чеги бардык маалыматты түшүнүү үчүн психологиялык зарыл жөлөк (таяныч) болот.

“Мейкиндик – деп жазат Л.Б.Лебедева – адамдын кыялына келбеген сырткы маалымат болуп эсептелет, жана анын өзүнүн мейкиндик менен болгон мамилелери минимум эки психологиялык таянычка зарыл. Бул биринчиден, субъектин аң-сезими, ою – дайыма өзүн идеалдык мейкиндиктин борборуна коюучу “Мен”, жана субъектге каршы тuruучу чек, же анын тегерегинде мейкиндик токтоп (бекип) калуучу чек ара болуп саналат. Бул жалпы учурлар сөздөрдүн семантикасында чагылдырылат, аларды биз мейкиндиктин ар кандай чектерин белгилөө үчүн колдонообуз: чек ара, кыры, учу, чек, чектөөчү сыйык, – бирок бул сөздөрдүн ар бири өз алдынча мааниге ээ [4].

Белгилүү культурантрополог Э.Т. Холл маданий-спецификалык коммуникативдик үлгүлөрдү талдап жатып, адамзат ишмердүүлүгүн 10 түргө бөлөт, анын ичине терриориалдуулукту жана темпоралдуулукту киргизет [5]. Өзүнүн кийинки эмгектеринде Э.Т. Холл 4 гана системаны – терриориалдуулук (мейкиндикти колдонуп), темпоралдуулук (убакытты колдонуп), интеракция жана тайпалык жүрүм-турумду карайт [6]. Э.Т. Холл мейкиндик жана убакытка болгон катыш эки негизги жагдай, маданияттардагы айырмачылыктар мисалдарда даана байкалат деп эсептейт. Терриориалдуулуктун мейкиндик параметри – бул техникалык деп аталуучу жумушчу термин, автор аны тириүү жандын терриорияны коргоо жана ага ээлик кылуусун аныктоо үчүн колдонот [5], бул биринчи учурда адамга тиешелүү. Ар бир адам сырткы чөйрөдөн ар түрдүү тосмолордун жардамы менен калкаланат. Ошентип, интеракция боюнча шериги, мисалы, өзүнүн шеригине карата белгилүү дистанцияны карманат, ал өзүнүн жеке чөйрөсүнө башканын басып кириүүсүнө жол бербейт. Тоскоолдуктарды көтөрүү индивидуумдун ички жеке мейкиндигинен башталат жана адамдан тышкary чондугу боюнча айырмалануучу “устөмдүк чөйрөсүндө” аяктайт. “Жеке мейкиндиктин” жана “устөмдүк чөйрөсүнүн” чондугу ар түрдүү маданиятта бирдей эмес.

Башка сөз менен айтканда, биз анда болгон объекттерди баяндайбыз, чындыгында биз өзүбүздүн сезимдерибизди, дүйнөнү кабылдообузду баяндайбыз, сүрөттөйбүз. Ушуларга ылайык көптөгөн окумуштуулар өздөрүнүн дүйнөнү “так өзүндөй” баяндоо мүмкүнчүлүгүнө нигилистикалык мамиле кылышат. Бирок, негизинен түшүнүк теориясынын эки жагын бөлүп кароого болот: алардын бири кантит жана кандай жол менен кабылдоо процесси өзүнүн модалдуулугунун биринен келип чыгат (б.а., биз эмнени көрөбүз, угабыз, туябыз ж.б.), – бул көрүү, угуу ж.б. кабылдоо принциптерин айрым-айрым изилдөөгө түрткү болот; башка жагынан карасак – мында тил кандайча катышат. Биз карап жаткан мейкиндиктин негизги мүнөздөмөлөрүнүн ядролук каражаттары салыштырып жаткан тилдерде кыймыл аракетти билдириген этиштер болуп саналат.

Кыргыз окумуштуусу профессор Дербишева З. К. өзүнүн «Кыргызский этнос в зеркале языка» деген эмгегинде “Мейкиндик” концептинин когнитологиялык классификациялык белгилерин алтыга бөлүп көргөзгөн:

- 1) “мейкиндиктик локализациялоо”
- 2) “конкреттүү мейкиндиктик локализациялоо”
 - 3) “практикалык максатта колдонуулуучу мейкиндик”
 - 4) “мейкиндикте багыт алуу жана кыймылга келүү”
 - 5) “мейкиндиктик бөлүктөр”
 - 6) “мейкиндиктин структуралык мүнөзү”: тоо ландшафты, суу ландшафты, түздүк (түзөң) ландшафты, токой ландшафты [2].

Дербишева З. К. Көчмөндөр феноменинин уникалдуулугу көбүнчө географиялык лексикада жана топонимдерде пайда болгон. Улуттук географиялык терминологияларды лексика-семантикалык баяндоолор кийинки муундар үчүн татаал тоо ландшафтын багындырган тоолук көчмөндөрдүн образын сактап калууга мүмкүнчүлүк берет.

Демек, кыргыз географиялык лексикасына мүнөздүү өзгөчөлүк – бул тоо ландшафтын атальштарынын фрагменттерин майда-чүйдөсүнө чейин градациялоо болуп саналат. Мунун далили катары кыргыз тилинде тоо ландшафтын билдириген 90 дон ашык сөздүн бар экендигин карасак болот. Тескерисинче, түздүк ландшафтын 24 лексема аныктайт, жана токой ландшафтына караштуу болгону 3 гана оозеки белгилөө көрсөтүлгөн. Этникалык жалпылык алардын географиялык чөйрөсү менен тыгыз түрдө байланыштуу. Дал ушул тоолуу-өрөөндүү пейзаж кыргыз малчылыры үчүн көнүк жана өздөштүрүлгөн болсо керек [3].

Жогоруда белгилегендей, биздин мейкиндикти кабыл алуубуз – бул кээ бир чек араларда мейкиндиктин бир бөлүгүн жиктөө зарылчылыгы менен божомолдонот. Бул чектер ар түрдүү жагдайларда түрдүүчө аныкталат. Эн жөнөкөй жана абдан конкреттүү учурда алар сезим менен кабылдоо мүмкүнчүлүктөрү менен аныкталат, эреже боюнча,

көрүү, бирок угуу жана тактилдик кабылдоолор да болушу мүмкүн. Түрдүү кыймыл жана жагдайлар, жерлерди бөлүү менен байланышкан ар кандай мейкиндиктердин түрлөрү чек ара (чек) зат атоочунан келип чыккан чектөө, чек коюу, чектеп бөлүү этиштери – ошондой эле чек аралык, чектелген, чексиз сын атоочтору менен берилет. «Чек коюу» жана «чектөө» сөздөрүнүн семантикасы менен байланышкан, түрдүү жагдайдагы ушуга окшогон дал келүүлөр кыргыз тилиндеги так ушул чек ара сөзүнө мүнөздүү. Бардык ушундай жагдайлар – башка тилдерде айрым же кээ бир айкалыштарда зат атоочтор менен берилет, бирок салыштарылууучу семантикалык диапозондогу сөздү башка тилдерде учураттуу кыйын.

Эгерде англис тили жөнүндө айтсак, анда мисал катары «чек коюучу сөздөргө» бөлүкчөлөрдү атап кетсе болот. Бөлүкчөлөр – бул кызматчы сөз түркүмү, алар сөздөргө кошумча маани берет же ал маанини чектейт. Англис тилиндеги бөлүкчөлөр өзгөрбөйт жана грамматикалык категорияларга ээ эмес, ошондой эле сүйлөм мүчөлүрү боло албайт. Алардын ичинен төмөдөгүдөй бөлүкчөлөрдүн маанилик тайпасын бөлүп көрсөтсө болот: бөлүп-чектөөчү, бөтөнчө белгилей турган кай бир сөздөр же алардын оюн чектеп билдириүүчү (limitingparticles) – only, just, merely, but, alone ж.б.; тактоочу, ылайык келүүчү сөздүн аныктоочу мааниси (specifyingparticles) – exactly, right, precisely ж.б.

Тыянак. Демек, мейкиндик – бул философиялык категория болгондуктан материалдык кубулуштардын касиеттерин: кайсы жерде тургандыгын, кандайча жайгашканыгын, кандайдыр бир формага ээ экендигин чагылдырат, материянын жашоо жолун көрсөтөт. Мейкиндик – узундуктун, ченемдин структуралык формаларын жана түзүмдөрүн мүнөздөөчү материалдык дүйнө болумушунун жалпы формасы. Лингвистикада мейкиндикти тилдик каражаттардын жардамы менен белгилей алабыз, анын маанисин билдириген сөздөр, сөз айкаштары, кээ бир кызматчы сөздөр ж.б. мейкиндиктин маани-маңызын ачып берүүдө байма-бай колдонула тургандыгына күбө болдук. Мейкиндиктик белгилөөлөр адам тарабынан жаралган же алар байкаган нерселердин аталыштарынан келип чыккан: борбор, ордо; «пояс» – зона; англ. plain («майдан (арена)») – «аракеттин орду» же space - «мейкиндик, аралык»; англ. volume - «көлөм, чондук»; англ. fringe (с.с., «баҳрома») – «зона, тилке» (көбүнчө чет жак, так чеги жок).

Мейкиндик – предметтердин жайгаша турган чексиз орду, нерселердин кыймыл – аракет аренасы.

Мейкиндик – бытиянын эң алгачкы реалийи, ал адам тарабынан кабылданат жана дифференцияланат.

Адабияттар:

1. Гак В.Г. Пространство вне пространства// Логический анализ языка. Языки пространств. / [Текст] // Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. - М.: Языки русской культуры, -2000. – С. 127 -135
2. Дербишова З.К. Ключевые концепты кыргызской лингвокультуры. / [Текст]// – Б., - 2012 – С.176.
3. Дербишова З.К. Кыргызский этнос в зеркале языка. / [Текст] // – Б., 2012 – С.403.
4. Лебедева Л.Б. Семантика «ограничивающих» слов// Логический анализ языка. Языки пространств. / [Текст]// Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. - М.: Языки русской культуры, -2000. – С. 93-98.
5. Hall, E.T., The Silent Language. / [Text] // New York: Doubleday, -1959.
6. Hall, E.T., Beyond Culture. / [Text] // New York: Doubleday, -1977.
7. Einstein, A. "Vorwort", Jammer, M., Concepts of Space, / [Text] // Cambridge / Mass.: Harward University Press, -1953, -S. 3-19

ОКУУЧУЛАРДЫН ДЕН СООЛУГУН САКТООНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК КӨЙГӨЙЛӨРҮ

Шадиев Н.С. п.и.к., доцент, Бабаев Бектурсун

E – mail.ru: babaev.12@mail.ru

Ош мамлекеттик университети

Ош, Кыргыз Республикасы

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ УЧАЩИХСЯ

Шадиев Н.С., к.п.н., доцент, Бабаев Бектурсун

E – mail.ru: babaev.12.@ mail.ru

Ошский государственный университет

Ош, Кыргызская Республика

PEDAGOGICAL PROBLEMS OF HEALTHY LIFESTYLE OF STUDENTS

Shadiev N. S., c.p.s., docent, Babayev Bektursun

E – mail.ru: babaev.12.@ mail.ru

Osh State University Osh, Kyrgyz Republic

Аннотация: Макалада башталгыч класстын окуучуларынын ден соолугунун абалы каралган. Сергек жашоо боюнча көңештер берилген.

Аннотация: В данной статье рассмотрено здоровье учащихся начальных классов. А также даны советы по здоровому образу жизни.

Abstract: This article examines the health of primary school students. And also given advice on a healthy lifestyle.

Түйүндүү сөздөр: ден соолук, сергек жашоо, окуучу, чөйрө, жөндөмдүүлүк.

Ключевые слова: здоровье, здоровый образ жизни, среда, мотив.

Key words: health, healthy lifestyle, environment, motive.

Башталгыч класстагы окуучунун мезгили – анын ден соолугунун, физикалык жана психологиялык абалынын калыптануусунун эң негизги этаптарынын бири болуп эсептелет. Бул куракта анын бекем ден соолукта өмүр сүрүүсүнүн негиздери түптөлө баштап, ошол учурдагы абалын гана эмес, өзүндөгү өнүгүп жаткан процесстердин жалпылыгын билдирип турат.

Кыргыстанда акыркы жылдары жүрүп жаткан туруксуз социалдык-экономикалык процесстер жалпы билимге карата болгон сергек жашоодогу көз караштын өтө эле жөнөкөйлөштүрүлүп мамиле жасоонун туундусу болуп эсептелет.

Билим берүү процессинде азыркы учурда окуучулардын ден соолугунун, алардын физиологиялык өзгөчөлүктөрүнүн жана мүмкүнчүлүктөрүнүн ортосундагы карамакарышылтырдын, ошондой эле окутуу процессинде маалыматтык жүктөмдөрдүн оғоле көбөйүп бараткандыгын байкоого болот. Мунун баары өсүп келе жаткан муундун ден соолугундагы тең салмактуулуктун бузулушуна алып барат.

Окуучулардын түрдүү топторунун ден соолугунун абалына мониторинг (текшерүү) жүргүзгөн учурда, башкача айтканда, алардын ден соолугуна комплекстүү медициналык, психологиялык жана физиологиялык текшерүүлөрдүн негизинде динамикалык байкоо жүргүзгөндө, балдарды окутуунун санитардык-гигиеналык шарттарын, окуу күнүнүн, окуу аптасынын рационалдуу жадыбалынын түзүлүшүн, сабактардын уюштурулушун, башталгыч класс окуучуларынын окуу күнүнүн тартибин изилдеп чыккан учурда билим берүүнүн мазмундук жана уюштуруучулук жактарын сергек жашоо коштоо аркылуу модернизациялоо талап кылышары билинди. Түзүлүп калган кырдаалда (акыркы жылдары балдардын ден соолугунун көрсөткүчтөрү начарлап бараткандыгын статистикалык

маалыматтар көрсөтүп турат, ошондон улам мектепти бүтүрүүчүлөрдүн 10,0% гана ден соолугу жайында деп айтууга болот, ал эми 40,0% өнөкөттүү ооруларга чалдыгышкан) ден соолугу чың адамды калыптандыруу эң маанилүү педагогикалык, медициналык жана социалдык проблема болуп калууда.

Кичи шаарлардын өздөрүнө мүнөздүү шарттары башталгыч класс окуучуларынын ден соолугунун абалына жогорулатылган негизде көңүл буруу зарылдыгын жаратууда, бул өз кезегинде педагогикалык ишмердүүлүгүнө сапаттык өзгөрүүлөрдү кийирүүнү талап кылууда. Адамдын өнүгүп-өсүүсүн жана билимин камсыз кылуучу чоң маанилүү шарты болуп мугалимдердин ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн көбөйттүү эсептелет. Ушуга байланыштуу башталгыч класстардагы билим берүү процессинде окутуунун жана өнүгүүнүн мазмунун, усулдарын, ошондой эле ден соолуктун абалына көз салып турооунун жолдорун жана ошол ден соолукту сактап калуу, бекемдөө жана өзгөртүп турооучу шарттарды камтыган ден соолукту сактап турооучу педагогикалык шарттарды стратегиялык жактан кайрадан карап чыгуу талап кылышында [1, С. 73].

Азыркы мектептердеги педагогикалык процесстерде сергек жашоо менен коштоп жүргүзүү учурунда мугалимдин, психологдун жана дарыгердин бирдиктүү ишмердигинин натыйжасында башталгыч класстардын окуучуларынын сезиминде ден соолукка карата артыкчылык берилүүчү мамиле калыптанат да, ошонун өзү окуучу үчүн бүткүл баалуулуктардын системасында керектүү багытка эң кымбат касиеттердин багыты болуп калат. Ар кандай педагогикалык аракетти ишке ашыра баштаганда билим берүү процессинин субектилеринин инсандык жеңе өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен аларды колдоно билүүгө жана өзгөртүүгө түрткү берүү керек. Бала төрөлгөндөн тартып жетилген куракка чейинки өнүгүп-өсүүсү анын инсан болуп калыптануусу үчүн жеңе сапаттарынын өнүгүшү болуп эсептелет. Мында ошол процесстин бардык тарабы эске алынат: физикалык, психологиялык, социалдык өнүгүүсү. Бул процесстин ар тарааптуулугунун бир жагы эле бузулса, адамдын инсан катары калыптанышында кыйынчылыктарды жаратат.

Адамдын ден соолугу – сенсордук, вербалдык жана структуралык маалыматтын үч тарааптуу агымынын сандык жана сапаттык параметрлери, кескин өткөрүүгө дуушар болгон шарттарда анын өзүнүн жаш курагына жараша туруктуулугун сактап калуу жөндөмү болуп эсептелет. Бирок, “ден соолук” деген түшүнүк, анын мазмунунун философиялык усулдук жана социалдык-педагогикалык интерпретациясы азыркы күнгө чейин көпчүлүк жагынан түшүнүксүз жана түшүндүү үчүн татаал бойdon калууда. Ден соолукту аныктоо боюнча салттуу болуп калган ченемдер декларативдүү болуп, көбүнчө ал кандай болуу керектиги гана айтылып, чындыгында кандай экендиги жөнүндө сөз болбой жаткандыгы талашсыз. Сергек жашоодогу ден соолуктун илимий жана практикалык маселелерин чечүү үчүн И.И.Брехман азыркы илимде ден соолуктун аныкташына чоң маани берген, анда ден соолуктун философиялык анализи үчүн бул аныктама реалдуу чындыктын зарылдыгы катары чагылдырылышын түшүнүү керектиги айтылат [2, С. 122].

Бул кеңири тарап кеткен жаңылыштыктардын бири. Өмүр сүрүү - социалдык категория. Өмүр сүрүү - бул зыяндуу адаттардын бар же жок экендиги эле эмес, ал – өндүрүштүн, бакубат жашоонун, маданияттын, билим берүүнүн деңгээли. Өмүр сүрүүнүн адамдын ден соолугуна тийгизген таасири – социалдык гигиенаны изилдөөнүн предмети. Өмүр сүрүүдө валеологиянын ролу – ден соолукту калыптандырууга, сактап калууга жана бекемдөөгө багытталган аракеттерден келип чыккан принциптерди калыптандыруу. Л.Г.Татарникова педагогикадагы сергек жашоодогу инсанды өзүнүн ден соолугунун түзүлүшүн курууга тартуунун мыйзамченемдүүлүгү катары аныктаган [3, С.47].

Азыркы учурда минтип айтууга туура келип жатат: “ден соолук” деген түшүнүктүн жалпы коом кабыл алган түшүндүрмөсү жок, а бирок, ден соолуктун ар түрдүү тутумдарына арналган адабиятта ар түрдүү усулияттык мамилелерге жана баалоо өлчөмдөрүнө негизделген бир катар аныкташалар кездеше калып жүрөт. Ден соолук жөнүндөгү түшүнүктүн маңызына болгон көз караштардын көптүгү ден соолуктун өзү

татаал кубулуш болуп, анын мүнөздүү жана маанилүү жактарын кыска жана бир жактуу аныктоо кыйынга турат. Ден соолуктун маңызын (дефиниция) түшүнүү үчүн төмөндөгүдөй негиздер бар, анда “ден соолук” мындайча түшүндүрүлөт:

-адамдын маданиятынын чөйрөсү, ошондой эле маданий, руханий жана материалдык дөөлөттөр;

-адамдын өзүнүн ишмердүүлүгүнүн натыйжасы жана өзүн-өзү сактоонун жана адамдын жашоого болгон мүмкүнчүлүктөрүн көбөйтүү жөндөмү;

-организмдин ар кандай шарттарга көнүгүп кетүүсүнүн деңгээли жана курчап турган айланы-чөйрөгө ынгайлашып кетүү жөндөмү;

-билим берүү мекемелеринин системасы аркылуу өзүнө жана өзүнүн айланасындагыларга моралдык-этикалык мамилени тарбиялоо жөндөмү;

-деградацияга учуроонун түрлөрүнө турштук берүү жөндөмү, буга айланасындагы адамдарга багының болгон ооруларга каршы тура алуу мүмкүнчүлүгү да кирип кетет .

В.Л.Грейсух ден соолукту адамдын толук кандуу жашоосунун нормасы катары, ал эми сергек жашоо ошол норманын мыйзамдары жөнүндөгү илим, адамдын өзү жөнүндө бир бүтүн организм катары карап, анын өзүнө өзүнүн, башка адамдар, бүткүл тышкы аалам менен болгон мамилелерин кошо кароону сунуш кылат [4, С. 44].

В.М.Дильман адамдын жашоосунун бардык мезгилдеринде – туулган күндөн өмүрүнүн акыркы күндөрүнө чейин, курагынын гүлдөгөн учурунда да, ооруп калган кезинде да анын ден соолугу актуалдуу бойdon кала бере тургандыгы жөнүндөгү ойду баса белгилейт. Ден соолукту калыптандырууда ооруну таптакыр эле танып таштоо туура эмес, мындай аракет ийгиликсиз аяктайт: “Ден соолук – бул оору жок жашоо” [6, С.41].

Бүткүл дүйнөлүк саламатыкты сактоо уюмуунуу (ВОЗ) жобосунда мындайча жазылган: “Ден соолук – бул оорулардын же физикалык кемчиликтердин жоктугу эле эмес, ал – физикалык, акыл-эстүүлүк жана социалдык жактан да бакубаттуу жашоо болуп эсептелет”. Бул аныктама 1957-жылы “Ден соолуктун деңгээлдеринин өзгөрүшү” аттуу документте жарыяланган, анда негизинен коом менен инсандар ден соолукту аныктап туроочу чендерге ээ болушу керек деген ой айтылган. 1984-жылы ВОЗдун илимий тобу “Ден соолукту камсыз кылуунун концепциясын жана принциптерин иштеп чыккан. Анда бир жагынан адам өзүнүн каалоолорун жана муктаждыктарын ишке ашыруусу керектигин, экинчи жагынан, курчап турган айланы-чөйрөгө көнүгүп кетүү жөндөмдөрүн жана мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү керектиги белгиленген .

Ден соолукту сактоо багыты – балдардын ден соолугундагы нормадан эртелеп четтеп кетүүлөрдү аныктоо болуп эсептелет. Аны ишке ашыруунун жолдору – valeologдордун, педагогдордун, медиктердин, педиатрлардын, психологдордун биргелешип аракеттенүүсү.

Адабияттар:

1. Жигилов Ю.А. Методическое пособие по гигиеническим основам жизнедеятельности. – СПб., -1995. – С.75.
2. Бrehman И.И. Введение в валеологию науку о здоровье. – Л., 1990. – С.125.
3. Татарникова Л.Г. Валеологические знания в системе начального образования. // Начальная школа. -1999, №1. – С.43-48.
4. Грейсух В.Л. Кризис здоровья и здравоохранения как угроза национальной безопасности страны. // Вестник РАМН. – 1998. №4. – С.43-44.
5. Алферов В.П. К здоровому образу жизни – через надлежащее воспитание подрастающих поколений. // Здоровый образ жизни: Тез.докл.конф. – М., -1997. –С. 47.
6. Дильман В.М. Большие биологические часы: (Введение в интегральную медицину). – М.: Знание, -1999. – С.43.

ЯЗЫК И СТИЛЬ ХОДЖИ АБДУЛЛАХА АНСОРИ

Шарипова Мутабар, к.ф.н., доцент, Абакулов Р.А.,
Сайдырахимова Д.С., преподаватель, E-mail: mutabar-1977@mail.ru
Худжандский государственный университет,
Кыргызско-Узбекский университет

ТАЖИК ЖАЗУУЧУСУ ХОДЖА АБДУЛЛАХ АНСОРИЙДИН ТИЛИ ЖАНА СТИЛИ

Шарипова Мутабар, ф.и.к., доцент, Абакулов Р.А.,
Сайдырахимова Д.С., окутуучу, E-mail: mutabar-1977@mail.ru
Худжент мамлекеттик университети,
Кыргыз-Өзбек университети

LANGUAGE AND STYLE OF HAJ ABDULLAH ANSORI

Mutabar Sharipov, c.ph.s, docent, Abakulov R. A.,
Saidrahimova D.S., lecturer, E-mail: mutabar-1977@mail.ru
Khudjent State University, Kyrgyz-Uzbek University

Аннотация: В данной статье рассматривается эмоциональная экспрессивность художественной семантики, реализуемая и акцентрируемая с помощью применения различных приемов интонационно – синтаксического строения фраз и в этом смысле определяются их особенности.

Аннотация: Бул макалада эмоционалдык адабий семантиканын камтылыши, түрдүү фразалардын колдонулушу, сөздөрдүн синтаксикалык маанилерин аныктоо жана алардын түзүлүшүндөгү өзгөчөлүктөрү каралат.

Abstract: This articale considers, the emotional expressiveness of artistic semantics, which are, also realized and accented by the use of various methods of intonational - syntactic structure of phrases and determines their features from this point of view.

Ключевые слова: Ансори, суфизм, стиль, язык, изложени, литературы, проза.

Түйүндүү сөздөр: Анзор, суфизм, стиль, тил, адабият ,проза.

Key words: Ansori, Sufism, style, language, exposition, literature, prose.

Замечательные образцы стилистических ресурсов и художественных средств изображения находим мы в «Муноджотнаме» Ходжи Абдуллаха Ансори. Стиль «Муноджотнаме» – это свойство произведения, точнее, его образная форма в единстве всех трех ее сторон: в самых общих чертах соотношение деталей предметной изобразительности, общего экспрессивного строя, композиции, в которой осуществляется экспрессивно–творческая типизация. Прозаическому стилю «Муноджотнаме» Ансори характерны емкость, значительность и многозначность слова. Благодаря своей значительности слово служит автору «Муноджотнаме» оружием, его мечом, многозначительность – ширмой, прикрывающей подлинный смысл его замыслов. Это и придавало максимам «Муноджотнаме» обязательную гуманность и переливчатость, окружало их дымкой загадочности и усиливало их притягательность:

«Узрои мо бипазир, ки ту ганиву мо факир ва бар айбои мо магир, ки ту кавиу мо хакир! Аз банда хато ояду зиллат ва аз Ту ато ояду ракмат» (1,2). – «Прими наши извинения, ибо ты зажиточен, мы –бедны, и прости наши грехи, ибо ты могуч, мы – слабы! Ошибки от рабов божьих и унижение, а от тебя же божий дар и милосердие».

И здесь вновь приходит на помощь значительность слов «гани, факир, кави, хакир», их увесистость, которая придает особую силу отдельному словосочетанию, даже отдельному бейту или строке в «Муноджотнаме», использованному острой гранью смысла к читателям, восхищающему их своей неожиданностью.

Стиль изложения в «Муноджотнаме» всей своей привлекательностью и простотой создания художественных деталей, сентенций и максимов стал предпосылкой появления размерного слога в суфийской прозе Ансори. Вероятно, в этот исторический период поэзия вынуждена была освоить опыт прозы, даже частично «поступиться» своей чистой спецификой, чтобы затем, переработав этот опыт и отбросив «издержки влияния», найти в самой себе возможности разнообразного выражения художественных идей. Творчество Ходжи Абдуллаха Ансори оказалось в этом смысле этапным: в нем наиболее заметно обнаруживается вторжение прозы, в заповедную сферу божественной нравственно-этической лирики. Вероятно, это связано с установкой автора на приобщение к поэзии «Муноджотнаме» более широкого круга читателей, для которых сюжетность, эпичность лирики произведения могла явиться условием, позволяющим делать явственными элементы сюжета. Исследование прозаического наследия Ходжи Абдуллаха Ансори выявляет, что писатель стремился к упрощению языка произведения, делая его благозвучным и приятным, а для читателя понятным и действенным. Персидское наследие писателя удачным подбором рифм и словесных знаков воспринимается как рифмованная проза мусаджа: «... Аз банда хато ояду зиллат ва аз Ту ато ояду рахмат». Изучая этот отрывок, легко прийти к выводу, что Ансори в развитии деталей предметной изобразительности превосходит собратьев по творчеству богатством собственно словесной, семантической экспрессивности слов. Но в «Муноджотнаме» собственно эмоциональная экспрессивность художественной семантики реализуется и акцентируется с помощью применения различных приемов интонационно – синтаксического строения фраз и в этом смысле определяет их особенности. Последняя осуществляется посредством применения тех или иных «фигур» - инверсий, словесных повторов и антitez, риторических обращений, вопросов, восклицаний и других более простых или же более общих и широких синтаксических конструкций. А интонационно-синтаксическая динамика словесного строя в «Муноджотнаме» акцентируется и усиливается с помощью его ритмической организации – стихотворной или прозаической. Переносное значение поэтизованных слов, различные оттенки их вполне ощутимой метафоричности и метонимичности «Муноджотнаме» представляет собой очень важную, а порой даже решающую сторону семантической экспрессивности художественных фигур, выражая то или иное отношение автора к изображаемой проблеме. В «Муноджотнаме» иногда его словесные ряды (такты) имеют некоторую ритмическую упорядоченность, заключающуюся в относительном, неполном равенстве их словесных ударений.

Таким образом, «Муноджотнаме» является образцом благозвучной рифмованной прозы мусаджа, он свободен от сложностей в выражении мысли. В нем наблюдаются повторы и тарсе (украшение художественной речи, поэзии внутренней рифмой, риторическими фигурами), антитеза, противопоставление и восхваление. В «Муноджотнаме» гораздо большее значение имеет проблематика произведения-выделение, усиление, развитие, в процессе творческой типизации характерных особенностей излагаемых максимов, каких-то определенных их сторон, свойств, отношений, которые оказываются для автора идеологически наиболее значительными и важными, ради которых, собственно, происходит самый отбор таких, а не других слов, конструкций, художественных средств и фигур. В принципиальном интересе Ходжи Абдуллаха Ансори к этим важнейшим деталям художественных средств изображения уже потенциально заключается определенная их идеально-эмоциональная оценка, которая в процессе творчества и находит свое выражение в деталях образной формы «Муноджотнаме». Следовательно, наиболее важной для понимания данного произведения, «ведущей» среди конкретных сторон его содержания, является его проблематика, ибо именно она непосредственно вытекает из идеологического мироцентризма писателя, из его идеалов, определяя собой другие конкретные стороны содержания «Муноджотнаме» Ансори.

Другим достоинством «Муноджотнаме» является наличие комментария и краткость и компактность предложений. Разъяснение словосочетаний и лаконичное изложение предложений – это позитивные особенности прозы эпохи Саманидов. Ходжи Абдуллах Ансори излагает свои мысли в форме компактных предложений, богатых и красочных словосочетаний. Например:

«Илохо, Туро чун чум, ки дар малакут камтар аз муюм» (1,42).

- «Боже, как я в поисках твоих, так я тоныше волоска».

«Илохо, дастам гир, ки дастовез надорам ва узрам бипазир, ки пои гурез надорам» (1, 42) – «Боже, возьми меня ты за руку, но нет в руках гостинца, прими мои извинения – на мне нет ног бежать».

Прекрасная проза «Муноджотнаме» является весьма легкой, однако, при всей ее реальной легкости, подражание ей представляется делом трудным. В последующие столетия многие из литераторов подражали стилю Ходжи Абдуллаха Ансори, и только Саади оказался наиболее удачливым из всех. Он смог довести стиль ритмической прозы мусаджаъ Ходжи Абдуллаха Ансори до высот совершенства.

2. Язык и стиль изложения автора в простой и благозвучной прозе «Муноджотнаме» твердо опираются на исконную персидскую лексику, изящную и древнюю ее структуру, на ее словообразовательные ресурсы, глагольные наклонения и лишен искусственности, неестественности стиля.

3. «Муноджотнаме» является своеобразной сокровищницей терминологии суфизма и ее истолкования. Свои аскетические духовные понятия Ходжа Абдуллах Ансори излагал рифмованными словосочетаниями, прекрасной и привлекательной структурой двустиший и рубаи, используя свое художественное мастерство.

4. В пафосе «Муноджотнаме» есть и некоторые общие, повторяющиеся правоописательные эпохальные и национальные особенности.

Литература:

1. Ансори, Абдуллох. Муноджот и рубай / Мехдии Муиниён.- Тегеран: Ганджина, - 1370. – С.120.
2. Аттор, Фариуддин. Тазкират-ул-авлиё / автор предисловий Мухаммади Казвини. - Тегеран, - 1336. – С.300.
3. Бахор, Мухаммадтаки. Стилистика/Сабкшиноси. - Т.2. - Тегеран, - 1373.-С. 432.
4. Бертельс Е.А. Избранные труды. Суфизм и суфийская литература. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, - 1965. – С.524.
5. Боркюэй, Серж. Гератский старец –Пири Хирот/ перевод Равони Фарходи. – Кобул, - 1978. – С.420.
6. Фурузонфар, Бадеъуззамон. Хадисы в «Маснави». -Тегеран: Амири Кабир, -1370. – С.274.
7. Зарринкуб, Абдулхусайн. Ценность суфийской наследии/Арзиши мероси суфия. - Тегеран: Ориё, - 1344. – С.270.

УДК: 37.026.7(575.2)

ОРГАНИЗАЦИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ФМЯК, ОШГУ

Эркебаева Г.Ж., преподаватель E-mail: gulbara07.79@mail.ru
Сабирбаева З., старший преподаватель E-mail: zulaika_1957@gmail.com
Ошский государственный университет г. Ош

ОШМУНИН, ДТМФНИН СТУДЕНТТЕРИНИН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТЕРИН ЮШТУРУУ

Эркебаева Г.Ж., окутуучу E-mail: gulbara07.79@mail.ru
Сабирбаева З., улук окутуучу E-mail: zulaika_1957@gmail.com
Ош мамлекеттик университетеи Ош ш.

THE ORGANIZATION OF STUDENTS' INDEPENDENT WORK AT THE FWLC, OSH STATE UNIVERSITY

Erkebaev G. J., lecturer E-mail: gulbara07.79@mail.ru
Sabyrbayev Z., senior lecturer E-mail: zulaika_1957@gmail.com
Osh State University, Osh,

Аннотация: В статье рассматривается самостоятельная работа студентов ФМЯК, ОшГУ. Перечисляются виды заданий для достижения полного и эффективного результата в обучении английского языка.

Аннотация: ОшМунин ДТМФнин 4 курсун студенттердин өз алдынча иштерин юштурууда адекваттуу тапшырмаларын берүүсү жана мыкты натыйжаларга жетүүнүн ыкмалары каралган.

Abstract: The article reveals the kind of tasks for the independent work of students to achieve the better results in education to fulfill the whole complex of study.

Ключевые слова: самостоятельная работа, интервью, адекватные задания, эффективный, знания.

Түйүндүү сөздөр: өз алдынча иши, интервью, адекваттуу тапшырма, эффективдүү, билим.

Key words: independent work, interview, appropriate tasks, effective education.

Сейчас, когда все вузы перешли на двухуровневую систему образования по болонской модели, и Кыргызстан не является исключением, самостоятельная работа студентов неотъемлемая часть учебного процесса. Если осмотреть на учебную программу любой дисциплины, то можно обнаружить, что половина количества часов выделяется самостоятельной работе. Самостоятельной работы-это самый эффективный вид работы, когда студенты развивают творческую деятельность и независимость. Более того, самостоятельная работа дает возможность студентам закрепить приобретенные знания и мотивирует их к дальнейшему приобретению знаний. В Кыргызстане есть большое количество ученых-лингвистов, написавшие массу научных исследований, монографий, диссертаций, посвященных самостоятельной работе как показателю эффективного результата обучения: И.Б.Бекбоев, Н.К.Дюшеева, Э.М.Мамбетакунов, А.А.Бекбалаев, С.Ш. Гараев, Н.П.Ким, М.Л.Мухарова, Т.М.Сыдыков, К. Дуванаев и др. Они исследовали принципы методики преподавания английского языка при формировании деятельности студентов и учащихся, которые нацелены на достижение полноценной цели обучения. Вообще самостоятельную работу и ее суть рассматривали давно, этому свидетельство идея Ф. А. Дистервега, который следующим образом выразил идею развития умственного багажа учащихся: “Ни один человек не может быть одарен развитием и образованием. Любой индивид должен добиться этого собственным старанием и деятельностью. Если человек не приобрел всех успехов сам-то это будет не его.” Мы полностью присоединяемся к его мнению и считаем, что всех успехов в учебе и в рабочей деятельности человек должен добиваться только сам.

В данной статье мы хотим еще раз подчеркнуть суть самостоятельной работы и особенности, которые помогают студентам получить полноценные знания и стать специалистом с независимым мнением и решением. Исследования А.Г. Асмоловой, А.П. Валицкой, В.А. Якуниной говорят об организации самостоятельной работы, в особенности о составлении адекватных заданий при выполнении самостоятельной работы [2.85]. При составлении заданий преподаватель должен учитывать объем заданий, чтобы студент мог справиться с вопросами в письменном виде. Задания для подгрупп должны быть одинаковой трудности, чтобы все студенты смогли справиться при анализе или при схематичном представлении задания. В наш век, когда мы переходим к информационному обществу, преподаватели вузов должны стараться приучить студентов к самостоятельной деятельности при общении с другими людьми, для подготовки специалистов к эффективной профессиональной деятельности в условиях модернизации образования (1.18).

При продумывании самостоятельных заданий для своих студентов 4 курса Факультета мировых языков и культур, я руководствовалась коммуникативными методами разговорной речи английского языка. При обучении темы “Social Values” мы изучали некоторые части этой темы, такие как: загрязнение окружающей среды, коррупция при обучении, медицина, безработица и т.д. В процессе изучения данной темы студенты выучили вокабуляр данного топика, грамматические конструкции, речевые образцы и прослушивали основной текст. В завершении всех этих видов работ, я задала задание провести интервью с представителями разных сообществ, заранее подготовив вопросы. Перед тем, как провести интервью, студенты должны будут подготовить портфолио с опросами, записями на диктофоне, видеороликами, зафиксированными на мобильных телефонах. Все эти данные студенты собирают и в последовательности вкладывают в папку, подытожив в конце всю собранную информацию.

Группа была поделена на 3 подгруппы, каждая группа выбрала ту работу, которую предложила преподаватель. Первая группа состояла из 3 студентов: Тазагуль, Айпери и Ашим. Вторая группа включала таких студентов как: Акы, Нурила и Бактыгуль. Третья группа это: Кубаныч, Акак и Йрысгуль. Первая группа выбрала интервью людей, которые стояли на улице и попрошайничали. Вторая группа опрашивала таксистов, работающих на улице. И третья группа решила сходить в мэрию и опросить зам. мэра по предпринимаемым мерам по очистке города, а конкретно-район Араванской. Главной целью опроса было использование коммуникативных методов, т.е. нахождение общего языка с незнакомыми людьми и использование логичных вопросов, требующих адекватных ответов. Первая группа составила вопросы в форме таблицы, задавали следующие вопросы: Что вас привело на улицу попрошайничать? Сколько вы набираете денег за один день? На что хватает? Есть ли люди, которые им помогают? и т.д. Вторая группа ходила по центральной улице и задавала вопросы таксистам: Почему вы таксуете? Удовлетворены ли работой? Хватает ли им денег на обеспечение семьи? и т.д. Третья группа с диктофоном отправилась в мэрию и опросила соответствующего работника о том, какие меры предпринимаются для очистки арыка на Араванской и близлежащей территории. Студенты собрали собранную информацию и сделали соответствующие выводы. В конце этой работы каждая группа представила презентацию перед студентами других групп, используя речевые образцы. Первая группа подготовила видеоролик о безработице и проблеме попрошайничества на улицах г. Ош. Вторая группа устно рассказала о проблемах таксистов и их тяжелом труде, о том, что бывают дни, когда у них не бывает никакого заработка. Третья группа озвучила запись, на которой работник мэрии рассказал, что проделано и как работники убираются на территориях. Какие проблемы возникают при уборке и при сильных ливнях, когда арыки наполняются и выходят из своих берегов, когда мусор остается на поверхности после спада воды. Все эти данные были презентованы и обсуждены студентами. В конце трое студентов предложили по волонтёрской организовать субботник силами студентов.

Мне было очень приятно видеть, с какой заинтересованностью студенты рассказывали о проделанной работе, каких результатов достигли, как ими пренебрегали опрашиваемые, с большим юмором они высмеивали свои опросы с таксистами и т.д.

Итак, работу, которую я задала выполнить самостоятельно была завершена с успехом и результаты превзошли мои ожидания. Во первых, студенты закрепили свои знания по теме “Social Values”, где они использовали речевые образцы, новые слова, а затем задавали их опрашиваемым людям. Во вторых, мои студенты старались развивать коммуникативные навыки при общении с попрошайками, таксистами и работниками мэрии. Они делились со своими одногруппниками своими эмоциями при опросах, как им было неудобно опрашивать незнакомых людей на улице, особенно когда на них все смотрели. И мы все вместе подшучивали друг над другом. В-третьих, студенты самостоятельно старались выходить из трудных ситуаций и выискивали разнообразные методы, как уговорить незнакомых людей ответить на вопросы и убедить в правильности их жизненного выбора. И еще они отметили, что очень трудно работать в команде, когда у всех свои мнения и эмоции; бывало даже такое, что дело доходило до споров и разногласий. Но они сумели договориться и прийти к общему мнению. Мы еще раз могли бы подчеркнуть, что эффективная реализация самостоятельной работы во многом зависит от заинтересованности достижения результатов. Основными мотивациями являются: мотивация извне-зависимость профессиональной карьеры от результатов учебы в университете; мотивация внутри-способность студента к учебе в университете; мотивация во время учебы-понимание студентов всей пользы работы, которую они выполняют (2.38).

Эта работа проводилась на старшем курсе и поэтому она активизирует творческий потенциал студентов.

Таким образом, сейчас перед преподавателями, которые занимаются исследованиями самостоятельной работой студентов, стоят задачи по разработке очень интересных и полезных заданий для эффективной усваемости знаний при самостоятельной работе. При такой работе у студентов формируются такие способности, как самостоятельность и ответственность.

Литература:

1. Вербицкий, А. А. Самостоятельная работа студентов младших курсов // Высшая школа России. - 2000. № 3. -С. 18-22.
2. Якунин В. А. Психология учебной деятельности студентов. М., - 2003.
3. Эркебаева Г.Ж. Из личного опыта. Задания на самостоятельную работу студентов.- 4 курс, ФМЯК, ОшГУ.

УДК:616.5-003.214(575.2)

ТУБЕРКУЛИН АССОЦИИРОВАННАЯ ТРОМБОЦИТОПЕНИЧЕСКАЯ ПУРПУРА У ДЕТЕЙ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Эсенгелди кызы Айжамал,¹ преподаватель,
Маматов С.М.², д.м.н., Махмануров А.А², к.м.н.
Ошский государственный университет,
Кыргызская государственная медицинская академия имени И.К. Ахунбаева²

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ТУБЕРКУЛИН МЕНЕН БАЙЛАНЫШКАН БАЛДАРДЫН ТРОМБОЦИТОПЕНИЯЛЫК ПУРПУРАСЫ

Эсенгелди кызы Айжамал¹ окутуучу,
Маматов С.М.², м.и.д., Махмануров А.А.² м.и.к.
Ош мамлекеттик университети

I. K. Ахунбаева² атындағы Кыргыз мамлекеттік медициналық академиясы
**TUBERCULIN ASSOCIATED THROMBOCYTOPENIC PURPURA
IN CHILDREN IN KYRGYZSTAN**

*Esengeldi kузы Aizhamal, lecturer,
Mamatov S. M., d.m.s., Mahanoro A.A., c.m.s.
Osh State University,
Kyrgyz State Medical Academy named after I. K. Akhunbaeva²*

Аннотация: В статье представлены собственные наблюдения 12 детей в возрасте от 3 до 13 лет с идиопатической тромбоцитопенической пурпурой (ИТП), возникшей на 4-20-й дни от постановки пробы Манту. Клиническая картина ИТП характеризовалась острым началом заболевания, выраженным кожным геморрагическим синдромом, у 3 детей отмечалась "влажная пурпур". При обследовании выявлена выраженная тромбоцитопения (в среднем менее $22,6 \times 10^9/l$) при нормальном уровне мегакариоцитов в костном мозге. Проанализированы возможные патогенетические аспекты развития ИТП в ответ на введение туберкулина. Изучены сравнительные результаты различных методов терапии, показана высокая эффективность кортикостероидной терапии.

Аннотация: Макалада Манту коюлгандан кийин 4-20 күндөрү пайда болгон идиопатикалық тромбоцитопеніндік пурпуралар (ИТП) менен жабыркаган 3 жаштан 13 жашка чейин 12 баланың өздүк байкоолору берилген. ИТПның клиникалық көрүнүшү күрч башталыш, теринин байкалган геморрагиялық синдрому менен мұнәздөлүп, 3 баланың "нымдуду пурпуралары" белгилендеген. Союк чучугундагы мегакариоциттердүн нормалдуу деңгээлинде байкалган тромбоцитопения (орточно $22,6 \times 10^9/l$ кем) аныкталған. Туберкулиндин колдонулушуна жооп көтөрүлгөн ИТПның өрчүшүнүн мүмкүн болған патогенетикалық аспекттери анализденген. Терапияның ар кандай методдорунун салыштырмалуу жыйынтыктары изилденген, кортикостероиддик терапияның жогорку эффективдүүлүгү берилген.

Abstract: The article presents our own observation of 12 children, in the age 3-13 years old with idiopathic thrombocytopenic purpura (ITP) manifested 4-20 days after tuberculin test. ITP clinical presentations were characterized by acute onset, significant skin hemorrhagic rash, 3 patients had "wet purpura". Laboratory examination showed severe thrombocytopenia ($<22,6 \times 10^9/l$) associated with normal megacaryocytes number in bone marrow. Authors discuss possible pathophysiologic aspects of ITP development after tuberculin injection and compare efficacy of different therapeutic protocols. High efficacy of corticosteroid therapy was demonstrated.

Ключевые слова: дети, тромбоцитопеническая пурпуралар, туберкулин

Түйнүдүү сөздөр: балдар, өнөкөт идиопатикалық тромбоцитопеническая пурпуралар, туберкулин.

Key words: children, thrombocytopenic purpura, and tuberculin.

Актуальность. Туберкулин в его классическом виде был изобретен немецким врачом Робертом Кохом в 1890 г. Туберкулин состоит из низкомолекулярных белков, липидов и других компонентов, выделенных из культуральной среды, собранной после выращивания микобактерий путём фильтрации, солевого осаждения и дальнейшей очистки целевого продукта. который представляет собой смесь фильтратов убитых нагреванием культур *M. tuberculosis* и *M. bovis*. Он содержит в своём составе практически все антигены возбудителя туберкулёза и способен вызывать у лиц, инфицированных туберкулёзнай палочкой или сохранивших иммунитет к вакцине БЦЖ, аллергическую реакцию в виде гиперчувствительности замедленного типа (ГЗТ) [2-6].

В 1952 г. Всемирная Организация Здравоохранения (ВОЗ) утвердила международный стандарт туберкулина, известный как PPD-S [5]. В 1953 г. ВОЗ был утвержден отечественный стандарт туберкулина PPD-L, известный как туберкулин Линниковой. Имеется два препарата туберкулина. Старый туберкулин Коха (альтитуберкулин, ATK) — вытяжка из обезвреженных нагреванием микобактерий, содержащей большое количество примесей, поэтому не всегда удается понять, на что, собственно, организм реагирует: на антигены микобактерий или на остатки питательной

среды, в которой микобактерии выращивались. Очищенный стандартный туберкулин (Purified Protein Derivative, PPD) — препарат, очищенный от белковых примесей питательной среды [2, 3].

Туберкулин не является полноценным АГ и на его введение не вырабатывается антителный иммунный ответ. Следовательно, туберкулин, казалось бы, не может быть причиной возникновения различных осложнений (в ответ на его введение), свойственных вакцинным препаратам. Однако есть случаи возникновения идиопатической тромбоцитопенической пурпурой (ИТП) у детей после проведения пробы Манту [1].

Целью нашего исследования явилось изучение архивного материала детей с идиопатической тромбоцитопенической пурпурой и выявление среди них тромбоцитопении, ассоциированной с введением туберкулина.

Материалы и методы исследования. За период с 2005 по 2014 гг. в архивном материале лечебных учреждений Кыргызской Республики мы нашли и изучили истории болезни 12 детей в возрасте от 3 до 13 лет (медиана возраста 6,2 года). У детей была диагностирована идиопатическая тромбоцитопеническая пурпурра (ИТП), совпадающая во временном интервале с введением туберкулина. ИТП у этих детей возникла на 4–20 дней от постановки пробы Манту (в среднем на 13-й день). При анализе данных анамнеза были исключены другие возможные провоцирующие факторы по развитию ИТП у этих больных.

Все дети из этой группы были обследованы при госпитализации в стационары по поводу тромбоцитопении. Им проведены основные исследования, которым на момент поступления располагали стационары: общий анализ крови с подсчетом тромбоцитов, биохимический анализ крови, общий анализ мочи. Пятеро детей с тяжелой степенью заболевания были направлены и госпитализированы в специализированные гематологические клиники, где им был проведен подсчет миелограммы. Группа сравнения состояла из 12 детей с ИТП, без уточненной причины, то есть идиопатическая форма ИТП.

Результаты и их обсуждение.

Клиническая картина ИТП характеризовалась геморрагическим синдромом разной степени выраженности, которая была представлена у 75% детей кожными проявлениями в виде петехии, экхимоз и гематомы. У 3 детей отмечались носовые и десневые кровотечения, то есть имела место "влажная пурпурра". При оценке тяжести состояния, у 5 детей диагностирована тяжелая степень заболевания, у стольких же – средней тяжести и у 2 больных – легкой степени.

Нами детально был проанализирован анамнез детей. При этом у 83% детей имели место "отягчающие обстоятельства". Так, у 3 больных отмечались аллергические заболевания в виде атопического дерматита и пищевой аллергии. Один ребенок страдал полинозом, еще один – хроническим тонзиллитом. У 2 детей в анамнезе имелась инфекция мочевыводящих путей (хронический пиелонефрит и цистит). Это означает, что у большинства детей был отягощенный анамнез, и они, скорее всего, были из "группы риска".

У 3 детей, имевших кровотечения из слизистых оболочек и носа, отмечалась анемия I-II степени, носившая постгеморрагический характер (уровень Hb – 80, 95 и 105 г/л соответственно). У 4 детей число тромбоцитов было менее критического уровня ($20 \times 10^9 / \text{л}$). Средний уровень тромбоцитов составил $22,6 \pm 3,61 \times 10^9 / \text{л}$. У 2 детей отмечался лимфоцитоз. Остальные показатели крови, в том числе СОЭ, не отличались от возрастной нормы.

При исследовании миелограммы у половины больных было отмечено раздражение гранулоцитарного ряда за счет молодых клеток, мегакариоцитарный росток был также раздражен и представлен молодыми "синими" формами со слабой отшнуровкой, уровень мегакариоцитов был в пределах нормы у всех больных.

Анализ проведенного лечения показало, что 8 больным с ИТП была назначена кортикостероидная терапия (преднизолон в дозе 2 мг/кг курсом 2-3 недели с постепенной отменой), четвертым - симптоматическая терапия (дицинон, этамзилат, аминокапроновая кислота) и компонентная гемотерапия (свежезамороженная плазма, тромбоконцентрат). В группе больных, получавших кортикостероидную терапию (8 детей), полная клинико-лабораторная ремиссия была отмечена у 7 больных (87,5%) и только у одного ребенка (12,5% ИТП приняла хроническое течение. В группе больных, находившихся на симптоматической терапии (4 ребенка), процент выздоровления составил 50%, а у оставшейся половины наступила хронизация заболевания. Это свидетельствует о том, что у детей с ИТП при "влажной" пурпуре, выраженной в кожном геморрагическом синдроме и глубокой тромбоцитопении, ассоциированной с введением туберкулина, перспективным в плане лечения считается кортикостероидная терапия.

Сравнивая свои полученные данные с результатами второй группы, где дети с идиопатической формой тромбоцитопении, мы обратили внимание на то, что выявленные изменения у больных второй группы носят более выраженный и стойкий характер: полная клинико-гематологическая ремиссия отмечена только у 50% детей, а процесс хронизации также оказался высоким и составил 75% (табл. 2).

В связи с этим возникает вопрос, каким образом туберкулин, не являясь, как указывалось выше, полноценным антигеном, мог воздействовать на организм ребенка аналогично воздействию вакцинных препаратов, что привело в последующем к развитию ИТП. Исходя из наших наблюдений и единичных сообщений литературы, нами предположены возможные механизмы осложнений после пробы Манту.

К ним относится индукция аллергического ответа и иммуномодулирующий эффект на введение туберкулина. Что касается первого, то препарат туберкулина содержит соли фосфатного буферного раствора, стабилизатор Твин-80, фенол в качестве консерванта и следовые количества балластных веществ. Все они, теоретически, могут быть причиной аллергических реакций за счет стимулирования синтеза IgE и увеличения выделения гистамина. Можно предположить накопление и переизбыток аллергенов и усиление адьювантного эффекта, особенно у детей с аллергической настроенностью.

На счет второго механизма - иммуномодулирующего эффекта, то можно сказать, что неспецифические клеточные реакции есть результат не только прямого эффекта воздействия продуктов микроорганизмов на клетки (как бывает при введении вакцины), но могут быть индуцированы медиаторами, выделяемыми лимфоцитами или макрофагами. Известно, что в месте введения туберкулина в кожу возникает воспаление, вызванное инфильтрацией Т-лимфоцитов.

Во внимание необходимо брать и *психогенный эффект* при проведении пробы Манту, особенно у маленьких пациентов. Психоэмоциональные особенности ребенка могут усиливать местные и системные реакции, вызываемые как вакцинацией, так и возможно ПМ.

Заключение. Таким образом, принимая во внимание вышеуказанные механизмы нежелательных реакций, данные анамнеза, клинической картины и лабораторных показателей у наших больных, можно предположить, что введение туберкулина и следующие за этим реакции в организме могут быть причиной развития ИТП у детей. Туберкулин в данном случае выступает в роли антигена. Безусловно, полученные нами данные требуют дальнейшего углубленного изучения этой проблемы, однако уже на сегодняшний день, очевидно, что ИТП у детей может быть ассоциирована с введением туберкулина. В тактике терапии таких больных предпочтение следует отдавать кортикостероидной терапии, что позволяет достигнуть значительно большего процента клинико-лабораторной ремиссии, чем при симптоматическом лечении этого заболевания.

Литература:

1. В.Ю. Петров, Т.Г. Плахута, Г.И. Сосков и соавт. Проба Манту как провоцирующий фактор развития идиопатической тромбоцитопенической пурпуры у детей. *Сб. научных работ по актуальным вопросам педиатрии.* РГМУ. Москва. 2003. С. 34-37.
2. American Thoracic Society/Centers for Disease Control and Prevention/Infectious Diseases Society of America: controlling tuberculosis in the United States. *American Journal of Respiratory and Critical Care Medicine*, 2005, 172(9):1169–227.
3. Borgdorff MW et al. Tuberculosis elimination in the Netherlands. *Emerging Infectious Diseases*, 2005, 11(4):597–602.
4. Clancy L et al. Tuberculosis elimination in the countries of Europe and other industrialized countries. *European Respiratory Journal*, 1991, 4:1288–1295.
5. Migliori GB et al. Tuberculosis management in Europe. Recommendations of a Task Force of the European Respiratory Society (ERS), the World Health Organization (WHO) and the International Union Against Tuberculosis and Lung Disease (IUATLD) Europe Region. *European Respiratory Journal*, 1999, 14:978–992.
6. Styblo K. The elimination of tuberculosis in The Netherlands. *Bulletin of the International Union Against Tuberculosis and Lung Disease*, 1990, 65(2–3):49–55.

**Основные клинико-лабораторные показатели и результаты лечения детей с ИТП,
ассоциированной с введением туберкулина**

Показатели	Обследованные дети												$M \pm m$
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Возраст на момент заболевания, годы	3	3	5	6	6	7	7	9	12	12	13	13	8,0
Сроки возникновения ИТП после введения туберкулина, дни	7	4	8	15	14	20	11	9	10	5	17	19	11,5
Кожные проявления (петехии, экхимозы, синяки)	+	+	—	+	+	+	—	—	+	+	+	+	
Кровотечения из слизистых оболочек	+	+	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	
Носовые кровотечения	+	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—	
Hb, г/л (норма 120-140 г/л)	80	128	134	127	90	105	116	140	121	114	125	136	118,0±2,48
Эритроциты, $\times 10^{12}/\text{л}$ (норма 4,0-5,0 $\times 10^{12}/\text{л}$)	3,02	4,25	4,63	4,31	3,52	3,72	4,38	4,7	4,52	4,12	4,37	5,11	4,24±0,72
Тромбоциты, $\times 10^9/\text{л}$, (норма 150-320 $\times 10^9/\text{л}$)	14,2	16,8	33,1	22,0	11,1	14,7	36,0	23,5	25,4	21,4	31,0	22,9	22,6±3,61
Характер терапии	K	K	C	K	K	K	C	C	C	K	K	K	
Результат лечения	B	B	B	X	B	B	B	X	X	B	B	B	

K — кортикостероиды, C — симптоматическая терапия,
B — выздоровление, X — хронизация

**ОСТРАЯ ФОРМА ТРОМБОЦИТОПЕНИЧЕСКОЙ ПУРПУРЫ У ДЕТЕЙ -
КАК ОСЛОЖНЕНИЕ ПОСЛЕ ВАКЦИНАЦИИ**

(по материалам лечебных учреждений Кыргызской Республики)

Эсенгелди кызы Айжамал,¹ преподаватель,
Маматов С.М.², д.м.н., Махмануров А.А.², к.м.н.

Ошский государственный университет,
Кыргызская государственная медицинская академия имени И.К. Ахунбаева²

**БАЛДАРДА ТРОМБОЦИТОПЕНИЯЛЫК ТЕМГИЛДЕРДИН КУРЧ
ФОРМАСЫ-ЭМДӨӨДӨН КИЙИН КАБЫЛДОО КАТАРЫ
(Кыргыз Республикасынын мекемелеринин материалдары боюнча)**

Эсенгелди кызы Айжамал,¹ окутуучу,
Маматов С.М.², м.и.д., Махмануров А.А.,² м.и.к.

Ош мамлекеттик университете
И. К. Ахунбаева² атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясы

**ACUTE THROMBOCYTOPENIC PURPURA IN CHILDREN - AS A
COMPLICATION OF VACCINATION**

(on materials of medical institutions of the Kyrgyz Republic)

Esengeldi kyzzy Aizhamal, lecturer,
Mamatov S. M. d.m.s., Mahanoro A.A., c.m.s.
Osh State University,

Kyrgyz State Medical Academy named after I. K. Akhunbaeva

Аннотация: В статье исследованы этиопатогенетические факторы развития острой формы тромбоцитопенической пурпурды у детей. Среди 40 детей в возрасте от 1 года до 15 лет с вакциноиндуцированной острой формой ИТП, развитие болезни было отмечено у 11 (27,5%) из них после вакцинации против краснухи, у 10 (25%) - после АКДС (АДС), у 8 (20%) - после вакцинации против гриппа, у 6 (15%) - на фоне противокоревой вакцины, у 4 (10%) - после вакцинации против эпидемического паротита и у одного ребенка (2,5%) после ревакцинации БЦЖ-вакциной. Изучение сравнительной эффективности методов лечения показало высокую эффективность кортикостероидной терапии - выздоровление наступает у 77% детей.

Аннотация: Макалада балдарда тромбоцитопениялык пурпурасы курч формасынын өрчүшүнүн этиопатогенетикалык факторлору изилденген. Вакцинадан күчөгөн ИТП курч формасы менен 1 жаштан 15 жашка чейинки 40 балдардын арасында кызамыкка карши эмдөөдөн кийин 11 балада (27,5%), АКДС (АДС) вакцинадан кийин 10 балада (25%), сасык тумоого карши эмдөөдөн кийин 8 балада (20%), кызылчага карши вакцинанын фонунда балада (15%), эпидемиялык паротитке карши вакцинадан кийин 4 балада (10%) жана БЦЖ кайра эмдөөдөн кийин 1 балада (2,5%) оорунун өрчүшү байкалан. Дарылоонун ыкмаларынын салыштырмалуу натыйжалуулугун изилдөө кортикостероидик терапиянын жогорку натыйжалуулугун көрсөттү - 77% балдар айыккан.

Abstract: The article investigates the etiopathogenetic factors of the development of acute form of thrombocytopenic purpura in children. Among 40 children aged from 1 to 15 years with a vaccine-induced acute form of ITP development of an illness was noted that 11 (27.5%) of them were vaccinated from rubella, 10 (25%) after APDT (ADT), 8 (20%) after vaccination against influenza, 6 (15%) against measles vaccine, 4 (10%) after vaccination against mumps and in one child (2.5%) after revaccination with BCG vaccine. A study of the comparative effectiveness of treatment methods showed a high efficacy of corticosteroid therapy - 77 children recovered.

Ключевые слова: дети, острая форма тромбоцитопенической пурпурды, этиологические факторлык, лечение.

Түйүндүү сөздөр: балдар, тромбоцитопениялык темгилдердин курч формасы, этиологиялык факторлор, дарылоо.

Key words: children, acute form of thrombocytopenic purpura, etiological factors, treatment.

Актуальность. Несмотря на то, что ИТП впервые была описана еще в XVIII веке, многие вопросы остаются спорными и недостаточно изученными [1]. Острая форма тромбоцитопенической пурпуры у детей является наиболее распространенным вариантом заболевания, с частотой встречаемости, по данным разных авторов, в разных странах от 1,52:100 000 до 3-4:10 000 случаев [3, 4] в год среди детей до 15 лет.

В последнее десятилетие отмечается отчетливая тенденция к росту хронически текущего заболевания, тогда как ранее, острая форма ИТП считалась прогностически наиболее благоприятной и зачастую требовала только симптоматической терапии [1, 3]. Среди провоцирующих факторов, в основном, рассматриваются различные вирусные инфекции, в том числе и детские. Но в последнее время ряд зарубежных и российских авторов указывают на влияние вакцинных препаратов в развитии тромбоцитопенической пурпуры у детей [2, 5]. Следует отметить, что на сегодняшний день в литературе отсутствуют единые подходы к их лечению, а также не выработаны четкие критерии по выбору метода и схем терапии.

За небольшое время, когда начали изучать острую форму тромбоцитопенической пурпуры в Кыргызской Республике, мы начали находить истории болезни детей, у которых тромбоцитопения развилась, как осложнение профилактических прививок.

В связи с чем, посчитали актуальным изучение этиологических факторов в развитии острой формы ИТП и предпринятых подходов к их лечению.

Целью нашего исследования явилось изучение вакциноиндуцированной тромбоцитопенической пурпуры у детей, с целью определения эффективности выбранной терапии.

Материал и методы исследования. Нами изучен архивный материал центров семейной медицины и детских специализированных клиник Кыргызской Республики за последние 10 лет (2007 – 2016 годы). Критериями включения в исследование являлись: возраст детей от 1 года до 15 лет, первично диагностированная осткая форма ИТП, с длительностью течения не более 1 месяца от начала заболевания, наличие четкого предшествующего ИТП этиологического фактора, истинный характер ИТП, уровень тромбоцитов в периферической крови.

Всего изучены истории болезни 152 детей в возрасте от 1 года до 15 лет с различными вариантами острой формы ИТП. Среди них было выделено 40 детей с вакциноиндуцированной ИТП. При распределении по полу, мальчики составили 21 ребенок (52,5%), девочки – 19 (47,5%).

Для оценки полученных результатов мы использовали методы вариационной статистики. Устанавливали средний арифметический показатель и его среднюю ошибку ($M \pm m$), среднее квадратичное отклонение (+8), коэффициент корреляции. Степень достоверности различий средних величин в сопоставляемых группах определялась путем использования критерия Стьюдента.

Результаты исследования и их обсуждение.

Детальный анализ отобранных нами историй болезней 40 детей показал, что развитие ИТП было отмечено у 11 (27,5%) из них после вакцинации против краснухи, у 10 (25%) - после АКДС (АДС), у 8 (20%) - после вакцинации против гриппа, у 6 (15%) - на фоне противокоревой вакцины, у 4 (10%) - после вакцинации против эпидемического паротита и у одного ребенка (2,5%) после ревакцинации БЦЖ-вакциной (рис. 1).

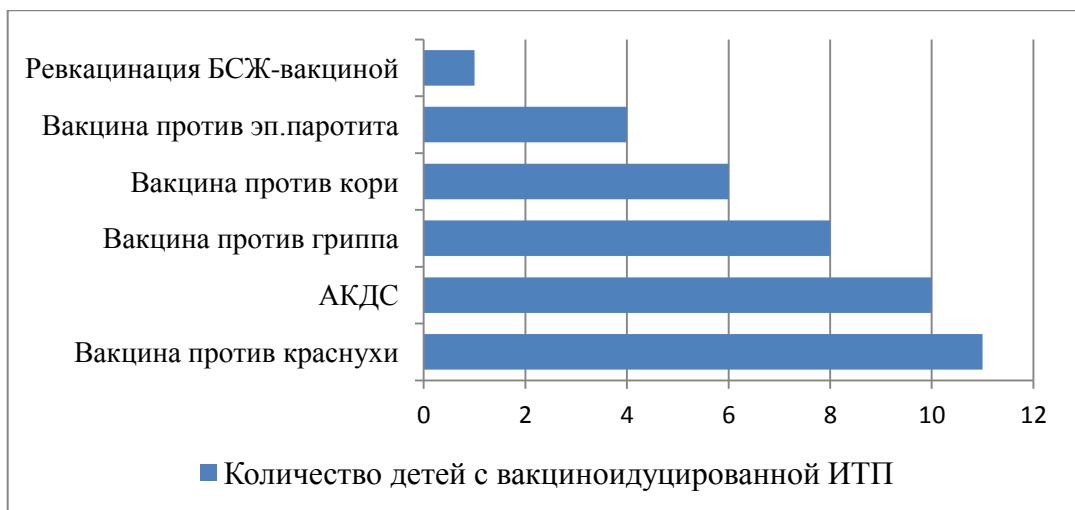

Рисунок 1. Развитие острой формы тромбоцитопенической пурпуры у детей после вакцинации.

При анализе возраста детей с ИТП было выявлено, что у 40% детей ИТП возникала в возрасте от 1 года до 3 лет, практически с одинаковой частотой заболевание было отмечено у детей 4-6 и 12-15 лет (в 25% и 25% случаев соответственно). Значительно реже (у 10% детей) острой формой ИТП болели дети 7-11 лет. Это было связано, во-первых, с режимом прививочного календаря и массивной вакцинацией детей этого возраста. Во-вторых, с ростом заболеваемости детей инфекционными заболеваниями, обусловленными особенностями иммунного ответа организма ребенка в эти возрастные периоды, так называемыми «критическими периодами иммунной системы».

Нами был проанализирован анамнез жизни больных ИТП, который у большинства детей был отягощенным (у 35 из 40). В анамнезе этих детей, имелись указания на наличие аллергического дерматита, пищевой и лекарственной аллергии, а также бронхиальной астмы. У 3 детей (22,8%) из всего количества имелись различные заболевания органов желудочно-кишечного тракта и почек. Каждый четвертый ребенок (10 детей - 25%) относился к группе часто болеющих детей.

Таким образом, среди возможных факторов риска по развитию ИТП у детей выявляется различная сопутствующая патология и, в первую очередь, аллергическая настроенность организма и склонность к частым простудным заболеваниям, что является показателем неблагополучия иммунной системы ребенка. Это особенно важно учитывать при проведении вакцинации таких детей, так как у этой категории детского населения наиболее вероятно возникновение постпрививочных осложнений, одним из которых является острая форма ИТП.

У этих детей мы проанализировали возможные нарушения в ходе вакцинации, которые могли способствовать возникновению ИТП, как постпрививочного осложнения. Было выявлено, что у 36 (90%) из 40 детей отмечались нарушения правил вакцинации. Так, у 11 детей (30,5%) вакцинация была проведена на фоне катаральных явлений (кашель, насморк, обострение хронического тонзиллита) при нормальной температуре тела. Девять детей (25%) были иммунизированы в раннем периоде реконвалесценции респираторной инфекции (на первой неделе выздоровления). У 6 детей (16,6%) вакцинация проводилась на фоне проявлений атопического дерматита, различной степени выраженности. Четверо детей (11%) были вакцинированы уже на фоне геморрагической сыпи на коже, отмеченной педиатром, но неоцененной. Троє (8,3%) детей имели ранее указания на реакции на предыдущие прививки. Вакцинация двум детям проводилась в школе, и они не были осмотрены медперсоналом. Два ребенка были привиты несмотря на то, что на момент вакцинации в анализе крови был отмечен высокий лейкоцитоз, в два раза превышающей возрастную норму, невыясненной этиологии. Анализ периферической крови до

профилактической иммунизации был исследован только у 8 из 40 детей с вакциноиндуцированной ИТП. Вполне вероятно, что выявленные нами нарушения общих правил вакцинации у этих детей и явились провоцирующим фактором развития такого поствакцинального осложнения, как ИТП.

Выраженность клинической картины ИТП у 40 детей, включенных в наше исследование, была различна в зависимости от этиопатогенетического фактора, вызвавшего заболевание. На первом месте среди жалоб у всех детей было появление на коже геморрагической сыпи (петехии, пурпур, экхимозы, у части детей посттравматические гематомы) различной степени выраженности. Помимо этого, у 29 из 40 детей отмечались жалобы на десневые и носовые кровотечения, т.е. отмечался вариант «влажной пурпур».

Анализируя листы назначения лекарственных препаратов, мы выделили две схемы терапии ИТП у наших детей. Первая из них заключалась в назначении кортикостероидных гормонов (преднизолон или метипред в дозе 2-3 мг/кг курсом 2-3 недели с постепенной отменой или переводом на прерывистый курс), такая схема была применена у 27 детей. Вторая схема – это воздержание от гормональной терапии и назначение симптоматического лечения (дицилон, этамзилат, аминокапроновая кислота и компонентная гемотерапия), такое лечение было назначено остальным 13 детям. Изучение сравнительной эффективности этих методов показало, что из 27 детей, получавших кортикостероидную терапию, выздоровление наступило у 21 ребенка, что составило 77% детей. Тогда как, из 13 детей со второй схемой лечения выздоровление отмечено только у 5 из них (38%).

Таким образом, проблема острой формы ИТП у детей до настоящего времени остается актуальной, и в первую очередь, это касается вакциноиндуцированной тромбоцитопении. Правильный подход к вакцинации ребенка со строжайшим соблюдением всех правил ее проведения, позволит сократить частоту многих осложнений, включая и развитие поствакцинной тромбоцитопении.

Выводы.

1. Вакцинныe штаммы управляемых инфекций являются значимыми этиопатогенетическими факторами развития острой формы тромбоцитопенической пурпур у детей.

2. Развитие вакцинированной тромбоцитопении у детей возможно после всех вакцинных препаратов, входящих в прививочный календарь. Одной из главных причин данного осложнения является нарушение общих правил вакцинации, а также недооценка сопутствующей патологии прививаемого ребенка.

3. При выборе лечения вакцинированной тромбоцитопении у детей, предпочтение следует отдавать кортикостероидной терапии.

Литература:

1. Масchan А.А. Иммунная тромбоцитопения у детей: от консенсуса в терминологии к консенсусу в лечении. / Масchan А.А., Румянцев А.Г. // Вопросы гематологии, онкологии и иммунопатологии в педиатрии. М., 2010. – Т.9. -№1. – С.5-13.
2. В.Ю. Петров. Влияние краснухи на развитие и течение идиопатической тромбоцитопенической пурпуры у детей. /В.Ю. Петров, Т.Г. Плахута, Л.Н. Якунина, Г.И. Сосков // Педиатрия. М., 2003. - № 4. -С. 8-10.
3. Blanchette V, Bolton-Maggs P. Childhood Immune Thrombocytopenic Purpura: Diagnosis and Management. / Blanchette V, Bolton-Maggs P.// Pediatr. Clin. N. Am., 2008. - №55. – P. 393-420.
4. Rodeghiero F. Standardization of terminology, definitions and outcome criteria in immune thrombocytopenic purpura of adults and children: report from an international working group. /Rodeghiero F, Stasi R, Gernsheimer T.// Blood, 2009. - Mar 12. – T. 113(11). – P.2386-93.

吉尔吉斯斯坦纺织服装业在欧亚经济联盟框架内的发展前景

梅德尔别扩夫 乌兰, 博士生

新疆大学经济与管理学院博士生 (新疆乌鲁木齐830046)

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТЕКСТИЛЬНОЙ И ШВЕЙНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В РАМКАХ ЕАЭС

Медербеков Улан, докторант

Синьцзянский университет, институт Экономики и Менеджмента

摘要: 在本文中, 作者对吉尔吉斯共和国纺织服装业发展过程以及发展成果做一番回顾, 并分析了促进这一领域大幅度增长的因素。除此之外, 研究了吉尔吉斯共和国加入欧亚经济联盟对本国纺织服装业的影响, 根据分析结果, 在经济一体化的框架内, 指出了吉尔吉斯斯坦纺织服装业发展的对策。

Аннотация: Бул макалада Кыргыз республикасынын текстиль жана тиғуу өнүр жайынын калытканышына жана өсүп өнүгүшүнө өбөлгө болгон факторлор анализделген, андан сырткары Кыргыз республикасынын ЕАӘБге мүчө болуп кириши текстиль жана тиғуу өнүр жайларына кандай таасир тийгизгени изилденип чыккан. Изилдөөнүн негизинде Кыргыз республикасынын текстиль жана тиғуу өнүр жайынын өнүгүүсүнүн негизги багыттары каралган.

Аннотация: В данной статье, автор рассматривает становление и развитие текстильной и швейной промышленности Кыргызской Республики и анализирует факторы, которые способствовали существенному росту в этой области. Кроме того, автор провел исследование о влиянии присоединения Кыргызской Республики к Евразийскому экономическому союзу на текстильный и швейный промышленности, по результатам анализа, в рамках экономической интеграции, проанализированы основные направления развития текстильной и швейной промышленности Кыргызстана.

Abstract : In this paper, the author considers the development process and achievements of the textile and garment industry in the Kyrgyz Republic, and analyzes the factors contributing to the substantial increase in the field. In addition, this paper studies the influence of the Kyrgyz Republic's accession to the Eurasian Economic Union on its textile and apparel industry. Based on the analysis, some measures to develop Kyrgyzstan's textile and clothing industry are pointed out within the framework of the economic integration.

关键词: 纺织; 服装; 欧亚经济联盟;

Түйүндүү сөздөр: Текстиль жана тиғуу өнүр жайы; ЕАӘБ

Ключевые слова: Текстильная и швейная промышленность, ЕАЭС

Key words: textiles; clothing; Eurasian Economic union

一、吉尔吉斯斯坦纺织服装业的发展历程

吉国工业, 包括轻工业早在1917年的十月革命前开始形成, 当时吉尔吉斯境内只有几家私有半手工式的农业原料加工企业——洗毛厂、轧棉厂。

从1928年至1940年期间, 在吉尔吉斯苏维埃加盟共和国建立并运行了15家大型企业, 3家轧棉厂、6家麻类作物初级加工厂、缫丝厂、精纺厂、缝纫土厂、制鞋厂以及2家皮革厂。

1941-

1945在卫国战争期间的几个五年计划当中, 在当地的原料以及工业基础上建立并发展轻工业领域。在卫国战争期间 (1941-

1945年），吉尔吉斯苏维埃加盟共和国的轻工业通过从其他共和国搬来的工厂得以扩大，在搬来的这些工厂基础上，在共和国建立了“伏龙芝”针织厂以及卡拉阔尔市、纳伦市、塔拉斯市、奥什市、贾拉拉巴德市的制衣制鞋厂。卫国战争期间，工厂数量从16增加到29家工厂，除此之外，这些工厂的生产能力提高。在战后年代，这些工厂进行大型改造，引进了先进的技术工程、新的自动设备。

1960年期间，吉尔吉斯苏维埃共和国的轻工业得到了显著增长。1963年，在比什凯克市建立了精梳毛纺厂以及制呢厂。除此之外，新建立并开始运营制鞋厂、2家缝纫土厂，改造并扩大了皮革厂、针织厂。

随后，在1970年期间，在奥什市建立并开始运营“奥什棉纺联合会”，托科马克“羊毛加工厂”，“CHOLPON”制鞋企业，克孜勒吉雅制鞋厂，瓦西里耶夫针织厂等。

吉纺织业依托其丰富的棉、麻、毛等纺织原料，成为国民经济的重点发展部门之一。20世纪80年代末，纺织、服装和皮革是吉尔吉斯斯坦主要的轻工业部门，轻工业从业人员达到了30万人，创造了国家预算收入的近40%。苏联时期，吉轻工业约占工业总量的30%，同时服装业占轻工业总量的大约50%。

二、吉尔吉斯斯坦纺织原料现状

2.1 植棉业现状

吉尔吉斯斯坦棉花主要在南部——

贾拉拉巴德、奥什和巴特肯州种植，在苏联时期1960-

1980年期间，奥什、贾拉拉巴德以及巴特肯州的皮棉产量达到21万吨，棉纤维生产达到6.5万吨，其中60%出口国外。

吉尔吉斯斯坦独立之后，1991年，棉花种植面积减少到2.5万公顷，1993年减少到2万公顷，皮棉总产量分别达6.34万吨以及4.92万吨。从1998年，棉花种植面积以及产量开始增长，1998年皮棉总产量达到7.78万吨，2000年达8.79万吨，2002年达10.64万吨，或者说3年内皮棉产量增长了2.86万吨。这一年，棉花种植面积增长到4.01万公顷，相比于1998年增长了8 056公顷（1998年棉花种植面积为3.2万公顷）。

表1:1990-2015年吉尔吉斯斯坦棉花种植面积（公顷）以及产量（万吨）

年份	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
面积	29678	25910	21470	20300	26471	33247	31748	24993	32078	34686	33764	37955	40134
产量	8.09	6.34	5.24	4.92	5.35	7.46	7.30	6.24	7.78	8.69	8.79	9.82	10.64
年份	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
面积	40513	46382	45561	45741	34812	32682	16902	26693	37429	30959	23437	23340	14259
产量	10.59	12.17	11.81	11.75	9.51	9.51	4.92	7.40	10.13	8.47	6.86	6.90	4.41

资料来源：吉尔吉斯共和国国家统计局

皮棉产量下降以及棉花种植面积减少趋势，加上其他因素，与皮棉采购价格息息相关。2014年，皮棉采购价格大约在35-37索姆³/公斤（35-

³1美元等于68索姆，1人民币等于10.5索姆

37索姆等于0.5美元），棉纤维价格大约在1330-1360美元/吨（79-81索姆/公斤）。在过去的5年内，这个价格保持不变。

2.2 羊毛生产现状

自从1991年吉尔吉斯斯坦独立之后，羊毛产量急剧下降。吉尔吉斯斯坦独立之后，对国家农业部门进行改革，私有化所有的国营畜牧场，把所有的绵羊和山羊分给老百姓。从此之后，大部分大型育种畜牧业企业没有了，只剩下几家企业。

羊毛产量下降的主要原因是吉尔吉斯斯坦绵羊和山羊养殖数量急剧减少。独立之后的5年之内，绵羊和山羊头数量从1990年的9969374头减少到1995年的4274898头，主要原因是国家独立之后的经济困难，大型国有企业停工，土地私有化导致失业人数的增加。之后的十年内这一数量保持不变，2005年之后才开始缓慢增长，2006年绵羊和山羊数量达4046949头，到了2015年达到5929529头。细羊毛数量也急剧下降，人们开始养相比于细羊毛更为有利的肉用羊。因此目前，细毛羊的比例不超过10%。

表2：1990-2015年吉尔吉斯斯坦羊毛产量（单位：万吨）

年份	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
产量	3.9	3.65	3.37	3.12	2.12	1.48	1.22	1.14	1.15	1.17	1.17	1.17	1.16
年份	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
产量	1.16	1.1	1.06	1.06	1.06	1.09	1.10	1.09	1.11	1.13	1.16	1.18	1.21

数据来源：吉尔吉斯共和国国家统计局<http://www.stat.kg/ru/statistics/selskoe-hozyajstvo/>

三、吉尔吉斯斯坦纺织服装业现状

目前，吉尔吉斯共和国纺织业与服装业、皮革裘皮加工业（包括鞋业）和羊毛联合加工业共同构成吉轻工业的三大部门。如今，纺织服装业占吉轻工业的7.1%，除此之外纺织服装业就业人数占工业就业人数的25%以及工业总产值的大约30%。其中最发达的是服装业。这些行业在提高国家制造业增长率方面发挥着重要作用。

吉国轻工业是国家预算来源的五大部门之一，在国家经济中占有重要的地位。目前，吉尔吉斯斯坦的轻工业产值平均每年约有7亿索姆。需要指出的是，与2014年相比2015-2016年期间吉尔吉斯斯坦轻工业产品产量大幅度下降。

吉国经济普遍存在着“影子经济”，在吉国的贸易、服务业、建筑业和不动产等领域有大量“影子经济”存在，根据官方统计数字，“影子经济”占吉整体国民经济的比重达39%，吉尔吉斯独立20余年来，由于“影子经济”而未能进入国家预算的总金额达2010亿索姆（约合33.95亿美元）。据吉尔吉斯斯坦国家银行统计，吉国纺织服装的生产额在2011年达到1.42亿美元，由于吉国影子经济的影响，SIAR调查公司（2011）估计该国的纺织服装产值应在3.75亿美元左右，远远高出官方统计数据。

表3：2010-2017年吉尔吉斯斯坦纺织服装总产值一览表

单位：亿美元

年份	纺织服装总产值
2010年	1.25
2011年	1.42

2012年	1.56
2013年	1.23
2014年	1.03
2015年	0.8
2016年	0.75
2017年	1.38

资料来源：2017年吉尔吉斯斯坦社会经济概况

吉轻工业是最重要的部门，具有很高的出口潜力。吉轻工业生产的超过90%的产品出口到俄罗斯和哈萨克斯坦市场。根据吉尔吉斯斯坦国家统计局表明，轻工业结构有以下形式：60%的企业是小型企业，30%为中型企业，10%为大型企业。大部分企业主要位于楚河州，比什凯克市以及奥什市。

3.1 吉尔吉斯斯坦纺织业现状

苏联时期，在吉尔吉斯斯坦约有30家纺织业大型企业，其中包括：伏龙芝针织厂、精梳毛纺厂和制呢厂，卡拉阔尔市、纳伦市、塔拉斯市、奥什市、贾拉拉巴德市缝纫厂和制鞋厂，奥什棉纺织生产协会，托科马克羊毛加工厂，“CHOLPON”制鞋企业（位于伏龙芝市），克孜勒吉雅制鞋厂，瓦西里耶夫针织厂等。苏联解体之后，吉尔吉斯纺织服装业急剧衰落，其主要原因在于苏联解体致使吉与其他原苏联各加盟共和国的经济联系中断，不但失去了与其他原苏联各加盟共和国之间的产业内分工体系、原料互补供应、资金补助等原有体制，更重要的是失去了销售市场。

除此之外，吉从70年的苏联计划经济体制，快速融入市场经济体制，国家大型纺织企业进行私有化和重组。但是，吉新的纺织企业财务状况不佳，无力购买原料及发放工资；纺织加工工艺陈旧、生产设备严重老化，劳动生产率低下；正因为如此，吉尔吉斯斯坦纺织业的这些大型企业都倒闭，设备和其他资产全部出售，生产停滞或重组，吉纺织业生产原有的基础上大大后腿。

苏联解体，吉95%的大型纺织企业都倒闭，纺织行业就业人数从苏联时期的20万，5年之内锐减到1万。目前，吉尔吉斯斯坦纺织业有六个行业组成，棉纺织工业、毛纺织工业、养蚕业、黄麻纺织产业、羊毛初级加工、针织工业。

棉纺织工业现状

目前，在吉国有24家企业生产皮棉（这些企业仅仅进行初级清理，从种子分离皮棉）。这些企业位于吉国南部奥什州的卡拉苏，Aravan区域以及贾拉拉巴德州的Suzak，Bazar-Korgon，Nooken区域。如今运营的大中型企业有“Potencial”有限责任公司、“Tepe Korgon Birimdigi”有限责任公司、“Ak-Niet”有限责任公司、“Limateks棉花集团”有限责任公司、“Inter cotton group”有限责任公司、“Belhlopprom”有限责任公司、“Gulam Ata”有限责任公司、“Altyn Kamar”农工商业企业、“Ak Bula”Aravan 棉花厂、“Cotton tekstil factory”开放式股份公司。

与此同时，目前国家纺织企业都没有运营。由于对生产出来的产品没有需求量以及原材料的缺乏，

它们在国内和国外市场上都失去了地位。由于这个原因，纺织厂许多设备都被出售，其余部分随着时间的推移严重老化。车间和行政楼都被摧毁，它们需要大量的财政资源来恢复。

表4：皮棉生产现状（2010-2015年）

单位	2010	2011	2012	2013	2014	2015
种植面积 公顷	26693	37429	30959	23437	23340	14259
收获量 公担/公顷	27.9	27.2	27.4	29.3	27.4	30.6
原棉总收获量 万吨	7.40	10.13	8.47	6.86	6.90	4.41
皮棉总产量 万吨	1.98	2.29	2.64	1.86	1.92	1.46

数据来源：吉尔吉斯共和国国家统计局

2014年，皮棉出口量达1.86万吨，出口总额达1315.8百万索姆与2013年相比增长了19.4%（2013年皮棉出口量达1.55万吨）。皮棉主要出口到俄罗斯联邦1.26万吨（67.7%），土耳其共和国4.4千吨（23.7%）以及拉脱维亚共和国1千吨（5.4%）。

毛纺织工业《KKCK》股份公司（吉尔吉斯精纺呢绒厂），**《KASİET》股份公司**（托克马克精纺呢绒厂），**《AZEM KILEM》股份公司**（卡拉巴勒塔地毯厂）。

养蚕业《OSH

JIBEK》股份公司（奥什丝绸厂）生产蚕茧并且进行初级加工和半成品出口到印度，巴基斯坦，中国。目前因为在国外市场上缺乏竞争力，国内市场成本高，没有生产丝绸。

黄麻纺织工业比什凯克红麻厂。该工厂于1941年从敖德萨转移的工厂基础上建立。如今，比什凯克红麻厂主要生产黄麻麻纱以及黄麻布、黄麻包装布、麻地毯等成品。目前，该工厂共有150个员工，年产量为1.5百万米黄麻布，可加工600吨黄麻纱。该工厂是中亚地区唯一一个生产此类产品的制造商。

羊毛初级加工工业《AK

BULA》股份公司（托克马克羊毛初级加工厂），进行羊毛初级加工。

针织工业《ILBIRS》股份公司，**《EDELVEIS》股份公司**，**《BAIPAK》股份公司**，**《JULDYZ》股份公司**，**《ZAMAN》有限责任公司**，《VESTA》公司等企业生产针织产品，袜子类产品，绒针织物，针织内衣，毛巾产品等。

3.2 吉尔吉斯斯坦服装业现状

吉尔吉斯独立之后，纺织服装业是吉国轻工业发展最快的一个领域。根据吉尔吉斯国内两大协会，《LEGPROM》轻工业协会和《SOYUZ

TEKSTIL》纺织协会的评估，服装生产量占到轻工业总量的80%以上，在这一领域大约有3000家中小型企业，生产的超过90%产品都出口到俄罗斯联邦和哈萨克斯坦。服装业占国内生产总值（GDP）的5%到15%，并且提供大约15万工作岗位。服装的主要出口市场是俄罗斯联邦和哈萨克斯坦，形成了水平型集群。其使用的原料与辅料主要来自中国，土耳其（比重较小）等其他国家。吉尔吉斯斯坦服装行业的大多数工作人员都是女性，年龄一般在16至50岁之间。根据从事的工作类型，有性别差异。所有裁缝一般都是女性，其他的裁剪工、熨斗匠、包装工人一般都是男性。

吉国服装业主要由个体企业家代表。据官方统计，轻工业90%的企业以中小企业为依托：60% - 小型，30% - 中型企业，只有10%左右是大型企业⁴。至于地理位置，行业企业主要集中在楚河州，比什凯克市，奥什市等地。

四、吉尔吉斯斯坦服装行业快速发展的主要原因

吉尔吉斯斯坦1998年加入WTO，采取的低关税政策以及灰色清关为吉尔吉斯斯坦服装业的发展提供了廉价的原材料，通关的便利性也进一步降低了服装业发展的成本。

吉尔吉斯国内两大市场“多尔多伊市场”（Дордой）和“玛迪纳市场”（Мадина）在国家纺织服装业发展中的作用非常大。“玛迪纳市场”成为了纺织服装原材料批发中心，在该市场上布匹、缝纫机、纽扣、拉链、针线等应有尽有。吉国内一些中小型服装生产企业从这个市场购买面料和辅料，再去制作服装等。整个“玛迪纳市场”周围似乎成了纺织服装生产中心，因为大大小小的服装生产企业都集中在这一块儿区域。中亚最大的市场“多尔多伊市场”成为了吉尔吉斯斯坦纺织服装分散地。这一市场从吉尔吉斯斯坦独立之后就成为了中国商品出口中亚、俄罗斯、中东乃至欧洲国家市场的一个重要再出口平台，因为该市场有固定客户、拥有比较完整的物流中心，所以吉尔吉斯国内服装生产企业都在多尔多伊市场开店，现在形成了“Одежда KG”吉尔吉斯服装区域。

吉尔吉斯斯坦有约60-80万人在俄罗斯和哈萨克斯坦打工，其中一部分人为国内服装企业（往往是家族企业的成员）从事销售，能够有效把握市场变化和走势，形成有效的销售和物流渠道。

对于服装企业的优惠税收政策，在促进服装产业的发展中发挥了重要作用。几乎所有企业的组织和法律形式是民营企业，在税务机关买到的专利基础上运营。包税制是吉尔吉斯政府专门为了中小企业走出影子经济的一项制度，包税制免除企业缴纳增值税和营业税。按照该税收制度一个月10台缝纫机缴纳2000索姆（30美元），如果缝纫机数量多的话，每10台缝纫机缴纳1000索姆（15美元）。除此之外，企业家为每个员工缴纳280索姆（4美元）/月的税收，以及550索姆（8美元）/月的社会保障基金，其中企业家给社会保障基金缴纳350索姆（5美元），剩下的部分员工自己缴纳。

吉尔吉斯斯坦政府和德国国际合作机构（GIZ），亚洲开发银行（ADB）和国际贸易中心（ITC），联手推动服装产业发展。吉尔吉斯政府和德国国际合作机构（GIZ）为纺织行业制定了国家战略，其目的是加强行业的竞争力和产品市场的扩展。亚洲开发银行在“职业教育和技能发展”职业教育和培训项目中，开发了培养服装产业领域人才模块化的课程，并在吉尔吉斯斯坦25所职业学校实施该项目。ITC专家进行了一系列的培训活动，为企业提供咨询援助。

五、吉尔吉斯纺织服装业发展中存在的主要问题

吉尔吉斯斯坦纺织服装业最大的特点是吉尔吉斯纺织服装业两头在外，其70%以上的原料和辅料来自中国，其余部分来自土耳其、韩国、阿联酋等国家。吉国生产的90%

⁴服装企业根据企业大小分类三种类型（根据企业的缝纫机数量）：小型企业或者说有5-15台缝纫机的小型车间，大多数小型服装企业都位于比什凯克周围的郊区。中型企业一般都有20-70台缝纫机。这些企业大部分都有5年以上的营销经历，有定期批发订单，并拥有稳定的客户数量。大型企业的缝纫机一般在70台以上，这些企业不仅仅生产服装，它们还会设计自己的一些样品，并执行大多数相关功能，除此之外代销布料和辅料，并且做产品销售。这些企业一般都在“多尔多伊”市场有自己的店，或者在其他地方有自己的专卖店。此外，他们在俄罗斯和哈萨克斯坦有自己的分销渠道。

纺织服装业产品出口到国外，主要出口市场是俄罗斯联邦和哈萨克斯坦。除此之外，吉国纺织服装业存在的最大的问题有以下几个：

- ❖ 缺乏当地原材料、面料、配件以及对外国供应商的依赖；
- ❖ 员工流动率高（由于工作条件困难）；
- ❖ 员工技术熟练程度低；
- ❖ 营销水平低，销售市场知识不足；
- ❖ 与原材料和材料供应商的业务关系薄弱，以及与消费者的沟通偏少。

六、吉尔吉斯斯坦加入欧亚经济联盟对纺织服装业的影响

吉尔吉斯加入欧亚经济联盟之前，吉尔吉斯是否需要加入该联盟的问题是一个热门话题，吉尔吉斯著名的经济学家朱玛卡德尔·阿克尼耶夫认为：“如果吉尔吉斯斯坦不加入欧亚经济联盟，与哈萨克斯坦的边境将会完全关闭。由于吉尔吉斯斯坦与俄罗斯的经贸关系主要是通过邻国，故而我们将面临更大的困难。乌兹别克斯坦的边境本来就关闭。举例说明，就拿吉尔吉斯斯坦的服装制造业来说。吉尔吉斯斯坦的服装商品主要的出口方向是俄罗斯和哈萨克斯坦，如果这条道路关闭了，到那时我们会失去缝纫行业，许多企业会搬到这些国家的其他地方去。面向中国我们什么都不能出口。最终，唯一保持联系的国家就只剩下了塔吉克斯坦。因此我们做了非常正确决定，使吉尔吉斯斯坦成为欧亚经济联盟的成员。

毫无疑问，吉尔吉斯斯坦加入欧亚经济联盟为我们在本组织成员国和世界其他地区的市场推广我们的产品提供了机会。国内的制造商对吉尔吉斯斯坦加入该联盟抱有很大希望。

近期，由于俄罗斯卢布汇率的大幅度波动，俄罗斯和哈萨克斯坦市场的饱和，俄罗斯加入世贸组织等问题导致我国纺织服装业对此国家的出口量下降。

吉尔吉斯斯坦前总理热恩别科夫称，2016年，吉尔吉斯斯坦纺织和缝纫工业产值52亿索姆（约0.75亿美元），比2015年增长4460万索姆（约64万美元）。纺织和缝纫工业保障了吉15万余人就业。吉纺织产品不但要进军欧亚经济联盟国家市场，而且要打入欧洲国家市场。吉尔吉斯斯坦企业家认为，吉加入欧亚经济联盟促进了纺织和缝纫工业发展，该行业企业订单明显增加。

七、俄吉发展基金⁵对吉尔吉斯纺织服装业做出的贡献

2017年2月1日，吉尔吉斯斯坦前总理索隆拜·热恩别科夫参加了吉国独立以来新建的第一个纺织企业开幕式

。在开幕式致辞上热恩别科夫指出，“这一事件不仅对楚河州，而且对整个国家来说都是一件非常重要的事情。该企业的建立降低了吉尔吉斯斯坦对进口纺织原料的依赖，进而减少本地服装产品的成本。我相信，国家纺织业将继续发展并征服新的国外市场。”

《TEKSTIL

TRANS》有限责任公司

⁶位于吉尔吉斯楚河州，纺织厂总面积为4公顷。该企业通过俄吉发展基金提供的优惠贷款开

⁵俄吉基金定位于扶持吉国的中小企业发展，与该国的中小企业合作，通过吉国的“俄罗斯投资银行”，吉尔吉斯商业银行、乡镇银行、储蓄银行、资本银行等伙伴银行向吉中小企业提供优惠贷款。

设建立。项目总额为 9.78 百万美元 (9 782 280 \$) , 俄吉发展基金拨款金额为 7.54 百万美元 (7 544 680 \$) , 该企业出 2.24 百万美元 (2 237 600 \$) 。《TEKSTIL

TRANS》主要生产袜子类产品以及儿童服装。该企业的主要特点是，它的原料（皮棉）来自乌兹别克斯坦、塔吉克斯坦以及中国，然后在该企业做成纱线、纱布、进行染料等通过整个一些列过程之后做成成品。做出来的产品超过 95% 出口到俄罗斯以及哈萨克斯坦市场。该企业的一天的产量达 10 吨成品，一个月的产量达 225 吨。目前，该纺织企业给当地的 150 个人提供工作岗位。今后该企业希望提高产量，提高到 30 吨一天。除此之外，企业的下一步计划是建造用当地原料生产纱线的车间。

在俄吉发展基金的支持下，建立了国家第一家军用制鞋企业。《IMPERIAL GROUP KOMPANY》有限责任公司的生产设备进口自欧洲，采用意大利先进技术，原料以及辅料来自俄罗斯、意大利、土耳其等国家。2017 年 2 月，开始生产第一批军用女士鞋子。该工厂的建立，降低了国家购买军用鞋子的成本。

除此之外，俄吉发展基金支持了当地私人缝纫企业《AYIMA》。在基金的支持下该企业扩展了生产基地，其次从中国和土耳其购买了 200 台缝纫机，从此产量提高了 1.5 倍。该企业主要生产女士服装，生产的产品出口到俄罗斯（莫斯科、新西伯利亚），哈萨克斯坦（阿拉木图、阿斯塔纳），以及乌兹别克斯坦。2016 年 10 月，国家政府支持《LEGPROM》轻工业协会的倡议，实现《纺织与服装工业园》投资项目，并批准了建设工业园的土地。该工业园要建立在楚河州的 VOENO-ANTONOVKA 区域，工业园土地面积为 50 公顷。该项目的资金来源是吉俄发展基金的贷款。据《LEGPROM》轻工业协会的主任法尔哈德·拉伊木扎诺夫介绍，在该工业园要从事 50 家缝纫企业，每个企业至少要有 200 个工人，这样该工业园至少提供 1 万个工作岗位。

截止到 2017 年 10 月 13 日，俄吉发展基金为吉尔吉斯制造业以及加工业共拨款 63.238 百万美元，完成 256 项目。

八、吉尔吉斯斯坦发展纺织服装业的相对对策

为了找到近海外国家市场的利基，吉尔吉斯斯坦需要专注于数量有限的行业，并在特定领域开发集群。作者认为，在这一方面，服装业有最大的潜力，因为在出口业绩方面，服装业处于领先地位（国家主要出口农副产品、黄金和服装产品）。有利于发展纺织服装业的原因有以下几个：投资回报率高、投资回报可能性快、在成本最低的情况下快速更换产品的种类、电费廉价，廉价的劳动力、产量的流动性高。

为保护产业，应采取紧急措施保护国内生产者，有必要开发纺织生产，团结服装市场的所有参与者。现在，我们需要创建一个产业集群，这个集群将应该包括生产服装的所有阶段，从对当地原料进行加工开始到生产有竞争性的服装成品。只有建立了大型工厂以及纺织服装产业园，吉国生产的产品才能符合国际标准以及开拓新的国外市场。吉尔吉斯国内市场规模很小，因此国家需要进行出口导向型政策，而只有有竞争力的产品才适合出口。国家轻工业需要引进新的技术、新的市场营销和企业管理概念、而实施和发展这一措施应当成为政府、企业、行业各级管理员优先任务。

欧盟给予吉尔吉斯斯坦超级普惠制待遇（GSP+）给吉纺织服装业带来了新的机遇。2016年1月26日欧盟理事会和欧洲议会声明后，在欧盟官方公报出现提供吉尔吉斯斯坦超级普惠制待遇的欧盟相关法令。该决定于2016年1月27日生效。**欧盟超级普惠制（GSP+）是欧盟单方面贸易减让制度，取消来自发展中国家和最不发达国家的一些产品进口关税。**目的是提高发展中国家的出口收入，促进可持续发展和有效管理。目前**欧亚经济联盟成员国家中亚美尼亚和吉尔吉斯斯坦利用超级普惠制待遇**。超级普惠制待遇吉尔吉斯斯坦享有7年。根据超级普惠制待遇规定，吉尔吉斯斯坦往欧洲国家出口纺织服装产品时关税从原有的12%降到0%，就是说不收任何关税。因此，吉尔吉斯斯坦要利用这一便利条件。

吉尔吉斯斯坦要吸引外国投资，尤其是中国投资。吉尔吉斯斯坦政府应努力优化国内投资环境，通过招商引资，吸引外国投资者来本地投资，缓解国内资金需求的压力，促进就业，同时提升本国的先进技术水平，增加企业生产管理经验等，这为促进经济健康持续发展提供了捷径。

中国国家主席习近平在哈萨克斯坦提出的“丝绸之路经济带”倡议，为吉尔吉斯斯坦纺织服装业发展带来了新的机遇。吉尔吉斯斯坦要借此机会，发展本国的纺织服装业。

近几年来，随着中国经济的快速发展，中国劳动力成本不断增加，出现产能过剩、制造业向东南亚国家转移形象。吉政府要创造条件吸引中国过剩纺织产业转移到吉尔吉斯斯坦。

这两个重大历史性现象，为吉尔吉斯斯坦纺织服装业会带来诸多从前未有的机遇。因此，吉尔吉斯政府以及经商各界要充分利用这一次难得的机会。吉尔吉斯要与中国共同建立合作机制，共同创造新的发展机遇，为两国人民带来利益。作者认为，中吉纺织业合作可以从以下几个方面出发：

首先，吉尔吉斯斯坦需要引进中国棉花种植技术，从而提高棉花产量。吉尔吉斯斯坦产棉区域自然条件与中国新疆极为相似，光照和水资源条件甚至更好。新疆的棉花种植技术和经验可以复制到吉尔吉斯斯坦，从而复兴吉尔吉斯斯坦棉花产业。中吉农业合作大有可为，潜力巨大。希望通过共建联合研究中心、农业技术示范中心等方式，实现中吉实际需求的有效对接。

第二，吉尔吉斯斯坦需要与中国政府或者中国企业共同创办棉纺织合资企业与工厂，因而解决吉尔吉斯斯坦纺织服装业两头在外的困境。目前，吉尔吉斯国内有良好的投资环境，在吉尔吉斯投资纺织企业具备许多有利条件，比如劳动力成本低、水电费便宜、税收较少，外汇管制宽松等。但是，引进中方的设备、技术、资金**和生产经验**，建立合资企业，重振纺织业，吉尔吉斯斯坦需要为投资者创造更好的投资环境，如：25-30年内免掉所得税等各种税收等。

第三，中国服装企业可以利用吉尔吉斯斯坦得天独厚的地理位置、当地劳动力成本较低等众多优势开拓欧亚经济联盟市场、独联体市场乃至欧洲及北美市场。在吉尔吉斯斯坦建厂生产，不仅贸易壁垒相对较低，而且还能节省企业的运输成本，可以实现以吉尔吉斯斯坦为辐射中心，加大在欧亚经济联盟、独联体、欧洲各国的销售的目标。

其次本人认为，在欧亚经济联盟框架内，发展吉尔吉斯纺织服装业需要：仔细研究联盟成员国以及**海外市场**需求，从而及时改进生产产品分类；加强竞争优势；创造有利的投资环境，发展国家与企业之间的伙伴关系；刺激投资过程；发展当地原材料基地；促进出口；发展创新活动；建立物流中心。

希望，吉尔吉斯加入欧亚经济联盟，以及在海关监管的简化框架下进行的发展轻工业的综合措施使得我国成为出口欧亚经济联盟国家市场的主要纺织服装供应商。

参考文献：

1. **吉尔吉斯共和国工业2011-2015年》**统计年鉴，吉尔吉斯共和国国家统计局，2016年，
网站：<http://www.stat.kg>
2. **宋丹丹，吉尔吉斯斯坦服装的发展现状及对策研究。**新疆师范大学，- 2015
3. **Легкая промышленность Кыргызстана в новых условиях хозяйствования.** Ш.А.Закирова，- 2010 год.
4. **Анализ и тенденции развития швейной промышленности Кыргызской Республики.** Д. А. Айтыкеева，- 2010 год.
5. **Экспортно-ориентированное развитие МСБ в Кыргызстане: Швейная промышленность.** Нурбек Жениш，- 2014 год.
6. **Мониторинг развития швейной отрасли в Кыргызстане на основе социологического опроса.** Ахмулаева Б, Керимбекова А, Кермалиева В，- 2014 год.
7. **Швейная промышленность Кыргызстана: Состояние и перспективы.** Н.С.Абдыкалыкова，- 2014 год.
8. **Швейная отрасль получит развитие.** Газета слово Кыргызстана <http://slovo.kg> -2017 год.

**«ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ»
ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ**

**Журналды чыгарууга
жсооптуу редактор:** *тех.и.д., профессор Кенжаев И.Г.*

Техникалык редактор: *Суютбекова М.*

ОшМУнун “Билим” редакциялык басма бөлүмүндө даярдалып,
басмадан чыгарылды.

Биздин дарегибиз: 723500, Ош шаары,
Ленин кечөсү, 331.
Байланыш телефондору: (+9963222) 23163, 72061
Факс: (+9963222) 24066
Электрондук дарегибиз: E-mail: nauka-oshsu@mail.ru
Сайт: www.oshsu.kg

Негиздоочусу – Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги

Ош мамлекеттик университети

Басууга берилди: 10.04.2018
Көлөмү: 29,75 б.т. Буюртма: № 64
Форматы: 210x297 1/8 Нуска: 200 д.

«Билим» редакциялык – басма бөлүмү

публикует статьи на кыргызском, русском и английском языках.

Теперь все выпуски журнала размещаются в Научной электронной библиотеке eLIBRARY.RU и индексируются в системе Российского индекса научного цитирования РИНЦ.

В журнале «Вестник ОшГУ» публикуются научные статьи обзорного, проблемного и научно-практического характера по всем направлениям науки.

Требования к оформлению статей:

1. Статьи представляются в редакцию журнала тщательно отредактированными. Статья должна быть выполнена в формате Microsoft Word шрифт Times New Roman, Тамга КИТ (кириллица) размером – 14; все поля 2,0 см со всех сторон, абзацный отступ – 1,5 см (не допускается абзацный отступ с помощью клавиши «пробел»), интервал 1,5 выравнивание текста по ширине. Уплотнение интервалов запрещено. Нумерация страниц не проставляется. **Обязательна проверка автором орфографии.** Представляется выписка из протокола заседания кафедры об обсуждении рукописи и рецензия на рукопись.
2. В статье должны быть проанализированы, сопоставлены и выявлены наиболее важные и перспективные направления развития науки (практики), ее отдельных отраслей, явлений, событий. Материал должен носить проблемный характер, демонстрировать различные взгляды на развитие научных (практических) знаний, содержать выводы, обобщения, сводные данные.
3. Текст статьи должен предварять индекс УДК (универсальная десятичная классификация), выравнивание по левому краю
4. Фамилия, имя, отчество автора (без сокращений). По правому краю, курсив (шрифт 14 Times New Roman) (на русском и английском языках)
5. Должность, звание, ученая степень. По правому краю, курсив (шрифт 14 Times New Roman) (на русском и английском языках)
6. Полное название организации — место работы каждого автора в именительном падеже, страна, город. Если все авторы статьи работают в одном учреждении, можно не указывать место работы каждого автора отдельно и адрес электронной почты. По правому краю, курсив (шрифт 14 Times New Roman)
7. Название статьи. По центру **ПРОПИСНЫМИ БУКВАМИ**, полужирным, шрифтом 14, (на кыргызском, русском и английском языках)
8. Аннотация. По ширине, полужирным шрифтом 12 (на кыргызском, русском и английском языках)
9. Ключевые слова. По ширине, полужирным шрифтом 12 (на кыргызском, русском и английском языках)
10. Основной текст набирается (шрифтом 14 Times New Roman). Сокращенные названия в тексте должны быть расшифрованы, нумерация формул производится справа в конце строки в круглых скобках – (1), ссылки на литературу в квадратных скобках – [1]. Формулы и символы (нежирный шрифт) в тексте следует набирать в редакторе формул Equation Editor.
11. Иллюстрации и таблицы должны иметь названия, законченный вид и располагаться по тексту непосредственно после ссылки. Выравнивание таблиц и рисунков – по центру страницы. Названия иллюстраций не должны включаться в поле иллюстраций. Название иллюстраций и таблиц должны быть набраны с использованием шрифта (Times New Roman 12)
12. Список использованной литературы, приводится в алфавитном порядке. Список литературы – в конце статьи с отступом в 1 см от основного текста. Желательно, чтобы последняя страница статьи была полностью заполненной.
13. Объем статьи – до 10-12 страниц, (страница – 1836 знаков), выполненных в формате А4, со ссылкой на литературу; объем кратких сообщений – 5 стр., обзорных и проблемных статей – 18-20 страниц, включая список литературы

Датой поступления рукописи считается день получения редакцией окончательного варианта статьи, после исправления замечаний рецензента и ответственного редактора. Рукописи статей редакция не возвращает.

- 1 страница – **100 сомов**

Тел.: 03222 2-31-63, главный корпус ОшГУ, 131 кабинет.

Старший инспектор: Суютбекова Мактыйм

e-mail: nauka-oshsu@mail.ru